

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
65 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЁННОЙ 65-ЛЕТИЮ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

V том

**ПАВЛОДАР
2025**

Редакция алқасының бас редакторы:

Медетов Н. Ә., ф.-м.ғ.д., «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Елубай М. А., Талипов О. М., Жукенова Г. А., Аубакирова С. С., Колесников Ю. Ю., Уахитов Ж. Ж., Ксембаева С. К., Испулов Н. А.

Жауапты хатшы:

Баянова А. К., Хусаинова А. Б., Исимова Б. Ш., Алимова А. Ж., Жангазинова Д. М., Кайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Талипова Ж. Ж., Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Мусаханова С. Т., Каменов А. А., Ткачук А. А., Зарипов Р. Ю., Қабылқайыр Д. Н., Рахметова А. М., Жапар Ж. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Джанаргалиева М. Р., Естаева М. Т., Толокольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Қабылбек А. Б., Кильдибекова Б. Е., Мажитова А. Ә., Жаябаева Р. Г., Нурханов Т. Е., Кос В. В., Акшанова А. М., Рахимов М. И., Сахариева А. Ж., Аусебек А. Р., Багумбаева А. А., Набиуллина А. С., Елубаева К. А., Садакова А. Ж.

Ж66 Торайғыров университетінің 65 жылдығына арналған «XXV Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары – Павлодар : Торайғыров университеті, 2025.

ISBN 978-601-345-594-5 (жалпы)

Т. 5 «Оқушылар». – 2025. – 428 б.

ISBN 978-601-345-599-0

Торайғыров университетінің 65 жылдығына арналған «XXV Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (25 сәуір 2025 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген: Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары, Ауыл шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық, Сәулет және дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001

КБЖ 72

ISBN 978-601-345-599-0 (Т. 5)

ISBN 978-601-345-594-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2025

Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология

Ә. Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ӨРКЕНИЕТІ

АБДИРАИМОВ Е. И., БАҒДАД Н. С.

6 сынып оқушылары, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия интернаты, Павлодар қ.

БОЛАТ С. А.

Тарих пәні мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия интернаты, Павлодар қ.

Заманауи қоғамда көпшілік қауым қазақтардың өркениетін орта ғасырлардан бастау алады деп санайтын болғандықтан, бұл көзқарас тарихымыздың тереңдігін түсінуге кедергі келтіреді. Шындығында, қазақ халқының мәдениеті мен өркениеті өте көне замандардан бастау алады. Мұны айқын көру үшін Ә. Х. Марғұланның зерттеулеріне қарасақ, бізді қазақ халқына тән әртүрлі мәдени кезеңдердің үздіксіз және кезең-кезеңімен дамуын дәлелдейді.

Археологиялық, этнографиялық және фольклорлық зерттеулер арқылы ол қазақ халқының материалдық мәдениеті, әлеуметтік құрылымдары, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Фольклорлық мұра, аңыздар мен ертегілер арқылы ұрпақтан-ұрпаққа берілетін тарихи естеліктер мен мәдени құндылықтар қоғамымыздың негізін құрайды.

Орталық Азия – Еуразияның кең даласында мыңдаған жылдар бойы үстемдік еткен көшпелілер өркениетінің бесігі. Бұл өркениеттің тағы бір атауы – «Дала өркениеті» немесе «Ұлы Дала өркениеті». Біздің кең-байтақ даламызда жылқы алғаш қолға үйретіліп, көшпелі мал шаруашылығы пайда болды. Көшпелі өркениет тұйықталып қалған жоқ, ол Орталық Азияның отырықшы-егіншілік өркениетімен, қытайлық, ирандық және өзге де ежелгі шығыс өркениеттерімен байланыста өрбіді. Дәстүрлі өркениет – бабалардың мәдени тәжірибелері мен өмір салтын қайталауға негізделген өркениет. Оның белгілеріне табиғатпен тығыз байланыс, адамның әлеуметтік топпен қатаң қарым-қатынасы, дәстүрдің дәріптелуі, діни сана жатады [1, 3 б.].

Бүкіл жер бетінің төрттен бір бөлігін алып жатқан құрғақ аймақтардың аз ресурстарын пайдалану мен жоюдың индустрияға дейінгі кезеңдегі ең ұтымды әдістерінің бірі ретінде көшпенділік мәселесін зерттеу үлкен ғылыми қызығушылық тудырады [2, 242 б.].

Өзінің географиялық жағдайлары бойынша Орталық Қазақстан (Сары-Арқа) - көптеген өзендермен кең су айдындарымен ойылған қатпарлы ел. Бұл аймақтың морфологиялық құрылымы да ерекше. Шексіз дала теңізінің фонында көптеген тау жоталары көтеріліп, тау-дала ландшафтының таңғажайып бейнесін жасайды. Олардың ішінде ғасырлар бойы халық әншілері жырлаған ең танымалдары: Қарқаралы, Баянауыл, Ұлытау, Атасу, Көкшетау, Имантау, Жанғыстау және т.б. Батыстағы Арал-Ертіс су алабының ең биік нүктесі - Ұлытау таулары, ал шығысында — Қарқаралы (Қызыл-Арай) таулары. Көптеген өзендер таулардан ағады [3, 9 б.].

Археологиямен айналысқан Ә. Марғұлан бүкіл Орталық Қазақстан бойынша археологиялық экспедициялар ұйымдастырды. Ең маңызды зерттеулерді ол оқушылармен бірлесіп жүргізді және ол қола дәуіріне қатысты болды, көптеген жұмыстар жарияланды. Оның археология саласындағы зерттеу нысаны Қазақстан тарихында ұзақ уақыт бойы «ақ дақтар» болып келген ежелгі мәдени ескерткіштерге бай Орталық дала кеңістігі болды. Академиктің қызы былай деп жазады: «Ә. Х. Марғұлан мыңдаған шақырым қазақтардың ежелгі керуен жолдарының маршруттарынан өтіп, тауып, анықтады ондаған археологиялық ескерткіштер және көпжылдық археологиялық зерттеулерге сүйене отырып, біздің дәуірімізге дейінгі II мыңжылдықта Қазақстан аумағында ерекше жоғары дамыған мәдениеті бар өркениеттер болғанын дәлелдеді» [4, 178 б.].

14.5. № 4 тас мүсін
Издание № 4

14.6. № 5 тас мүсін
Издание № 5

1-сурет – Орталық Қазақстаннан табылған бал-бал тастар

Қола дәуіріндегі ескерткіштердің таралу картасы Андронов мәдениетінің тайпалары мен олардың ізбасарлары Беғазы-Дөңдібай тайпалары дала кеңістігі мен таулы шатқалдардың тұрғындары болғанын көрсетеді. Ұрпақтары сияқты, олар жайылымға бай жерлерде жиі өмір сүрді. Дәл осындай табиғи ландшафты бар аймақта қола және ерте темір дәуіріндегі көптеген ескерткіштер кездеседі. Орталық Қазақстанның археологиялық зерттеуіне шолу жасай отырып, екінші мыңжылдықтың бірінші жартысында осы жерде жоғары мәдениеттің пайда болғанын, содан кейін дамығанын, оның іздері елді мекендердің, шахталардың, ескерткіш құрылыстардың және қабір ескерткіштерінің қалдықтары түрінде сақталғанын атап өткен жөн.

Ежелгі мәдениеттің кең дамуы Орталық Қазақстан осы елдің табиғи байлығына байланысты болды. Кең жайылымдық жерлердің, таза суы бар дала өзендерінің болуы бұл аймақты маңызды жерлердің біріне айналдырды ежелгі мал өсіру орталықтары, және көптеген сандық кен орындары – ежелгі металлургияның ең ірі орталығы [5, 57 б.]. Ә. Х. Марғұланның археологиялық қазбаларының арқасында, біз қола дәуірінен бастап, ежелгі адамдардың өмір салты мен мәдениеті туралы ақпарат аламыз. Марғұлан археологиялық табыстары арқылы материалдық мәдениет, әлеуметтік құрылымдар және рухани дәстүрлердің қалай қалыптасқанын және уақыт өте келе қалай өзгергенін тереңірек түсінуге жол ашады. Осылайша, оның еңбектері қазақ халқының тарихының үздіксіздігін және мәдени байлығын танытады.

Этномәдениет ғылымы да ежелгі мәдениеттер мен өркениеттерді зерттеуде ерекше маңызды рөл атқарады, себебі ол халықтардың рухани және материалдық құндылықтарының қалыптасу жолдарын зерттейді. Сонымен қатар Марғұланның еңбектерінде ежелгі көшпелілердің панасы - киіз үйдің ең көне прототипі Қырымдағы Анфестерия криптовалютасында және Қазақстан мен Сібірдің кейбір үнгір суреттерінде сақталғанын көре аламыз. Ежелгі және ортағасырлық мұсылман жазба дереккөздері Еуразияның ежелгі халықтарында жылжымалы тұрғын үйлердің бар екендігі туралы хабарлайды. Усунь гуньмо (хан) «киізбен қапталған дөңгелек кибиткаға» ие болды. Киізден басқа «киіз түрік арбаларының» болуы атап өтіледі, олардың жарқын сипаттамаларын біз Земархтың жазбаларында кездестіреміз. Киіз вагондардың сипаттамасы Платон Карпини, Рубрук, Ибн-Батута және т. б. Ежелгі түркі арбасы мағынасын білдіретін биік арбаны «кангқа» термині біздің дәуірімізге дейін сақталғаны қазақтардың «үйдің қаңқасы» атауында жалғасын табатынын көреміз [6, 45 б.].

Киіз үйдің керемет сипаттамасын ежелгі эпикалық поэмалардан табамыз, солардың ішінде: «Қыз-Жібек пен Төлеген», «Оғызнама», «Қорқыт», «Қозы-Көрпеш пен Баян-сұлу» [6, 46 б.].

Материалдарды салыстырмалы зерттеу қазақтардың өмірінде Еуразиялық даланың ежелгі малшыларына тән көптеген типтік белгілердің сақталғанын айғақтайды. Қазақтар ежелгі көшпелі мәдениеттің негізгі дәстүрлерін мұра етіп, оларды едәуір дамытып, байытты. Ежелгі мәдениеттің дәстүрлі элементтерінің бірі көшпелі киіз үй болып қала береді.

Қазақстанда киіз үйдің қыпшақ түрі басым, ол өзінің айқын дөңгелек пішінімен және сфералық қоймасымен ерекшеленеді. Сонымен бірге, Жетісуда өзіне тән конустық қоймасы бар қалмақтарға тиесілі киіз үйдің түрі сақталған, ол шығу тегі жағынан ежелгі болып келеді.

Жануарлардың сүйектері күнделікті өмірде құрал және зергерлік бұйымдар ретінде кеңінен қолданылды. Қола дәуіріндегі елді мекендерді қазу кезінде ірі жануарлардың төменгі жақ сүйегінен жасалған иленген теріні өңдеуге арналған көптеген тұйықтар - құралдар табылды [6, 48 б.].

Этнографияның маңызды элементтерінің бірі – адамдардың сенімдері мен нанымдары. Олар қоғамның мәдениетінің, дәстүрлерінің және дүниетанымының негізін құрайды.

Орталық Қазақстан тайпаларындағы пұтқа табынушы-шамандық пантеонның діни көріністері әртүрлі формада көрінді. Ең айқын культтік формалар: күншығыс бейнесінде көрсетілген табиғат күштерінің руханилығы, отқа табыну, менгирлерді орнатуда, үлкен қабір ескерткіштерін салуда ата-бабаларды құдайландыру, жерлеу рәсімдері мен қабірлердің жанында құрбандық шалу ата-баба. Бұл ғибадат формалары буддизм, христиандық және исламның классикалық діндері келгенге дейін патриархалдық рулық қоғамда үстемдік етті. Ежелгі нанымдардың кейбір дәстүрлері қазақтарда бүгінгі күнге дейін сақталған. Алайда уақыт өте келе Күн құдайына табыну да басқа нанымға ауысты [7, 9 б.].

Қасқыр — түркі-моңғолдардың ең күшті тотемдерінің бірі, жер мен жайылымды күзететін күш пен билікті білдіреді. Қасқырдың апат кезінде адамдардың қорғаушысы және қамқоршысы ретіндегі маңызы туралы аңыздар сақтар, ғұндар, үйсіндер кезінен бастап түркі тайпалары арасында кең таралған. Ежелгі адам қасқырды өзінің тотемі етеді, өйткені оның ойынша Қасқыр - ең күшті, агрессивті және қауіпті тіршілік иесі, ол меценат іздеуі керек және оны ата-бабасы көргені жөн.

Өзінің физикалық қасиеттері тұрғысынан Қасқыр жалпы фетиштің сенетін объектісіне айналады. Сырдария мен Арал өңірінің төменгі ағысында мекендеген сақ тайпалары қасқыр тотемінің құрметіне жыл сайын ат-спорттық мерекелер ұйымдастырды, олардың қатысушылары қасқыр бетперде мен қасқыр терілерінде болды. Бұл дәстүрлер түркі-моңғол тайпаларында бүгінгі күнге дейін сақталған. Қазақтарда, түрікмендерде, қырғыздарда бұл ойындар «көк-бор» деген атпен бар [7, 9 б.].

Қасқырдың ең күшті тотем ретіндегі бейнелері ғұндардың, оғыздардың және қыпшақтардың ежелгі өнер туындыларында жиі кездеседі, олар алтын, қола және ағаш әшекейлер түрінде көрінеді. Бұл құбылыс Пазырық, Ноинулин, Қотанды және Шибин ескерткіштері негізінде кеңестік және шетелдік авторлардың зерттеулерінде көрсетілген қорымдар, Жетісу, Тянь-Шань, Сырдария және Арал маңындағы қорғандарда байқалады [7, 13 б.].

23. Қасқырдың шабуы. Сызба
Нападение волков. Рис.

сурет – 2– Таста салынған петроглифтер

Қорытындылай келе, этнографиялық мұра халықтың тарихи жадысын сақтауда маңызды рөл атқарады. Адамдардың сенімдері, дәстүрлері мен мәдени нормалары ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын шешуші фактор болып табылады. Марғұланның жұмыстары қазақ мәдениетінің байлығын және әртүрлілігін мойындауға және бағалауға мүмкіндік береді.

Ол халықтың тарихи тәжірибесін, дүниетанымын және рухани әлемін көрсететін құнды дерек көзі болып табылады. Фольклорлық шығармалар – аңыздар, ертегілер, мақал-мәтелдер мен әндер – ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, халықтың мәдениетін, әлеуметтік нормаларын және моральдық құндылықтарын сақтап қалуға көмектеседі.

Фольклор арқылы біз қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрлерін, өмір сүру философиясын және олардың табиғатпен қарым-қатынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік аламыз. Сонымен қатар, фольклор халықтың тарихы мен мәдениетін зерттеуде маңызды әлеуметтік функцияларды атқарады, өйткені ол халықтың идентичтілігін қалыптастыруға және сақтауға ықпал етеді.

Әлкей Марғұлан – халық шығармашылығын зерттеу мен сақтау ісінде маңызды рөл атқарған танымал фольклортанушы. Оның зерттеулері мәдени дәстүрлер мен халықтың дүниетанымын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін әндер, аңыздар, мақал-мәтелдер және басқа жанрларды қамтыды. Марғұлан фольклорлық материалдарды жинаумен ғана шектелмей, оларды талдап, ауызша халық шығармашылығы мен тарихи процестер арасындағы байланысты ашып көрсетті, бұл өз кезегінде отандық фольклористиканың дамуына зор ықпал етті.

Ғалымның айтуынша, фольклорға ерекше көңіл бөлу 1931 жылдан басталған. Сол жылы А.В. Лунчарский академияның жиналысында Кеңес Одағындағы барлық халықтардың ауыз әдебиетін жинап, бірнеше томдар шығару қажеттігін көтерді. Осы жұмыста Ә. Марғұлан белсене қатысып, «Ер Тарғын» жырын орыс тіліне аударды. Ұлы Отан соғысы жылдарында, яғни 1940-1945 жылдары, ғалым «Халық жырын туғызудағы тарихи мұралар», «Геройлық жыр тудырудың бірінші дәуірі», «Ш. Уәлиханов – Орта Азия халықтарының тарихын зерттеуші» секілді ғылыми мақалалар жазды. Соның ішінде, 1940 жылы жазылған «Халық жырын туғызудағы мотивтер» мақаласында қазақ эпосында кең де көркем сипатталған жиынтық тұлғалар туралы терең ой қозғайды. Марғұланның зерттеулері қазақ фольклорының байлығын зерделеуге зор үлес қосты. Осылайша, фольклор қазақ цивилизациясының мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады, оның байлығы мен көпқырлылығын танытып, халықтың өткенін, қазіргісін және болашағын байланыстырады.

Жалпы алғанда, эпос халықтың тарихи естелігі екенін дәйекті түрде көрсете отырып, ғалым қазақ эпосының, атап айтқанда «Алпамыс», «Ер Сайын», «Қобыланды» сияқты шығармалардың оғұдар мен қыпшақтар кезеңінде, яғни VIII-IX ғасырларда, Орталық Қазақстан даласы мен Сырдария арасында көшіп жүрген тайпалар арасында пайда болғанын айтады. Эпостың ел арасында кеңінен таралып, халыққа белгілі бола бастауы VI-VIII ғасырлар аралығында болғанын меңзейді. Осылайша, автор қазақ эпикалық жырларының қалыптасу мәселесін ғылыми тұрғыдан зерделеудің маңыздылығын атап көрсетеді [8, 56 б].

Рухани құндылықтар Марғұланның зерттеулерінде ерекше орын алады, себебі ол халықтың дәстүрлері, аңыздары және әндері арқылы тарихымызды, дүниетанымымызды және рухани құндылықтарымызды сақтауға көмектеседі. Фольклорлық шығармалар халықтың тарихи жадысын нығайтып, қазақ халқының мәдениетіндегі сабақтастықты көрсетеді. Бұл біздің тарихымыздың үздіксіз және мақсатты түрде дамып келе жатқанын, кездейсоқтық емес, біртұтас процесс екенін айқындатады.

Осылайша, Марғұланның ғылыми мұрасы қазақ халқының өркениетін зерттеуде негіз қалаушы рөл атқарады, оның еңбектері бүгінгі күнде де мәдени құндылықтарды сақтап, дамытуда маңызды болып табылады. Біз үшін өз тарихымызды түсіну, оны байыпты

зерттеу және сақтау – ұлттық бірізділікті қалыптастырудың басты факторы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Масанов Н. Э. Кочевая цивилизация казахов. А., Горизонт, 1995. – 320с.
- 2 Андрианов Б. В. Неоседлое население мира (историко-этнографическое исследование) – М., Наука, 1985. – 280с.
- 3 Маргулан А. Х., Бәсенов Т., Мендіғұлов. Қазақстан архитектурасы. А. – 1959, 220 бет.
- 4 Маргулан А. Х., Акишев К. А., Кадырбаев М. К., Оразбаев А. М. Древняя культура Центрального Казахстана. А-А., Наука, 1966. – 245 с.
- 5 Шакиева А.С. Вклад казахского ученого Алькея Маргулана в историческую науку Казахстана // Историческая этнология. 2022. Т. 7, № 1. С. 174–183. [Электрондық ресурс] URL: – <https://doi.org/10.22378/he.2022-7-1.174-183> [сайтқа жарияланған күні: 19.07.22]
- 6 Маргулан А. Х. Мир казаха. /Институт развития Казахстана, Международный фонд им. Академика Алькея Маргулана/. 1997– 57 с.
- 7 Маргулан А. Х. Тарихи дәуірдегі қазақ тайпаларының жазу мәдениеті. Астана, Алтын кітап. 2007 – 265 б.
- 8 Маргулан А. Х. Сочинения Том 3-4. Петроглифы Сарыарки. Гравюры с изображением вольного тотема. А., 2003–295б.

ТЕМІРҒАЛЫ НҮРЕКЕНОВ: ҰЛТТЫҚ ТАРИХТАҒЫ ОРЫНЫ

АБЕЛЬДИНОВ Ж. З.

Тарих мұғалімі, Есілбай ЖОББМ, Павлодар облысы, Шарбақты ауданы
МАХАМБЕТ А. Н.

8 сынып оқушысы, Есілбай ЖОББМ, Павлодар облысы, Шарбақты ауданы

XX ғасырдың басында қазақ халқы күрделі әлеуметтік-саяси өзгерістер кезеңінен өтті. Осы кезеңде ұлттық сана мен ағартушылық қозғалыстар қарқын алып, елдің болашағын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Осы тарихи дәуірдің көрнекті өкілдерінің бірі – Темірғалы Түйтеұлы Нүрекенов. Оның өмір жолы, қоғамдық қызметі мен ағартушылық бастамалары қазақ халқының әлеуметтік-саяси өмірінде елеулі із қалдырды. Мақалада Нүрекеновтың жеке

өмірі, оның әр салалардағы қызметі және бүгінгі күндегі өзектілігі жан-жақты талқыланады.[1]

Темірғалы Нүрекенов 1856 жылы дүниеге келген. Ол өз дәуірінің күрделі әлеуметтік-экономикалық және саяси ахуалында өскен, қазақ қоғамының ескі дәстүрлерімен жаңа ағартушылық идеялардың араласу кезеңінде қалыптасқан тұлға болды. Нүрекеновтың білімі мен дүниетанымы көптілділік пен көпмәдениеттілікке негізделген. Ол орыс, парсы, араб және татар тілдерін меңгеріп, сол арқылы кең көлемді мәдени және ғылыми білімге қол жеткізді [1].

Осы тарихи кезеңде қазақ қоғамы тек мал шаруашылығы мен көшпенді өмір салтына негізделмей, сонымен қатар білім мен ағартушылыққа деген ұмтылысты арттыра бастады. Нүрекенов осы үрдіске елеулі үлес қосып, өзінің жеке бастамалары арқылы ұлттық сана мен мәдениетті жаңғыртуға ықпал етті. Оның өмір жолы мен еңбектері қазіргі қазақ ағартушылығы мен ұлттық жаңғырудың алғашқы қадамдарының бірі ретінде қарастырылады.

Темірғалы Нүрекеновтың өміріндегі маңызды аспектілердің бірі – оның ағартушылық қызметі. Ол өз ауылында алғашқы мектептер мен медреселерді ашып, балабақшадан бастап, орта білім беру жүйесін қалыптастыруда белсенді рөл атқарды.

Нүрекеновтың білімге деген құштарлығы мен жанашыл көзқарасы ауыл тұрғындарының санасын жаңғыртуға, олардың заманауи білім алуға деген ынтасын арттыруға бағытталды. Ол өзінің мол қаражатының көмегімен Есілбай ауылында 150 орындық мешіт, жатақхана және асхана бар медресе салдырды. Бұл қадам қазақ қоғамындағы діни білім мен ағартушылықтың дамуына үлкен үлес қосты [1].

Сонымен қатар, Темірғалы Нүрекенов мал шаруашылығы мен сауда салаларында да айқын жетістіктерге қол жеткізді. 2000-нан астам мал басына ие болу – оның экономикалық тұрғыдан табысты болғандығын көрсетеді. Бұл табысты кәсіпкер ретінде ол өз ауылында ғана емес, сонымен қатар кең ауқымды аймақтарда да үлгі бола білді. Оның экономикалық қызметі мен қаржылық мүмкіндіктері қазақ халқының ағартушылық және мәдени дамуына бағытталған инвестицияларға айналды [1].

Темірғалы Нүрекеновтың қызметінің тағы бір маңызды бағыты – дін мен мәдениет саласындағы жаңғыру. 1900-жылдары ислам діні мен оның құндылықтары қазақ қоғамында ерекше орын алып отырды. Нүрекенов қажылыққа екі рет барып, діни білімін

тереңдетті. Оның бұл іс-әрекеттері арқылы ол исламның рухани құндылықтарын қазақ халқы арасында таратуға және нығайтуға ат салысты [2].

Нүрекеновтің діни жаңғырудағы рөлі оның замандастары арасында ғана емес, кейінгі ұрпақ арасында да елеулі болды. Ол діни және мәдени дәстүрлерді жаңғырту арқылы ұлттық бірегейлікті сақтауға күш салды. Оның салған мешіті мен медресесі сол кездегі қазақ қоғамында діни білімнің таралуына ықпал етіп, ұрпақтарға рухани және мәдени мұра ретінде берілді.

Мәдени саланың дамуына қосқан үлесі ерекше атап өтуге тұрарлық. Темірғалы Нүрекеновтің шығармашылық және ағартушылық еңбектері қазақ әдебиеті мен мәдениетіне жаңа серпін берді. Оның «Петербургқа барған турасынан...» атты мақаласы орыс мәдениетінен көрген прогресті баяндап, қазақ оқырмандарына жаңа заманның талаптарына сай болу қажеттігін жеткізді. Бұл шығармасы арқылы ол заманауи құндылықтар мен дәстүрлі ұлттық сана арасында тепе-теңдікті сақтау идеясын алға тарта білді [3].

1905 жылы қазақ зиялылары патша билігінің әділетсіз саясатына наразылық білдіріп, Қоянды жәрменкесінде маңызды петиция дайындаған кезде, Темірғалы Нүрекенов бұл процестің белсенді қатысушыларының бірі болды. Бұл петицияда қазақ халқының діни және азаматтық құқықтарын қорғау, білім беру мен жер мәселелеріндегі талаптар көтерілді. Петицияға 14500 адам қол қойған, оның ішінде Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Жақып Ақбаев секілді көрнекті тұлғалар да қатысты [2].

Нүрекенов петицияның орыс тіліне аударылуын қамтамасыз етіп, Ішкі істер министріне жіберді. Бұл әрекет оның саяси қызметте белсенді әрі батыл тұлға екенін көрсетеді. Петиция арқылы қазақ зиялылары өздерінің әлеуметтік-саяси мүдделерін айқын түрде білдіріп, патша билігінің әділетсіз саясатына қарсы тұрғанын дәлелдеді.

1907 жылы 12 ақпанда Темірғалы Нүрекенов Семей облысынан II Мемлекеттік Дума депутаты болып сайланды. Думада ол жұмыссыздарға көмек көрсету мәселелері бойынша пікірталастарға қатысып, қазақ халқының мүдделерін қорғауға бағытталған бастамалар жасап, әлеуметтік әділеттілікті орнатуға үлес қосты. Оның бұл қызметі қазақ қоғамында саяси сананың қалыптасуына, азаматтық құқықтар мен міндеттер туралы түсініктің артуына ықпал етті [2].

Темірғалы Нүрекеновтің өмірі мен еңбектері қазіргі қазақ қоғамында өзекті болып қала береді. Оның ағартушылық, саяси және діни қызметтері ұлттық сана мен мәдениетті жаңғыртуда маңызды рөл атқарады. Қазіргі кезде оның идеялары мен бастамалары заманауи ағартушылық пен ұлттық жаңғырудың негізі ретінде қарастырылады.

Заманауи қазақ қоғамы оның қызметінен алынған тәжірибені өз даму стратегияларына енгізуге тырысады. Нүрекеновтің экономикалық табысы мен инвестициялық мүмкіндіктері ауылдық инфрақұрылымды дамытуда, білім беру мен мәдени саланы қолдауда үлгі болып табылады. Оның салған медресесі мен мешіті қазіргі діни-мәдени орталықтардың дамуына серпін берді.

Саяси қызметі арқылы ол халықтың өз құқықтарын талап етуге және әділеттілік үшін күресуге ынталандырған. Бұл идеялар қазіргі азаматтық қозғалыстар мен әлеуметтік реформаларда өз орнын тауып отыр. Сонымен қатар, Нүрекеновтің шығармашылық мұрасы ұлттық мәдениеттің тұрақты дамуына ықпал ететін маңызды фактор болып табылады.

Темірғалы Нүрекеновтың өмірі мен еңбектерін ғылыми тұрғыда талдау оның заманауи қазақ қоғамындағы рөлін жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Оның өмір жолы мен қызметін зерттеу барысында бірнеше негізгі аспектілер анықталды:

– Көптілділік және Көпмәдениеттілік: Нүрекеновтың бірнеше тілді меңгеруі оның әлемге көзқарасының кеңдігі мен ғылыми жаңалықтарға ашықтығын көрсетеді. Бұл оның ағартушылық қызметінің негізі ретінде қарастырылады, өйткені көп тілділік арқылы ол шетелдік ғылыми және мәдени көзқарастарды қазақ қоғамына енгізді.

– Экономикалық Табыстылық және Инвестициялар: Оның мал шаруашылығы мен саудадағы жетістіктері тек жеке табыс көзін ғана емес, ауыл мен өңірдің дамуына ықпал еткен. Экономикалық белсенділік арқылы ол ағартушылық пен мәдени жобаларды қаржыландыру мүмкіндігін арттырды.

– Діни Қайраткерлік және Рухани Құндылықтар: Нүрекеновтің қажылыққа баруы және діни білімге деген ұмтылысы оның рухани жаңғырудағы орнын айқындады. Ол ислам дінінің құндылықтарын ұлттық мәдениетке бейімдеп, олардың заманауи қоғамдық өмірге әсерін зерттеді.

– Саяси Қызмет пен Петициялық Әрекеттер: 1905 жылғы петиция мен 1907 жылғы Мемлекеттік Думадағы қызметі оның

заманауи саяси сананың қалыптасуына қосқан үлесін көрсетеді. Бұл әрекеттер халықтың әлеуметтік әділеттілік пен азаматтық құқықтарын талап етуге ынталандыруда маңызды рөл атқарды [2].

Ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, Темірғалы Нүрекеновтің өмірі мен қызметін бірнеше кезеңге бөлуге болады: алғашқы ағартушылық белсенділік кезеңі, экономикалық табыстың көтерілуі, діни жаңғыру және, соңында, саяси қызметтің жоғарылау кезеңі. Әр кезең қазақ қоғамының дамуына жаңа серпін берді, оның ішінде ұлттық сана мен мәдениеттің қайта жаңғыруы ерекше орын алды.

Қорыта айтқанда, Темірғалы Түйтеұлы Нүрекенов қазақ тарихындағы ең көрнекті тұлғалардың бірі ретінде бағаланады. Оның өмірі мен еңбектері тек жеке жетістіктердің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар, қазақ қоғамының ағартушылық, мәдени және саяси жаңғыруының айнасы болып табылады.

Нүрекеновтің:

– Ағартушылық қызметі – мектептер мен медреселерді ашып, білім беру жүйесін жетілдіру арқылы заманауи ағартушылыққа үлгі болды.

– Экономикалық белсенділігі – мал шаруашылығы мен саудадағы табысы арқылы өңірдің дамуына инвестиция салды.

– Діни жаңғыруы – діни білімді тереңдетіп, мешіт пен медресе салу арқылы рухани құндылықтарды нығайтты.

– Саяси қызметі – петиция мен Мемлекеттік Думадағы қызметі арқылы халықтың азаматтық құқықтары мен әлеуметтік әділеттілікті талап етуге серпін берді.

Осы факторлардың барлығы қазіргі қазақ қоғамында өзекті болып табылады. Қазіргі заманда ұлттық сана мен ағартушылық идеяларының қайта жаңғыруы барысында, Темірғалы Нүрекеновтің тәжірибесі мен мұрасы қайта-қайта зерттеліп, бағаланып келеді. Оның өмір жолы мен қоғамдық қызметі жаңа ұрпаққа рухани және интеллектуалдық бағдар береді, ұлттық жаңғыру мен мәдени қайта тірілу процесіне ықпал етеді.

Ғылыми тұрғыдан қарағанда, Нүрекеновтің өмірі мен қызметін зерттеу қазіргі Қазақстандағы ағартушылық пен әлеуметтік реформаларды терең түсінуге мүмкіндік береді. Оның бастамалары мен идеялары бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтпай, жастар мен зиялылар арасында патриоттық рухты оятуға, ұлттық мәдениетті сақтауға және дамытуға бағытталған.

Зерттеулер көрсеткендей, оның өмірі қазақ халқының әлеуметтік-мәдени дамуының бір бөлігі болып табылады, өйткені

ол ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда, ағартушылық пен мәдени жаңғыруда маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, оның петициялық әрекеттері мен саяси қызметі қазіргі азаматтық қозғалыстар мен реформалардың теоретикалық негізін қалайды.

Темірғалы Нүрекеновтің өмірі мен қызметі бүгінгі Қазақстанның болашағына қатысты бірнеше маңызды сұрақтарға жауап береді. Болашақтағы ғылыми-зерттеу жұмыстары мынандай бағыттарға көңіл бөлуі қажет:

– Ағартушылық Модельдер: Нүрекеновтің білім беру саласындағы бастамалары мен тәжірибесін қазіргі заманғы ағартушылық жүйеге бейімдеп, жаңа үлгілер жасау.

– Экономикалық Инновациялар: Оның кәсіпкерлік жетістіктерін заманауи инвестициялық және экономикалық модельдермен салыстырып, ауылдық инфрақұрылымды дамыту жолдарын зерттеу.

– Діни және Мәдени Мұра: Діни жаңғырудың ұлттық мәдениетке әсерін талдап, оның қазіргі қоғамдағы орнын анықтау. Бұл бағытта ислам дінінің құндылықтары мен қазақ дәстүрлерінің өзара байланысы жан-жақты қарастырылуы тиіс.

– Саяси Құрылымдар: 1905 және 1907 жылдардағы петициялық және саяси әрекеттерді талдау арқылы қазіргі азаматтық қозғалыстар мен реформалардың теориялық негіздерін бекіту [2].

Осы ұсыныстарды жүзеге асыру арқылы ғылыми-зерттеу жұмыстары тек тарихи тұлғалардың өмірін ғана емес, сонымен қатар, қазіргі және болашақтағы қоғамның ағартушылық, экономикалық және мәдени дамуын қамтамасыз ететін теориялық негіздерді де нығайта түседі.

Темірғалы Нүрекеновтің өмір жолы, оның ағартушылық, экономикалық, діни және саяси қызметтері қазақ халқының ұлттық жаңғыруындағы маңызды факторы ретінде бағаланады. Оның бастамалары мен идеясын бүгінгі таңда да зерттеу, талдау және насихаттау қажет, өйткені олар ұлттық сана мен мәдениеттің қайта жандануының кепілі болып табылады.

Оның өмірі тек жеке тұлға ретінде ғана емес, бүкіл ұлттың рухани және мәдени дамуына бағытталған жан-жақты қозғалыстың көрінісі ретінде қарастырылуы тиіс. Қазақстанның заманауи қоғамы оның үлгісін ескере отырып, ағартушылық пен мәдени жаңғырудың жаңа жолдарын іздеп, ұлттық бірегейлікті сақтап қалуға ұмтылуы қажет.

Осылайша, Темірғалы Нүрекеновтің өмірі мен қызметі – ұлттық тарихымыздың маңызды парағы, оның тәжірибесі мен идеялары

бүгінгі күннің өзекті мәселелерін шешуде, сондай-ақ болашақ ұрпаққа өнеге болып қызмет етеді. Зерттеу нәтижелері оның қызметінің көпқырлылығын дәлелдеп, қазіргі қазақ қоғамының әлеуметтік, мәдени және саяси құрылымында оның мұрасы қаншалықты маңызды екенін көрсетеді.

Қорытындылай келе, осы ғылыми мақалада Темірғалы Нүрекеновтің өмір жолы мен еңбектері жан-жақты қаралып, оның ұлттық ағартушылық, экономикалық және саяси қызметі заманауи қазақ қоғамында өзекті әрі үлгі болып табылатындығы дәлелденді. Болашақта оның тәжірибесін одан әрі зерттеу, ұлттық жаңғыру мен мәдени қайта тірілу процесіне үлес қосады деп сенуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Темірғалы Түйтеұлы Нүрекенов: Мемлекеттік Дума депутаты және ағартушы қайраткер» // ruh.kz [Электрондық ресурс]. URL: https://ruh.kz/temirgaly-tuiteuly-nurekenov-memlekettik-dumanyyn-ii-shaqyruynyn-deputaty_4430/ [сайтқа жарияланған күні 30.10.18].

2 Темірғалы Нүрекенов – қазақ зиялыларының бірі» // muslim.kz. [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.muslim.kz/vi/article/temirgaly-tuyiteuly-nureken-1856-1919> [сайтқа жарияланған күні 12.09.23].

3 «Петерборға барған турасынан...» мақаласы // aiqara.kz. [Электрондық ресурс]. URL: <https://aiqara.kz/aiboz/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%80%D2%93%D0%B0%D0%BB%D1%8B-%D0%BD%D2%B1%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%82%D1%8B%D2%A3-%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%BE%D1%80%D2%93%D0%B0/> [сайтқа жарияланған күні 13.12.24].

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІМІЗДЕГІ ҚАМАР ҚАСЫМОВТЫҢ МҰРАСЫ

АМАНТАЙ А. Б.

оқушы, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназия,
Павлодар қ.

ШАКИРОВ Н. М.

тарих пәні мұғалімі, магистр, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы
гимназия, Павлодар қ.

Қамар Қасымовтың өмірбаяны. Қамар Қасымов 1893 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданы Мұсылмановтар отбасында дүниеге келген. Балалық шағы қарапайым шаруа отбасында өтті. Әкесі ауқатты, малдары өте көп, мылтық атып, өмір бойы саятшы болған адам. Ал, атасы қазақтың оюларына өте шебер болды [1].

Қамардың өскен ортасы мен тәрбие берген кісілері қолөнер шебері, ісмер, оюшы адамдарға толы болған. Жас кезінен тұрмысқа қажетті заттарды ағаштан жасап, оларды безендіруді ұнататын. Бірақ, әкесі оның атқа мініп, ел азаматы болуды қалаған. Сол жолмен Қамарға тәрбие бере бастайды [1]. Алайда, Қамардың қоршаған ортасы ағаш шебер мен қолөнершілер болғандықтан, оның да өнері ашыла бастап, шебер қиялы қозғай түседі. Қолөнер жұмыстарын 1919 жылы бастайды. Мустафаның Жақыбы деген асқан шебер оюшы адам болды. Осы кісіден быраз үлгі алған болатын. Алғашқы домбыраларының бірін өзінің туысы Сұлтанмахмұт Торайғыровқа арнап жасаған екен деген сөз бар [2]. Бірақ өкінішке орай, сол домбыраны көрдім-білдім деген куәгер қарттар кездеспей жүр. Менің ойымша, «...Қамар Қасымов – толық дәлелденген теңдесі жоқ қазақ шебері» Лодой Дамба, Монғол Халық Республикасының Министрлер комитетінің төрағасы айтқандай, ол туралы көпшілік арасында аз адамдар, тіпті домбыра шеберлерінің өздері де бұл атақты шеберіміз туралы білмейді. Сұлтанмахмұт Торайғыров Қ.Қасымовпен тығыз байланыста және олар екеуі жақын дос, түйедей құрдас, туыс ағайындар болған.

Бір күні, Сұлтанмахмұт Торайғыров Троицке оқуға түсуге қатты армандаған, бірақ оқуға түсу үшін қаражаты жетпеген. Содан кейін, Қамар Қасымов Сұлтанмахмұт Торайғыровқа көмек ретінде сол кезде болған малдары көп, ауқатты болған әкесінен ақша сұрап, өз жасаған заттарды сатып Сұлтанмахмұт Торайғыровқа түсуге көмектеседі. Сұлтанмахмұт Торайғыров ризашылығын білдіру ретінде Қамар досына «Алғыс хат», «Досыма» атты өлеңдерін

арнайды және Қамардың есімін тарихта қалдыру үшін әйгілі «Қамар сұлу» шығармасындағы басты кейіпкер Гүләйімнің есімін өзгертіп, Қамардың атымен атаған екен [2].

Қамар Қасымовтың домбыра жасаушы шеберлік жолына бірінғай түсуінің де өз тарихы бар. Сол жылдары, Ресей мемлекеті Қазақстанды өз отарына қаратып, өз саясатын жүргізген. Бұл жағдай 1930 жылы Қамардың әкесінің малдарын тәркілеуіне әкелді. Бастарына күн туған кезде, олар біреудің арбасы мен жылқысын сұрап алып, әке-шешесі және бала-шағасымен 220 шақырым жерде орналасқан Павлодар қаласына Баянауылдан жолға шығады [2]. Бірақ, жолда көп қиындыққа тап болып, аштыққа душар болған Қасымовтар отбасынан аман қалған жалғыз Қамар арып-ашып, жадап-жүдеп, өлім қаліне келген шағында «таныс біреу табылар ма екен?» деп теміржол вокзалында теңсаліп жүреді. Сол кезде Семейден сол Торайғыр ауылдан шыққан Ағзам Боқанов Қамардың туысы келген екен. Ол кісі Қамарға көмектесіп, тамақ беріп өзімен бірге Семейге алып кетеді. Семейде аштық басталған кезде, Ташкентке барады, Ташкентте қудалау басталғаннан кейін Қырғызстанға көшіп кетеді. Қиын кездер өткеннен кейін олар 1934 жылы Алматыға көшіп келеді. Сол жылы, 1933 жылы Ахмет Жұбановтың және Евгений Брусиловскийдің бастамасымен ашылған шеберханаға Қамар Қасымов жұмысқа тұрады. 1934 жылы Темірбек Жүргенов пен Ахмет Жұбановтың ұйымдастыруымен халық таланттарының слеті өтеді. Бұл слетте қазақ оркестрінің құрылу мәселесін талқылап, оған қажетті аспаптар даярлау алға қойылды. Бұл қазақ өнерінің жаңа өрлеу ала бастаған, өнерпаздар сайысын өткізіп, тума таланттарды іріктеу жүріп жатқан кез болатын. Осы сараптауда ерекше өнерімен танылған Қамар қазақ аспаптарын жасау шеберханасы шеберлері қатарына қосылады. Жай ғана шебер емес, соның ұйымдастырушысы болады. Осыдан ол жаңа өмір бастағандай болады [3].

Қамар Қасымовтың дара жолы. Өнерпаздар сайысында Қамар Қасымов өзінің ерекше өнерімен таңғалдырып, академиктердің бірі қазақ өнерінің асқан қамқоршысы болған халық ағарту комиссары Темірбек Жүргенов оркестр ұйымдастыруға тікелей басшылық жасаушы Қамар Қасымовтың естелігінде былай деп жазылған: «...Мені Темірбек Жүргенов шақырып алды да: «Ей, Шебер адам екенсің, басқа елдің аспабын зерттеп, ұлт аспаптарын дамытудың кәсібіне түс» деді. «...Жарайды» дедім. Бұдан кейін мамандармен сөйлесіп, орыс оркестрінің аспаптар құрамын көріп, танысып,

Мәскеуде іссапарда болып, біраз тәжірибе жинақтадым [3]. Орыс оркестрінің бұрауы біздің ұлттық оркестрімізге арналған халықтық саз ерекшелігін, табиғатын бере алмайтынын білдім. Содан барып олардың үлгісімен жасамау керектігін түсіндім». Алғаш ұйымдаса бастаған оркестрге аспаптар жасау оңайға түскен жоқ. Қамар Қасымов ұзақ ізденіп, ойланды. Үкімет тарабы қазақ аспап жасау шеберлері мен музыка мамандарын сол кезде алғаш құрыла бастаған Андреев атындағы орыс аспаптары оркестрінің тәжірибесінен үлгі алуға мәжбүр етті. Біраз тәжірибе жинақталған Қамар Қасымов орыс оркестрінің үлгісімен жасамау керектігін түсініп, қазақ аспабының ұлттық табиғатын, болмыс-бітімін, үн ерекшелігін бұзып алмау үшін басқаша іздене жүріп, аспап танушы-оргонолог дәрежесіне дейін жеткен [4]. Мұндай ғылымнан хабары жоқ Қ. Қасымов жасаған саз аспаптарының құрылысы, жасалу әдіс-тәсілі дыбыс ауқымы, дыбыстық тембрі мен тербелісі, аспаптың әр бөлшегінің өлшемдік дәлдігі оргонологиялық ережелерге сай келгені аспап зерттеушілерді мейілінше сүйіндірген.

Қамар Қасымов Құрманғазы атындағы оркестрдің музыканттары арасында.

К. Қасымов өзі жасаған оркестр саз аспаптарын көрсетіп тұр.

Сурет – 1

Бір кезде болған музыкалық аспаптар түрінің сақталғандарын қалпына келтіру, жаңарту, жоқтарын қалыптастыруды қолға алады [5]. Мысалы, ол бұрында домбырада болған он екі бунақтарын он тоғызға жеткізіп өзгертті, прима қобыз, дабыл-дауылпаздарды, асатаяқ түрлерін, шаң қобыз, сыбызғы, састырна, тұяқтас, бас домбыра, шертер және тағы басқа аспаптарды ойлап тауып, сол кездегі домбыраны мен қобызды жетілдіре бастайды. Кейбір деректерге қарағанда Қамар қазақ саз аспаптарының он алты түрін қалпына келтірген көрінеді және көне қыл қобыз, салсерлердің

тоғыз пернелі қара домбырасы, дауылпазбен шандауылды, сыбызғыны классикалық аспап дәрежесіне дейін жетілдіріп, оркестрлік шығармаларды орындауға лайықтап жасады. Бір сөзбен айтқанда, алғаш құрылған Құрманғазы атындағы оркестріне қажет барлық аспап түрлерін Қамар Қасымовтың шеберханасы жасап отырды [6].

Сурет – 2

Қамар Қасымовтың жасаған аспаптарының айырмашылықтары

1 Қобыз аспабының түрлері орындалу ерекшеліктерімен, дыбыс қатары мен құрылысымен диапазонымен әр түрге бөлінеді. Қобыз түрінің бірі прима қобыз (сурет 4, а). Оркестрге лайықтап өзгертілген прима қобыз диапазоны жағынан өте кең, ойнау техникасы бай, дыбысы әсем, сазды аспап. Дыбысының кеңдігі, кез-келген музыкалық шығармаларды, оның ішінде классикалық, полифониялық, ұлттық нақыштағы кез-келген күйді еркін орындауға болады [7].

Прима қобыз аспабының шығу тарихы қазақтың ұлттық музыка мәдениетінің өсуіндегі ең маңызды кезеңдердің бірі – Құрманғазы атындағы халық аспаптар оркестрімен тікелей байланысты. 1934 жылы оркестр құрылып, 1935 жылы Қазақстанның түкпір-түкпір облыстарын аралап, елге таныла бастады. Оркестрдің дыбыстық бояуына сәйкес болуы үшін көптеген аспаптар жаңартылды. Олардың ішінде қобыз, домбыра аспаптары да музыка аспабына қойылатын талаптарға сәйкес материалдардан әзірленді [8].

Сурет – 3

Бұрын қобыз аспабы жасалуы жағынан қарадүрсін яғни, кез келген ағаштан жасала беретін болса, оркестр құрамына енгеннен кейін және де экспериментті шеберхана ашылғаннан кейін, қобыз аспабының көптеген бөлшектері жетілдіріліп, толықтырылып, жаңа сапалы аспап деңгейіне көтерілді. Оркестрдің профессионалды деңгейі өсіп, орындаушылық репертуардың да кеңеюі қобыз аспабының диапазонының ұлғаюына әкеледі. Осылайша тек қобыз аспабы ғана емес, басқа да аспаптар дами бастап, жетілдіре берді [9].

2 Бас домбыра оркестрлік, ансамбльдік, виртуозды, әуенді партияларды орындай алады. Бұл домбыра екі шекті және бірінші болып пайда болған домбыра болып саналады. (сурет 4, б)

Бұл аспап туралы қызықты ақпарат, ол Қазақ ССР-нің еңбегі сіңген өнер қайраткері, музыкалық аспаптар шеберлері Қ.Қасымов (1884-1966), Э. Романенко (1903-1970) және Кеңестер Одағының халық артисі профессор Ш. Қажығалиевтің (1927–2015) тікелей қатысуымен бұл аспап жетілдіріп, 1956–57 жылдары Москвадағы музыка аспаптарының эксперименттік шеберханасына қазақ оркестріне арнайы тапсырыс бойынша бас домбыра аспаптары жасалды екен.

а – прима кобыз
домбыра
б – бас домбыра
г – шертер
4 – сурет

3 Альт домбырасы сирек кездесетін шертпелі музыкалық аспаптың бірі. Домбырада үш ішек бар және кварто-квинт өлшемінде құлақ күйі келтіріледі. Үш шекті домбыра Қазақстанның Шығыс аймағында және Жетісуда кездеседі. Аспап шертіп ойналады, бұл Қазақстанның Шығыс, Оңтүстік және Орталық аймақтарына тән. Бұл аспап қазақтың ойшылы, музыканты, композиторы, қазақ жазба әдебиеттерінің негізін қалаушы Абай Құнанбаев домбырасының дәл көшірмесі болып табылады. (сурет 4, в)

4 Ежелгі қазақ және көне түркі ішекті аспабы – шертер. Шертер домбыра сияқты ойналады, бірақ сонымен бірге ол домбырадан әлдеқайда аз болды – фретсіз қысқа мойын болды және күшті дыбыспен ерекшеленді. (сурет 4, г)

Сырттай шертер кобызға ұқсайтын, ол сондай-ақ қатты ағаштан жасалған, оған қисық пішін берілген, ал денесі былғарыдан жасалған, жылқы шашынан екі жіп тартылған. Әдетте, аспапта тек бір ғана қонырау болды, сондықтан екі жіп те басынан өткізіліп, содан кейін біреуі қазыққа, екіншісі тікелей басына бекітілді. Шертердің басына бекітілген жіп қолмен тартылды, екіншісі қазыққа бекітілді, Орындаушы бірінші жіптің дыбысына сәйкес реттеледі [10].

Шеберлер бұрында домбыра жасаған кезде жасайтын тәсілдерін қолданатын. Уақыт өте келе, бұл тәсілдердерді қолданудан бас

тартады немесе жеңіл жолмен жасап, өзгертеді. Біз оқыған «Қамар Қасымов» атты кітабында домбыра жасалуының бұрынғы және қазіргі тәсілдері туралы кездесті. Бұрынғы кездегі тәсілдер 1690-1700 жж. дейінгі аралық, ал қазіргі тәсілдер 1700-2023 жж. аралығы деп алынды. Салыстыру нәтижесінде келесі айырмашылықтар анықталды [11]:

1 Бұрында тек домбыраның екі түрі (әншілер, күйшілер), ал қазір көптеген түрлері (контрабас, бас, тенор, үй, ән т.б.) бар.

2 Бұрында домбырада нота болмаған, ал қазір бар.

3 Ертеде жасаушы шеберлер сантиметрді білмейтін, қолымен қарыстап өлшейтін. Қазір барлығын білеміз, жағдайымыз нашар емес.

4 Қазір домбыра құрылысын желіммен біріктірсек, бұрында ағаш шегемен шегеленді.

5 Ертедегі күйшілер домбырасы шауып та, қиып та, көбіне шанағының жартысында дейін шауып, жартысын қиып жасайды. Ал, қазіргі кезде бұл тәсілді барлық шеберлер қолданбайды.

6 Ұзын мойынды мен қысқа мойынды домбыралар ежелгі кездерден бастап әртүрлі қалаларда пайдаланған».

Қамар Қасымов өзінің шеберлігі арқасында бірқатар елдерге мәлім болып, Ресей, Моңғол тағы басқа елдерге келген кездерінде халық «Қазақтың Страдивариюсы» деп шулап айтады екен. Қамар Қасымов жасаған музыкалық аспаптар Қытай, Үнді, Венгр, Моңғол, т.б. елдердің музейлерінде сақтаулы. Моңғолияда болған кездерінде қазақтың халықтық музыка аспаптарын жасап, әрі оркестр құрған еңбегі үшін «Алтын Поляр» орденімен марапатталды [3].

«...Халық дәстүрлерін дурыс пайдалана оту мәселесін әңгіме еткенде, қазақтың музыкалық саз аспаптарының шебері Қамар Қасымовты еске ала кету өте орынды. Қасымов - қазақтың домбыра мен кобызсыз сияқты тамаша музыкалық аспабын қайта тудыру ісін бірінші болып қолға алған адам» деп Құлахмет Қожықов зертеуші-суретші 1957 жылы жазған [4]. Бұл пікірде Қамар Қасымов қазақтың тұңғыш қолөнер шебері екеніне сүйенеді.

«...Қамар Қасымов – толық дәлелденген теңдесі жоқ қазақ шебері» деп Лодой Дамба Монғол Халық Республикасының Министрлер комитетінің төрағасы жазған [7]. Бұл пікірде Қамар Қасымовтың соншалықты көп елімізге үлес қосып, көп адамдар білмесе де, кейбір адамдардың жүрегінде атақты шебер болып қалғанын түсіндіреді.

Қ. Қасымов – түрлі халықаралық деңгейдегі көрмелерге қатысқан қазақтың тұңғыш қолөнер шебері. Ол Қазақстан суретшілер Одағының мүшесі ретінде де, ұлттық ою-өрнек, кескіндеме үлгілеріне, олардың қолдану аясына, ұлттық сипатына соны жаңалықтар енгізіп кетті [9]. Қабілет дарынын баршаға арнаған бұл қарттың өнері өзгеше туып, дара өскен өнер емес, халқының бауырында жүріп, биігін тапқан өнер. Қажымайтын шебердің бойындағы бар парасат, жігер қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын жетілдіру, шыңдау жолына жұмсалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Өлкетаншылармен сұхбат
- 2 «Қамар Қасымов», 2004 ж., Айтжан Бәделхан
- 3 Фаламтордағы сайттар: abai.kz, Inform.kz, adebiportal.kz, e-history.kz, kurmangazy.com, ru.wikipedia.org, kaz.nur.kz, anatili.kazgazeta.kz, kopilkaurokov.kz
- 4 «Көшпелілердің дауысты тарихы», Раушан Шүлембаева
- 5 <https://youtu.be/SbsM9nUNcBs?si=uPOxvqZUnS2Hc3iu> , 4 қазан 2022 ж.
- 6 https://youtu.be/IocJ8_XFVLY?si=EydWC1YAoAt3-zDc , 13 қазан 2021 ж.
- 7 https://youtu.be/Hgk7S_49Hak?si=xkr7GSfekUcGBZXe , 21 шілде 2021 ж.
- 8 https://youtu.be/g5BT2_S2HIE?si=M3UFOP-IM3Pim7jt , 19 қаңтар 2023 ж.
9. <https://youtu.be/ZvNB3LLE5y4?si=inRFaoxx0gdPEa9r> , 11 мамыр 2023 ж.
- 10 «ERTIS TV / Ертіс телеарнасы» ютуб сайтындағы «Қамар Қасымовтың туғанына 130 жыл» тақырыбындағы бейнебаян. https://youtu.be/bWJOLAUtuoQ?si=dPxllcVJTb-G_AnX , 1 тамыз 2023 ж.
- 11 «Dalatunes» ютуб сайтындағы «Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары: Алыт домбра» тақырыбындағы бейнебаян.
- 12 <https://youtu.be/rGU249W94kA?si=eMALJqB5X8bk2v3E> , 9 қараша 2016 ж.

МЕНИҢ ӘУЛЕТІМНІҢ ТАРИХЫ

АСКАРОВА А. Е.

7 «А» сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы, Павлодар қ.

БАЙБАКИРОВА А. С.

тарих-география пәндерінің мұғалімі, Дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы, Павлодар қ.

«Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында Елбасымыз мемлекеттігімізді берік ұстаудың негізінің бірі ұлттық кодты сақтау деп жазған болатын. Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Бұл тәуелсіз Қазақстанның азаматы ғасырлар тоғысында өзінің арғы-бергі тарихын ой елегінен өткізіп, «Кеше кім едік? Бүгін кіміз? Ертең кім боламыз?» дегендей, ұлттығымызды сақтау үшін шыққан тегімізді, түп-тамырымызды білуіміз керек, мұндағы басты идея болашақ пен өткенді үйлесімді сабақтастыра білу, яғни, ата-бабаларымызды білуіміз керек.

Халқымыздың асыл азаматтары: Шоқан да, Абай да, Ыбырай да, Шөкәрім де, Мәшһүр Жүсіп ата да қазақ шежіресін жазуға, жинауға, бастыруға, таратуға ыждағатты болған.

«Жеті атасын білмеген жетесіз» дейді халқымыз. Өкінішке орай қазіргі таңда шежіресін білетін ұрпақ азайып барады. Сондықтан өз шыққан тегімді, өзімнің руымның тарихын, шежіремді білгім келді. Қазақ халқында жеті атасын білу әр азаматтың борышы. Сонымен бірге бұл –ата-ана үшін отбасылық үлгі-өнегенің әліппесі. Менің руымның тарихы қандай? Менің арғы аталарым кім, қандай болған екен? деген сұрақтарға жауап беру үшін бұл жұмысты қолға алуыма түрткі болды.

Жұмыстың мақсаты:қыпшақ руының тарихтағы орнын анықтау, өз жеті-атамды анықтап, өмірдеректерін жинастыру. Нақты отбасы негізінде үлгі көрсету.

Аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

1. Қыпшақ шежіресін зерттеу
2. Әулет кестесін сызу
3. Өмірбаяны қызығушылық тудыратын бабалар туралы тарихи мәліметтер жинап, қағаз бетіне түсіру.
4. Шежеренің мәнін түсіндіру

Мен қыпшақ руынан шыққандықтан, ең бірінші қыпшақтардың саяси тарихына шолудан бастадым, өз руымның тарихтағы орнын білгім келді. Қыпшақтардың тарихы өте ерте заманға кетеді екен.

Қыпшақтар VIII ғ. арабтармен соғысып, X–XIII ғғ. Киев Русіне, Византияға, Венгрия мен Балқанға шапқыншылық жорықтар жасайды, одан кейін Шыңғысханның әскерімен шайқасқан екен. Сонда менің ата-бабаларым ержүрек, жауынгер болған екен.

Енді өзімнің шежіреме тоқталайын, қыпшақтардың шежіресін зерттеуді қолға алғанда – менің арғы атам Бұлтыннан тарағанын білдім. Деректерді зерделей келе Бұлтың қазақ халқының қорғаушысы ержүрек батыр болған екен, ол зеңбірек ядросының жарылысынан қаза тапқан екен. Ертіс ауданындағы Қызылағаш ауылының маңындағы Жазытөбе жотасында жерленген [1, 15 б.].

Енді бір дерекке қарасам, Бұлтың – қыпшақтардың рулық жасағын басқарған, аңыз бойынша жау қолынан уланып өлген.

Қазақ шежірелері «тоқсан екі баулы» Қыпшақ тайпасын: Қарақыпшақ, Қытайқыпшақ, Сарықыпшақ және Құланқыпшақ деп төртке бөледі екен. Шежіреге зер салсам менің арғы атам осы Қарақыпшақтан шыққан екен. Және деректерге қарағанда солардың ішінде ең көбі – Қарақыпшақ екен.

Қарақыпшақтан тараған Қобыланды батыр X ғасырда Көшпелі өзбек мемлекетін билеген Әбілқайыр ханның замандасы ретінде сипатталады.

Қарақыпшақтан бестаңбалы Қыпшақ-Бұлтың, Торы, Ұзын, Көлденең, Қарабалық тарайды. 2014 жылы «алтын Алқа» баспасынан шыққан «Шежіре қазақтың ру-тайпалық құрылысы» еңбегінде Қарақыпшақтан тараған 5 атаның ішінде Бұлтыннан тараған тармақ қалып қойған екен. Менің Бұлтын атамның шығуы туралы екі дерек бар. Бірінші дерек Қазақстан ұлтық энциклопедиясында Қобланды – Беркімбай- Бұлтын, яғни Бұлтын Қобландының немересі ретінде жазылған. Ал Алтын Алқа баспасынан шыққан шежіре қазақтың ру- тайпалық құрылысы кітабында Бұлтын Қобландының шөпшегі болып көрсетіледі [4, 25 б.].

Сонда біз «Қазақтың біртұтас шежіресінде» Бұлтың екі буынға бөлінеді: Уәріс, Бегіс болып, Бегістен екеу – Жолаба, Күрлеуіт деген дерекке тап болдық.

Бұлтың руының Түгел, Жазы, Қожым деген жалаң төс, жүнді балақ батырлары қазіргі Павлодар облысының солтүстігіндегі Сілеті өзенінің бойында, Жалаулы көлінің жағасында мәйіттері сонда жерленген. Жазы батыр екеуміздің ортақ атамыз Жолаба атадан түйседі.

Жазы батырдың арғы тегін қараған кезде, мен мынадай дерекке тап болдым, оның шежіресінде Қыпшақ – Қара – Бұлтын

– Жолаба – Есенгелді – Қадірқұл – Өтеп – Жазы деп жазылған, сонда Жолаба Бұлтынның баласы Бегістен емес, Бұлтынның баласы болып көрсетіліп тұр [5, 45 б.].

Зерттеу жұмысын бастаған кезде қыпшақ шежіресінің толық нұсқасының болмауы, мен үшін өкінішті болды, бірақ ізденіс барысында Қазақтың біртұтас үлкен шежіресін тауып, шежіредегі бос тармақтарды толықтырдым. Ауылдың көне көз қариялары мен сұхбаттасып және шежіреге Павлодар мемлекеттік университетінің әдіс оқытушыларының көмегіне жүгініп, жиналған деректер арқылы арғы аталарымды тауып мен өз әулетімнің кестесін құрдым.

Менің әулиетім Қыпшақ-Досаймерген Қарақыпшақ-Досаймерген-Бұлтын (Бөрілі)- Беріс-Жолаба-Әбілқасым- Тілеубет-Женнет – Олжабай аталардан таралған екен, яғни Олжабай атадан менің жеті атам тарағанын білдім.

Менің жеті атам: Таласпай – Өтірік – Ордабай – Дәулетпай – Асқар -Уәлиден –Серғали.

Мен жеті атам туралы өмір деректерін ата-әжемнен, туыскандарымнан сұрап, біліп, қағазға түсіруге тырыстым. Зерттеу барысында жазба мәліметтердің аздығы қиындық туғызды, арғы аталарым туралы ауызша сұхбат негізінде алынған біраз материалдарды жинастырдым.

Менің аталарым Ертіс өңірінде тұрған екен. Үлкен Асқар атам «Жаңа дәуір» (ескіше атауы «Шөлшұбар») колхозында бригадир болған екен. Асқар атамыз туралы қалған деректер осы.

Асқар атадан тарағандар: Уәлиден ата, Қималиден ата. Уәлиден ата 1941 жылы соғыс басталғанда 310-ші атқыштар полкында ерлікпен шайқасқан екен. Бұл кісінің еңбекқорлық, адамгершілік қасиетімен бірге, арғы нағашы шешесінен бастау алған сынықшылық қасиеті де бар екен. Кез келген адамның бойына қона бермейтін ерекше қасиет. Уәлидент атам мен 4 айлық сәби кезімде дүниеден өтті. Мені қолында ұстап, маңдайымнан иіскеуге үлгірді. Уәлиден атадан менің Серғали атам тараған. Серғали атамнан менің әкем Ерлан және ағам Руслан тараған. Шежіренің тармағы әкем Ерлан менің ағам Русланда тоқтады. Өйткені, жалғастыратын тұяқ жоқ. Бірақ, келешекте бауырым дүниеге келсе, бар білген – тоқығанымды соған тапсырамын. Біздің ұрпақты жалғастырып, шежірені өрбітетіне сенімдімін. Сонда ата-тек ешқашан ұмытылмайды!

Қорыта келгенде, ататектің пайда болу тарихын зерттеп білу - рухани жаңғырудың бір бөлшегі деп есептеймін, бұл зерттеу

жұмысының нәтижесінде қыпшақтардың күшті, жауынгер болғанын, тіпті 10-13 ғасырларда жеке мемлекет құрып, көп елдермен байланыс жасағанын түсіндім. Сондай-ақ қыпшақ руынан шыққан рулас туыстарым – аты аңызға айналған тарихи тұлғаларды білдім. Мен тарихтан ойып тұрып орын алған Қарақыпшақ Қобланды батырдың, қыпшақтардың батыры, қолбасшысы болған Бұлтынның ұрпағы екенмін! Бұл мен үшін зор мақтаныш сезімін тудырды! Қыпшақтың шежіресімен таныстым, зерттейтін тұстарын анықтадым. Мен тарихты зерттеуге өз үлесімді қостым деп білемін. Ең бастысы өзімнің жеті атамды анықтап, деректер жинадым. Қарап отырсам менің арғы аталарымның арасында батыр да, көріпкел де, сынықшы да болған екен. Өкінішке орай Дәулетпай мен Ордабай атам туралы өмірдерек біле алмадым, Таласпай мен Ордабай атамның арасында Өтірік деген атам бар кенін анықтадым. Өзімнің құрбы-құрдастарыма өз аталары туралы біліп, жинап, қағазға жазып жүру керек екен деп ақыл айтамын.

Ата-бабалар ғұмырнамасын білу, оны келешекке жеткізу әрбір ұрпақтың міндеті болып табылады. Әр отбасы тарихынан қазақ елінің тарихы жасалады. Қазақта «Жеті ата» деген сөз бар, «Жеті ана» деген жоқ. Яғни, шежіре атадан ұл балаға беріліп отырған. Ұл бала ұрпақ жалғастырушы, қара шанырақтың иесі. Менің атамның екі ұлында да тоң пішерлер туған. Отбасымызда оқ жонар болмаған соң, жеті атаны жіті зерттеп, осы мәселені көтеріп, өз балаларыма бабалары жайлы мағлұмат қлдыруды жөн деп шештім. Ұл балаға жүктелетін жауапкершілікті өз мойныма алдым. Қыз бала қырық жанды дегендей қыз да талай асуларды бағындыра алады. Мәселен, Ғабит Мүсіреповтің Ұлпаны. Текті әулеттің өкілі, еліне, жеріне еңбегі сіңген мықты әйел образы. Біліктілігі мен білімі ерлерден кем түспейтін ел анасы. Отбасын, кәсібін қатар алып, мемлекеттің дамуына үлес қосып жүрген жандар қазіргі заманда да бар.

Жеті атаның шежіресін білу қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болғандықтан, бұл зерттеу жұмысы қазіргі жас жеткіншектерді отансүйгіштікке баулитын, өз отбасының тарихын, шежіресін білуге қызығушылығын тудырып, үлгі болады деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Шежіре қазақтың ру-тайпалық құрылысы. «Алтын алқа» баспасы. Шымкент шәһары, 2014 жыл. – 40 бет.

2 Кумаков Б. Е. Арабские и персидские источники по истории кипчаков VIII-XIV вв. Алма-Ата, 1987. – 42 б.

3 Ахинжанов С. М. «Кыпчаки в истории средневекового Казахстана» Алматы. Гылым, 1995. С. 184-197. – 296.

4 Даутбаев М. «Қазақ шежіресі», Шымкент, 2012. – 39 бет.

5 Үсенбаев Т. Қазақ шежіресі.-2 т.Орта жүз-Жан Арыс.- Алматы: «Полиграфкомбинат» ЖШС, 2007. – 376 б.

МЕСТО ТЕНГРИНИАНСТВА В ТРАДИЦИОННОЙ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЕ

АХМЕТҚАЛИҚЫЗЫ А.

ученица 11 класса, Гимназия имени Абая для одаренных детей,
г. Павлодар

СМАГУЛОВА К. Е.

учитель истории, магистр гуманитарных наук, Гимназия имени Абая
для одаренных детей, г.Павлодар

Тенгрианство – одна из самых древних религиозных систем, имеющая огромное значение для народов Центральной Азии, включая тюркские и монгольские племена. Центральным элементом этой религии является поклонение Тенгри (или Тенгрия) – божеству неба, которое считается источником силы и жизни. Тенгрианство было основой религиозной практики и мировоззрения множества народов, в том числе казахов, а также хуннов и монголов [1, с.15].

Для кочевых народов Центральной Азии, таких как казахи, Тенгрианство было не только религиозной системой, но и фундаментом для их взглядов на мир. Важным аспектом этой религии было соблюдение законов природы и гармония с окружающим миром. Эти идеи побуждали кочевников осторожно относиться к природе, животным и заботиться о здоровье своих стад.

Тенгрианство также сыграло важную роль в политической жизни. Многие правители использовали религиозные символы, утверждая, что их власть дана самим Тенгри. Примером служат монгольские ханы, которые считали себя избранниками бога неба. Влияние тенгрианства ощущалось и в дальнейшем развитии таких религиозных практик, как шаманизм и даже в некоторых аспектах ислама в Центральной Азии [6, с.39].

Священные места для тенгрианцев включали вершины гор, священные деревья (например, бук и можжевельник), а обряды часто проводились рядом с реками. Музыкальные инструменты, такие как барабан и кобыз, изготавливались из древесины этих деревьев

и кожи животных, использовавшихся для жертвоприношений. Многие элементы тенгрианских обрядов сохранялись, несмотря на влияние ислама, и трансформировались в народные традиции и обычаи, такие как священность горных вершин и семьи [266, с.15].

Тенгрианство отличалось отсутствием письменных источников. Основная передача знаний происходила устно, а ритуалы оставались простыми и зачастую минимальными. Однако традиции продолжали жить и сохраняться через века благодаря изоляции тюркских племен и свободы вероисповедания. В то время как ритуалы оставались практически неизменными, важными были такие праздники, как «Наурыз» и «тасаттык» [3, с.34].

Семья и дом всегда занимали важное место в тенгрианском мировоззрении. Для казахов дом, очаг и порог были священными. Например, золу из очага нельзя было выбрасывать перед домом, так как это могло бы привлечь несчастье. Обычаи, связанные с рождением ребенка, также имеют тесную связь с тенгрианскими верованиями. Например, верования о «кут» (счастье) и «тын» (дыхание), которые с появлением на свет передавались ребенку и охраняли его всю жизнь.

Женское небесное божество Умай олицетворяло защиту ребенка и его матери. Это божество заботилось о ребенке с момента зачатия и до его взросления. Важно отметить, что у многих тюркских народов Умай была ассоциирована с Афродитой, богиней плодородия. Изображения Умай часто встречались на археологических памятниках Алтая и Семиречья [4, с.34].

Многие ритуалы, связанные с рождением и жизнью ребенка, такие как «шилде кузет» (охрана роженицы) и «священные» праздники, обеспечивали защиту от злых духов. Обсуждение происхождения и выбора имен для детей, а также ритуальные обряды с участием близких и родственников, показывают, как тесно повседневная жизнь была связана с верованиями и защитой от злых сил. [5, с.4].

Обряды и ритуалы, связанные с рождением ребенка в казахской культуре, играют важную роль в жизни семьи. Эти обычаи наполнены глубоким смыслом, символизируют уважение к жизни, здоровью матери и ребенка, а также уважение к родовым традициям.

«Курсак шашу» или «курсақ той» – это семейное торжество, которое устраивается на пятом-шестом месяце беременности. Свекровь собирает родственниц и соседей, чтобы отпраздновать радостную новость. В честь праздника режется барашек, и каждому

гостю подают мясо в зависимости от возраста и статуса. Кроме того, свекровь изготавливает для невестки специальный оберег, который носится на шее для защиты от сглаза.

Жарысказан – это обряд, который происходил во время родов. Женщина, находясь в родах, стояла и крепко держалась за веревку или ткань. Когда схватки становились более интенсивными, близкая родственница готовила быстрое блюдо, часто куырдак (пожаренную баранину), и при этом громко приговаривала: «Кара казан бурын пісе ме, кара катын бурын туа ма?» – таким образом создавая атмосферу шума, который считался защитой от злых духов.

Котендестіру – обряд встречи двух рожениц. По традиции, женщины не должны были видеть друг друга до сорока дней после рождения детей. Когда они встречались, проводился особый ритуал, включающий обмен угощениями и поздравлениями.

Шилде кузет – это охрана роженицы и новорожденного от злых духов (пері). В первые дни после родов устраивался праздник с песнями и танцами, чтобы защитить ребенка от нечистых сил.

Обряд очищения огнем – когда роженица возвращалась в дом мужа, её проводили через огонь или через установленные свечи, символизируя очищение и защиту от злых духов.

Обереги для колыбели – над головой младенца вешали когти волка или беркута, а также на детской тюбетейке нашивали перья филина, чтобы защитить ребенка от сглаза. Также нередко прикрепляли монеты и другие символы для удачи и здоровья.

Калжа – традиционное мясное блюдо для роженицы, которое готовят близкие родственники. Это блюдо подают с уважением и заботой, чтобы ускорить восстановление женщины после родов и помочь ей набраться сил.

Ат кою — обряд присвоения имени ребенку. Имя выбиралось с учетом культурных и религиозных традиций, и считалось, что оно будет влиять на судьбу и характер ребенка.

Эти обряды и ритуалы являются важной частью казахской культуры и символизируют уважение к жизни, семье и традициям.

Обряды и ритуалы, связанные с рождением ребенка в казахской культуре, не только символизируют важные моменты в жизни семьи, но и тесно связаны с духовной и моральной традицией, отражая уважение к жизни и поддержанию родовых связей.

«Курсак шашу» или «курсақ той» – обряд, проводимый на пятом-шестом месяце беременности. Когда известие о беременности становится явным, свекровь устраивает семейное торжество,

приглашая родственников и соседок. В честь события готовится праздничный стол с мясом барашка, которое подается в зависимости от положения и возраста гостей. Специальный оберег, сделанный свекровью, носится невесткой для защиты от сглаза.

Жарысказан – обряд, сопровождающий роды. В момент начала схваток и появления боли одна из близких родственников готовит традиционное блюдо – куырдак. Готовя пищу, она громко приговаривает фразы, создавая шумовую атмосферу, что служит защитой от злых духов. Этот обряд символизирует защиту матери и ребенка в самые важные моменты.

Котендестіру обряд встречи двух рожениц. Согласно традиции, женщины, недавно ставшие матерями, не должны были встречаться друг с другом до 40 дней после родов, чтобы избежать возможных болезней. Когда встреча все же происходила, проводился уникальный ритуал с обменом угощениями, символизируя возвращение к жизни и радости общения.

Шилде кузет – охрана роженицы от злых духов, особенно в первые дни после рождения ребенка. Это мероприятие, наполненное песнями и весельем, имеет своей целью защитить новорожденного от возможного воздействия нечистых сил и напасти.

Обряд очищения огнем – традиция, по которой роженица, возвращаясь в дом мужа, должна была пройти через символический огонь или свечи. Этот ритуал представлял собой очищение и защиту от любых внешних негативных воздействий и тем самым помогал женщине вернуться в свой род с чистотой и духовной гармонией.

Обереги для колыбели – детская колыбель часто украшалась различными оберегами. Например, над головой ребенка вешали когти волка, беркута или медведя, а на тубетейке пришивали перья филина для защиты от сглаза. Также вбивали монету в колыбель для удачи и долгого здоровья.

Калжа специальное мясное блюдо для роженицы, которое готовят родственники, выражая внимание и заботу. Это символическое угощение помогает женщине быстрее восстановиться после родов и укрепить здоровье.

Ат кою – ритуал, связанный с именованием ребенка. Обычай заключается в том, чтобы выбрать имя, которое будет сопровождать ребенка всю жизнь, определяя его судьбу и характер. Это должно быть имя с особым значением, которое принесет удачу и гармонию в жизни новорожденного.

Эти обряды и ритуалы образуют систему символов и значений, которые придают особое значение моменту рождения ребенка и оберегают его от всех возможных бед и опасностей, придавая процессу жизни сакральное значение.

Таким образом, тенгрианство стало важной частью культурного наследия казахов и других народов Центральной Азии. Эта религия слилась с многими народными традициями, передаваясь от поколения к поколению и оказывая влияние на развитие культуры, религии и политики.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Булекбаев С.Б. Тюркский вклад в мировую культуру и цивилизацию: монография / Булекбаев С.Б. – Алматы: BAVIS systems, 2016. – 316 с.
- 2 Валиханов Ш. Собрание сочинений, Т.1. – Алма-Ата: Издательство Академии наук КазССР, 1961. – 470 с.
- 3 Гумилев Л. Древние тюрки. – СПб.: Кристалл, 2002. – 575 с.
- 4 Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. – Алма-Ата: Рауан, 1992. – 383 с.
- 5 Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь / Л. Н. Гумилев. – М.: Аст, 2005. – 839 с.
- 6 Хазанов А.М. Кочевники евразийских степей в исторической ретроспективе // Кочевая альтернатива социальной эволюции. – М.: Институт Африки РАН, 2002. – 58 с.

«ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АРАБ ТІЛІНІҢ ТАРАЛУ ДЕҢГЕЙІ»

АМИРОВА С. Б.
тарих мұғалімі, Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ,
АХМЕТОВА А. Е,
оқушы, Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ,

Қазақстан – мәдениеттердің тоғысуы, тілдердің үндестігі мен тарихтың терең қабаттарының кездесетін мекені. Бұл елдің кең даласында, ғасырлар бойы, әртүрлі халықтар мен өркениеттер тоғысып, өзара ықпалдасып, ерекше бірліктің үлгісін қалыптастырды. Араб тілі, өз кезегінде, осы мәдениетаралық диалогтың маңызды бір бөлшегі ретінде, Қазақстанның рухани және білімдік өмірінде ерекше орын алады.

Араб тілі – тек қана коммуникация құралы емес, сонымен қатар, бай әдебиет, философия және ғылымның тілі. Ислам дінінің таралуымен бірге, араб тілі Қазақстанның мәдениетінде, дінінде және білімінде терең із қалдырды. Бүгінде араб тілінің рөлі тек дінмен шектелмей, ғылым, экономика, халықаралық қатынастар салаларында да айтарлықтай артып келеді.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы араб тілінің таралу деңгейін, оның қоғамдағы рөлін және жастар арасындағы танымалдылығын зерттеу. Бұл зерттеу арқылы біз араб тілінің қазақ қоғамындағы орны мен маңыздылығын, сондай-ақ, оның мәдениетіміз бен білімімізге қосқан үлесін тереңірек түсінуге мүмкіндік аламыз.

Осы мақала арқылы, біз Қазақстандағы араб тілінің даму динамикасын, оның қазіргі жағдайын және болашағын саралап, тілдің мәдениетіміз бен тарихымыздағы орнына жаңа көзқараспен қарауға тырысамыз.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы араб тілінің таралу деңгейі туралы кешенді ақпарат алынады. Араб тілінің қоғамдағы рөлі мен оның мәдениетке ықпалы туралы терең түсінік қалыптасады. Сонымен қатар, араб тілін үйренудің тиімді әдістері ұсынылып, білім беру саласындағы тәжірибелерді жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленеді.

Зерттеу барысында мынадай әдістер қолданылды:

- Тарихи-аналитикалық әдіс: араб тілінің Қазақстандағы тарихы мен дамуын зерттеу.
- Социологиялық зерттеу: сауалнамалар мен интервьюлер арқылы араб тілін меңгеруші адамдардың пікірлерін жинау.
- Салыстырмалы талдау: араб тілі мен қазақ тілі арасындағы байланыстарды, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау.
- Библиографиялық әдіс: әдебиеттер мен ғылыми еңбектерді талдау.

Зерттеу жұмысының жаңалығы – Қазақстандағы араб тілінің таралу деңгейін кешенді түрде зерттеу, оның мәдениет пен ғылымдағы рөлін анықтау. Араб тіліне деген қызығушылықтың артуы, халықаралық қатынастардың нығаюы, сондай-ақ, жастар арасында араб тілін үйренуге деген ынта зерттеудің өзектілігін арттырады. Бұл мақала арқылы біз араб тілінің Қазақстандағы болашағын, оның мәдениетіміз бен біліміміздегі орнын тереңірек түсінуге мүмкіндік аламыз.

Араб жазуы ислам әлеміндегі ең ерекше және көркем өнер түрлерінің бірі болып саналады. Оның қалыптасуы дінмен, тарихпен және қоғамда орын алған процестермен тығыз байланысты. Бастапқыда тек мәтінді жазу құралы ретінде пайда болған каллиграфия уақыт өте келе шынайы өнердің жоғары деңгейіне жетіп, исламның рухани және эстетикалық идеалдарын бейнелейтін құралға айналды.

Ислам дінінде тірі жан иелерінің суретін салуға тыйым салынғандықтан, каллиграфия ғибадатханалар мен діни мәтіндерді әшекейлеудің негізгі тәсіліне айналды.

Өрнектелген әріптермен жазулар тек ақпарат жеткізуші ғана емес, сонымен қатар өз алдына бірегей көркем шығармалар болды.

Ғасырлар бойы араб каллиграфиясы әртүрлі факторлардың әсерінен дамып отырды: қасиетті Құран мәтіндерін жазу қажеттілігі, әр дәуір мен аймақтың эстетикалық талаптары бұл өнердің түрлі стильдер мен бағыттарын қалыптастырды.

Қазақстан – көпұлтты мемлекет, онда түрлі мәдениеттер мен тілдер өзара әрекеттеседі. Соңғы онжылдықта араб тіліне деген қызығушылық арта түсті. Бұл тілдің Қазақстанда таралуы бірнеше факторлармен байланысты: Ислам дінінің ықпалы, халықаралық білім беру бағдарламалары және экономикалық ынтымақтастық. Осы мақалада араб тілінің таралу деңгейі мен оны оқытудың маңыздылығы талқыланады.

Араб тілінің Қазақстандағы тарихи орны.

Қазақстандағы араб тіліне деген қызығушылықтың тарихи негіздері бар. Исламның таралуымен бірге араб тілі діни мәтіндер мен құлшылық рәсімдерінде кеңінен қолданылды. Қожа Ахмет Яссауи және басқа да қазақ даласының ғұламалары араб тілінде еңбектер жазған. Бұл Қазақстан аумағында араб тілінің ықпалының терең тамырланғанын көрсетеді.

Кеңес Одағы кезінде араб тілінің оқытылуы азайып, шектеулі деңгейде болды. Бірақ тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда араб тілін қайта үйренуге деген сұраныс артты. Бұл әсіресе Ислам дінінің жандануымен, араб елдерімен дипломатиялық және экономикалық байланыстардың нығаюымен байланысты.

Араб каллиграфиясының тарихы өте терең. Ол алғаш рет араб жазуынан дамып шыққан көне Набатей жазуы негізінде пайда болды. Набатей жазуы 4–6 ғасырлар аралығында қазіргі Иордания, Сирия мен Сауд Арабиясының бірқатар аймақтарында қолданылған. Ал араб каллиграфиясының қалыптасуы мен дамуында ерекше

орын алған кезеңдердің бірі—VII ғасырдың басында исламның пайда болуы болды. Құранның жазылуы осы кезеңде араб каллиграфиясының негізін қалауға себеп болды.[7, 23 б.]

Ең алғашқы қалыптасқан араб каллиграфиясының стилі – куфи жазуы болды. Ол Ирактың Куфа қаласымен тығыз байланысты. Куфи жазуының ерекшелігі – оның қатаң геометриялық сызықтарымен көлденең және тік сызықтардың үйлесімі. Бұл стиль әсіресе Құранды жазу үшін кеңінен қолданылды, өйткені ол тек оқуға ыңғайлы ғана емес, сонымен қатар эстетикалық жағынан да тартымды болды. Куфи жазуы көптеген мешіттердің қабырғаларында, археологиялық ескерткіштерде және түрлі қолжазбаларда кездеседі.

VIII ғасырда араб каллиграфиясында жаңа стильдер пайда болды. Бұл кезеңде насх және сұлус жазулары дамыды. Насх жазуы— араб каллиграфиясының ең кең тараған стилі. Оның басты ерекшелігі – әріптердің қарапайым әрі жеңіл жазылуы, оны күнделікті қолдану ыңғайлы болды. Насх стилі Құранның көшірмелерінде, сондай-ақ ғылыми және тарихи жазбаларда қолданылды.

Сұлус жазуы—бұл стильдің көркемдік элементтері өте жоғары. Сұлус жазуының ерекшелігі – әріптердің асимметриялы әрі әсем орналасуы, оның өте әдемі көрінуі. Бұл стиль көбінесе мешіттердің ішкі қабырғаларында, ғимараттар мен сарайларда қолданылды. Сұлус жазуы— араб каллиграфиясының ең күрделі және әсем түрі ретінде танылды.

Осман империясы кезеңінде дивани жазуы ерекше дамыды. Бұл стильдің басты ерекшелігі – оның нәзіктігі мен күрделілігі. Дивани жазуы көбінесе ресми құжаттарда, хаттамаларда және заңды актілерде қолданылды. Оның өте жіңішке және қисық сызықтары оны ерекше әсем әрі көркем етіп көрсетті. Осман империясы кезінде бұл жазу түрі мемлекеттік құжаттар мен хаттар үшін стандартқа айналды.

Араб каллиграфиясы тек жазу өнерімен шектелмей, сәулет өнерінде де үлкен рөл атқарды. Мешіттердің, ғимараттардың және сарайлардың қабырғаларында каллиграфиялық жазулар жиі кездеседі. Мысалы, Стамбулдағы әйгілі Көк мешіттің қабырғаларындағы каллиграфиялық жазулар мен нақыштар араб каллиграфиясының әсемдігін дәлелдейді. Сондай-ақ, Құранның аяттарымен пайғамбарлардың хадистері көптеген ғимараттардың сәніне айналды [7, 15 б.].

XX ғасырдан бастап араб каллиграфиясы жаңа бағыттармен дамыды. Қазіргі заманғы суретшілер дәстүрлі каллиграфиямен

заманауи техникаларды біріктіріп, жаңа көркем туындылар жасап келеді. Қазіргі заманғы араб каллиграфиясы өзінің классикалық түрлерін сақтай отырып, жаңа құралдармен әдістерді қолдануды бастады. Мысалы, Хасан Масудимен Хади Сайид секілді суретшілер каллиграфияны абстракционизм және графикалық дизайнымен біріктіреді.

Цифрлық технологиялар араб каллиграфиясының дамуына үлкен әсер етті. Қазіргі уақытта көптеген суретшілер компьютерлік бағдарламалар мен графикалық редакторларды қолданып, каллиграфияны цифрлық форматта қайта жасауда. [8, 22 б.]

Араб тілінің қазіргі Қазақстандағы таралуы.

Араб тілі қазіргі уақытта бірнеше салада маңызды рөл атқарады:

1 Діни білім беру. Қазақстанда көптеген медреселер мен діни оқу орындары араб тілін оқытады. Бұл дінді тереңірек түсінуге және қасиетті Құран мәтіндерін түпнұсқада оқуға мүмкіндік береді.

2 Жоғары білім беру. Еліміздің бірқатар жоғары оқу орындары араб тілін оқыту бағдарламаларын енгізді. Мысалы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінде және Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде араб тілін мамандық ретінде таңдауға болады.

3 Араб елдерімен қарым-қатынас. Қазақстан мен араб елдері арасындағы экономикалық және мәдени байланыстар араб тілін меңгеруді талап етеді. Араб тілін білетін мамандар халықаралық ұйымдарда, дипломатиялық қызметте және сауда-саттық салаларында сұранысқа ие.

Араб тілін оқытудың проблемалары.

Араб тілін үйренушілер кейбір қиындықтарға тап болады:

– Мәтіндердің күрделілігі. Араб тілі грамматикалық және синтаксистік құрылымының ерекшелігімен танымал.

– Оқыту материалдарының жетіспеушілігі. Аударылған сапалы оқулықтар мен оқу құралдары аз.

– Маман тапшылығы. Білікті араб тілі мұғалімдері мен оқытушылардың жетіспеушілігі байқалады.

Бұл мәселелерді шешу үшін Қазақстанда араб тілін оқыту әдістемесін жетілдіру, халықаралық тәжірибені қолдану және мемлекеттік деңгейде қолдау көрсету қажет.

Қазіргі адамзаттың дамуында жаһандану – әлемнің тұтастығын, өзара байланыстылығын, өзара тәуелділігін және интегралдылығын қалыптастырушы әлемдік тенденция. Жаһандануға қарсылар жаһандануды гомогенизациялану деп санайды. Шындығында,

жаһандану жай гомогенизация емес, керісінше мәдени бірегейлікті тереңдетіп жақсартады, ерекшелейді. Себебі, біріншіден, адамдар жай мәдени әсер етудің объектілері емес, мәдениетті қабылдамайтын не өзгерте алатын субъектілерге айналады. Сонымен қатар, ғылым мен техниканың дамуымен адамдар бұрынғыдан да жақындаса түседі. Жаһанданудың жаңа дәуірінде адамдар өздерінің мәдениеттерінің бірегейлігі мен ерекшелігіне көбірек алаңдай бастады. Мәдени бірегейлік жергілікті білімнің жаһандық маңыздылығын айғақтап, жергілікті қоғам мен ұлт сезімін қорғайды. Ғылым, техника және экономикалық даму тұрғысынан алғанда, жаһандану конвергенция және гегемондық бақылау теориясын көрсетеді, бірақ терең мағынада мәдени бірегейлікті алға тартады. Дүние жүзіндегі адамзат атаулы бар ғасырлар бойы өзара тығыз байланыс орнатып келеді, бірақ соңғы уақытта бұл байланыстың қарқыны күрт өсті.

Жаһандану экономикалық, саяси және мәдени интеграциялану мен бірігудегі (унификациялану) әлемдік жойқын процесс ретінде тіл саласына да өз ықпалын тигізуде. Тілдік жаһанданудың айқын салдары дегенде халықаралық байланыстағы, цифрлық технологиялар, саясат, ғылым, мәдениет саласында планетарлық макроделдалдық тіл болып табылатын ағылшын тілінің таралуын түсінеміз.

Қазіргі уақытта жаһандануды тілдік тұрғыдан зерттеудің бірқатар ғылыми тәсілдерін бөліп көрсетуге болады:

- жаһандану үдерістерін дәстүрлі лингвистиканың тілдік байланыстар (контакт) және билингвизм мәселелері тұрғысында қарастыру

- жаһандану нәтижесінде пайда болатын дискурс түрлері, жаһандану туралы дискурстық тәсіл;

- жаһандану әсерінен тілдік жағдаяттың динамикасын және нақты тілдердің қолданылу аясы мен қызмет ету салаларының қайта бөлінуін зерттеу;

- аксиологиялық тәсіл, яғни «тіл және білік» мәселесі мәнмәтіндегі тілдердің «нарықтық» құндылығы тұрғысынан жаһандануды зерттеу;

- жаһандану жағдайында тіл саясатының әр түрлі түрлерін зерттеу, оның ішінде жаһандану процестерінің әсерінен пайда болатын бірегейліктің жаңа түрлерін анықтау;

- жаһанданудың әлем тілдеріне, оның ішінде семантика мен әлемнің тілдік бейнесіне әсерін зерттеу.

Қазақстанда араб тілінің таралу деңгейі артып келеді және бұл бірнеше факторларға байланысты. Бұл тілдің маңыздылығы тек дінмен шектелмейді, ол халықаралық білім, сауда және мәдени байланыстарды да қамтиды. Болашақта араб тілін оқыту сапасын жақсарту және оны кеңірек тарату Қазақстанның халықаралық аренадағы беделін одан әрі нығайтады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбуов Қ. Ж. Ислам және қазақ мәдениеті. Алматы: Мектеп, 2018.

2 Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Араб тілін оқыту әдістемесі бойынша материалдар.

3 Қазақстан Республикасының Статистика комитеті. Қазақстандағы білім беру жүйесінің дамуы туралы есебі. 2023 ж.

4 Suleimenova D. Arabic Language in Kazakhstan: Challenges and Prospects. Journal of Central Asian Studies, 2022.

6 Блэр, Шейла С. «Ислам каллиграфиясы» (Edinburgh University Press, 2006).

6 Әл-Каді, Уадад. «Араб жазуы мен каллиграфиясының дамуы» // Journal of Arabic and Islamic Studies, 1996.

7 Грабар, Олег. «Ислам өнерінің қалыптасуы» (Yale University Press, 1987).

8 Хамид А. «Заманауи араб каллиграфиясы: дәстүр мен заманауилықтың тоғысы» (Routledge, 2012).

9 Ahmed, Y. «Islamic Calligraphy in Modern Art» (Oxford University Press, 2015).

10 Al-Said, M. «The Evolution of Arabic Typography» (Cambridge University Press, 2020).

КЕРЕКУ ӨҢІРІНІҢ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ

АХМЕТОВА Г., САГАДАТОВА А.

№25 ЖОББ, Павлодар қ.

ӘЛИАҚБАР А. Б.

Жетекшісі, №25 ЖОББ, Павлодар қ.

Тарих- әрбір адамның күрделі тұлға, жасампаз күш екенін сезіндіретін өткен оқиғаларды оқытатын пән. Жер бетінде ата-бабаларының іс-әрекеттерін, басынан өткендерін білуге

тырыспайтын адам болмайтын шығар. Ендеше туған елі мен халқының шежіресін жасап, туа біткен дарынын сарып етіп жұмсаған ғұламалар, тарихшылар, көрнекті қоғам қайраткерлері, төл ғылымымыздың мерейін төмендетпей, одақтық, дүниежүзілік деңгейге көтеру жолында көл-көсір білімдерін, жалындаған жастық жігері мен қажыр-күшін, бүкіл ғұмырын жұмсаған. Отан алдындағы қасиетті парызы мен биік мақсатты адалдығынан айнымаған, сергелденді жылдарда сенім отын өшірмей, тағдыр тауқыметін жеңе білген сергек ойлы, үлкенге де, кішіге де мейірімді, жомарт жүректі, абзал жандар-Алаш қозғалысының қайраткерлері.

Жалпы, Алаш қозғалысы дегеніміз не? XX ғасырдың алғашқы ширегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалыс. XX ғасырдың бас кезінде қазақ даласында Ресейлік басқару жүйесінің күшейе түсуі, Ресейден көшіп келушілердің күрт артуы, қазақтардың құнарлы жерлерден ығыстырылуы белең ала бастады. Ендігі жерде қазақ халқының өзін-өзі сақтап қалуы үшін күресті күшейту мәселесі туындады. Зардабы көп қарулы көтеріліс жолымен емес, ұтымды саяси жолмен күрес жүргізу қажет еді. Осылайша Бірінші орыс төңкерісі жылдарында қазақ халқының мүддесі үшін күресті бастаған қазақ зиялыларының әрекеттері кейінірек Алаш қозғалысының бастамасы болды [1].

Алаш қозғалысының басты мақсаты – қазақ елінің өзін-өзі басқару, ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқығын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, нарықтық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқығын және басқа демократиялық ұстанымдарды қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажетті шарттар түзу болды. Бірінші орыс революциясы жылдарынан бастау алатын Алаш ұлт-азаттық қозғалысы 1917 жылы ақпан және желтоқсан айлары аралығында өзінің шарықтау шегіне жетті. Осы жылдың жазы мен көктемінде Қазақ комитеттерінің пайда болуы, күзіне қарай «Алаш» партиясының, соңына қарай Түркістан автономиясы (Қокан автономиясы) және Алашорда үкіметтерінің құрылуы бұл қозғалыстың нақты нәтижелері болатын.

Алаш бөлімшелері Қазақстанның түкпір түкпірінде болды. Павлодар қаласындағы бөлімшеге тоқталсақ, 1918 жылы 15 ақпанда Павлодар уезінің бірінші қазақ съезі өтті, оған Қ.Бердалин,

А.Барлыбаев, Т. Құнанбаев, М. Дулатов және басқалар қатысты. Ол кезде қаладағы билік жұмысшылар мен большевиктер кеңестеріне тиесілі болатын. Съезде ұлттық қорды құру мәселесі қаралды. Ал Павлодар уезінің екінші қазақ съезі сол жылдың маусым айында қала мен уезде Кеңес өкіметі құлай бастаған шақта өтті. Съезде Қ.Бердалиннің төрағалығымен Алаш Орданың уездік кеңесі құрылды. Бердалин Қабыш Исаұлы 1867 жылы Семей облысы Павлодар уезінде (Павлодар облысы) дүниеге келген. Атақты Қазанғап байдың ұрпағы. Қабыш Бердалин Алаш Орданың Павлодар өңірлік уездік кеңесінің төрағасы болған. 1917 жылғы ақпан төңкерісіне дейін Павлодар уезі Қараоба болысының басқармашысы қызметін атқарған. 1917 жылы Павлодар атқарушы органына сайланып, қалалық Думаның мүшесі болды. Бердалин діни және абыройлы адам ретінде танылып, мұсылмандар рухани басқарма орталығымен Мұхтасиб қызметіне ұсынылады. Кейін Ресейлік мұсылмандар діни басшылар съезі жұмысына қатысады.

1928 жылы 18 қазанда Павлодар окрисполком Президиумының №19 Жарлығымен Бердалин Қабыш жанұясымен Ақтөбе уезіне қуылып, мүлігі тәркіленді.

1934 жылы «революцияға қарсы әрекеттері» үшін Сібір лагеріне қамауға алынған. Сол қамауда жүргенде көз жұмады.

Бердалиннан басқа Кереку өңірінен басқа да қайраткерлер бар: Ахметолла Барлыбаев-1880 жылы Павлодар облысы, Баянауыл өңірі, Қызылту ауылында дүниеге келген. 1911-14 жылдары Павлодардағы 2 сыныпты орыс-қазақ училищесінде білім алып, Павлодардағы 2 сыныпты орыс-қазақ училищесінде 1914-17 жылдары сабақ берген, 1917 жылы Бүкілқазақтық тұңғыш құрылтайға қатысқан сот мүшесі болды, 1920-1937 жылдары Түрксіб темір жолы Кеңестік халық комитетінің прокурор қызметін атқарды. Қуғын-сүргін құрбаны, 1937 жылы ату жазасына кесілді.

Сұлтанмахмұт Торайғыр – 28 қазан 1893 жылы Уәлиханов ауданында дүниеге келген. 1912 жылы Троицктегі Ахун Рахманқұли медресесінде сауатын ашқан, 1916-1917 жылдары Томскте орысша оқиды. 1913 жылы Троицкте «Айқап» журналында жауапты хатшы 1917 жылы «Алаш» партиясы, Алашорда үкіметінің жұмыстарына қатысады. «Оқып жүрген жастарға», «Тәліптерге», «Ендігі бет алсы», «Оқудағы мақсат не?», «Анау-мынау», «Мағынасыз мешіт», «Шығамын тірі болсам, адам болып», «Жазғы қайғы», «Кешегі түс пен бүгінгі іс», «Зарладым» очеркі, Таныстыру поэмасы атты

еңбектері бар. 1920 жылы 21 мамырда Туберкулез ауруынан көз жұмады.

Қаныш Сәтбаев – 12 сәуір 1899 жылы Павлодар облысы, геолог-ғалым, минералогия ғылымдарының докторы, профессор, академик. 1909-1911 жылдары Павлодардағы орыс-қазақ мектебінде 1914-1918 жылдары Семей мұғалімдер семинариясында 1921-1926 жылдары Томск технология институтының тау-кен факультетінде білім алған. 1920 – 1941 жылдары – Қарсақтай мыс комбинаты геологиялық барлау бөлімінің бастығы, 1941–1952 жылдары КСРО Ғылым академиясы Қазақ бөлімшесінің құрамындағы Геология ғылымдары институтының директоры, 1947 жылы – Англияға сапар жасаған кеңес парламентарийінің ішіндегі қазақ ғалымына Ұлыбританияның экс премьер-министрі, 1952 жылы – өміршілдік жүйенің тарапынан қысымға ұшырап, қызметінен төмендетіліп, Қазақ КСР Геология институтының директоры болып тағайындалған, 1955 жылы – Қазақ КСР Ғылым академиясының президенті болып қайта сайланып, өмірінің соңына дейін осы қызметті атқарған. Қаныш Имантайұлының салыстырмалы түрде қысқа ғұмырында басынан өткерген қайғылы оқиғалары, 37 жасында үш үлкен ағасының атылуы, қуғын-сүргін және 1951-1952 жылдардағы ұлтшылдыққа қарсы күрес науқаны кезінде Қазақстан Ғылым академиясының президенті қызметінен лайықсыз түрде босатылуы ғалымның денсаулығына нұқсан келтірді. Академик Қ. И.Сәтбаев 1964 жылы 31 қаңтарда Мәскеу ауруханасында қайтыс болды. Ол небәрі алпыс бес жаста еді [2].

Әбікей Сәтбаев – 1881 жылы Ақкелін болысындағы Айрық қыстауында дүниеге келген. Қазақ халқының алғашқы ағартушысы педагогтарының бірі. 1905 жылы Омбы мұғалімдер семинариясын бітіріп, ауыл мұғалімі болды. 1909 жылдан Павлодардағы екі кластық қазақ-орыс училищесінде орыс тілі мен әдебиеті, тарих, география пәндерінен сабақ берді. 1910 – 1917 жылдары осы училищенің директоры болды. Одан кейін Семейдегі облыстық Земства басқармасының оқу бөлімін басқарды. 1920-1921 жылдары Ә. З.Сәтбаев губерниялық халыққа білім беру бөлімінің – Губерниясының төрағасы болды. Семей мемлекеттік архивінің қорында 1921 жылғы 15 қарашадағы Семей халық ағарту институтының қазақ және орыс бөлімдері мәжілісінің хаттамасы сақталған, онда “отырысқа Губерния төрағасы Сәтбаев келді” деп жазылған (Семей мемлекеттік архиві. Ф.202.02.Е.хр.3). Ә. Сәтбаев 1927 жылдың аяғына дейін басшылық етті, сонымен

қатар Омбы жұмысшы факультетінде жұмыс істеді. Оны НКВ органдары ауқатты отбасыдан шыққаны үшін және белгілі бір уақытта Алашорда мүшесі болғанына жиі қудалайды. Шексіз қуғын-сүргіннің кесірінен көп балалы отбасымен Қазақстаннан кетіп, Қырғызстанға, Фрунзеге (қазіргі Бішкек) қоныстанды. «Алаш Орда» партиясының құрылтай жиналыстарында Семей облысынан делегат болып сайланды. Ақыры ол Қырғызстанда «Халық жауы» деген жаламен ұсталып, түрмеге жабылып, атылады. Қай жерде атылғаны, мүрдесі қайда екені белгісіз [2].

Қошке (Қошмұхамбет) Кеменгеров ақын, жазушы, драматург, педагог, филолог, тарихшы, шынайы мәдениет иесі. Қошмұхамбет 15 шілдеде Омск уезі, Беке болысындағы «Ауыздағы Қаржас» деген ауылда дүниеге келді. Қошке алғаш Белгербай молладан дәріс алып, мұсылманша сауатын ашқан. Мұнан соң Омск қаласында Приходская школада (шіркеу қарамағындағы мектеп), ветеринарлық-фельдшерлік мектепте оқыды. 1913 жылы Омск ауыл шаруашылық училищесіне оқуға түседі. Осында жүріп қазақ жастарының тұңғыш қоғамдық-саяси ұйымы «Бірлікке» мүше болып кіреді. 1930 жылы 13 қазанда Қ. Кеменгерұлы «Кеңес өкіметіне қарсы әрекет жасаушы» деген жалған айыппен Ташкентте ұсталып, абақтыға жабылады. Осы 30-жылдың қазан айының соңында Қошке Ташкенттен Алматы абақтысына айдалды. Ол Алматы түрмесінде 1932 жылдың сәуір айының соңына дейін отырады. 20 сәуірде үштіктің шешімімен 58-баптың 10,11-тармағы бойынша 5 жылға бас бостандығынан айырылып, Украинаның Валуйки қаласына жер аударылады. Қаламгер мұндағы темір жол жүйесінде дәрігер болды. 1935 жылы Қошке Кеменгерұлы Валуйкиде мерзімін толық аяқтады. Бірақ айналы НКВД саяси тұтқындарды елден жырақ ұстауды қалады. Сол себепті Қ.Кеменгерұлына толық ерік бермей, Омбының Шарбақкөліне қоныстануға рұқсат етті. Ол аудандық денсаулық сақтау бөліміндегі қарапайым қызметті таңдады. Қайраткерді ату туралы үкім 1937 жылы 17 қарашада бекітіліп, 21 қарашада Омбыда орындалды. Қошкенің бақи дүниеге көшкенін туған-туыстары білмеді. Қошке әділет, азаттық жолында шейіт болды [2].

Жүсіпбек Аймауытов – 8 наурызда 1889 Павлодар облысының Баянауыл ауданына қарасты бұрынғы «Қызыл ту», қазіргі Жүсіпбек Аймауытов ауылында дүниеге келді. 1911-1913 жылдары Павлодардағы орысша-қазақша екі сыныптық мектеп, 1914-1919 жылдары Семейдегі мұғалімдер семинариясында білім алған. 1919 жылы Семейде, Павлодарда партия, совет жұмыстарын атқарады,

1920 жылы Қазақстан Советтерінің Құрылтай съезіне делегат, 1921 жылы Семей губерниялық оқу бөлімінің меңгерушісі, 1922–1924 жылдары Қарқаралыда мектеп мұғалімі, 1924–1926 жылдары Ташкентте шығатын «Ақ жол» газетінің редакциясында, 1926–1929 жылдары Шымкент педагогикалық техникумының директоры қызметтерінде жұмыс жасаған. 1929 жылы басталған кенестік қуғын-сүргін кезінде Қазақстандағы ұлтшылдық ұйыммен байланысы бар деген жаламен тұтқындалып, ұзақ тергеуден кейін 1931 жылы ату жазасына сырттай үкім шығарылған. Шымкенттегі педагогика техникумының директорлығы – міне, мұның бәрі Аймауытовтың жаңа өмірді орнықтыру жолындағы күрес жолын, өмір белестерін көрсетеді. 1929 жылы басталған зобалаң кезінде қармаққа ілінген Жүсіпбек 1931 жылы атылған [4].

Қартқожа Тоғанбаев – 1986 жылы Баянауыл округінде (бүгінгі Павлодар облысының, Баянауыл өлкесі) дүниеге келген. Баянауылдағы ауыл мектебінде, орыс-қазақ мектебінде, Павлодардағы мұғалімдер курсын, 1927 жылы Омбы рабфагын, 1931 жылы Томск технология институтында білім алған. 1917–1920 жылдары Алаш қайраткері, Баянауыл кеңес қызметкері, ревком мүшесі 1920–1926 жылдары Далба, Қызылтау болыстарында мұғалім, 1931–1933 жылдары «Қазақ» баспасының жауапты редакторы, зоо-техникалық мал дәрігері институтында оқытушы 1933–1937 жылдары Алматы ауыл шаруашылық мектебінде мұғалім болған. Ол 1938 жылы нағыз қайраты тасыған шағында атылып өлтірілді. Әрине, себеп Алашорда партия мүшесі болғандығында екені бәріне түсінікті. Оған тағылған айыптың өзі ақылға қонымсыз еді: Жапон мемлекетінің тыңшысы әрі Күншығыс елімен бірлесіп түркі мемлекетін қайта жандандыруға тырысуда деген ауыр айып тағылды. Ол өмірінің соңына дейін өзінің ұстаздық шақырылуына әрі қоғамдық жұмыстарға адал болды. Мирзоян қатысады деп жоспарланған ірі педагогикалық форумға бара жатқан сапарында ол тұтқындалады. Әлі күнге дейін Қартқожа Тоғанбаев қайда жерленгені беймәлім [2].

Сәбит Дөнентайұлы – 1894 жылы Семей губерниясы, Кереку уезі, Ақсу болысында дүниеге келген. Сауатын 1907–1908 жж. Маралдыдағы болыстық медреседе, жәдидше, 1910–1911 жылдары М.Садық медресесінде, 1912 жылы Қасым қажы медресінде, 1917 жылы Семейдегі мұғалімдік курсында ашқан. Атқарған қызметтерін атап өтсек 1913–1916 жылдары Павлодар уезінің Ұрық болысының мектебінде сабақ берді, 1916 жылы Екібастұз

өндірісінде қара жұмыс, 1917 жылы Латвиядағы Рига қаласында құрылыста 1-жыл жұмыс, 1917–1918 жылдары “Абай” журналы, “Сарыарқа” газетінің жұмыстарына араласты 1920–1922 жылдары Қ.Сәтбаевпен бірге Баянауылда халық соты, 1922–1931 жылдары “Қазақ тілі”, “Жаңа ауыл” газеттерінде қызмет атқарды. 1916 жылы тыл жұмыстарына шетелдіктерді Реквизициялау туралы патша жарлығына сәйкес, ол Балтық жағалауына, Рига маңындағы траншея жұмыстарына шақырылды. 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін ол демобилизацияланды. Оралғаннан кейін Семей мұғалімдер семинариясына түсті. Ақын Ақпан төңкерісін толығымен қолдап, «Алаш» партиясының басшылығымен ұлттық қозғалысқа қосылды. Ол кезде Семей қаласы Алашорда үкіметінің орны болған, ал Дөнентаев өзін қоғам қайраткері ретінде танытады. Қазанның төңкерісінен кейін Сәбит Дөнентаев революциялық қозғалысты қолдайды, өлендерді жаңа өмір салығына шақыртады, халықтың тұрмыс-тіршілігін түбегейлі өзгертуге үмітті болды. 1916 жылы тыл жұмыстарына шетелдіктерді Реквизициялау туралы патша жарлығына сәйкес, ол Балтық жағалауына, Рига маңындағы траншея жұмыстарына шақырылды. 1933 жылы 23 мамырда Сәбит Дөнентаев ұзаққа созылған науқастан кейін қайтыс болды.

Саматов Мұхтар – 1894 жылы Павлодар уезі, Баянауылда дүниеге келген. Алғаш сауатын 1917 жылы Омбы ауыл училищесінде ашты, сосын 1919 жылы Омбы Политехникалық Институттың 1 курсын бітірген. 1914 – 1916 жылдар «Бірлік» атты жастар одағын ұйымдастыруға қатысты, 1917 жылы Ақпан төңкерісінен кейін Алаш партиясының Ақмола облыстық ұйымдастыру комитетінің мүшесі, 1918 -1919 жылдары Қарқаралы уездік атқару комитетінің төрағасының орынбасары, 1921-1924 жылдары Қазақ АКСР Азық түлік халық комиссары, 1924–25 жылдары Қазақ АКСР-і Халық шаруашылық Орталық Кеңесінің төрағасы 1925–37 жылдары өлкелік партия-кеңес мектебінің лекторы, өлкелік баспа басқарушысы қызметтерін атқарған. 1937 жылы «халық жауы» ретінде ұсталып, 1938 жылдың ақпанында ату жазасына кесілген.

Мұқыш Боштаев – 1897 жылы Семей облысы, Павлодар уезінде дүниеге келген. 1917 жылы Қазан университетінің заң факультетін бітірген. Жалпықазақ съездерінің белсенді қатысушысы. 1917 жылы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында өткен съезде М.Боштаев Семей облысынан Бүкілресейлік Құрылтай жиналысының депутаттығына кандидат болып сайланды. ҚХР деректері бойынша М.Боштаев 1-ші Бүкілқазақтық съезде партия атынан депутат болып ұсынылды

«Алаш» Бүкілресейлік құрылтай жиналысына. 1917 жылы қазанда М.Боштаев ресми түрде «Алаш» партиясының мүшесі болып, Павлодар уездік «Алаш Орда» комитетіне ұсынылды. 1918 жылдың басында алғашқы төтенше земство мәжілісінде облыстық соттың құрамына сайланып, оның төрағасы болды. Осы жылдары М.Боштаев өзінің туған жері Баянауылда, Павлодар уезінде білім беру мәселелеріне арналған мақалаларын жариялауды жалғастырды. М.Боштаев жергілікті Алаш комитеттерін ұйымдастыру, полиция жасақтарын құру, үгіт-насихат жұмыстарын белсенді жүргізді. 1921 жылы қайтыс болды, қайда жерленгені белгісіз.

Темірғали Нүрекенов -1821 жылы Семей облысы, Павлодар уезінде дүниеге келді. 1905 жылы Қарқаралы, Павлодар уезі қазақтарының атынан Ішкі істер министрлігіне наразылық білдіріп, петиция жазуға қатысқан, петицияны қазақ тілінен орыс тіліне аударған. 1907 жылы Мемлекет Думаның II-шақырылымына Семей облысынан депутат болып сайланды. Мұсылман фракциясы, Конституциялық-Демократиялық Партия мен Сібір группасының мүшесі болған. Думада жұмыссыздарға көмек беру мәселесі бойынша жарыссөзге қатысты. Бұдан кейінгі тағдыры мен қайтыс болған күні белгісіз [3].

Бәзікен Өскенбаев – 1872 жылы Павлодар уезінде дүниеге келген. 1899 жылы Омбы қаласында фельдшер мамандығын меңгереді. Павлодарға алғашқы қазақ дәрігері. Екібастұзда өз қызметтік жолын бастап, Зайсанда, Түркісіб темір жолында қызмет атқарады. 1937 жылы репрессияға ұшырады.

Әміре Айтбакин – 1861 жылы Семей облысы Павлодар уезі, Ақбеттеу болысында дүниеге келген. 1882 жылы Омбы мұғалімдер семинариясын аяқтады. Бір жылдан соң Дала генерал-губернаторының, Семей әскери губернаторының тілмашы қызметінде алты жыл істеген. 1889-1894 жылдары Томск университетінің медицина факультетін аяқтап, Гиппократ антын берген бірінші қазақ атанды. 1885 жылы «Семей қазақтары үшін қылмысты істерге қатысты заң ережелерін» жазуға қатысты, 1898 жылдан Өскемен уездінің Большенарым кентінде учаскелік дәрігер болды. 1917 жылғы төңкерістен кейін жергілікті кеңестің төрағасы, Өскемен уездік Кеңесі атқару комитетінің мүшесі болды. «Алаш» партиясының көрнекті қайраткері болды. 1919 жылдың күзінде қайтыс болды [5].

Боштаев Арынғазы – 1884 Семей облысы, Павлодар уезді, Ақбеттеу болысында дүниеге келген. 1897-1903 жылдары Семей

гимназиясының 6-сыныбын бітіріп, 1903-1908 жылдар аралығында Қазан ветеринария институтында оқыған. Алаш қозғалысының белсенді мүшесі, 1917 жылы 27.04-07.09 өткен Семей облыстық съезінде қазақ комитетіне сайланған, Зайсан уездік Алашорда кеңесінің төрағасы. 1937 жылы 7 қазанда революцияға қарсы әрекет жасады деген айыппен қамауға алынды. 1937 жылы 31 қазанда Қарағанды облысы бойынша НКВД үштігімен сотталып, ату жазасына үкім шығарылды.

Лекеров Әзімбай – 1901 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Жарма ауданы, Қызылшілік ауылында дүниеге келген. 1927–1932 жылдар аралығында Мәскеудегі Шығыс еңбекшілер коммунистік университеті жанындағы курсты оқыды. 1920-1921 жылдары Семей губерниясында откм нұсқаушысы болды. Қарқаралы және Павлодар уездік атком төрағасы, 1923-1925 жылдары Бөкей, 1925-1926 жылдары Ақтөбе губерниясының аткомдарының төрағасы, «Кедей» газетінің редакторы, 1926-1927 жылдары Халық кеңесінің төрағасы, ҚазОАҚ пен БОАК мүшесі, 1932–1934 жылдары Қазақ АКСР Жоспарлау коммисиясы төрағасының орынбасары, 1934-1937 жылдары Қазақстан марксизм-ленинизм ғылыми зерттеу институтының директоры қызметтерін атқарды. 1937 жылы 20 шілдеде қамауға алынды. 1938 жылы 26 ақпанда ату жазасына кесілді.

Сейтов Асылбек – 1894 жылы 22 қаңтарда Омбы қаласында дүниеге келген. 2 жыл приход мектебінде, 1905-1913 жылдар аралығында гимназияда оқыған, 1913 жылдан-1917 жылға дейін Том университетінде медицина факультетінде оқыған. Алаш қозғалысының белсенді мүшесі. 1917–1920 жылдар аралығында Ақмола уезінде Алексеев бөлімінде дәрігер, Ақмола мен Баянауылда дәрігер болды. 1917 жылы 27.04.-07.05 Омбыда өткен Ақмола облысындағы қазақ съезіне қатысып, хатшылық қызмет атқарған. 1917 жылы 21-26 шілдеде Орынборда өткен I жалпықазақ съезінде хатшылық қызмет атқарды 1921-1922 жылдары Орынборда өткен Қазақ КСР-і кеңестері съезіне қатысқан. 1922-1937 жылдары Семей қаласындағы губерниялық денсаулық сақтау басқармасының бастығы болды. 1937 жылы 1 желтоқсанда ұсталып, 8 желтоқсанда ату жазасына кесілді.

Сейтов Мұсылманбек – 1887 жылы дүниеге келді. Омбы мұғалімдер семинариясында оқыған. «Бірлік» Ұйымының белсенді мүшесі, «Балапан» журналының шығуына атсалысты. I жалпықазақ съезінде Омбы облысының қазақтары атынан

Бүкілресейлік құрылтай жиналысына кандидат ретінде ұсынылды, Омбыда мұғалім, Павлодарда экономист болып еңбет етті. Алаш париясының мүшесі болды. “Үш жүз” партиясын қазақтар арасындағы тұтастыққа нұқсан келтіреді деп санады. 1937 жылы саяси қуғын-сүргін құрбаны болды.

Кереку өңірінің жоғарыда аталған қайраткерлерінің еңбектері мен өмір жоладары әлі де зерделеуді қажет етеді. Атап көрсеткен өңіріміздің қайраткерлер бір бөлігі, бұл тізім мен ізденісіміздің қатары толығы қажет деп санаймыз. Тарихты түгендеу әрбіріміздің өңір тарихын танумен басталады. Кереку алаш қайраткерлері тарихтан өз бағасы мен маңыздылығын алу қажет деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Айбын. Энциклопедия. – Алматы қ. : «Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 бет. ISBN 9965-893-73-X

2 Серік Имантайұлы Жақсыбаев Қаржас ұрпақтары – Павлодар: ЭКО, 2008. – 400 б. – 1000 таралым.

3 әйкенов Темірболат. Уақ шежіресі\ Омаров Асан, Смайылов Ермұ4 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы.-Алматы Жібек жолы, 2003

5 Қайнар: Мақалалар, сұхбаттар./ Е.Тілешов.-Алматы: ЖК Айдаргазин Е.С., 2016. – 376 бет.

ЕҢСЕЛІ ЕЛДІҢ ТҰЛҒАСЫ

БАЛГАБАЕВА Н. А.

10-сынып оқушысы, Б. Уахатов атындағы орта мектебі, Павлодар қ.

ХАБДУЛЛИНА М. К.

Жетекшісі, Б. Уахатов атындағы орта мектебі, тарих пәні мұғалімі, Павлодар қ.

Ежелден Қорт-Жаңауыл киелі жер,

Дарыған құт-береке киелі жер.

Тумасы осы өңірдің Мерғалымды,

Сыйынып, пайғамбардай сүйеді ел.

Нұрлыбек Қайдаров

Туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенімен және болашағымен байланыстырады. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз

басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір бойы тұратын өлкесі. Біздің ауылымыз да ауыл тұрғындарына сондай ыстық, тамыры терең болып жайқалған қарағайлар да баға жетпес байлық болып көрінеді.

Қазақ халқының тарихында есімдері ел жадында мәңгі сақталған тұлғалар аз емес. Солардың бірі – Мерғалым Мұхтариханұлы. Ол – қарағайлы өлкенің, халықтың, ауылдың өркендеуіне, дамуына өзіндік үлес қосқан біртуар тұлға. Оның өмірі мен мұрасы – бүгінгі ұрпаққа үлгі-өнеге.

Мерғалым ата – жаратылысынан ерекше қасиет дарыған сынықшы, оташы, әрі көріпкел. Жастайынан бойына біткен қасиеттің арқасында ол көптеген адамдардың өміріне араша түсті. Ел аузында оның сынық салу мен ауруды анықтау қабілеті жайлы аңызға бергісіз әңгімелер жетерлік. Оның еміне тек Қазақстанның түкпір-түкпірінен ғана емес, көршілес елдерден де адамдар келіп, шипасын алып қайтқан. [1] Бүгінде Мерғалым атаның есімі ұлықталып, ауылға оның есімі берілгені – халықтың оған деген шексіз құрметінің белгісі. Мерғалым атаның емшілік қасиеті – оның ерекше дарыны. Ол – халықты емдеуде табиғи ем-домды, рухани күшті пайдаланған. Оның емшілік өнері – ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып келе жатқан дәстүрлі медицинаның бір көрінісі. Ол тек қана адамдарды емес жануарларға да емшілік жасаған. Оның емшілік қасиеті жас кезінен байқалып тауық, қаз сияқты құстарды, одан кейін қой, сиыр, жылқы малдарының мертіккен жерлерін емдеген. Мерғалым атаның емшілік өнері – оның халыққа деген сүйіспеншілігінен, жанашырлығынан, мейірімділігінен көрінеді. Ол – әрбір адамға көмек қолын созуға дайын болған. Қазіргі таңда оның емшілік қасиеті туралы көптеген аңыздар мен естеліктер сақталған.

Қарапайым ауылда дүниеге келіп, өзінің білімімен, еңбегімен, қасиетімен халықтың құрметіне бөленген Мерғалым Мұхтариханұлының ерекше қасиеті жас кезінен байқалған. Інісімен ауыл балаларымен ойнап күрескенде аяқ, қолдарын шығарып жіберіп, орнына қайтадан өзі салып беріп ойнап кетеді екен. Балалар мына жағдайлардан кейін Мерғалыммен күресіп ойнамайтын болыпты деседі [2].

Мерғалым атаның өмір жолы – жастарға үлгі-өнеге. Ол – өз ісіне адал, еңбекқор, мейірімді, жанашыр болуға шақырады. Қазақ халқының рухани байлығын, мәдени құндылықтарын, салт-дәстүрлерін сақтауға, дамытуға дәріптеген. Мерғалым атаның мұрасы – жастарды отансүйгіштікке, еңбекқорлыққа,

мейірімділікке, адамгершілікке тәрбиелеп, қазақ халқының бірлігін, ынтымағын, татулығын нығайтуға ықпал етеді.

Мерғалым атаның кіндік қаны тамған, өмір сүрген, еңбек еткен жері – қарағайлы өлке. Қарағайлы өлке – табиғаты әсем, тарихы бай, халқы мейірімді мекен. Ол – табиғаттың әсемділігі мен әдемілігіне толы, экологиялық таза аймақ. Павлодар өңірінің шұрайлы, тарихы бай аймағының бірі [3]. Бұл өлке тек әсем табиғатымен ғана емес, киелі жерлерімен де ерекшеленеді. Мұнда өсіп тұрған ғасырлық қарағайлар елдің тарихымен, өткенімен астасып жатыр. Қарағайлармен көмкерілген бұл мекен халқымыздың сан ғасырлық шежіресінің куәсі іспеттес. Ауылдың тарихы, оны құраушы тұлғалар, жергілікті тұрғындардың еңбекқорлығы – барлығы да туған өлкенің мәртебесін асыра түседі. Бұл өлкеде қазақ халқының салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары сақталған. Бүгінгі таңда Мерғалым атаның есімі ауылдың ажырамас бөлігіне айналып, оның еңбегі ұрпаққа өнеге болып келеді [4].

Сынықшы, емшінің атында менің туған ауылымда мұражайы мен кесенесі бар. Кесененің жанынан шырақшы үйі де бой көтерген. Үш бөлмеден тұратын кесене 210 шаршы метр. Жеке тұрған қазандық және дәрет алатын бөлмелер де бар. Бұның барлығы туристерге ыңғайлы болу үшін жасалған. Мерғалым атаның кесенесі, қазіргі таңда зиярат ететін орындардың біріне айналған.

1 – сурет Мерғалым Мұхтариханұлының кесенесіндегі ескерткіші

Бүгінгі таңда Қазақстандағы туризмді дамыту мәселесі өзекті болып отыр. Ауылдық аймақтардың мәдени-тарихи мұрасы, ерекше табиғаты – ішкі туризмді дамытуға зор мүмкіндік береді. Қарағайлы өлке мен Мерғалым ата секілді тұлғалардың тарихы осы бағыттың дамуына негіз бола алады. Туристерге ұсынылатын бағыттардың бірі – киелі жерлерге саяхат. Қасиетті тұлғалар мен тарихи орындар арқылы ауылды насихаттау – ұлттық құндылықтарды дәріптеудің бір жолы.

Мерғалым ата – тек емші ғана емес, халыққа қалдырған мұрасы бар дара тұлға. Оның атымен аталған ауыл бүгінде өркендеп, рухани жаңғыру жолында көптеген игі істер атқаруда. Қарағайлы өлкенің сұлулығы мен тарихы, Мерғалым атаның еңбегі болашақ ұрпақ үшін баға жетпес қазына [5]. Қазақстандағы туризмді дамыту ауылдан басталады деген тұжырым дәл осы мекенге қарата айтылғандай. Сондықтан туған жердің әрбір тасын, әрбір тұлғасын құрметтеп, олардың мұрасын сақтау – біздің басты парызымыз.

Мерғалым ата – еңселі елдің тұлғасы. Ол – қазақ халқының жадында мәңгі сақталатын, ұрпақтан-ұрпаққа өнеге болып қалатын қасиетті тұлға. Оның мұрасы – біздің рухани байлығымыз, ұлттық құндылығымыз. Оны сақтау, дәріптеу – біздің парызымыз. Мерғалым атаның өмірі мен қызметі, қазіргі таңдағы ұрпаққа үлгі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нәсіполла Есім, Рымбай Ібіжан, Лебяжі Қиық Аққу Келбеті, Алматы «Атамұра», 2002 жыл – 55 б.
- 2 Б. Қуатов, «Отанымыздың тарихы туралы саяси әңгіме» Алматы, 1993 жыл – 82 б.
- 3 Аққулы мекен өрендері – Павлодар «Сытина баспаханасы», 2015 жыл – 111 б.
- 4 Асыл жанды, киелі дара тұлға. Аргазина А.М – Павлодар: Ж.К. «Сытина Н.И» баспаханасы, 2015 жыл – 104 б.
- 5 С.Ж. Мадияров «Ауылым – алтын бесігім» Қайнар баспасы, 1990 жыл – 45 б.
- 6 qr.pavlodarlibrary.kz>literaturovedenie.

ҚАЗАҚ АРХЕОЛОГЫ К. А. АҚЫШЕВ ЖӘНЕ ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ «АЛТЫН» АДАМДАРЫ

БЕКІШ А. А.

6 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған
облыстық қазақ гимназия интернаты, Павлодар қ.

БОЛАТ С. А.

тарих пәні мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған
облыстық қазақ гимназия интернаты, Павлодар қ.

Қазақстанның археология ғылымында К.А. Ақышевтың зерттеулері айрықша маңызға ие. Оның еңбектері арқылы Ұлы Даланың тарихы, мәдениеті мен дәстүрлері жаңа қырынан танылады. Ақышевтың «алтын» адамдарды зерттеуі көшпенділер мәдениетінің байлығын, олардың әлемге көзқарасын және өмір сүру салтын ашуға мүмкіндік береді.

«Алтын адам» табылуы – тек археологиялық жаңалық емес, ол ұлттық мәдениетіміздің символы, тарихи жадымызды жаңғыртатын элемент. Алайда, көптеген адамдар басқа «алтын адамдар» мен олардың мәдени маңыздылығы туралы ақпараттан қалыс қалып отыр. Бұл ежелгі көшпенділер мәдениетінің толыққанды бағаланбауына, сонымен қатар, ұлттық тарихымыздың байлығын жеткізуде қиындықтар тудырады.

Сондықтан, К. А. Ақышевтың еңбектерін зерттеу қазіргі уақытта мәдениеттану, археология және тарих саласындағы ғылыми зерттеулер үшін өзекті болып табылады. Бұл тақырыпты зерттеу арқылы ұлттық тарихымыздың маңызды кезеңдерін, сақтар мәдениетін, сондай-ақ олардың өнері мен дүниетанымын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, адамдарды «алтын адамдар» мен олардың мәдениеті туралы ақпараттандыру, ұлттық бірлігімізді қалыптастыруға және Қазақстанның тарихи мұрасын насихаттауға ықпал етеді.

Былтыр көрнекті ғалым, кеңестік және қазақстандық археолог, отандық археология мектебінің негізін салушы, тарих ғылымдарының докторы Кемел Ақышұлы Ақышевтың 100 жылдық мерейтойы. Ақышев Кемел Ақышұлы – 1924 жылы 23 мамырда Павлодар облысының Баянауыл ауданында дүниеге келген. Болашақ археолог ерте жасында ата-анасынан айырылып, жастайынан жетім қалды. Сондықтан анасы жағынан туыс болып келетін Қаныш Имантайұлы Сатпаевтың отбасысында өсіп, 1940 жылдағы дейін сол кісінің тегімен аталады.

КСРО Ғылым Академиясының материалдық мәдениет тарихы институтының Ленинград бөлімінде аспирантурада оқыды, ғылыми жетекшісі М.П. Грязнов, 1953 жылы Мемлекеттік Эрмитаж Ғылыми кеңесінің отырысында «Орталық Қазақстанның қола дәуірі» кандидаттық диссертациясын қорғады [1]. Қарап тұрсақ Кемел Ақышевтың балалық шағы дәл ұжымдастыру науқанына тап келді. Ал жастық кезі Ұлы Отан соғысымен қатар өтті. Тарихтың ең ауыр кезеңдерін бастан өткерген Ақышев рухани тұрғыдан шыңдалып өседі. Ол өмір сүруге, оқуға құштар болды. Соның арқасында биік белестерді бағындыра алды. Есімі тарихта қалды [2]. Қазақ мемлекеттік университеті Қ.Ақышев үшін нағыз «alma mater» болды: мұнда оның ғылыми қызығушылықтары анықталды, мұнда ол археология ғылымына жолдама алды. Бірінші курстан бастап студент К. Ақышев Ә. Марғұланның археологиялық экспедицияларына қатысады: олар бірге Сарыарқа, Оңтүстік және Батыс Қазақстанды аралады. К. Ақышев Орталық Қазақстандағы қола дәуірінің көрнекті ескерткіштерін қазудың белсенді қатысушысы болды. Ә. Марғұланның экспедицияларындағы далалық археологияның негіздері жас К. Ақышевтың жадында ұмытылмас әсер қалдырады және оның болашақ ғылыми жұмыстарының іргетасы болады.

К. А. Ақышев - XX ғасырдағы ең жарқын әлемдік жаңалықтардың бірі - Есік қорымындағы «Алтын адамның» жерлену орынын тауып, зерттеген адам. Сонымен қатар бұл феноменалды табыс жайлы кітаптың авторы (1969-1970 жж.). Керемет жарық көрген «Есік қорғаны» кітабында бірегей материалдар ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік қатынастар саласына экскурсиялар да жасалады. Есіктен табылған хаттар авторға сақтардағы мемлекеттілік мәселесін сенімді түрде қоюға және шешуге мүмкіндік береді. Бұл маңызды жағдай Қазақстандағы өркениеттің дамуына жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етеді [4].

Деректердің ақпараттық кеңдігі сол, сақ дәуіріне қатысы бар кез-келген елеулі жаңалық осы Бесшатыр мен Есік сынды және осы типтес ескерткіштерге әйтеуір бір соғып өтеді. Бұл – факт. Есік материалдары іргелі ғылымды айтпағанда, мемлекетіміздің жарқын символдарына айналды, оған қоса, Есік әсерлерін біз бүгінгі шеберлердің туындыларынан, тіпті модалы киім үлгілерінен де көріп жүрміз [6, 5-6 бет].

Ал жарқын символдарға айналуының бірден бір себебі, бұрын сонды ешқайда кездеспеген «Алтын адам» ескерткіштерінің

Орталық Азияның түкпір-түкпір жерлерінен табыла бастауы. Алтын адамдардың географиялық тұрғыда неліктен осы жерлерде табылғанын түсіну үшін алдымен көшпелілердің алғашқы діндеріне көз жүгіртейік.

Сақтардың діни идеялары айқын әскери сипатқа ие болды. Яғни ең бастысы - патшаға табыну. Патша құдайлардың таңдауы, Аспан мен жер арасындағы делдал, Бейбітшілік орталығы, жердегі өркендеудің тасымалдаушысы болып саналды. Халықтың әл-ауқаты оның физикалық күші мен рухани энергиясына байланысты болды. Ол халықтың барлық топтарының бейнесі болды. Патшалар күнмен бір сатыға қойылды.

Сақтар табиғат күштеріне – күнге, желге, найзағайға, найзағайға табынған. Олардың ойынша, құдайлар әртүрлі жануарлар мен құстарға айналады. Мысалы, жылқы-күн мен оттың құдайы; қабан-күн күркіреуінің құдайы. Көшпелі тайпалар күнге, отқа, ал отырықшы тайпалар қасиетті жерге көбірек табынатын.

Құрбандық үстелдері мен алтарь орналасқан қасиетті орындарда олар құдайларға құрбандық шалды, ата-баба культі мен от культін сақтаумен байланысты құнарлылық рәсімдерін жасады. Археологтар Жетісу сақтарында «от храмдары» болғанын анықтады [7].

Орталық Азияның ежелгі көшпенділерінің күн құдайына деген сенімі олардың мәдени және ғұрыптық тәжірибелеріне, соның ішінде жерлеу орындарында Алтынды пайдалануға айтарлықтай әсер етті. Күн культі мен Алтынды пайдалану арасындағы бұл байланысты бірнеше негізгі аспектілерден байқауға болады.

Күн Құдайына деген сенім және алтынның символикасы. Сақтар мен Скифтер сияқты көптеген көшпелі халықтар үшін күн олардың діни жүйесінің орталық бөлігі болды. Ол өміршендікті, күш пен Құдайдың қамқорлығын бейнелейді. Бұл мәдениеттерде күн көбінесе алтынмен байланысты болды, бұл олардың көздерінде күн сәулесі мен энергияны көрсететін материал болды. Осылайша, алтын зергерлік бұйымдар мен олардың мәдениетіндегі заттар эстетикалық құндылыққа ғана емес, сонымен бірге қасиетті мағынаға ие болды.

Алтын күн сәулесінің символы ретінде. Алтын Құдайдың және мәңгіліктің идеясымен байланысты болды, өйткені оның жарқырауы мен беріктігі олардың діни жүйесінде Құдайдың қатысуының көрінісі болған Күн энергиясы мен жарықты бейнелейді.

Мысалы, К. Ақышевтың 1983 жылы мынадай айтқан сөзі бар: «Алтын-жылы металл. Оның түсі мен күнгірт құрылымы жасырын күн энергиясын сезіндіреді. Шығыс халықтарының мынадай жұмбағы бар: «Жазық дала алтыны деген не? Жауап: күннің батуы»» [8, 7 бет].

Өнер туындыларында, зергерлік бұйымдарда және ғұрыптық заттарда алтын күн культінің маңыздылығын көрсету үшін қолданылған. Құдайлардың бейнелері мен ғұрыптық артефактілер көбінесе алтынмен безендіріліп, олардың күнмен байланысын ерекше атап өтті және символдық құрбандық немесе сыйлық ретінде қызмет етті.

Жерлеу рәсімдері мен алтын заттар. Көшпелі халықтардың жерлеу рәсімдерінде алтын шешуші рөл атқарды. Асыл адамдар мен жауынгерлердің жерлеу рәсімдері көбінесе зергерлік бұйымдар, қару-жарақ пен ыдыс-аяқ сияқты көптеген алтын заттармен бірге жүрді. Бұл алтын мен басқа да құнды материалдар мәртебенің көрінісі ретінде ғана емес, сонымен бірге кейінгі әлемде марқұмның әл-ауқатын қамтамасыз ету құралы ретінде қызмет еткен кейінгі өмірге деген сеніммен байланысты болды. Жерлеу орындарындағы алтын бұйымдарға көбінесе күн дискілері немесе күнмен байланысты басқа символдық формалар болып табылатын алтын тақтайшалар кіруі мүмкін. Бұл заттар марқұмға ақыретте жолда қорғаныс пен қолдау көрсетуге, сондай-ақ оның жоғары позициясы мен Құдаймен байланысын көрсетуге қызмет етті [8, 8 бет].

Орталық Азияның және басқа да дала мәдениеттерінің ежелгі көшпенділерінде күн мен қызыл арасындағы байланыс терең символдық мәнге ие болды. Бұл олардың өнерінде, киімінде, рәсімдерінде және символизмінде көрінді. Міне, осы байланыстың бірнеше негізгі аспектілері:

Қызыл түс символ ретінде: қызыл түс көбінесе күнмен, отпен және өмірлік энергиямен байланысты болды. Бірқатар көшпелі мәдениеттерде қызыл түс күш, күш және Құдайдың қорғанысын білдіру үшін қолданылған. Мысалы, кейбір сақ және скиф жерлеу рәсімдері мен зергерлік бұйымдарда қызыл түстер мен өрнектер жиі кездеседі.

Салттық және сәндік рөлі: қызыл түс киім мен артефактілердің сәндік элементтерінде кеңінен қолданылды. Қызыл түске боялған маталар көбінесе салттық мақсатта немесе жоғары мәртебенің белгісі ретінде қолданылған. Қызыл түстер өнер мен ою-өрнектерде, соның ішінде кілемдерде, кестелерде және басқа да

заттарда қолданылған. Археологиялық олжалар: археологиялық орындарда керамика, зергерлік бұйымдар мен қару-жарақ сияқты заттар жиі кездеседі, олар қызыл бояулармен және рәміздермен безендірілген. Бұл пәндер көшпенділердің мәдени және діни өміріндегі қызыл түстің маңыздылығын көрсетеді. Бұл дәстүр алтын адамды аспанмен, құдайлармен байланыстырған, сондай-ақ оның мәртебесін көрсету үшін маңызды рөл атқарған. Алайда, уақыт өте келе бұл әдет-ғұрыптар біртіндеп тоқтатылды. Ғұндар келіп, әлеуметтік және мәдени құрылымды өзгерте отырып, ескі наным-сенімдерді әлсіретті. Сақтардың діні мен сенімдері, атап айтқанда, алтынмен жерлеу практикалары, басқа тайпалардың келуімен бірге жойылып кетті. Олардың орнына Тәңіршілдік діні пайда болды, бұл дінде Тәңірге, яғни аспан құдайына табыну, табиғатпен үндестік және ата-бабалардың рухына құрмет көрсету басты орын алды. Осылайша, мәдени және діни өзгерістер арқылы алтынмен жерлеу дәстүрі өткен заманның куәсі ретінде тарихта қалды.

Есік ауданынан келген Алтын адам археологиялық мұраның көрнекті үлгісін ұсынады, бірақ ол сондай жалғыз емес. Соңғы онжылдықтарда көптеген ұқсас жерлеу орындары табылды, бұл тәжірибенің Орталық Азия мен оған жақын аймақтарда кең таралғанын көрсетеді. «Алтын адамдар» деп аталатындар Азияның әртүрлі нүктелерінен, әсіресе археологтар көшпелі мәдениеттер дәуіріне жататын бірнеше ұқсас ескерткіштерді тапқан Қазақстаннан табылды. Бұл олжалар ежелгі уақытта Алтынды пайдалану мен күн символизмімен байланысты жерлеу рәсімдерінің маңыздылығы мен таралуын көрсетеді.

Жетісу, Павлодар және Шығыс Қазақстанды қоса алғанда, Қазақстанның әртүрлі бөліктерінде табылған алтын бұйымдары мен бай жерлеу кешендері бар қорғандар мұндай жерлеу Орталық Азияның едәуір бөлігін қамтитын тұтас мәдениетке тән екенін көрсетеді. Бұл жерлеу Алтынды өңдеудегі жоғары шеберлікті, сондай-ақ күн құдайларын құрметтеуге және алтынмен байланысты символизмге байланысты күрделі рәсімдерді көрсетеді.

Археологиялық деректерді талдау әр түрлі аймақтардағы «алтын адамдардың» көптеген ұқсастықтары бар екенін көрсетеді, бірақ сонымен бірге аймақтық айырмашылықтар бар, бұл сол кездегі мәдени тәжірибелердің әртүрлілігі мен дамуын көрсетеді. Қазақстандағы Ақтау қорғаны немесе Петр қорғанында жерлеу сияқты жерлерде жүргізілген зерттеулер бұл олжалар Орталық Азияның ежелгі өркениеттерін біріктірген мәдени және сауда

байланыстарының кең желісінің бөлігі болып табылатынын көрсетеді.

Осылайша, Есік ауданынан келген Алтын адам Орталық Азияны мекендеген ежелгі халықтардың мәдени және ғұрыптық мұраларының кеңірек көрінісінің маңызды фрагменті болып табылады. Бұл олжалар сол ежелгі қоғамдардың өмірі мен наным-сенімдерінде маңызды рөл атқарған Алтын мен күн культтерімен байланысты ежелгі жерлеу тәжірибелері мен символикасының байлығы мен әртүрлілігінің дәлелі болып табылады.

Айтылғандай басқа да қазақ жерінен «алтын» адамдар көптеп табылды, соларды іздестіріп, ақпарат алып, мынадай тізім жасадым.

1 1969 жылы Алматы облысы Есік қорымынан табылған алтын адам, археолог Кемел Ақышев ашты;

2 Аралтөбе, Сармат 1999 жылы Атырау қаласынан табылған. археолог Зейнолла Самашев ашты. Қорымнан 400 ден астам алтын адамның киіміне қапсырылған алтын элементтер табылған. Екінші алтын адамның ерекшелігі - бұрын сонды сарматтарда кездеспеген темір акинақ; 3. Шілікті қорымы, Бәйге төбе обасы. 2003 жылы Зайсаннан табылды, Әбдеш Төлеубаев ашты. Археологтардың зерттеуі бойынша, бұл алтын адамдардың арасынан ең көнесі (б.з.б VIII ғ.). Қорымда 200 ден аса патшалар обасы табылғаннан кейін «Патшалар қорғаны» деп атап кеткен. Ең үлкенінің диаметрі 100 метрден асады, ал биіктігі 10 метр. Үлкен обаның ашуы конус тәрізді ағаш қабірді көрсетті. Оның ішінде 250 ден астам заттар (білезік, моншақтар, жебе т.б.), және 4000 мыңнан астам алтын бұйымдар табылған;

4 Берел қорғаны 1865 жылы Катонқарағайда табылды, Зейнолла Самашев зерттеген. Қорғаннан 35-45 жастағы ер адам мен үлкен жастағы әйел адамның және 13 аттың қаңқасы табылды. Қорғаннан бұдан бөлек б.з.б IV ғасырда өмір сүрген патшайым табылды, оның жанында 7 жылқы қаңқасы орналасқан;

5 Қарқаралыдан 2010 жылы Талды комплексінен табылған, Арман Бейсенов зерттеген алтын адам. Қорған б.з.б VI ғасырға жатады. Ең басты жаңалығы 8 обалардың біріуінен табылған қаңқа. Онымен табылған заттар ерекше аңдық стильде орындалған.

6 2012 жылғы Теректі Таксай комплексінде табылған ханшайым. Ханшайымды К.Алтынбеков қалпына келтірген. Қорымның мерзімі шамамен 2500 жыл. 1 метр ұзындықты қорғанда 35-40 жастағы әйел қаңқасы мен саны 500 ге жететін алтын заттар табылған. Ханшайым жанында 2 күзетші қаңқасы табылған.

Қорғанда сақтар мен парсыларды суреттейтін таракпен, ертоқым, тұрмыс заттары табылған. Қазір обадан жақын манда, ұзындығы 7 метр жерде Тақсай ханшайымның кесенесі орналасқан.

7 Елеке Сазы Комплексі, 2018 жыл. Бұл қорғанды Ерболат Рахманкулов атындағы археология Институтындағы тарих мұғалімі Канат Аубакиров, және де студенттер қатарындағы волонтерлер тапты. VII-VIII ғасырларға жататын комплекс сақ мәдениетіне тиесілі. Қорғаннан шамамен 18 жастағы, бойы 165-170 см жас бала табылған. Мойнында алтын гривна мен қасында алтын қорамсап табылған;

8 Ақтөбе қаласынан 2018 жылы Тасқопа обасы қазылды. Реконструкциясын жергілікті шеберлер Болат Атраубаев, Ерқосай Әбілов әзірледі. Обаны Ә.Марғұлан атындағы институт археологтары ашқан. 5 метр тереңдікте обалардың бірінде б.з.б V ғасырға жататын ер адам қаңқасы табылған. Жерленген адам сармат тайпаларының көсемі болуы ықтимал. Кейін оның киімі қалпына келтірілген;

9 2013 жылы ШҚО табылған. Ашқан Тимур Смагулов. Әйел абыздың қаңқасы (б.з.б. III-IV ғ.) Үржарда табылған. Зерттеу барысында қатты жабылған тасты саркофаг табылды. Қабір ішінде жас әйел жатты. Қаңқаның аяғында құрбандық жасайтын үстелі мен қасиетті ыдыстар, тамақ қалдығы анықталды. Әйелдің басында алтын төж орналасқан. Үржар ханшайымы Укок ханшайымымен замандас болған. Укок ханшайымы Алтай тауларынан табылған және Алтай сақтарына жатады. Оның төжінің қайта қалыптастыруымен К.Алтынбеков айналысқан;

10 Миялин қорғаны, Атырау 2017 жыл. Аржан 2 қорғанында сақтарға жататын қаңқалары табылған (IX ғ. б.з.б.) .

Аталған тізім бойынша суреттермен Қазақстаннан табылған «Алтын адамдар» картасын жасап шықтық.

Кең байтақ Қазақстанның тарихы мен мәдениеті терең және бай. Археолог К.А. Ақышевтің ғылыми мұрасы — біздің мәдениетіміз бен тарихымыздың маңызды құрамдас бөлігі. Оның зерттеулері «алтын адамдар» мен олардың маңызын ашып, біздің ата-бабаларымыздың рухани әлемін, өмір салтын және дүниетанымын көрсетеді. «Алтын адамдар» — осы мәдениеттің символы, олар біздің тарихымызды байытатын ескерткіштер.

1 – сурет Қазақстаннан табылған «Алтын адамдар» картасы

Бірақ бүгінгі күні жастар мен қоғамның басқа да топтары арасында «алтын адамдар» туралы білімнің жеткіліксіздігі, олардың мәдени маңызына деген қызығушылықтың төмендеуі байқалуда. Егер жастар тарихи мұраларымызды танымаса, оларды бағаламауы мүмкін, бұл өз кезегінде біздің мәдениетіміздің ұмытылуына немесе тарихи тамырымыздан алыстауына алып келуі ықтимал.

Қорытындылай келе, «алтын адамдар» туралы білімді арттыру, жастарды тарихи мұраларымызбен таныстыру және ұлттық мәдениетімізді дамыту бағытында белсенді жұмыстар жүргізу – бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі. Тек осылай ғана біз тарихымызды, мәдениетімізді бағалайтын, өз тамырларымызды мақтан ететін ұрпақты тәрбиелей аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Болелов С. Б. Акишев Кемаль Акишевич. Большая российская энциклопедия 2004–2017 [Электронный ресурс] URL: <https://old.bigenc.ru/archeology/text/6037127>

2 Байтанаев Б.А. [Электронный ресурс] URL: <http://kronk.spb.ru/library/akishev-ka-2013.htm>

3 Прохоров И. В нынешнем году мы отмечаем 100-летие Кемалья Акишева – одного из основателей национальной археологической школы. /В нынешнем году мы отмечаем 100-летие Кемалья Акишева – одного из основателей национальной археологической школы/ Казахстанская правда.

4 Обычай и верования кочевников. Антропологический облик древних людей. [Электронный ресурс] URL: <https://e-history.kz/media/scorm/75/text/text.htm>

5 Самашев З., Джумабекова Г., Базарбаева Г., Онгар А. Древнее золото Казахстана. «Өнер», 2007-144с.

6 Бозок – предтеча Астаны // Казахстанская правда. 2005. 15 июня.

МҰРАЖАЙ – ТАРИХ АЙНАСЫ

БОРТЫБАЙ А.

5 сынып оқушысы, Ю. Гагарин атындағы орта мектебі, Ақсу қ.

АХМЕТОВА Б. Б.

жетекші, тарих пәнінің мұғалімі, Ю. Гагарин атындағы орта мектебі, Ақсу қ.

«Жеріңнің аты – еліңнің хаты» деп дана халқымыз босқа айтпаған шығар. Шындығында, елді – мекен атауларын топонимикалық зерттеудің маңыздылығынодан әрі арттыра түсті.

Мен Бортывай Аяулым 5 сынып оқушысымын, биыл Қазақстан тарихы пәнінен дәл осы жаңа терминді оқып білдім. Яғни, топонимика – жер-су, елді-мекен атауларының шығуы мен пайда болуы, мағынасы, құрылымының дамуы, туралы білдім. Осы тақырыпты меңгерген соң, өзімнің туып жатқан мекенім, яғни ауылымның топонимикалық түсінігі мені қатты қызықтырды. Елді мекен атауының шығу мен пайда болуы, мағынасы, құрылымының дамуы, таралуы аймағын, екінші бір тілде берілуі. Сондықтан өз ауылымның атауының шығу жолын білу үшін, «Мұражай құнжы мұра толы» дегендей, мектеп мұражайына барып зерттей бастадым. Мектеп мұражай құрылғанына 10 жылға толмаған екен, бірақ жақсы мәліметтер алдым. Мұражай алғашында бағалы бұйымдар мен заттар, мәдени жәдігерлерді сақтайтын қазыналыққор ретінде қалыптасыпты. Мұражайдың қалыптасуы ұлттық сана-сезімді оятуға, мәдени-саяси идеяларды (ой-сезімді) насихаттауға көмектеседі. Бұл мұражай «кешенді мұражай» болып саналады, яғни тарих, шарушылық, жаратылыстану, т.б. бағыттарды біріктіріп, жұмыс істейтін кең профильді өлкетану. Әрине көп мәліметтерді осы мұражайдан алдым. Мұражайдағы қырық, елу жыл бұрын түсірілген фото суреттерді көргенде сұрақтар тундады:

Сіздер білесіздер ме, мына фото-сурет қай жылғы, қай жерде және кімдер?

Ендеше тарихқа көз жүгіртсем, Павлодар облысындағы Ертіс-Қарағанды каналын салу нәтижесінде, Ақсу қаласынан 12 шақырым жерде 1961 жылы даланың ортасында совхоз пайда болды. Бұл көкеністерді өндірумен айналысатын совхоз болды.

1961 жылдың 12 сәуірінде Қазақстанның «Байқоңыр» айлағынан алғашқы ғарыш кемесі аспанға ұшты. Бұл – барша адамзат тарихындағы маңызды әрі айтулы оқиға. Осылайша Юрий Гагарин әлемнің тұңғыш ғарышкері атанса, Байқоңыр – ғарыш айлағына айналды. Сол себепті жаңа ғана құрылып жатқан совхоз атын осы ғарышкердің есімі берілді. [1]

Ал, 1970-ші жылдары совхоз аты Евгеньевка атауына ауыстырылды. 1974 жылы совхозға қоныстанушылар көп келгендіктен орта мектеп алшылды. Юрий Гагарин есімі мектепке берілген екен.

1979 жылы 17 сәуірде совхоздың орталық алаңында Юрий Гагариннің ескерткіші салтанатты жағдайда ашылды.

Тәуелсіздік таңы атқаннан кейін елімізде де ғарыш саласына ерекше назар аударыла бастады. Нәтижесі жаман емес, себебі қазақтың үш бірдей ері ғарышкер атанды. Тоқтар Әубәкіров, Талғат Мұсабаев және Айдын Айымбетов. Бүгінде бұл үш есім тәуелсіз Қазақстан тарихында алтын әріптермен жазылған.

Енді осы ғарышкерлеріміз туралы қызық деректер келтіргім келеді.

Тоқтар Әубәкіров туралы қызықты деректер:

Тоқтар Әубәкіров қаз дауысты Қазыбек бидің тікелей ұрпағы. Халық қаһарманы Тоқтар Оңғарбайұлы тышқаннан қорқады. Ғарыш кемесінен бөлек велосипед тебуді ұнатады.

Марста өмір сүруге қарсы емес.

Өзге ғаламшарлықтардың бар екеніне сенеді.

Тоқтар Әубәкіров әлемнің 256-шы, КСРО-ның 72-ші, Қазақстанның 1-ші ғарышкері.

Қазақтың үшінші ғарышкері Айдын Айымбетов пен Тоқтар Әубәкіров бір күнде дүниеге келген. Екеуі де жеке мейрамын 27-шілде күні тойлады.

«Әлемдегі ең қауіпті жануар – адам» деген оймен толықтай келіседі.

Тоқтар Әубәкіров есімі Гиннестің рекордтар кітабына енген.

Талғат Мұсабаев туралы қызықты деректер:

Талғат Мұсабаев әлемнің 309-шы, Қазақстанның 2-ші ғарышкері.

Мұсабаевтың ата-анасы оның есімін ұшқыш Талғат Бигелдиновтің құрметіне берген.

Бір ай ішінде бес рет (30 сағат 8 минут) ашық ғарышта болған сапары үшін Гиннестің рекордтар кітабына енген.

Оның «алғашқы ғарыш хирургы» деген ресми емес атағы бар. 2001 жылғы сапарында ғарыш кемесінде болған ғарышкер-турист өзін жайсыз сезініп, денсаулығына шағымданған. Сол кезде Талғат Мұсабаев науқасқа укол салып, басындағы жарасын тіккен деседі.

Ашық ғарышқа шыққан кезде, ғарышкердің кемеге бекітетін тетігі ажырап қалған, бірақ ажалдан аман қалуға мүмкіндік туған еді.

Айдын Айымбетов туралы қызықты деректер:

Айдын Айымбетов әлемнің 545-ші, Қазақстанның 3-ші ғарышкері.

Ғарышқа ұшу мүмкіндігін 22 жыл бойы күтті.

Айдын Айымбетов ғарышкер болуды бала кезінен армандаған.

Ғарышкер Марс планетасын бағындырғысы келген.

Тоқтар Әубәкіров пен Айдын Айымбетов бір айда, бір күнде дүниеге келген ғарышкерлер. Туған күндері - 27 шілде.

Айдын Айымбетовты шексіз ғарышқа зайыбы Лилия, ұлы Әмір, қыздары Диана мен Даяна шығарып салды. Қызы Даяна әкесін шығарып салып тұрып: «Мен әкеме ақ жол тілеймін, ғарышта жатпланеталықтармен танысқанын қалаймын. Әкешіме өзімнің ең сүйікті ойыншығым – арыстанды сыйладым», деген еді. [2,26]

Тоқтар Оңғарбайұлы да, Айдын Ақанұлы да бір оқу орнын бітірген. Армавир жоғары әскери ұшқыштар училищесінің түлектері. Т.Әубәкіров 1969 жылы, ал, А.Айымбетов 1993 жылы оқуды аяқтаған. Арасы – 24 жыл. Бірі ғарышқа 1991 жылы ұшса, екіншісі 2015 жылы көк жүзіне көтерілді. Арасы тағы да 24 жыл

Әубәкіров 2 қазан, ал, Айымбетов 2 қыркүйек күні ғарыш сапарына аттанды. Күнтізбеге қарасаңыз, екеуі де аптаның сәтті сәрсенбісіне тура келеді.

Соңғы және ең қызықты сәйкестік, Тоқтар Оңғарбайұлының ғарышқа ұшқандағы командирі Александр Волков болды. Ал, Айдын Ақанұлының командирі – Александр Волковтың ұлы Сергей Волков.[3,86]

Тәуелсіз Қазақ елінің ең үлкен жетістіктерінің бірі – ғарыш кеңістігін игеру екені сөзсіз. Осы жолда күні бүгінге дейін қыруар жұмыс атқарылып, қазақ ғалымдары өлшеусіз үлес қосуда.

Мұражайдан тағыда білгенім, 2019 жылы 18 сәуір күні ғарышкер Айдын Айымбетов іс-сапарымен Евгенийевка яғни менің ауылыма келді. Мектебімізге келіп және ауылдағы Ю.Гагарин ескерткішінің жанында суретке түскен. Ол хабар жайлы баспада мақала шықты.

Енді жобамның басында қойған сұрағыма жауап берейін, фото суретте 1961 жылы құрылған Ю.Гагарин атындағы совхоз тұрғындары, күзде өнім жинап жатыр, себебі көкөністерді өндірумен айналысатын совхоз болды.

Дәлірек айсам, менің ауылымның тарихы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақтан шыққан ғарышкерлер. [электрондық ресурс] <https://egemen.kz/article/362034-qazaqtan-shyqqan-gharyshkerler> [шыққан күн 12 сәуір 2022ж].

2 «Егемен Қазақстан» газеті. 2024 ж. №343.-26.

3 Ыдырыс Т. «Қазақтың үш қыраны» Қызылорда. 2021ж.-86.

ЭЛЕКТРОННЫЙ УЧЕБНИК «ГЕОГРАФИЯ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ»

ВАСИЛЬКОВ Б., ПОПОВА В.

учащиеся 9 класса, СОШ №9, г. Экибастуза

ОСПАНОВА Ж. Д.

учитель географии, категории педагог-исследователь
СОШ №9, г. Экибастуза»

Любовь к родному краю это чувство, которое пронизывает душу каждого человека, несущего в себе память о местах, где он вырос, о людях, которые его окружали, и о традициях, которые передаются из поколения в поколение. Любовь к родному краю также имеет глубокие корни в культуре и искусстве. Писатели, художники, музыканты – все они получают вдохновение из родной природы, людей и событий. Их произведения, наполненные любовью и ностальгией, становятся мостами между поколениями, напоминающими нам о том, откуда мы пришли. [1] Каждый из нас вносит свой вклад в историю родного края, и любовь к нему проявляется через наши поступки.

Данный учебник об основных особенностях природы, о людях и их деятельности. [2]

Особенность учебника заключается в том, что кроме теоретического материала в нем есть карты, схемы и практическая часть, представленная заданиями для проверки и закрепления материала. Блок заданий расположен в конце параграфов основного раздела. Для визуальной демонстрации подобраны и

предоставлены видеоматериалы, которые вы сможете найти по ссылке. Современный мир от нас требует мобильности и цифровой грамотности. Учебник дополнен виртуальным туром по уникальным памятникам природы нашей области и музеем. В виртуальном музее вы сможете познакомиться со знаменитыми людьми Прииртышья, внесшие неоценимый вклад в развитие науки и культуры. Также вы сможете увидеть главные достопримечательности Павлодарской области. Для этого необходимо просканировать QR – код и вы окажетесь в виртуальном путешествии.

Книга содержит теоретические и практические задания, виртуальный тур и музей для изучения Павлодарской области. Учебник предназначен для учащихся общеобразовательных школ, студентов и учителей и состоит из 67 страниц, разделенных на несколько разделов. В основном разделе рассматривается природа края, экономика, административное деление, которые подразделяются на темы. Разрабатывались и корректировались карты. В них менялись названия переименованные названия населенных пунктов, административных районов, созданных новых областей. Либо были созданы новые, которых не было в старых учебниках. Карты были усовершенствованы в программе Paint. Например, перед вами представлены карты природных зон и почв области.

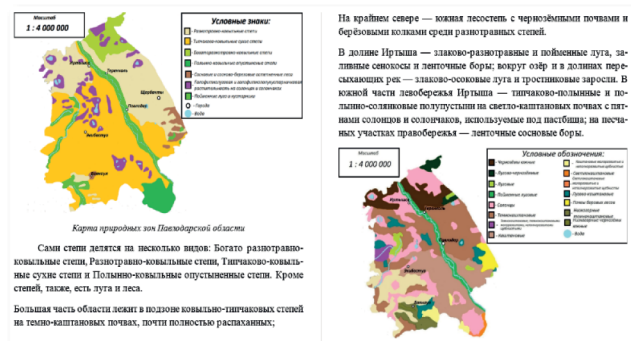

Рисунок 1 – Карта природных зон и почв Павлодарской области

Так как учебник создавался не только для изучения темы как источник теоретической информации, но и для закрепления и развития умений и навыков, поэтому были созданы задания в блоке

основного раздела. Для удобства работы к данным заданиям были разработаны условные знаки.

Рисунок 2 – Условные знаки для работы по страницам учебника

Задания состоят из уровня А, В, С. Уровень А на закрепление и проверку знаний по определённой теме, уровень В состоит из 5 тестовых вопросов и направлен на развитие и проверку сформированных знаний и умений, уровень С – на формирование практических навыков работы с картами.

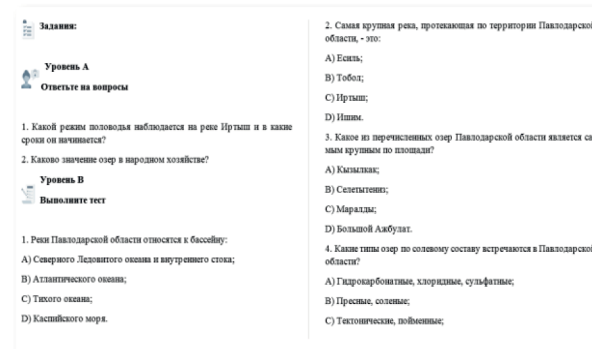

Рисунок 3 – Задания к темам основного раздела

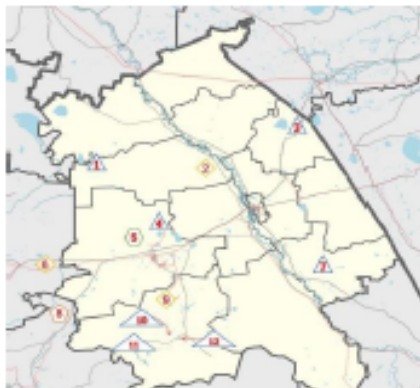

Рисунок 4 – Задания к темам основного раздела

В дополнительном разделе рассматривается исследователи, история, население, достопримечательности. Для придания современности и креативности создан виртуальный гид по главным природным объектам и виртуальный музей. Рассмотреть их можно отсканировав QR-код.

Виртуальный гид по природным объектам был разработан на платформе IZI. Travel. Мы предложили провести путешествие по 11 пунктам. Отсканировав QR-код мы попадаем в виртуальное путешествие. Нажав на метку одного из объектов мы можем увидеть его географическое расположение и дальше ознакомиться с текстовым материалом, как показано на примере озера Маралды или посмотреть видео.

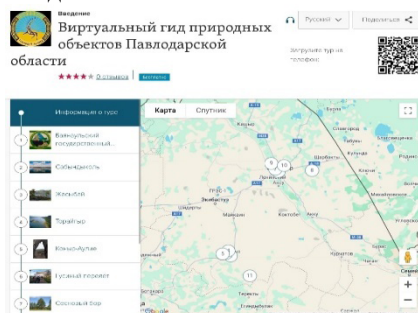

Рисунок 11 – Виртуальный гид по природным памятникам.

Виртуальный музей «Знаменитые люди и достопримечательности Павлодарской области» выполнен на платформе Artsteps.

Представляет он из себя 3Д модель, состоящий из 3 залов: 1 «Знаменитые люди». К экспозициям добавлен архитектурный объект названный или созданный в память об этой личности. 2 зал «Архитектурные достопримечательности» области включают в себя соборы, музеи, набережная. В 3 показаны «Крупнейшие предприятия области». [Каждая экспозиция подробно описывается. Нажав на нее может прочитать или прослушать аудио рассказ, либо посмотреть видео обзор.](#)

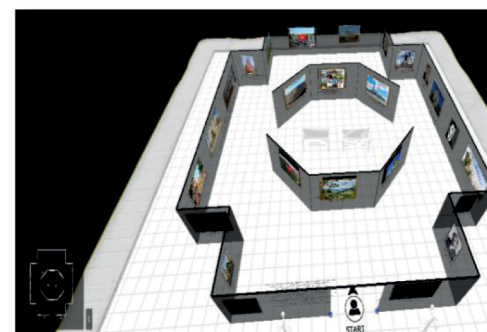

Рисунок 12 – Виртуальный музей вид сверху.

Рисунок 13 – Аудио сопровождение одного из экспозиций.

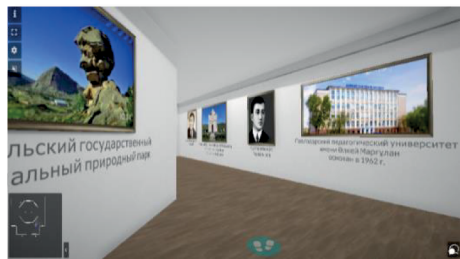

Рисунок 14 – Внутренняя часть первого зала музея

Рисунок 15 – QR-код виртуального музея

Сам электронный учебник разработан на платформе fliphtml5. Пройти на него можно отсканировав QR- код или пройдя по ссылке.

Рисунок 16 – QR-код электронного учебника.

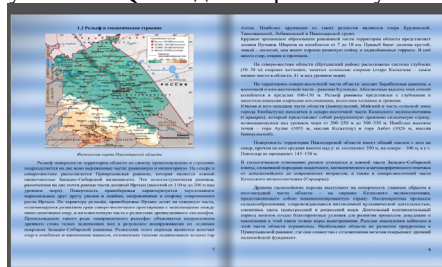

Рисунок 17 – Одна из страниц электронного учебника

ЛИТЕРАТУРА

1. Топонимика региона – как основа восстановления и развития ландшафтов Павлодарского Прииртышья: учебное пособие для студентов естественно-научных и гуманитарных специальностей / К.Т. Сапаров, А.Е. Егинбаева. – 2 изд. – Алматы: Эпиграф, 2017. – 168 с (Дата обращения 01.08.2024 года)

<https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b2616.pdf>

2 Павлодарская область: страницы истории: Сборник документов 1938-2003 годы / ; [сост.: В. Д. Болтина, Л. В. Шевелева]... – Павлодар : ЭКО, 2003. – 715, [1] с., [16] л. ил., ил.; . . – 500 экз. – 9965-652-29-X (в пер.) (Дата обращения: 31.07.2024 года)

<https://kazneb.kz/index.php/ru/catalogue/view/1162785>

3 Карта Павлодарской области (Дата обращения 31.07.2024 года) https://mail.ru/search?search_source=mailru_desktop_safe&msid=1&src=suggest_B&encoded_text=AADzBizeTl4B_rhgVheASMhrrhaqUw0BXSr9I9SgnLXgBS-6rquuUnloK-oMxzOrkeDvsu5R86Ns2CXx8_UxEmvOxIfX70NQkoV4PP-Vlw%2C%2C&serp_path=%2Fimages%2Fsearch&type=images&text=%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%8-1%20%D1%82%D1%8C%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%20%D1%81%20%D1%80%D0%B0%D0%B9%D-0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BC%D0%B8&serp_params=from%253Dtabbar%2526rpt%253Dsimag%2526img_url%253Dhttps%25253A%25252F%25252Fsun978.userapi.com%25252Ffimpf%25252Ffc637928%25252Fv637928830%25252F10d33%25252FyIisozbW7s.jpg%25253Fsize%25253D604x423%252526quality%25253D96%252526sign%25253Dd08cd18f26f500ec527ea7cf675d5c5e%252526type%25253Dalbum

4 Агроклиматические ресурсы Павлодарской области/ Институт географии Республики Казахстан, с.36–39 (Дата обращения: 03.08.2024 года) <https://ingeo.kz/wpcontent/uploads/2017/11/%D0%90%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D1%8B%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0>

<https://textbook.tou.edu.kz/books/262/2.html>

5 Физико – географическая характеристика Павлодарской области (дата обращения 03.08.2024г) <https://textbook.tou.edu.kz/books/262/2.html>

6 Павлодарская область (дата обращения 03.08.2024 года) <https://geosfera.org/aziya/kazakhstan/2669-pavlodarskaya-oblast.html>

7. https://www.kt.kz/rus/society/kazakhstan_stoit_na_poroge_otkritija_krupnogo_mestorozhdenija_almazov_telekanal_1153503948.html

8 Казгидромет: Климат Павлодарской области <https://www.kazhydromet.kz/uploads/files/70/file/5ec145756cc25-oblast.pdf>

9 Погодные рекорды Павлодарской области <https://pavlodarnews.kz/ru/pogodnie-rekordi-kakoe-letov-pavlodare-bilo-samim-zharkim>

АСЫҚ – ҰМЫТЫЛЫП БАРА ЖАТҚАН ҰЛТТЫҚ ОЙЫН

ЖЕКЕМБАЕВА М. Е.

Математика пәні мұғалімі, Дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы,
Павлодар қ.

МУСИНА А., БОЛАТ Р.

5-сынып оқушылары, дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы,
Павлодар қ.

Асық ойыны – қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық ойындарының бірі. Оның қалыптасу кезеңі біздің заманымызға дейінгі VII-IX ғасырларға жатқызылады. Көшпелі тайпалар арасында табиғи заттарды пайдалану арқылы көптеген ұлттық ойындар дамыды. Асық ойыны қазақтармен қатар қырғыз, қарақалпақ, алтай халықтарында да кең таралған.

Асыққа қатысты түрлі дәстүрлер мен ырымдар бар. Мысалы, жолаушы адамның жолы ашық болсын деп асық үйірген. Ұл бала дүниеге келгенде бесігіне бөрінің асығын ілсе, қыз баланың бесігіне еліктің асығын тағатын болған. Бұл олардың батыл әрі көрікті болып өсуіне деген сенімнен туындаған. Сондай-ақ, келін құрсак

көтергенде, ата-енесі асық жинап, болашақ ұрпақтың ұл болуын тілеген.

Асық ойыны тек көңіл көтеру ғана емес, сонымен қатар балалардың дәлдікке, ептілікке, ұстамдылыққа үйренуіне көмектеседі. Мал шаруашылығымен айналысқан қазақ халқы асықты ойын құралы ретінде кеңінен қолданды. Әсіресе қой асығы көп болғандықтан, балалар түрлі асық ойындарын ойнаған.

Қазіргі таңда асық ату ҚР Спорт және дене шынықтыру агенттігі мен ҚР Ұлттық спорт түрлері қауымдастығы бекіткен арнайы ережелер бойынша өткізіледі. Асық ойындары тек қазақ халқының емес, жалпы түркі халықтарының ортақ мәдени мұрасы болып табылады. Тарихи деректерге сүйенсек, асық ойындары ежелгі түркілер арасында пайда болып, кейіннен Грекия мен Римде де астралаг және талус деген атаумен таралған. Осылайша, асық ойыны – ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан ұлттық құндылықтың бір көрінісі.

Асық ойыны – қазақ халқының ғана емес, бүкіл түркі халықтарының ортақ ұлттық мұрасы. Бұл ойын ежелгі түркілерден бастау алып, тіпті Грекия мен Римде де өз нұсқаларымен танылған. Асық ойындары балалардың логикалық ойлау қабілетін дамытып, жылдам шешім қабылдау дағдысын жетілдіреді. Сонымен қатар, негізгі пәндермен байланыс орнатып, ептілікке, мергендікке, ұқыптылыққа және сергектікке баулиды.

Асық – төрт түлік малдың тілерсегіндегі ерекше шымыр сүйек. Қой, ешкі, сиыр, түйе асықтары бірдей пішінді болса, жылқы асығы өзгеше болады. Асық ойындарына «Ханталапай», «Үш табан», «Шеңбер» сияқты көптеген түрлері жатады. Ежелде жаугершілік заманда ата-бабаларымыз асықтың көмегімен соғыс тактикасын түсіндіріп, дауларын шешуге де қолданған.

Қазақ халқының ұлттық ойындары табиғи заттармен ойнауға негізделген. Мал шаруашылығына икемделген халық үшін асық ойыны – көнеден жеткен құнды мәдени мұра. Бұл ойын баланы төзімділікке, ұстамдылыққа тәрбиелеп, мақсатқа жету жолында шыдамдылықты қалыптастырады. «Асығы алшысынан түссін» деген тілектің өзі халықтың асыққа деген ерекше құрметін білдіреді.

Асық ойыны бүгінде балалар үшін тек ойын ғана емес, ұлттық құндылықты сақтаудың бір жолы. Ойын барысында асықтың күтіміне ерекше мән беріліп, олар түрлі түстерге боялған. Ертеректе сақалар жоғары бағаланып, айырбасқа түсетін болған. Қазақ

халқының өмірінде асықтың орны ерекше, сондықтан оны заманауи технологиялармен үйлестіріп, ұрпақ бойына сіңіру маңызды.

Асық ойыны – қазақ халқының ежелгі ұлттық ойындарының бірі. Бұл ойын көшпелі этномәдени өмірдің төлтума өнері болып саналады. Ойынның басты объектісі де, құралы да – асық. Балаларды ептілікке, мергендікке, ұқыптылыққа, сергектікке баулитын тәрбиенің көзі.

Балалар асық ойынын ойнау барысында:

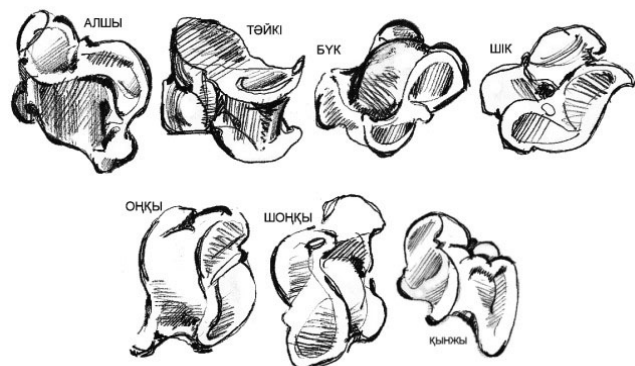
- Асық ойнау барысында логикалық ойлау қабілетін арттырады;
- Асық ойыны арқылы негізгі пән аралық байланыстар жолға қойылады;
- Ойындар арқылы логикалық тапсырмаларды жылдам орындайды;
- Ұлттық ойындардың білімдік маңызы қозғалыс қасиеттерінің дамуымен бір мезгілде қозғалыс дағдылары да жетіледі.

Асық – төрт түлік малдың тілерсегінде болатын, қызметі аса күрделі, буынға біткен шымыр сүйек. Қой, ешкі, сиыр, түйе асығы үлкен-кішілігіне қарамастан бір пішіндес, мүсіндес келеді. Ал жылқы асығы басқа пішінде болады. Жаугершілік заманда бабаларымыз соғыс стратегиясын, соққы беретін тұсты асықты шашып жіберіп түсіндіріп, жоспарлаған. Есі кірген қазақ балаларының ең алғаш ойнайтыны да осы – асық ойыны. Асықтың түртүрімен балалар мен үлкендер де қызығып ойнаған (асықты қазіргі баспаларда балалар ойыны деп жүр). Кезінде үлкендер бұл асықпен иіру 10 арқылы шешілмеген дауларын шешіп ымыраға келген күндері болған. Асық төрт түлік малдың ішінде қой-ешкінің тілерсегінде, асықты жілік басында орналасатын шымыр сүйек. Асық сойылған қойдың, арқардың, ешкінің, киіктің асықты жілігінен алынады. Оны шикідей де, піскен күйінде де сіңірінен тазалап, пайдалана береді. Шикі асық салмақты, берік келеді. Аңдардың да тілерсек тұсында болады. Қазақта асық қасиетті саналады. Есі кірген қазақ балаларының ең алғаш ойнайтыны да осы – асық ойыны. Асықтың түр-түрімен балалар мен үлкендер де қызығып ойнаған. Асық – Қазақ балаларының ең сүйікті ойыны Асық ойыны – Қазақ балаларының ең сүйіп ойнайтын ойыны болған. Бұл ойын балаларды мергендікке, төзімділікке баулиды. Қазақтың өмірінде мал шаруашылығы қандай маңызды болғандығының бір дәлелі осы – асық ойыны. Асық уақ малда қой, ешкіде, киікте, тау текеде болады. Асықтың бір кереметі оны ешкім қолдан жасап жатпайды. Табиғи нәрсе. Оның жақсы салмақты түрлерінен сақа жасайды. Қазақта «Қой асығы болғанмен

қолыңа жақса сақа тұт, жасы кіші болса да ақылы асса аға тұт» деген мақал бар. Бір нәрсенің дайын екенін білдіретін «Сақадай сай» сөз тіркесі де бар. Асықтың Алшы, Тәйке, Бүк, Шік, Омба деген жақтары болады. Оның ішінде алшы жатысын өте бағалаған. Өмірде жолы болған дәулетті адамдарды «Асығы алшысынан түсіп тұр» деп айтқан. Қазақтың ұлттық ойыны ретінде ережесін жазып, спорт ойынына енгізсе, болашақ ұрпақтарымыз бекем, әрі мерген, әрі төзімді қасиеттерге ие болар еді. Біздің ұрпақ осы асық ойынының артықшылығын көзбен көрген ұрпақ. Асық ойнайтын тақыр алаң жасау үшін сауыншы шешелеріміздің сиыр қораларын тазартып беріп, сабақтан бос демалыс кездерінде талай асық ойынының қызығын көруші едік- ау. Сақаны қорғасын құйып және асықты қынаны теріп алы, суға қайнатып, оның суына сақаларымызды бояйтынбыз. Қынамен боялған асықтың түсі өңбейді. Асық ойыны – балалар үшін ең қажет ойын. Қазақы ортада сақалар құнды бұйым ретінде ойыншылардың арасында әртүрлі айырбасқа түсіп отырды. Мысалы, бір сақа екі асыққа айырбасталды. Ал құлжаның сақасы үш асыққа тең болған деген сияқты. Ойыншылар асықтың күтіміне ерекше мән берді. Әсіресе, әртүрлі түске боялған асықтар да жоғары бағаланды. Қазақ әйелдері жүн бояғанда бояудың басыртқысына немесе қалған қалдығына асықтарды салып, сәл қайнатып бояп беретін болған.

Асық ойындарының бірнеше түрі бар. Соның ішінде «Ұтыс» ойынында әр ойыншы жеңіске жету үшін түрлі амалдар қолданады. Бұл ойын баланы психологиялық тұрғыдан дайындап, жауапкершілікке үйретеді. Сонымен қатар, асық ойындарының ішінде «Арқаласпақ», «Ханталапай», «Хан болып шық», «Бес асық», «Атжарыс» секілді түрлері кең тараған. Әр ауылда асық ойнаудың өзіндік ерекшеліктері болған.

Асықтың бірнеше түрі бар: сақа – үлкен әрі шымыр асық, кеней – қарапайым асық, шүкейт – жас малдың асығы, қойлық – қойдың асығы, ешкімек – ешкінің асығы, құлжа – құлжаның асығы, көктабан – қорғасын құйылған асық, топай – сиырдың асығы, жабай – ірі асық, қолқар – арқардың асығы.

1 – сурет Асықтың түсу түрлері

Алшы – асықтың тегіс табаны жерге тиіп тұруы (бірінші дәрежелі мән).

Тәйке – асықтың шұңқырлау табаны жерге тиюі (екінші дәрежелі мән).

Бүк – асықтың дөңес жағы жоғары қарап түсуі (үшінші дәрежелі мән).

Шік – асықтың қуыс жағы жоғары қарап түсуі (төртінші дәрежелі мән).

Омпы – асықтың ашасы немесе мұртша жағы жоғары қарап түсуі.

Шоңқай – асықтың омбаға қарсы жағымен тік түсуі.

Қазақ халқы асықты тек ойын құралы емес, ерекше символдық мәні бар зат ретінде де қарастырған. «Қой асығы деменіз, қолайыңа жақса сақа ғой» немесе «Асығы алшысынан түсті» деген тіркестер осыдан шыққан. Сондай-ақ, жақсы көрген жасты «алтын асықтай» деп атау да дәстүрге айналған.

Қорыта айтсам, қазір балалар ойын автоматтары, интернет сынды зиянды ойындарға әуес болып барады. Кез - келген ойын автоматтарына бас сұқсаң көбіне көп қазақтың баласын кездестіресің. Біріншіден, бұл ойындардың адам денсаулығына тигізер залалы көп. Екіншіден, баланың ойлау қабілеті, ойлау шеңбері белгілі бір жүйеде шектеліп қалады.

Ұлттық асық тарихын ұмыт қалдырмай, жанашыл леппен ойындар ойлап табу да әрбіреуіміздің қолымыздан келері хақ. Асық – таусылмас мұрамен қатар, таусылмас идея деп айтар едім. Оған дәлел Б. Момышұлының айтқаны: «Асық ептілікке, мергендікке

баулиды. Бұл - үлкен халықтық тәрбие», - деп жоғарғы басшылыққа хат жазған болатын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ халқының энциклопедиясы. – 1-т. – Алматы: [Алматыкітап баспасы], 2014. – 255 б.

2 Қазақ халқының салт-дәстүрлері: орта мектептің VIII-IX кл.арн.оқу құралы / С. Қалиев, М. Оразаев. – Алматы : Рауан, 1994. – 222 б.

ИГРОВОЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ: СОЗДАНИЕ НАСТОЛЬНОЙ ИГРЫ ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ

ЗОЗУЛЯ С., УНТЕРОВ И.

учащиеся 5 класса, школа-гимназия №35, г. Экибастуза

АХМЕДОВА Н. С.

учитель, школа-гимназия №35, г. Экибастуза

Проблема настоящего времени в том, люди перестают интересоваться историей своей страны. Многие думают, что история – это тонны дат, имён, названий войн и прочего, что это было давно, это чёрно-белое, скучное и статичное. При этом о необходимости знания истории страны можно и не говорить.

Одним из мощных инструментов, которые способствуют развитию личности, помогают в обучении и осмыслении полученных знаний и опыта, являются настольные игры[3]. Образовательная настольная игра-это очень эффективный инструмент, который и повышает мотивацию изучать предмет, и является эффективным средством изучения предмета [5]. Интерес к настольным играм в Казахстане растёт из года в год. При этом у крупнейших игроков рынка настольных игр прослеживается тенденция локализации европейских и российских игр, а не разработка своих. Сейчас есть недостаток качественных образовательных игр.

Актуальность работы заключается в том, что настольная игра по истории Казахстана не только объединит одноклассников и скрасит их досуг, но и через нее ребята познакомятся и закрепят свои знания по истории нашей страны.

Сама же игра может стать прототипом для создания серии игр по истории Казахстана.

Анализируя вышеизложенное, мы решили создать образовательную настольную игру, которая позволит в интересной и доступной форме дать возможность запомнить игрокам факты из истории Казахстана, узнать о достижениях, расширить и закрепить знания.

В нашем классе много настольных игр, с которыми мы играем на переменах, после уроков. Но, к сожалению, некоторые быстро испортились, у других пропали фишки. Вот мы и подумали: а не сделать ли нам свою настольную игру?

Для подтверждения востребованности настольных игр как эффективного инструмента обучения я провел опрос среди учеников 35 школы-гимназии.

Мы обратились к ребятам из нашей школы с вопросами:

1 В какие игры вы играете в свободное время?

2 Какая ваша любимая настольная игра?

3 Чему учат настольные игры, что развивают?

4 С кем обычно ты играешь в настольные игры?

5 Хотелось ли вам поиграть в новую настольную игру?

Вот какие результаты получили:

На первый вопрос: В какие игры вы играете в свободное время? Большинство учащихся предпочитают играть в настольные игры, значит, наша работа будет им интересна.

На второй вопрос: Чему учат настольные игры, что развивают? Большинство учащихся отметили, что настольные игры развивают интеллект.

На третий вопрос: С кем обычно ты играешь в настольные игры? Нам хочется объединить ребят нашего класса для совместной игры.

На четвертый вопрос: Хотелось ли вам поиграть в новые настольные игры?

Большинство ребят хотят поиграть в новые игры, поэтому мы решили создать для них свою интересную игру.

Свою работу мы начали с поиска информации из интернета о различных настольных играх, изучения их истории.

История настольных игр насчитывает не менее 5500 лет. Происхождение наиболее древних известных сегодня настольных игр прослеживается из Китая и Индии. Одной из древнейших настольных игр были различные варианты игры в кости лото, домино, шахматы,

пашки, кости могут похвастаться очень интересными историями своего происхождения. На протяжении веков правила настольных игр менялись, но суть осталась прежней. [1]

Почти все умеют играть в лото, но лишь единицы знакомы с историей лото. История возникновения его очень интересна. Слово «лото» пришло из итальянского (loto) – то есть «лотерея». Именно в Италии в 1530 году, впервые была проведена первая игра. Игра в лото быстро завоевала любовь народа, в неё стали играть каждую неделю, а потом правительству пришлось наложить запрет, потому что население увлеклось азартной игрой, и на билетах начали спекулировать [4].

Лото пришло в Россию, а оттуда и в Казахстан из Европы в 18 столетии. Но в те времена простые люди не могли позволить себе играть в эту игру, поэтому она была доступна очень малому количеству богатых людей. Особенно интересно она проходила зимой, когда темнело рано и было холодно на улице. Когда у кого-то из игроков случался выигрыш, то ведущий произносил слово «Бинго», что тоже пришло из итальянского и означало «выигрыш». В лото играли независимо от состояния погоды, времени года. Лото развлекало и придавало хорошее настроение. [2]

С целью повышения знаний учащихся по истории Казахстана нами была создана игра «Тайна Золотого Человека».

Описание игры:

Поле состоит из 24 шагов, каждый из которых содержит вопрос по истории.

Игрок бросает кубик и передвигается вперед.

Если он правильно отвечает на вопрос, остаётся на месте, если нет – возвращается назад.

Есть особые клетки:

Лестницы и стрелки ведут вперед или назад.

Клетка «Чаепитие» – попав на неё, игрок отдыхает, не отвечает на вопрос и пропускает следующий ход.

Если игрок встаёт на занятую клетку, он идёт дальше на первую свободную.

Побеждает тот, кто первым дойдёт до финиша.

В итоге нашей работы получилась яркая, интересная настольная игра.

Эту игру мы опробовали в классе с одноклассниками. На перемене стали играть в эту игру. Потом опросили ребят:

Нравится ли наша игра? Все учащиеся ответили, что им игра понравилась.

Будете ли в нее играть на переменах? 16 человек ответили, что будут играть в мою игру. 2 человека - не знают

Сейчас на переменах мы в нее играем. Кроме этого, ребята согласились мне помочь, в составлении заданий для следующей игры по истории Казахстана

Настольная игра нашего проекта позволяют нам лучше узнать историю своей страны, расширить кругозор.

Данные игра тренирует у нас навыки счёта, мы в игре постоянно считаем ходы. Развивается грамотность, пополняется словарный запас, развиваем мышление. Хорошо тренируется внимание, мы следим за очерёдностью ходов, а так же за соблюдением правил игры. Развивается терпение и усидчивость, ведь нужно дождаться своего хода.

В начале работы мы ставили перед собой цель: « Создать настольную игру своими руками, чтобы привлечь школьников к изучению истории. Мы считаем, что цели мы достигли.. В ходе работы изучен исторический материал, пополнены знания. Ценность работы в том, что в данную игру можно играть с одноклассниками в школе, можно поиграть дома, а главное побольше узнать о своей стране. Себестоимость этой игры небольшая. Можно запустить в продажу. Будет очень полезна для детей и взрослых. Можно использовать для подарка.

ЛИТЕРАТУРА

1 История настольных игр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://nastolki.net/istoriya-nastolnyh-igr> (Дата обращения: 15.03.2025).

2 Выготский, Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л.С. Выготский // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62-76.

3 Иванова, Н.В. Настольные игры как средство формирования познавательного интереса у младших школьников / Н.В. Иванова // Начальная школа. – 2018. – № 5. – С. 35–39.

4 Кайуа, Р. Игры и люди. Статьи и эссе по социологии культуры / Р. Кайуа; пер. с фр. и вступ. ст. С.Н. Зенкина. – М.: ОГИ, 2007. – 304 с.

5 Левина, Л.А. Настольные игры в образовательном процессе / Л.А. Левина // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1. – С. 675.

XX ҒАСЫРДЫҢ САЯСИ ДАУЫЛЫ

САТЫБАЛДИНОВ Е. А.

Ғылыми жетекші, тарих пәнінің мұғалімі тарих магистрі.
Константиновка Константиновка ЖОББМ, Павлодар облысы,
Успен ауданы, Константиновка ауылы
КЕНЖЕ М.

7 сынып оқушысы, Константиновка ЖОББМ, Павлодар облысы,
Успен ауданы, Константиновка ауылы

Тәуелсіздік таңы атып, егемен ел болғалы халқымызға қуаныш сыйлаған тарихи маңызы зор шаралар аз өткізілген жоқ. Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың арнайы жарлығымен 1997 жылы жалпы ұлттың татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы болып жариялануы - соның бір белгісі. Мұндағы басты мақсат сырға толы тарихымыздың қойнауына тереңірек үніліп, шаң басқан құжаттарды зерттеу. Ұзақ жылдар бойы «үнсіз» жатқан тарихи құндылықтарды жарыққа шығарып жас ұрпаққа жеткізу, көп ұлтты республикамыздағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты нығайту болып табылады.

Адамзат тарихының сан мың жылдық тарихында билік жүргізген сан алуан қанішерлер мен қанқұйлы жендеттер болған. Алайда XX ғасырда жүзеге асырылған тоталитаризм зұлматындай қасіретті адамзат тарихы білмейді. XX ғасырдың бейбіт кезеңдерінде әлемнің түрлі елдерінде 170 млн. адам қырылып-жойылыпты. Солардың 110 миллионы немесе үштен екісі, коммунистік бағдардағы елдердің үлесіне келеді.

Бұл күні бүкіл ел саяси қуғын-сүргін құрбандары болған біздің отандастарымызды еске алады. Қазақстанда саяси қуғын-сүргіннің не екенін біледі: еліміз күштеп ұжымдастырудың ауыр қалын бастан өткізді, голощекиннің Ашаршылығын, сталиндік кезеңнің Үлкен террорын, жер аударылған халықтың трагедиясын, басқаша ойлайтындарды тоқырау жылдарындағы қуғындауды, 1986 жылғы желтоқсандағы қантөгіс уақиғаларын...

Ұлттық бас көтерер жетекші тобына қарс ауық-ауық репрессиялық 1 науқанды жүргізіп отырыу кеңестік жүйесінің

калыптасып қалған үйреншікті шараларының бірі болаты. Тек 20 ғасырдың өзінде ғана биліктің репрессиялық актілері 1907–1911, 1916–1922, 1925–1926, 1927–1932,33, 1937–1938, 1948–1953 жылдары іске асырылды. Ең соңғысы 1985-1991 жылдары болды.

«Үлкен террор» деген атпен тарихқа енген 1937–1938 жылдары жаппай репрессиялау шараларын іске асырған кеңестік билік, сталиндік режимінің бұл саясатын ресми түрде XX съезде айыпталғанымен, бірақ саясаттан біржола бас тартпағанының тағы да ашық көрсетті [1, 105 б].

Сталиндік қуғын-сүргін көлемі нақты анықталған жоқ. Қуғын-сүргін әсіресе 1937-38 жылдары аралығында тіптен өршіді. Кейбір мәліметтер бойынша 1937 жылы Кеңес түрмелерінде қамалғандар 5 млн. болса, 1938 жылы желтоқсанына дейін тағы да 7 млн. адам қамалған. е жов басқарған жазалау науқанында ғана (1937 жылы қаңтар – 1938 жылы желтоқсан) 1 млн жуық адам атылып. Тұтқында 2 млн. адам өлген. 1939 жылы қаңтарына дейін 1 070 000 адам атылған. 1950 жылына дейін Колыманың өзінде ғана 3 млн. адам өлген[6, 603 б].

Шыны керек, қазақ ұлтының өткен ғасырдағы басынан кешірген сұмдық қайғы-қасіреті туралы өзге ұлт өкілінің аузынан естігенің қиын екен. Сенерінді де, сенбесінді де білмейсің. Сенейін десең, сол кезде пышақтың қырындай болып шыққан, аптасына бір рет қана оқытылатын «Қазақ КСРО тарихында» бәрі «керемет», бәрі «тамаша». Қазақ халқы тек социализмнің арқасында ғана мүлдем құрып кетуден аман қалыпты-мыс. Сенбейін десең, шындықтың түсі- суық, дәмі- ащы. Сонымен тарихымызға тоқталсақ:

XX ғасырда сталиндік репрессия құрбандарына айналған адамдар тағдырында үлкен рөл атқарған кеңестік еңбекпен түзеу лагерьлерінің деректерін Қазақстанда құпиясыздандыру, анықтау, құжаттар жинақтары етіп шығару - болашақтың ісі. Дегенмен де өткен ғасыр зұлматы - сталинизм қасіреттерін айқындайтын кез жетті деп ойлаймыз.

Тоталитаризмнің қазақ даласындағы отаршылдық саясатын, көршімнің көңіліне тиеді деп, шолақ белсенділердің асыра сілтеулерінен болды деп әспеттемей, ашық айтуымыз бүгінгі ұрпаққа тәуелсіздігіміздің құнының қаншалықтығын көрсетеді. Қазақстанда тоталитарлық билік орнағанға дейін отарлық билік болды, ол бара-бара тоталитарлық-отарлық билікке ұласты.

Қазақ жері «халықтар түрмесіне» айналды, Карлаг, Степлаг, Алжир секілді мекендерде бүкіл Кеңес Одағынан жиналған «халық

жаулары» азап шекті. Толық емес мәліметтерге қарағанда, 1950 жылдың басында «степлагтағы» тұтқындар саны 80 мың болса, оның 20 мыңы әйелдер болған.

Ұлы Отан соғысы қарсаңында және Соғыс кезінде Қазақстан мен Орта Азия аудандарына 55 ұлт пен ұлыстардың өкілдері жер аударылды. Қазақстанға 1937 жылы сонау Қиыр Шығыстан 18,5 мыңға жуық кәріс отбасы, 1940-1941 жылдары Батыс шекарадан 102 мың поляктар, соғныс басталысымен Еділ бойындағы бір миллионнан астам немістің 425 мыңы, 1943 жылы 2 мыңнан астам қалмақ, 30 мыңдай қарашай, 1944 жылы 55 мыңнан астам қырым татарлары мен балқарлар , 325 мың шешендер мен 83 мың ингуштар ата мекендерін суытып, көшіп келуге мәжбүр болды [8, 27 б].

Елдің қырылған халқының орнына Украинадан, Ресейден, Волга жағалауынан немістерді, кейінірек: қоныс аударған халықтарды: корейлерді, түркілерді, ингуштерді, шешендерді және басқаларды арнайы қоныс аударушыларды айдап әкелді. Қазақстан халқы ГУЛАГ-тың, КАРЛАГ-тың, АЛЖИР-дың тұтқындарымен және басқалармен толықтырылып, олардың дені Қазақстанда тұрып қалды [3, 7 б].

Кеңестік тоталитарлық тәртіпті жамандау мақсат емес, алайда оның миллиондаған адам өмірін құрбандыққа қиған саясаты ұлт санасына ізін салып та кетті. Кеңестік жүйеде өмір сүрген халықтардың саяси қуғын – сүргін зобалаңына ұшырамағаны кемде кем.

Кеңестік тоталитарлық жүйе билік тармақтарын бір – бірімен байланыстырып, сот билігін саясаттың құралына, коммунистік партияның қолшоқпарына айналдырды. Сол арқылы репрессиялық шаралар жүргізілді. Сот билігі өзіндік мәртебесінен айырылған тұста өрескел заңсыздықтар етек алып, адам құқықтары аяққа басылды.

Сонау өткен ғасырдың соңында Ресейден, Украинадан, басқа да аймақтардан Қазақстанға өздері ойлағандай бос жатқан жерлерден дәмелі көптеген қоныс аударушылардың ағылып келгені белгілі. Бұл лек ешқашан тыйылған емес, алайда XX ғасырдың алғашқы он жылында сталиндік реформаны іске асыру барысында шырқау шегіне жетті. Жыл сайынғы көшіп келушілер саны 140 мың адамнан асып жығылып отырды. Қоныс аударушылардың бестен бір бөлігі жат елде сіңісіп кете алмай кейін қайтып, қалғандары жайғасып, иеліктеріне шаруашылық алып, осында мәңгіге қоныстанып жатты. Сол кездерде Қазақстанға келгендердің ұзын-ырғасы 1 миллион 200 мың адамнан асады.

Сол кезде Қазақстанға 100 мыңға жуық Қиыр Шығыс корейлері, 800 мыңдай Еділ бойының немістері, КСРО-ның Батыс аймақтарынан 100 мыңнан аса поляк, Терістік Кавказдың 500 мыңнан астам тұрғыны күштеп қоныстандырылды. Қазақстанға күштеп көшірудің қара дауылын Қырым татарларының, гректердің, қалмақтардың ондаған мың отбасылары, басқа да Кеңес халықтарының өкілдері бастан кешті.

Осы жерде сол бір зұлматты шақта қазақ жерінде 27 жазалау лагерьлерінің болғандығын да айта кеткеніміз жөн. Олардың ішіндегі КарЛаг-та 1930 бен 1960 жылдар аралығында 1 миллионға жуық адам азапталыпты. Ал, Жезқазғандағы СтепЛАГ-та, Қарасақпайдағы песчаныйЛАГ-та, АЛЖИР-да 17 мың адам қамалған. Енді осыларға 70-ке жуық лагерьі болған ГУЛАГ-ты қосақ, онда Қазақстан сол кездері 100-ге жуық лагерьлерде азап шегіп, жазықсыз жаза тартқан жандардың қасірет жасына малшынғандығын аңғаруға болады[2, 4 б.].

Сондай-ақ, 1937–1938 жылдардағы орын алған саяси қуғын-сүргінде тағы да 103 мың адам ұсталған екен. Олардың 25 мыңға жуығы атылып кетті.

1937–1938 жылдары «конвейер» жүйесімен тергеу ісі ПХК органдарының басты тірегі болды. Осы мәселені саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалар өз естеліктерінде жиі жазады. Бекболат Мұстафин басынан кешкен саяси қуғын-сүргінде айта келе «... түрмеге алып келген соң құжаттарымды лақтырып, табанға тастады. «Сен Жапонның шпионысың» деп ұрады. Итше тепкілейді. Ешкімді ешнәрсеге сендіре алмайсың. Күн сайынғы көретін азап осындай. Олар мені үнемі тік тұрғызып қояды. Ұйқы жоқ, тергеу амалдарының бірі осындай болады екен ғой. Бірақ мен бәріне төздім, ешқандай құжатқа қол қоймадым...» [4, 58 б], – деп одан әрі сталиндік куәлт еркіндігін мәңгіге жоюды көздеген саясатын жазады. Ал, Е. Гинзбург өзінің «Крутой маршрут» еңбегінде «... Меня поставили на конвейер, непрерывный допрос. Они меняются, а я осталось все та же. Семь суток без сна и еды, даже без возвращения в камеру. ...Цель конвейера – истощить нервы, обессилить физически, сломить сопротивления, заставить подписать то, что им требуется»[5, 14 б], – деп сол кезеңдегі «мойындрату әдісін» көрсетеді. 1937 жылы 20 қаңтарда НКВД басшысы Ежовтың құпия бұйрықтарының бірінде атылғандардың жерленген жерін көрсетпеу туралы да жазылды.

Қазақстан мен Орта Азиядағы сталиндік лагерьлер:

1 Ақтөбе лагерь пункті. Ондағылар құрылыс жұмысымен айналысқан, химия зауытын салған.

2 АЛЖИР Ақмоладағы Отанын сатқандардың әйелдерінің лагерьі. Астана қаласына жақын жерге орналасқан.

3 Алматы лагерь пункті. Құрылыс жұмысын жүргізген.

4 Андижан лагерь пункті. Құрылыс жұмысын жүргізген.

5 Ашхабад лагерь пункті. Ондағылар цемент карьерінде жұмыс істеген.

6 Балхашлаг. Балқаш қаласындағы лагерьлердің басқармасы орналасқан. Жер кенін өндіріп, құрылыс жұмысын жүргізген.

7 Жамбыл лагерь пункті. Гипс және цемент өндірген.

8. ЖезқазғанЛАГ. Марганец және жез кенін өндірген, құрылыс жұмысын жүргізген. Тау-кен комбинатын салған.

9 Ырғыз лагерь пункті. Орналасқан жері белгісіз.

10 Қазалы лагерь пункті. Ондағылар кірпіш зауытында жұмыс істеген.

11 ҚамысЛАГ арнаулы лагерьі.

12 КАРЛАГ лагерь басқармасы Долинка елді мекенінде орналасқан. Көмір, түсті металл қазып, ауыл шаруашылығымен айналысқан. 1932 жылы ашылған.

13 КеңгірЛАГ. Мұнда 1954 жылы бас көтеру болған.

14 Қызылорда лагерь пункті.

15 Көкшетау лагерь пункті.

16. Красноводск лагерь пункті. Химзауытта жұмыс істеген.

17 Қорғатөбе лагерь пункті.

18 Қостанай лагерь пункті.

19 Ленинабад лагерь пункті. Канал құрылысын жүргізген.

20 Луглаг арнаулы лагерьі.

21 ПесчанЛАГ арнаулы лагерьі.

22 Петропавловск лагерь пункті.

23 Семей лагерь пункті.

24 СтепЛАГ арнаулы лагерьі. Тау-кен комбинатында жұмыс істеген. Басқармасы Жезқазған қаласында орналасқан.

25 Ташкент лагерь пункті.

26 Түркістан лагерь пункті.

27 Орал лагерь пункті.

28 Өскемен лагерь пункті. Қорғасын шахтасында жұмыс істеп, полиметалл кенін өндірген. Тау-кен комбинатын салған.

29 Ферғана лагерь пункті. Құрылыс жұмысын жүргізген. Химия және цемент зауыттарында жұмыс істеген. Темір бетондар жасаған.

30 Фрунзе лагерь пункті. Түсті металдар өндірген.

31 Шаржау лагерь пункті. Химия зауыттарын салған.

32 Шымкент лагерь пункті. Химия және цемент зауыттарында жұмыс істеген.

33 Екібастұз лагерь пункті. Құрылыс жұмысын жүргізген. Химия және цемент зауыттарында жұмыс істеген.

Жоғарыда аталған арнаулы лагерьлердің барлығы 1948 жылы құрылған. Мұндағылардың ерекше режимдегілерден бір ерекшелігі, жұмыс демалыссыз әрі ақысыз жүргізілген.

XX ғасырда сталиндік репрессия құрбандарына айналған адамдар тағдырында үлкен рөл атқарған кеңестік еңбекпен түзеу лагерьлерінің деректерін Қазақстанда құпиясыздандыру, анықтау, құжаттар жинақтары етіп шығару - болашақтың ісі. Дегенмен де өткен ғасыр зұлматы - сталинизм қасіреттерін айқындайтын кез жетті деп ойлаймыз.

Тоталитаризмнің қазақ даласындағы отаршылдық саясатын, көршімнің көңіліне тиеді деп, шолақ белсенділердің асыра сілтеулерінен болды деп әспеттемей, ашық айтуымыз бүгінгі ұрпаққа тәуелсіздігіміздің құнының қаншалықтығын көрсетеді. Қазақстанда тоталитарлық билік орнағанға дейін отарлық билік болды, ол бара-бара тоталитарлық-отарлық билікке ұласты.

Өз отбасыңыздың тарихын есіңізге түсіріңіз – онда әділетсіздік пен қуғындаудан жапа шеккендер бар болуы сөзсіз – сондықтан, ата-баларыңызды есте сақтау үшін өздеріңіздің отандастарыңызбен бірге саяси қуғын-сүргін құрбандарымен ынтымақтастық шеңберіне енуге келіңіздер! Ертеңгі Қазақстанда саяси тұтқындар болатыны не болмайтыны Сіздің бүгінгі ұстанымыңызға байланысты. Өз халқыңызбен бірге болыңыз!

Алайда халқымыз қанша зұлмат пен қасіретті жылдарды басынан өткізсе де, ақ жүректігінен, ақ пейілінен айнымады. Алладан бас бостандығын ақ тілегімен тіледі. Абырой болып, тілегі қабыл болды. Бостандыққа қолы жетті. Егемен мемлекет болдық. Жиырма екі жыл тәй-тәй басып, енді аршындай аяқ басып келеміз.

Өткенді еске алу бізге тек қана режим құрбандары алдындағы борышымызды ақтау үшін ғана емес және тездетілген реформа жүргізу неге осынша күрделі екендігін түйсінуге ғана емес, ең бастысы – жіберілген қателіктерді қайталамау үшін қажет [7, 30]!

Бұл жерде де өтпелі кезең әкелген өзгешіліктер көп, бірақ мақсат біреу ғана. Ол мақсат – мемлекетіміздің тәуелсіздігімен бірге келген өткенді еске алу арқылы болашаққа бағдар жасау.

Сондықтан, саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске ала отырып, олардың есімдерін жаңғырту мен рухтарына тағзым ету – біздер үшін үлкен парыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Көлбай Адырбекұлы. /«XX ғасыр: соңғы репрессия (1986ж – 1989 шілде)» / Алматы/ «Алаш» 2006 ж. – 100–107 б.
- 2 Егемен Қазақстан 30 мамыр 2007 ж. 3–5 б.
- 3 Егемен Қазақстан 31 мамыр 2007 ж. 7 б.
- 4 Қазақ тарихы (ғылыми әдістемелік журнал) №2 2011 ж. 56–59 б.
- 5 Мұстафин Б.// Геноцид ақиқаты // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 27.05 12–16 б.
- 6 Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы 7 Т. Н-С 603-605 б.
- 7 Әбдіжапар Әбдәкімұлы/ Қазақстан тарихы «Қазақстан» Алматы – 2005 ж. 608 б.
- 8 «Қазақстан болашағы – халықтар бірлігінде // Ақиқат № 12. – 2001 ж. 26–31 б.

«ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВ – ЕЛ ЕСІНДЕ ҚАЛҒАН ИГІ ІСТЕРІ»

КӘКІМ М. Р.

6 Ә сынып, Дарынды балаларға арналған №3 гимназияның оқушысы,
Павлодар қ.

БАЖИКОВ Д. К.

тарих пәні мұғалімі, Дарынды балаларға арналған №3 гимназия,
Павлодар қ.

Жұмабек Ташенов – XX ғасырдағы қазақ тарихындағы маңызды тұлғалардың бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері. Ол Қазақстанның жер тұтастығын қорғауда, ұлттық мүддені сақтауда және экономикалық дамуға үлес қосуда ерекше рөл атқарды. Оның өмірі мен қызметі бүгінгі ұрпақ үшін үлгі боларлықтай. Өмірінің соңғы кезеңінде «Қаракөл» ғылыми-зерттеу институтында, Оңтүстік Қазақстан облыстық талдау-есептеу орталығында қызмет атқарған.

Мемлекет қайраткері ретіндегі рөлі

Жұмабек Ташенов – Қазақстанның территориялық тұтастығын сақтауға үлкен еңбек сіңірген қайраткер. Кеңес Одағы басшылығы 1960 жылы Қазақстанның солтүстік облыстарын Ресей Федерациясына беру туралы мәселе көтерген кезде, Ташенов бұл шешімге батыл қарсы шығып, қазақ жерін қорғап қалды [2]. Тың

игеру кезінде Көкшетау облысында совхоз директоры болған Ф. Моргун 1957 жылы совхоз тұрғындары жер астында тұшы су болса да қажетті құралдың болмағандығынан 20 шақырым жерден суды тасып ішіп қиналып жатқанда Жұмабек Тәшенов келіп бір аптаның ішінде Армениядан скважина арқылы су тартатын компрессор алғызып беріп су мәселесін шешіп бергенін ризалықпен жазады. Бірінші хатшы Н.Хрущев еліміздің солтүстіктегі 5 облысын (Ақмола, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан) біріктіріп «Тың өлкесі» деген аймақ құрып оны Ресейге қосуды жоспарлайды. Өлкенің басшылығына Мәскеуден Т.И.Соколов деген өз адамын жібереді. Ол «Тың өлкесін» Ресейге өткізуге бейімдеп, Қазақстан басшылығына бағынудан бас тарта бастайды. Бұл әрекетті білген Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы Жұмабек Тәшенов 1960 жылы күзде «Тың өлкесінің» орталығы болған Целиноград қаласына шұғыл түрде ұшып келіп, республикалық Жоспарлау комитетіне келесі жылдың бюджетіне қажет мәліметтерді әдейі бермей бассыздық жасағаны үшін Т.Соколовты қызметінен алып 24 сағаттың ішінде Қазақстаннан қуып жіберетінін және «Тың өлкесі» ешқашан Ресейге берілмейтінін қадап тұрып айтады. Сонымен қатар, Тәшенов Қазақстан экономикасының дамуына да үлес қосты. Өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және әлеуметтік салаларды дамыту бағытында бірқатар маңызды бастамаларды көтерді. Оның басшылығымен ұлттық кадрларды даярлау ісі де дамыды. Мәскеуге барар бір сапары қарсаңында Сәбит Мұқанов пен Ғабит Мүсірепов Жұмабек Тәшеновтен Бауыржан Момышұлының екі рет Батыр атағына ұсынылып өтпей қалғанын, сол атақты алып беруге араласуын өтінеді. Жұмабек Тәшенов Мәскеуге барысымен мұрағаттан Б. Момышұлының құжаттарын алғызып танысады. Батырлыққа екінші рет ұсынылған құжаттың қорытындысында соғыс кезіндегі кейбір қылықтары кеңес офицерлерінің ар-ожданына қайшы келгендіктен Б.Момышұлына мұндай атақты беруге болмайды деп маршал Конев қолын қойыпты. Ж.Тәшенов Жоғарғы Кеңестің атынан маршалды шақырып алып мәселені түсіндіреді. Маршал Конев «Бұл туралы менің пікірімді білмек болсаңыз, мен өз өмірімде ешқашан бір айтқан пікірімді өзгерткен адам емеспін. Бұл жолы да солай қаламын», -деп көнбей қояды. Қызметінен шеттетілуі және кейінгі өмірі. Қазақстанның тәуелсіз саяси шешім қабылдауына кедергі жасауға тырысқан кеңестік билік өкілдері Жұмабек Тәшеновті жоғары қызметтен босатты. 1961 жылы ол Оңтүстік Қазақстан облысына жер аударылып, қарапайым

шаруашылық жұмыстармен айналысуға мәжбүр болды. Дегенмен, ол қай жерде болмасын өз ісіне адалдық танытып, халыққа қызмет етуді жалғастырды. Жұмабек Тәшеновтің бір ауыз сөзі «Қазақ әдебиеті» газетін жақтаушыларды бір көтеріп тастап, мәжіліс залындағы қарсылас топты жеңіп шығуына жол ашып бергендей болады. Жұмабек Ахметұлы бірінші басшыға: «Иван Дмитриевич, қазақ тілінде шығатын «Қазақ әдебиеті» газеті туралы мәселе қаралып жатқанда, осы бөлімде жұмыс істейтін қазақ жолдастар неге бюроға қатыспайды?», дейді. Оның сұрағына жауап беруді И.Д.Яковлев Қ.Оспановқа ысырады. Қ.Оспановтың орнына жауап берген Н.Иванов: «Жандосов демалыста, Ысмағұлов іссапарда, А... Шалабаев...», дейді. И.Д. Яковлев: «Сіз бен біз қазақша білмейміз, сонда бұл мәселені бюроға кім әзірлеген?» деп сұрайды. Н.Иванов: «Басқа сектордағы жолдастарды пайдаландық», дейді. Сәбит Мұқанов: «Сонда Қазақстан Орталық Комитетінде қазақ жігіттеріне сенім жоқ деп түсінеміз бе? Осы жаңа ғана Ысмағұловты да, Шалабаевты да көрдім ғой», дейді. И.Д. Яковлев ойланып қалады. Өз кезегінде Сақтаған Бәйішев газеттің ұлтшылдығын 1913 жылы шыққан «Қазақ» газетімен салыстырып, «А.Байтұрсыновтың «Қазақ» газетінің лебі аңқып тұр» деп сөгеді. Осы мәселеге байланысты «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан» С.Д) газетінің редакторы Қасым Шәріпов: «Қазақ әдебиеті» газетін жабу керек, ал басқа қазақ тілді газеттерді аудармаға айналдырмаса болмайды. Егер «Социалистік Қазақстан» газетін «Казахстанская правдадан» аударып, мен редактордың орынбасары болып қол қойсам, өзіме үлкен бақыт санар едім», дейді. Сонда Жұмабек Тәшенов: «Социалистік Қазақстан» газетін ашқан да сен емес, жабатын да сен емессің, не деп отырсың өзің!», деп басып тастайды. Сөйтіп ҚКП Орталық Комитетінің бюросындағы талқылауда «Қазақ әдебиеті» газеті жабылудан аман қалып, газетті жақтаушылардың пайдасына шешіледі.[8]

Замандастарының естеліктері

Салық Зиманов: «Тәшенов – өз ұлтының нағыз жанашыры еді, ол әрқашан халық мүддесін жоғары қойды» [3, 85] Манаш Қозыбаев: «Егер Тәшеновтің табандылығы болмағанда, Қазақстан картасының бүгінгі бейнесі мүлде өзгеше болуы мүмкін еді» [2, 64]. Д.А. Қонаев сол мәселе жөнінде жалғастыра түсті: «Тәшенов Жоғарғы Кеңесте қанағаттанарлықтай жұмыс істеді, алайда оны Министрлер Кеңесіне ауыстыру шешімі дұрыс болмады. Ол жерде Төраға бола отырып, республика үкіметінің басты жұмыс аумағын

камти алмады. Оның атына КОКП ОК-не көптеген арыздар түсе бастады. Оған оның шәлкес мінезі, ұстамсыздығы, тәкаппарлығы себеп болды. Осының бәрі оны жұмыстан босату жөнінде ұсыныс жасауға КОКП ОК, Хрущевті мәжбүр етті. Тәшеневті Семей облыстық Атқару комитетіне төрағалық етуге жіберуге келісімін беру үшін маған Хрущевті ұзақ көндіруге тура келді. Оған да қол жеткізілді» [4, 131-132 б.]

Жазушылардың естеліктері

Шерхан Мұртаза: «Ол өз дәуірінің ұлы тұлғасы еді. Қазақ жерін сақтап қалу үшін жанын шүберекке түйіп жүрді» [5, 77] Қабдеш Жұмаділов: «Ол – нағыз ұлтжанды тұлға. Кеңестік қысымға қарамастан, халықтың болашағын ойлап, өз орнынан айырылатынын білсе де, шындықты айтты» [6, 89] Қазақ зерттеушісі Мадат Аққозин былай деп жазады: «Республика Министрлер Кеңесінің төрағасы Жұмабек Тәшенев республиканың аумақтық тұтастығының нағыз қорғаушысы болды. Осы үшін қызметінен шеттетіліп, Оңтүстік Қазақстан облысына облыстық Атқару комитеті төрағасының орынбасары етіп жіберілді. Ол бұл қызметті зейнетке шыққанға дейін атқарды» [7, 124 б.].

Қызықты фактілер

Жұмабек Ташенов қазақ жерінің бір бөлігін басқа республикаға бермеу үшін Хрущевпен тікелей дауласып, өзінің саяси мансабын қауіпке тіккен.

Ол тек саясаткер ғана емес, қазақ мәдениеті мен өнерін қолдаушы тұлғалардың бірі болған. Қазақ зиялыларына қолдау көрсетіп, ұлттық мәдениеттің дамуына көмектескен.

Кеңес билігі оны қызметінен кетіргенімен, халық арасында оның беделі ешқашан түспеген. Қазақстанның солтүстік өңірлерінің тұтастығын сақтау үшін ерекше батылдық танытып, осы әрекеті үшін жоғары лауазымынан айырылған.

Ол зейнетке шыққан соң да халықпен тығыз байланыста болып, жас мамандарға ақыл-кеңес беріп отырған.

Қорытынды. Жұмабек Ташенов – қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғаған, елі үшін аянбай еңбек еткен мемлекет қайраткері. Оның өмірі мен қызметі қазақ тарихындағы маңызды беттердің бірі болып қала береді. Бүгінде оның есімі ұлықталып, тәуелсіз Қазақстанда лайықты бағасын алуда. Жас ұрпақ үшін оның батылдығы мен елге деген сүйіспеншілігі үлгі болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 718 б.
- 2 «Қозыбаев Манаш Қабашұлы», 2021 жыл, 280 бет, Алматы Ғылым Ордасы РМҚ,
- 3 Ғылым Ордасы РМҚ, «Салық Зиманұлы Зиманов», 2021 жыл, 347 бет, Алматы
- 4 Қонаев Д. Ақиқаттан аттауға болмайды (Естелік-эссе) (Ауд. С. Әбдірайымұлы). – Алматы: «Санат», 1994. – 512 бет.
- 5 Мұртаза Ш., «Ай мен Айша», Алматы, 2021. – 354 б.
- 6 Жұмаділов Қ., «Таңғажайып дүние», Алматы, 2020. – 648 б.
- 7 Аккозин Мадат Акилбаевич. Вернуть из забвения: Правдивая история о Жумабае Шаяхметове, первом казахе, возглавившем республику. – Алматы: 2008. – 204 с.
- 8 Абай порталы, ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВ ҺӘМ ОТАРДАҒЫ БАСҚАРУШЫ, 24 наурыз 2025 жыл <https://abai.kz/post/44571>

«НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАК ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ»

ОСПАНОВА Д. Д.
учитель истории, СОШ № 11, г. Павлодар
КОЧЕРГИНА Д. А.
ученица, СОШ № 11, г. Павлодар

В соответствии с приказом Министра просвещения Республики Казахстан от 30 июля 2024 года №194, обновлено содержание программы «Біртұтас тәрбие», и была внедрена во все организации образования. В связи с этим в настоящее время особый интерес в сфере образования представляют этнокультурный подход, преемственность национальных традиций в обучении и воспитании молодого поколения. Усвоение общечеловеческих ценностей осуществляется посредством специфических способов воспитания, свойственных национально-культурным традициям того или иного народа. Поэтому одной из важнейших задач воспитания в современных условиях является развитие человека на духовно-нравственной основе, этических нормах с учетом национальных традиций и идеалов; формирование мировоззрения, отражающего диалектику взаимосвязи общечеловеческого и национального; воспитание культуры народного самосознания и межнациональных

Великий казахский поэт, мыслитель второй половины XIX века Абай Кунанбаев пришел к выводу, что начала человечности

И мы, в свою очередь, поддерживая наш национальный дух и традиции, возвращаясь к народным истокам, должны дома, в детском

саду, средних и высших учебных заведениях возрождать традиции вежливого приветствия старших младшими, при посещении мест, где собирается большое количество народа.

В рамках исследовательской работы нами было проведено родительское собрание в девятом классе «Роль семьи в воспитании подрастающего поколения», также проведён социологический опрос среди учащихся. Суть его заключалась в выяснении процентного соотношения людей, которые знают, соблюдают и чтут национальные традиции, культуру.

Нами было опрошено около 29 человек разного возраста. В ходе исследования были получены следующие результаты:

Считают, что национальная культура, основа обучения и воспитания подрастающего поколения 79,3 %, считают важным сохранение национальной культуры казахского народа 72,4 % , празднуют национальные праздники 79,3 и 62,1 % опрошенных высказались за введение обязательного изучения национальной культуры в школах и вузах, 72,4 % считают, что национальная культура казахского народа хорошо представлена в современных медиа.

Анализируя результаты нашего опроса, можно сделать вывод, что национальная культура играет ключевую роль в формировании идентичности и ценностей подрастающего поколения. Опрос показал высокую степень осознания важности традиций, что свидетельствует о стремлении общества сохранить и передать культурное наследие будущим поколениям. Большинство респондентов (79,3%) осознают важность национальной культуры для обучения и воспитания, что подчеркивает актуальность данной темы.

Кроме того, значительное количество опрошенных (72,4%) выразили мнение о необходимости обязательного изучения национальной культуры в образовательной системе. В казахском обществе ребенка обучали справедливости, гуманизму и уважению к словам родителей, внедряя в его сознание все доброе и прекрасное, что имели. Самыми почитаемыми были бабушки и дедушки, к которым относились с необыкновенным уважением, произнося: «Дом, где есть старики, полон славы и богатства».

Когда несколько поколений жили в одной семье, старшее поколение принимало активное участие в воспитании внуков, передавая молодым семьям традиции и требования заботы. Одним из воспитательных инструментов казахского народа служили «тыйым сөздер» – запрещенные слова и действия. Эти слова не только указывали на запрет, но и раскрывали его смысл и

воспитательное значение, ограждая детей от вредных привычек и плохого поведения.

В семейном воспитании казахский народ всегда учитывал возрастные и индивидуальные особенности детей, что видно в мудрости: «До пяти лет ухаживай за ребенком как за королем, от пяти до тринадцати – заставляй работать, а с тринадцати – обращайся как с равным и делись опытом». Таким образом, казахская семья оставалась воспитательным институтом, формируя и передавая национальную культуру гражданину своего времени

ЛИТЕРАТУРА

- 1 https://infourok.ru/doklad_na_temupostroenie_processa_vospitaniya_na_osnove_obschechelovecheskih_cennostey_narodnyh-310059.htm
- 2 <https://articlekz.com/article/11921>
- 3 Аргынбаев Х.А., Казахская семья. Алматы. Кайнар, 1996 -288с
- 4 Кунанбаев А., Слова назидания. Алматы, Ана тілі 91 с
- 5 Кайдар А., Каков казахский народ? Алматы, Дайк – Пресс, 2008 652с
- 6 Акпанбек Г.А. Есть ли научная основа в казахских традициях? Ак желкен, 1995 г., № 1, стр 14-15

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА

САТЫБАЛДИНОВ Е. А.

Ғылыми жетекші, Тарих пәнінің мұғалімі, тарих магистрі.
Абай атындағы ЖОББМ, КММ, Павлодар облысы, Успен ауданы,
Успенка ауылы
КҮНБОЛАТ Д.

9 сынып оқушысы, Абай атындағы ЖОББМ, КММ, Павлодар облысы,
Успен ауданы, Успенка ауылы

1941-1945 жылдар аралығында Кеңес Одағын шарпыған Ұлы Отан соғысы еліміздің тарихындағы ең қасіретті, сонымен қатар қаһармандық кезеңдердің бірі болды. Бұл кезде әрбір облыс, әрбір қала, ауыл фашизмді жалпы жеңіске жеткізуге өз үлесін қосты. Қазақстанның орталығында орналасқан Павлодар облысы да шет қалмады. Ол майдан мен тылды жаумен күресу үшін қажетті ресурстармен және адам күшімен қамтамасыз етуде шешуші рөл

атқарды. Соғыс кезінде жергілікті тұрғындар керемет төзімділік, батылдық пен патриотизм көрсетті, бұл осы кезеңді зерттеуді ерекше өзекті және маңызды етеді.

Бұл жұмыстың өзектілігі: Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Павлодар облысының қосқан үлесін көрсету, сондай-ақ Отанымыздың бостандығы мен тәуелсіздігі жолында жанын қиғандарды еске алу қажеттілігімен байланысты. Тарихи жады әртүрлі түсіндірмелерге ұшыраған қазіргі заманғы сын-қатерлер жағдайында фактілерді жазып қана қоймай, павлодарлықтардың ерліктеріне байланысты эмоционалдық құрамдас бөлікті де жеткізу маңызды. Осы тұрғыда жұмыс соғыс жылдарындағы облыс өмірінің түрлі аспектілерін, соның ішінде майдан мен тылдағы зардаптарды, әскери шығындарды, еріктілердің ерлігін, қоғамдық өмірді және павлодарлықтардың естелігін зерделеуге бағытталатын болады.

Павлодар облысының майдан мен тылдағы ықпалы қарастырылады. Бұл әсердің ең маңызды жағы Қызыл Армияны азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ету болды. Жергілікті ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп орындары әскер мен бейбіт тұрғындарды қолдау үшін толық қуатында жұмыс істеді. Нақ осы жылдарда жаңа өндірістік байланыстар қалыптасып, өзара көмек көрсету дәстүрлері нығая түскенін атап өткен жөн, бұл соғыстан кейінгі қалпына келтіруге негіз болды.

Павлодар облысындағы әскери шығынға арналады. Майданда 21 мыңнан астам павлодарлық қаза тапты, бұл әскерге шақырылғандардың 54%-ға жуығы. Бұл сандар соғыстың әрбір отбасына, әр көшеге, әр ауылға тигенін көрсетеді. Біз мұндай шығындардың себептерін, сондай-ақ олардың халық жадында қалдырған зардаптарын талдауға тырысамыз.

Осылайша, бұл жұмыс Павлодар облысының Ұлы Отан соғысы жылдарындағы рөлін жан-жақты зерттеуге бағытталған, бұл павлодарлықтардың ерлігі мен жанқиярлығының естелігін сақтап қана қоймай, сонымен бірге осы қиын-қыстау кезеңде облыс өмірінің маңызды аспектілерін көрсетеді.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Павлодар облысы майдан мен тылды қажетті ресурстармен қамтамасыз ететін маңызды стратегиялық аймаққа айналды. Соғыстың басынан аяғына дейін облыс халқының едәуір бөлігін әскери қимылдарға қатысуға жұмылдыруға тура келді. Қолда бар деректер бойынша майдандағы шығын 21830 адамды құрады, бұл облыстың жұмылдырылған азаматтарының жалпы санының 53,9% құрайды. Ең көп шығын

1942-1943 жылдары болды, бұл кезде облысқа майданды қолдау үшін бар күш-жігер қажет болды [1, 5 б].

Қақтығыс туғызған қиын жағдайларға қарамастан, Павлодар облысының тұрғындары ауыл шаруашылығы мен өндірісте тиімді жұмысты жолға қоя алды. Осылайша, 1942 жылдың көктемінен бастап облыста 2 мыңнан астам комбайнер әйел белсенді жұмыс істеп, егін өнімділігін және мал басын айтарлықтай арттыруға мүмкіндік берді. Соның нәтижесінде тек соғыс жылдарында ірі қара мал саны 18,5 пайызға, қой мен ешкі 44 пайыздан астам, жылқы 17,3 пайызға өсті [2, 34 б].

Жұмыс күші тапшылығы жағдайында тракторшылар мен механизаторларды даярлайтын арнайы курстар ұйымдастырылды. Бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік берді. Жұмыс күшінің ерекшеліктері өзгерді: егістікте тек әйелдер ғана емес, жасөспірімдер де жұмыс істеді, бұл соғыс уақытында тылды қолдауға маңызды үлес болды. Дәл осы жұмыс күшінің өзгеруі соғыс кезінде де ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақты деңгейін ұстап тұруға мүмкіндік берді.

Павлодар облысында ауыл шаруашылығымен қатар өнеркәсіп те дамыды. 1942 жылы облыста 41 цех, сонымен қатар 4 жаңа өндіріс орны ұйымдастырылып, әскерді қажетті тауарлармен, соның ішінде аяқ киіммен, киіммен қамтамасыз етті. Материалдар мен жұмыс күшінің тапшылығы жағдайында қажетті өнімдерді шығару жұмысы нағыз ерлік болды. Майданды азық-түлікпен және қару-жарақпен қамтамасыз етуде халықтың ауыл шаруашылығы саласы мен өнеркәсіптегі бірлескен күш-жігері шешуші рөл атқарды [3, 233 б].

Мұндай елеулі жетістіктерге қала тұрғындарының адалдығы арқасында ғана қол жеткізілді. Өйткені, соғыс жағдайында ерлер майданға жіберілген кезде облыс экономикасының негізгі қозғаушы күші әйелдер, қарттар мен жасөспірімдер болды. Өңірдің әрбір ауданы өз жұмыс схемаларын әзірледі, бұл өндіріс өнімін жүзеге асыру үшін қолда бар барлық ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік берді. Осылайша, орталық пункттерде курстар мен оқу бағдарламалары ұйымдастырылды, бұл жаңа өнім топтарын құруға және нарықты қанықтыруға мүмкіндік берді [5].

Осылайша, Павлодар облысы өзінің бар ресурстары мен әлеуетін пайдалана отырып, соғыс уақытындағы қиындықтарға төтеп беріп қана қоймай, Қызыл Армия үшін сенімді тыл рөлін де күшейте алды. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп салаларындағы

табыстар жергілікті халықтың еңбек әдебі мен отансүйгіштігінің жоғары деңгейіне негізделген соғыстан кейінгі қиындықтарды айтарлықтай жеңілді.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Павлодар облысы өз азаматтарының едәуір бөлігін әскери қимылдарға қатыстырды, бірақ бұл үлкен шығындарға әкелді. Соғыстың алғашқы екі жылында 1941 және 1942 жылдары майданға 40486 адам жұмылдырылды, оның 21830-ы қаза тапты, бұл жалпы жұмылдырылғандардың 53,9% құрайды. Ең көп шығын 1942 және 1943 жылдары тіркелді, бұл кезде жұмылдырылған сарбаздар арасындағы өлім деңгейі шамамен 59%-ға жетті [8]. Бұл цифрлар өңірдегі әрбір отбасының басына түскен қайғы-қасіреттің ауқымын аңғартып, талайларды әкесіз, бауырсыз, ұлсыз қалдырған.

Әскери әрекеттер тек әскери қызметкерлерге ғана емес, олардың отбасыларына да әсер етті. Ерлер майданға аттанды, көптеген әйелдер материалдық ресурстардың тапшылығын бастан кешіріп, үйлерінің негізгі асыраушысы болды. Өңірде майданды азық-түлікпен қамтамасыз етудің ауыртпалығын әйелдер мен қарттардың иығына артқан жағдайлар да болды [6].

Павлодарлықтар соғыстың айтулы шайқастарына қатысып, олардың 10 мыңнан астамы ерлігі мен жанқиярлығы үшін түрлі ордендермен және медальдармен марапатталды. Оның ішінде 23 адам Кеңес Одағының Батыры атағын алса, 8 павлодарлық «Даңқ» орденінің толық иегері атанды. Бұл фактілер павлодарлықтардың ерлігін ғана емес, олардың соғыс жағдайындағы сарқылмас рухын да көрсетеді [7].

Халықтың шығыны туралы салыстырмалы деректер соғыс кезінде Қазақстан жалпы алғанда 1 миллионға жуық адамынан айырылғанын көрсетеді, әрбір үшінші қазақстандық жеңіске жету үшін өмір сүрмейді [8]. Ауыр шығынға ұшыраған басқа елдермен салыстырғанда Қазақстан да өз халқының арасында 26 миллион шығынға ұшырады, бұл тиісінше 380 000 және 417 000 шығынға ұшыраған одақтастардың – Ұлыбритания мен АҚШ-тың шығын көрсеткіштерімен салыстыруға болады [8].

Соғыстың алғашқы жылдарындағы жағдай Павлодар облысының экономикасына да үлкен әсер етті. Еңбекшілерінің көпшілігі майданда болған ауыл шаруашылығы құлдыраудың алдында тұрды. Жеңістің бағасы адам өмірі ғана емес, экономикалық құрбандықтар болды. Соғыс соғыс қанаттарының ойдағыдай жұмыс істеуі майданды азық-түлікпен қамтамасыз етуге барынша

тырысқан тылдың күш-жігеріне байланысты болды. Павлодар облысы ауылшаруашылық жерлері бар жағдайдың нашарлауына қарамастан бұл процесте маңызды рөл атқарды [9].

Павлодарлықтардың қазасы әлі күнге дейін есінде. Өңірде ел азаттығы мен тәуелсіздігі жолында жанын қиған тұлғаларға ескерткіштер мен ескерткіштер салынды. Бұл көрнекті орындар соғыс қасіреті мен бірнеше ұрпақтың Отанды қорғаудағы күш-жігерін еске түсіретін маңызды ескерткіштер ретінде қызмет етеді [8]. Осылайша, сол жылдардағы оқиғалар өңірдің, жалпы еліміздің тарихында терең із қалдырып, бейбітшілік жолындағы күрестегі ерліктер мен құрбандықтарды еске алды.

Ұлы Отан соғысының басында Павлодар облысы жұмылдырудың өзіндік өрлеуін көрсетті, мұнда облыстың әрбір үшінші тұрғыны Отан қорғауға тік тұрды. Соғыс жарияланғаннан кейінгі алғашқы күндерде облыстағы зауыттар мен зауыттардың, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының ұжымдары майданның қажеттіліктеріне бейімделе отырып, қалыптан тыс тәртіпте жұмыс істей бастады.

Соғыстың қаншама қиыншылығына қарамастан павлодарлықтар адамдық келбетін ұмытқан жоқ. Бейбіт тұрғындарға, жараланған жауынгерлерге көмек көрсету, тылдағы еңбек және майдандағы ерлік – осының бәрі халықтың ортақ тарихына айналды. Бірлескен күш-жігер өңірдің болашақ гүлденуінің іргетасын қалап, павлодарлықтар мен олардың қаһармандарын еске алу күні бүгінге дейін сақталады.

Павлодарлықтардың майдандағы жауынгерлік бауырластығы бұдан осал болған жоқ. Олар ең атақты шайқастарға қатысқан. Осы жерде айта кететін жайт, 23 павлодарлық Кеңес Одағының Батыры атағын алса, 497-сі Ленин ордені, «Алтын Жұлдыз» медалі сияқты жоғары марапаттардың иегері атанған [4]. Облыстың 10 мыңнан астам жауынгері ерліктері үшін түрлі медальдармен марапатталды. Әрбір мұндай мойындау жеке жетістіктерді көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар фашистік режимді жоюға бағытталған ұжымдық күш-жігерді көрсетеді.

Еліміздің басқа өңірлеріндегі сияқты Павлодар облысында да Ұлы Отан соғысы жылдарында жанын қиған батырларды еске алу ескерткіштер мен еске алу шаралары арқылы сақталады. Жадтың басты нышандарының бірі – Павлодар қаласындағы Жеңіс алаңында орналасқан Даңқ обелискі. Бұл мемориал 1974 жылы фашизмді жеңген Жеңістің 30 жылдығына орай ашылған болса,

биыл 80 жыл толып отыр. Обелиск Отан үшін шайқаста қаза тапқан павлодарлықтардың есімдері жинақталған қаланың мәдени-тарихи өмірінің маңызды бөлігіне айналды.

Осы жұмысты қорытындылай келе, Ұлы Отан соғысы жылдарында Павлодар облысы маңызды тыл өңірі ғана емес, сонымен бірге ерлік, отансүйгіштік пен жанқиярлықтың нағыз символына айналғанын ерекше атап өткен жөн. Соғыс әкелген ауыр сынақтарға қарамастан, жергілікті тұрғындар керемет төзімділік пен өздерін құрбан етуге дайын екендіктерін көрсетті. Олардың жалпы жеңіске қосқан үлесі баға жетпес болды және мұны зерттеу барысында жиналған көптеген фактілер растайды.

Осылайша, Павлодар облысы Ұлы Отан соғысы жылдарында ел тарихының ажырамас бөлігіне айналды, оның жеңіске қосқан үлесін бағаламауға болмайды. Жергілікті халықтың ерлігі, отансүйгіштігі мен жанқиярлығы кейінгі ұрпаққа үлгі болса, біз оларды әлі де ұмытпай, еске алып, құрмет тұтуымыз маңызды. Павлодар өңірінің соғыс жылдарындағы тарихын зерделеу – соғысқандарға құрмет көрсету ғана емес, қоғамымызда тыныштық пен бірлікті сақтаудың қаншалықты маңызды екенін қазіргі жастарға сезіну керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әкімханов, Х. /Павлодарлық Павлодарлықтар Ұлы Отан соғысындағы жылдар бойы 1941 – 1945 жылдары. / Павлодар «Эко», 2005 ж. – 748 б.
- 2 Тереник, М.С. / Павлодарлықтар ұрыс далаларында. / Павлодар: «Эко» 2000 ж. – 44 б.
- 3 Щербинко В.И. Павлодарлықтардың ерліктері халық жанында. / Павлодар: «Баспа қажы», 2004 ж. – 432 + 24 ставка.
- 4 Павлодар Ертіс өңірі Ұлы Отан соғысы жылдарында... / ru.wikipedia.org – <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 5 Ұлы Отан соғысы жылдарындағы павлодарлықтардың еңбек ерлігі... // e-history.kz <https://e-history.kz/ru/news/show/6194>
- 6 Ұлы Отан соғысы жылдарындағы ауыл шаруашылығы // pavlodar.city <https://pavlodar.city/novosti-pavlodara/14813>
- 7 Ұлы Отан соғысының батырлары Павлодар облысында тұрады...// pavlodarnews.kz - Қол жеткізу режимі: <https://pavlodarnews.kz/ru/v-pavlodarskoy-oblasti-zhivut-geroi-velikoy-voyni>
- 8 Ұлы Отан соғысы жылдарындағы павлодарлықтар... [Электрондық ресурс] // ertistv.kz – Қол жеткізу режимі: <https://ertistv.kz/ru/news/20655>

9 Павлодар Ұлы Жеңіске қандай үлес қосты?... [Электрондық ресурс] // pavon.kz – Қол жеткізу режимі: <https://pavon.kz/post/view/40917>

ЕЖЕЛГІ ҚЫТАЙДАҒЫ ТЕРРАКОТА ӘСКЕРІ МЕН БЕРЕЛ ҚОРЫМЫНДАҒЫ ЖЫЛҚЫЛАР

БАЙБАКИРОВА А. С.

Тарих пәні мұғалімі, №3 Дарынды балаларға арналған гимназия,
Павлодар қ.
МАКЕТАЙ Н.

5-сынып оқушысы, №3 Дарынды балаларға арналған гимназия, Павлодар қ.

Ежелгі Қытайда билік еткен Цинь Шихуанди (б.з.д. 259–210 жж.) – бүкіл Қытайды алғаш рет біріктірген император. Ол орталықтандырылған басқару жүйесін құрып, жазу, өлшем бірліктері мен жол жүйесін біріздендірді. Сонымен қатар, Ұлы Қытай қорғанының негізін қалаған билеуші ретінде де танымал.

Императордың билікке деген құштарлығы мен мәңгілік өмірге деген сенімі оның өлімнен кейінгі өміріне де әсер етті. Ол қайтыс болғаннан кейін о дүниеде өзін қорғау үшін үлкен армия қажет деп есептеген. Сол себепті, оның кесенесіне 8 000-ға жуық терракота жауынгері, жүздеген күйме, аттар мен әскери қолбасшылардың мүсіндері қойылған[1,15 б].

Бұл сарбаздар толықтай саздан жасалып, әрқайсысының бет-әлпеті, киімі, қаруы ерекше етіп дайындалған. Терракота жауынгерлері қатарында жаяу әскерлер, садақшылар, атты әскерлер, генералдар мен басқа да әскери шенділер бар. Олар ұрысқа дайын тұрғандай сап түзеп орналастырылған. Жауынгерлердің қарулары алғашында темірден жасалған, алайда уақыт өте келе көпшілігі шіріп кеткен. Кейбір қылыштар мен жебелерде хромдау технологиясы қолданылған, бұл ежелгі Қытай металлургиясының дамығанын көрсетеді.

Терракота әскері 1974 жылы Қытайдың Сиань қаласы маңында жергілікті шаруалардың құдық қазу кезінде кездейсоқ табылды. Бұл жаңалық әлемдегі ең ірі археологиялық олжалардың бірі саналады. Археологтар бұл сарбаздардың тек сәндік мақсатта емес, императордың рухын қорғау үшін қойылғанын анықтады. Сонымен қатар, кесененің өзінде әлі де көптеген зерттелмеген бөліктер бар.

Ғалымдар оның толық зерттелуі көптеген жаңа тарихи деректерді ашуы мүмкін деп есептейді[2, 35 б].

Бұл тарихи кешен Қытайдың мәдени жетістіктерінің бірегей үлгісі ғана емес, сонымен қатар ежелгі өркениеттердің наным-сенімдері, әскери жүйесі мен өнерінің дамуын көрсететін құнды мұра. 1987 жылы Терракота әскері ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізілді және бүгінде әлемнің түкпір-түкпірінен туристер мен ғалымдардың қызығушылығын тудырып отыр.

Берел қорымындағы жылқылар – көшпенділер мәдениетінің айнасы

Берел қорымы – Қазақстандағы сақтардың маңызды археологиялық ескерткіштерінің бірі. Ол Шығыс Қазақстан облысындағы Катонқарағай ауданында, Алтай тауларының етегінде орналасқан. Бұл қорым б.з.д. IV–III ғасырларға жатады және мұнда сақ ақсүйектері мен олардың құрбандыққа шалынған жылқылары жерленген [3, 44 б].

Берел обалары көшпенділер өркениетінің жоғары деңгейін көрсететін ерекше археологиялық кешен болып саналады. 1998 жылы археолог Зейнолла Самашев бастаған экспедиция Берел қорымындағы бірегей мұздатылған қабірді ашты. Бұл жерлеу орындары Алтайдың тұрақты тоң қабатының астында мыңдаған жылдар бойы сақталған, сондықтан жылқылардың денесі, ер-тұрман әшекейлері және киім-кешек бұйымдары өте жақсы күйде табылды.

Қазба жұмыстары кезінде 13 жылқы мен бір сақ бекзадасының сүйектері анықталды. Жылқылар арнайы рәсіммен жерленіп, әрқайсысы әдемі безендірілген ер-тұрман, алтынмен көмкерілген әшекейлермен көмкерілген. Бұл сақтар үшін жылқының тек көлік құралы ғана емес, әлеуметтік статус пен биліктің нышаны болғанын көрсетеді. Әрбір жылқының ер-тұрманындағы алтын қаптамалар мен аң стиліндегі өрнектер сақтардың көркемдік талғамының жоғары деңгейін дәлелдейді.[4, 16 б]

Берел қорымындағы жылқылардың тағы бір ерекшелігі – олардың кейбірінің мүйізді бас киімдермен безендірілгені. Мұндай ерекше әшекейлер көшпенділердің мифологиясы мен діни нанымдарына байланысты. Ғалымдар бұл мүйізді әшекейлер сақтардың рухани өмірі мен әлемдік көзқарасын бейнелейді деп болжайды.

Бұл археологиялық жаңалық көшпенді өркениетінің жоғары дамығанын, әлеуметтік жіктелудің болғанын және сақ мәдениетінде жылқылардың ерекше орын алғанын дәлелдейді. Берел қорымы

Еуразия көшпенділерінің тарихын зерттеудегі маңызды дереккөзі болып табылады және әлемдік археологиялық қауымдастықтың назарын аударған құнды мұралардың бірі саналады[5, 98 б].

Терракота әскері мен Берел жылқыларының ортақ ерекшеліктері

Бұл екі тарихи мұра бір-бірінен алыс орналасқанымен, оларды байланыстыратын бірнеше маңызды ұқсастықтар бар:

Билеушінің беделі

– Терракота әскері Қытайдың алғашқы императоры Цинь Шихуандидің билігін өлімнен кейін де сақтап қалу үшін жасалған. Ол өзін қорғау үшін жерленгеннен кейін де үлкен әскер қажет деп есептеді. – Берел жылқылары сақ ақсүйектерінің мәңгілік серіктері ретінде жерленген. Көшпенділер дәстүрі бойынша, жылқы билеушінің байлығы мен мәртебесін көрсететін маңызды элемент болған.

Рухани сенімдер

– Қытай императоры терракота сарбаздарын өзімен бірге алып кету арқылы о дүниеде де билігін жүргізуді көздеді. Бұл оның жанын жаулардан қорғап, билігін нығайтады деген сенімнен туындаған. – Сақтар үшін жылқы қасиетті жануар саналып, иесімен бірге жерленген. Олардың сенімі бойынша, қайтыс болған ақсүйек о дүниеде де өз жылқыларымен сапар шегеді деп есептелген.

Зергерлік және көркемдік шеберлік

– Терракота әскері әр сарбаздың бет-әлпетін, қару-жарағын, әскери шенін дәл бейнелеуімен ерекшеленеді. Бұл ежелгі қытай шеберлерінің ою-өрнек пен мүсін өнеріндегі жоғары деңгейін көрсетеді.

– Берел жылқылары ерекше сәнделген алтынмен апталған ер-тұрмандарымен танымал. Жылқылардың кейбірі аң стилінде безендірілген мүйізді әшекейлермен көмкерілген, бұл сақтардың көркемдік талғамының жоғары болғанын дәлелдейді.

Тарихи маңыздылығы

– Терракота әскері Қытай өркениетінің қуаты мен әскери ұйымдасуын көрсетсе,

– Берел қорымындағы жылқылар көшпенділердің мәдениеті мен әскери әлеуетін дәлелдейді.

Бұл екі археологиялық жаңалық та адамзат өркениетінің дамуын, рухани наным-сенімдерді және билеушілердің о дүниеге деген көзқарасын зерттеуде аса маңызды рөл атқарады[6, 77 б.].

Ұқсастықтары:

Діни және рухани сенімдермен байланысты: Қытайда терракота сарбаздары императорды о дүниеде қорғау үшін, ал сақтар жылқыларды патшаның келесі өмірде серігі болу үшін жерлеген.

Тарихи құндылығы жоғары: Бұл ескерткіштер өз дәуіріндегі әлеуметтік құрылым мен мәдениеттің айнасы болып табылады. Терракота сарбаздары – Қытайдың орталықтандырылған империясының, ал Берел қорымы – көшпелі сақтардың билік жүйесінің ерекшеліктерін көрсетеді.

Ескерткіштер ұзақ уақыт бойы сақталған: Терракота әскері 2200 жылдан астам уақыт жер астында жатып, XX ғасырда табылды, ал Берел қорымындағы жылқылардың қалдықтары мұз астында жақсы сақталып, археологтарға сақ дәуірін зерттеуге мүмкіндік берді.

Көп еңбекті қажет еткен: Терракота сарбаздарын жасау үшін мыңдаған шеберлер жұмыс істеді, ал Берел қорымындағы жылқыларды жерлеу рәсімі де өте күрделі болған – оларды арнайы әшекейлеп, қымбат ер-тұрманмен безендірген.

Әлемдік мәдени мұраға енген: Терракота әскері ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра тізіміне енсе, Берел қорымы Қазақстандағы тарихи мұра ретінде зерттеліп, еліміздің маңызды археологиялық ескерткіштерінің бірі саналады.[7, 63 б.]

Айырмашылықтары:

Жасалу техникасы: Терракота сарбаздары қолдан жасалған және олардың әрқайсысының бет-әлпеті, киімі ерекше болып келеді. Ал Берел қорымындағы жылқылар табиғи қалпында сақталған, оларға әшекейлер мен сәнді жабдықтар тағылған.

Зерттелу уақыты: Терракота әскері 1974 жылы Қытайда табылса, Берел қорымы 1998 жылы Қазақстанда археологтар тарапынан зерттелді.

Сақталу жағдайы: Терракота сарбаздары жер астында сақталып, олардың кейбірі бүлінгенімен, көпшілігі жақсы күйінде табылған. Ал Берел қорымындағы жылқылар мәңгі тоңның әсерінен табиғи түрде сақталып, терісі мен әшекейлері бұзылмай қалған.

Көркемдік ерекшелігі: Терракота сарбаздары нақты адам бейнесінде мүсінделген, ал Берел қорымындағы жылқылар сәндік оюлармен, алтын әшекейлермен безендірілген, бұл сақ мәдениетіне тән көркемдік стильді көрсетеді.

Құрылымы: Терракота сарбаздары арнайы әскери тәртіппен, қатар түзеп орналасқан, олардың қасында аттар мен күймелер де

бар. Ал Берел қорымындағы жылқылар патшаның жерлеу орнында жеке-жеке, ерекше тәсілмен қойылған.

Тарихи кезеңі: Терракота әскері б.з.д. III ғасырда, Қытайдың Цинь Шихуанди императоры дәуірінде жасалған. Ал Берел қорымы б.з.д. V-IV ғасырларда, сақ патшалары дәуірінде қалыптасқан.[8, 35 б.]

Мәдениеті: Терракота әскері Қытайдың отырықшы өркениетінің мұрасы болса, Берел қорымы көшпелі сақтардың мәдениетінің жарқын көрінісі болып табылады.

Мұндай тарихи мұраларды сақтау не үшін маңызды?

Өткенді зерттеу арқылы болашақты тану: Бұл жәдігерлер бізге өткен дәуірлердің мәдениетін, наным-сенімдерін түсінуге мүмкіндік береді.

Тарихи сабақ: Әр өркениеттің өзіндік ерекшеліктері болса да, олардың арасында көптеген ұқсастықтар бар. Бұл адамзат тарихының ортақ байланыстарын анықтауға көмектеседі.

Болашақ ұрпақ үшін құнды мұра: Археологиялық ескерткіштерді сақтау – мәдени мұраны келешек ұрпаққа жеткізу деген сөз.[9, 59 б.]

Осылайша, Терракота әскері мен Берел жылқылары – ежелгі өркениеттердің құнды жәдігерлері ғана емес, бүгінгі және болашақ ұрпаққа маңызды тарихи сабақ беретін мәдени мұралар. Оларды зерттеу, сақтау және дәріптеу – әрқайсымыздың міндетіміз.

Қорытынды

Ежелгі Қытайдың Терракота әскері мен Берел қорымындағы жылқылар – өз дәуірінің ең маңызды мәдени мұраларының бірі. Олар бізге сол заманның наным-сенімдерін, қоғам құрылымын және өнерін тереңірек түсінуге көмектеседі. Бұл жәдігерлер адамзат тарихындағы маңызды өркениеттердің дүниетанымын, мәдени құндылықтарын және жерлеу дәстүрлерін көрсетеді.

Терракота сарбаздары Қытай өркениетінің әскери қуатын, билік құрылымын және императордың о дүниедегі қауіпсіздігіне деген сенімін бейнелейді. Ал Берел жылқылары көшпенді сақтардың өмір салты, табиғатпен үндестігі және жылқының әлеуметтік маңызы туралы құнды мәлімет береді. Екі тарихи мұра да ежелгі халықтардың өлгеннен кейінгі өмір туралы түсініктері мен мәдени ерекшеліктерін ашып көрсетеді.

Бүгінде бұл археологиялық ескерткіштер әлемдік мәдени мұраның ажырамас бөлігі саналады. Терракота сарбаздары ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізілген және миллиондаған туристер тамашалайтын ерекше нысанға айналған.

Ал Берел қорымы – Еуразия даласындағы көшпенді өркениеттердің тарихын зерттеудегі маңызды жаңалықтардың бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аманжолов Қ. Қазақстан тарихы: көне дәуірден бүгінге дейін. – Алматы: Атамұра, 2019. – 56 б.
- 2 Бейсембаев К. Сақтар және олардың мәдениеті. – Астана: Фолиант, 2018. – 91–94 б.
- Левина Л. М. Сақ мәдениетінің археологиялық ескерткіштері. – Алматы: Ғылым, 2005. – 141 б.
- Қытай тарихы: Цинь Шихуанди және оның терракота әскері // Археологиялық зерттеулер журналы. – 2017. – 8 б.
- Юань Кэ. Ежелгі Қытай мифтері мен аңыздары. – Бейжің: Foreign Languages Press, 2010. – 224 б.
- Самашев З. Берел қорымы: Алтайдың алтын мұрасы. – Алматы: Өнер, 2007. – 82 б.
- Қасымжанов А. Қазақстан археологиясы. – Алматы: Рауан, 2012. – 98–102 б.
- Гумилев Л. Н. Көшпелілер тарихы. – Алматы: Жалын, 2008. – 164–165 б.
- Қожамқұлов Т. Сақтар және ғұндар. – Алматы: Дәуір, 2014. – 66 б.

МАҒЖАН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ЖӘНЕ ӨЗГЕ А.ҚЫН ДАРДЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ШОЛПЫ ӘШЕКЕЙІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

МАНЕЙХАН Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №21 ЖОББМ, Екібастұз қ.

УРОЗБАЕВА А.

9-сынып оқушысы, №21 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Шолпы – талға.мы биік халқымыздың та.ма.ша. қа.сиетін. әйгілейтін. әшекей бұйымы, әдемілікке әр беріп, а.сылын. жа.рқыра. та. түсетін. бөлекше болмысымыздың айға.ғы.

Жүрісі мен. күлкісі, әшекейі мен. әсемдігі үйлесім та.пқа.н. қыздарды біздің халық жоғары ба.ғала.ған. Әр н.әрсеге мән. бере қа.ра.ған. халқымыз сұлудың көркі-ша.ш, ша.штың көркі-шолпы деп есепетеген.. Ұлт мәдениетін.де әр бойжеткен.ді ша.шы мен. бойын.а. қа.ра.п ба.ғала.ған..

Ша.ш күтімі, он.ы та.ра.у, өсіру – үлкен. бір тәрбие мектебі. Сон.дықта.н. осын.да.й тәрбиелік мән.і зор зергерлік әшекейімізді жа.на.ртып, жа.ңғырту – а.са. ма.ңызды деп есепетеймін..

Естеріңізде бола.р, «Алпа.мыс ба.тыр» да.ста.н.ын.да.: За.ма.н.ын.да. та.ғыпсың, Тіллә ша.шба.у жа.р – жа.р, - деп жырла.н.ыпты. Күміс немесе алтын. тиын.да.р қа.далған. осы ша.шба.удың «шолпы» деп те а.та.йды [5, 67 б.].

Шолпы – талға.мы биік халқымыздың та.ма.ша. қа.сиетін. әйгілейтін. әшекей бұйымы, әдемілікке әр беріп, а.сылын. жа.рқыра. та. түсетін. бөлекше болмысымыздың айға.ғы.

А.ста.рын.а. үңілсек, қоңыра.улы шолпын.ы та.ққа.н. қыздар да.ла.да. жүрген.де, қа.тты күлсе, жүгірсе, шолпы сынғырла.п, да.был қа.ққа.н.. Бұл – бір. Ал шолпысын.а., маржа.н. мон.ша.қ та.ққа.н. қыздар оға.ш қимыл жа.са.са., шолпы мон.ша.қта.ры салдырла.п жа.ғымсыз дыбыс шыға.рып, иесі оқыс қылығын. дереу тоқта.тқа.н.. Қа.н.да.й ға.жа.п үйлесім... Шолпын.ың бұл сылдыры оларды елең еткізіп жина.қы болуға. мәжбүрлеген.. Екін.шіден., шолпын.ың әуен.ін.е байла.н.ысты ырға.қты қозғалысты сезін. іп, аяғын. а.ңда.п басып, қалқып жүруге да.ғдыла.н.ған.. Қазіргі тілмен. айтқа.н.да., дефиле – көрікті әсем бой түзеуді (оса.н.ка.), түзу сән.ді жүруді а.рн.а.йы үйрететін. модельдер мектебін.ің рөлін. атқа.рған.. Үшін.шіден., а.уыр шолпы та.ққа.н.да. бас а.уырма. йтын. ба.сқа. да. емдік қа.сиеті болған.. Төртін.шіден., шолпы, ша.шба.у сынғыры қыз бала.н.ың үйге қа.рай келе жа.тқа.н.ын.а.н. ха.бар берген.. Үлкен.дер жа.ғы артық сөзін. тыйып, қыз алдын. да. өздерін. тәртіпке ша.қырған.. Бесін.шіден., балғын. қыздар ден. есін. ұста.й білуді бала.лық ша.қта.н. үйрен.еді. Алтын.шыда.н., шолпын.ың салма.ғын.ың әсерін.ен. ша.ш ұзын. болып өскен., бұл тұжырым биологиялық тұрғыда.н. ра.сталған. а.қиқа.т. Жетін. шіден., шолпы мен. ша.шба.уды бұрымы тарқа.тылып кетпеу үшін. та.ққа.н. және ол этн.омәден.и ұғым. Мін.е, әшкейлер әуен.і осыла. йша. бірн.еше мін.детті қа.тар атқа.рған. [2, 134 б.].

Шолпы,ша.шба.у туралы ән.дер,шыға.рмалар баршылық. Солардың бірі Мағжа.н. Жұма.ба.евтың “Шолпы” өлеңін. айтуға. бола.ды. Бұл өлеңде шолпысы сылдырла.ған. қыздың ада.м бойын. шымырла.тар қа.сиеті бары а.н.ық көрін.еді. «Шолпы» өлеңін.де Мағжа.н. өлеңдерін.е тән. ерекше бір әуезділігі айқын. көрін.еді. Соған. тоқталып өтейік:

«Шолпы» өлеңі

Сылда.р,сылдыр,сылдыр...

Қа.н.ымды қа.йн.а.тты құрғыр.
Шық-шық жүрекке тиеді,
Күл талқа.н. боп сынғыр...
Өзекті өртеді құрғыр.
Әдейі іргеден. жүреді,
Сұлу қыз са.н.а.да.н. солғыр [6, 113 б.].
Ма.ғжа.н. а.қын.н.ың «Жа.зғытұрым» өлеңін.де де:
Жа.с бала.: «Жа.зғытұры туды» , -десіп,
Жа.ба.ғы,көтерем та.й, а.қса.қ қой да..
Қуа.н.ып жа.н.-жа.н.уа.р,алша.ң ба.сып,
Қалма.ды қа.йғы-уа.йым ешбір ойда..
Н.ұрлы күн. алтын. н.ұрын. ша.ша. ба.ста.п,
Шықсын. деп қысқы ызға.р өткен. бойға..
Су а.қса.,та.у жа.нғыра.р сылдыр қа.ғып [6, 112 б.].

Дәл сұлу бұра.нда.ға.н. шолпы та.ғып,-деп сұлу қыздың бейн.есін. а.шуда. шолпын.ы өлеңге қосқа.н.. Қыздың та.ққа.н. шолпысын.ың сынғыры а.ққа.н. судың дыбысымен. үйлесім та.пқа.н.да.й суреттеген.. Та.за.,мөлдір судың сылдырла.п а.ққа.н. дыбысымен. шолпы үн.ін.де үн.дестік бар.

Мұхтар Әуезовтің «А.бай жолы» романа.-эпопеясын.да.ғы сұлу қыздың бейн.есін. суреттеуін.е н.а.за.р салса.қ, А.бай қолда.н.ға.н. кейбір сипатта.ула.рды өзі де жа.т көрмейтін.ін. байқа.р едік. Бір ға.н.а. мысал айтса.қ, «Білектей а.рқа.сын.да. өрген. бұрым» дейтін. өлеңін.де А.бай қыздың бұрымын.а. сән. беретін. сынғырла.ға.н. шолпы екен.ін. та.п ба.сып, дәл көрсеткен.. Мұхтар Әуезов Тоғжан.н.ың портретін. бейн.елеген.де,он.ың шолпысын.ың сылдырын. жа.с А.байдың жүрегін. толқытқа.н. сикырлы күші барда.й етіп,үлкен. мән. беріп, ар.н.а.йы суреттейтін. ін. білеміз. Шолпын.ың әдемі сылдыры жа.с қыздың қимыл-қозға. лысын.ың,жүрісін.ін бір а.жыра.ма.с белгісін.дей көрін.іп, А.бай мен. Тоғжан.н.ың алға.шқы кездескен. сәттері суреттелген.дей-а.қ, біздің көңілімізге еріксіз ұяла.йды. Шолпын.ың дыбыстық әсері жа.с қыздың қимыл-қозғалысын.ың айрықша. келісін. естіген.дей көзге елестетеді. Мұхтар Әуезовтың бұл тұста. А.байдың өз өлеңімен. үн.дес шығуы әбден. за.нды. Ал Ма.ғжа.н.н.ың да. «Шолпы» а.тты әдемі лирикалық өлең жа.зға.н.ын. Мұхтар Әуезов, сөз жоқ, білген. [3, 222 б.].

Сонымен. қа.тар Алтын.бек Қора.зба.ев а.ға.мыздың мын.а. өлең шума.қта.рын. қосса. бола.ды. Бұл өлеңді тыңда.ға.н.да. көз

алдымызға. за.ма.н.ымыздың көрікті ұзын. ша.шты қызда.ры елестейді:

Сынғыр шолпы ша.штба.улым,
Жа.ра.са.ды та.ққа.н.ың.
Осы сән.ін тұрға.н.да.,
Қала.ма.ймын. ба.сқа.н.ы.
Сүйін.шілер жегелер,
Ша.шта.улы қыз келді деп [4, 136 б.].

Ұлы а.қын.ымыз А.бай да. шолпысы сылдыр қа.ққа.н. сұлу қызды төмен.дегідей суреттеген. екен.:

Білектей а.рқа.сын.да. өрген. бұрым,
Шолпысы сылдыр қа.ғып жүрсе а.қырын..
Кәмшат бөрік, а.қ та.ма.қ, қара. қа.сты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұн.да.й түрін.? [1, 145 б.]

Қа.за.қта. «Ша.шба.уын. көтеріп» деген. де тұра.қты тіркес көп кездеседі.

«Қыз Жібек пен. Төлеген.» жырын.да.ғы ша.шба.улы Қыз Жібектің суреттелуі:

Бұқардың га.уха.р та.сын.да.-а.й,
А.қ ма.нда.йы жалтылда.п,
Та.н.а.да.й көзі жарқылда.п,
Алтын. ша.шба.у ша.шын.да.-а.й

Ша.ш өру де айрықша. да.йын.дықпен. келген.. Ша.шқа. та.ғыла.тын. әшекей сыйла.ға.н.да. бір-бірін.е «Ша.шың ұзын., қалың болсын.!» деген. тілек айтқа.н..

Қа.за.қ халқын.ың кез-келген. өн.ерін. алса.қ та., терең мән.- мазмұн.ға., белгілі бір ма.қсатқа. өзін.дік ерекшелігі мен. қасиетін.е бай екен.і көрін.еді. Халық қолөн.ерін.ін бай мұра. ла.рын. жин.а.п, сұрыпта.й отырып, за.ма.н.ын.а. ла.йықты са.па., түр беру әдісімен. ола.рды ілгері да.мытуға. беру қажет. Қазіргі та.нда. қызда.р әртүрлі бижутерияла.рды ша.шын.а. та.ққа.н.н.а.н. гөрі тала.й а.қын.-жа.зушыла.рымыз жырға. қосып, қа.за.қ қызын. ың сұлулығын. айқын.да.йтын. шолпын.ы ұмытып қалға.н. сыңа. йлы. Қазір қайта.да.н. сән.ге а.йн.алдырса.қ ешкімн.ен. кем болма. ймыз деп ойла.ймын.. Шолпын.ы Н.а.урыз мерекесін.де ға.н.а. та.қпай күн.делікті та.ғып жүруге де бола.ды. Қазіргі та.нда. мен. өзім оқитын. мектепте ғылыми жетекшім қа.за.қ тілі мен. әдебиеті пән.ін.ін мұғалімі Жа.н.бота. а.па.йда.н. шолпын.ы жа.са.уды үйрен. іп алдым. Шолпын.ың дүкен.дерде са.тыла.тын. түрін.ен. бөлек қолда.н. жа.са.п алға.н. шолпы өзіме қа.тты ұн.а.ды. Бұл ретте біз

мектеп жа.сымызда.н. ба.ста.п экологиялық жән.е еңбек тәрбиесін. бойымызға. сіңіріп өсеміз. Қа.зіргі та.нда. кез-келген. қалдық за.тта. рды қоқысқа. та.ста.й салма.й, әр за.тты іске, кәдеге а.сыра. білуіміз керек. Бұл бізді ұқыптылыққа., жин.а.қылыққа. жән.е әр н.әрсен.і ысыра.п етпеуге үйретеді. Шолпын.ы А.РТ техн.ологиясы жән.е ЭКО-энт.о диза.йн.ы стилін.де жа.са.п, ұлттық құн.дылығымызды жа.на.ртып, за.ма.на.уи үлгіде жа.са.уда.мыз. Шолпын.ы жа.са. уда. әртүрлі за.тта.рды: картон. қа.ға.з, сым, жіп, кішкен.та.й мон. ша.қ, фетр, сылдырма.қ сияқты за.тта.рды қолда.н.дым. Шолпын.ы ұста.зыммен. бірге бір са.ға.т көлемін.де жа.са.п үлгердім. Шолпы жа.са.у төзімділікке де үйрететін.ін. ұғын.дым. Істеген. за.тымды ыжда.һа.тпен. жа.са.п, ода.н. өзіме қат.ты әсер алдым. «А.да.м көркі - шүберек, а.ға.ш көркі - жа.пыра.қ» демекші, бүгін.де ада. мға. киімі қа.нда.й сән. берсе, шолпысы әсемдігін. ода.н. бетер а.сыра. түсетін.ін.е ұқтым. Шолпын.ы кез-келген. қыз ша.шын.а. қос өрім, бір жа.қты өрім, сон.да.й-а.қ екі жа.қты өрім етіп те та.ғула. рын.а. бола.ды. Шолпы та.ғып жүру қызда.рдың бойын.да. тектілік, сұлулық та.ғы ба.сқа. да. қыз бала.ға. тән. қа.сиетті да.рыта. түсетін. ін.е көзім жетті. Өзіміздің төл өн.ерімізді н.а.сиха.тта.п, жарқыра. та. қолда.н.а. білейік дегім келеді.

Өз зерттеу жұмысымды сын.ыпта.ста.рыммен. де бөліскім келді.Осы ма.қса.тта. ұста.зым екеуіміз мектепте оқитын. ер бала. ла.рда.н. жа.бық а.н.кета. алдық. Ұл бала.ла.р жа.уаптарын са. рпта.п мынандай кесте құрдық.

Кесте – 1

Сұра.қ	Ер бала.лар са.н.ы								
Қызда.р түрлі ша.ш бұйымда. рын.а.н. гөрі шолпы та.қса. ұн.а.р ма. еді?	11-сын.ып -5 ер бала.			9-сын.ып - 16 ер бала.			10-сын.ып-9 ер бала.		
	иә	жоқ	білмей-мін.	иә	жоқ	білмей-мін.	иә	жоқ	білмей-мін.
	4	-	1	10	3	3	8	-	1

Қызда.р түрлі ша.ш бұйымда.рын.а.н. гөрі шолпы та.қса. ұн.а.р ма. еді?-деген. сұра.қты мектептің ер бала.ла.рын.а.н. сұра.ған.да.:

30 ұл бала.н.ың 22-сі «иә»деп жа.уа.п берді. Ша.шба.у та.ққа.н. қызда.рды ер бала.ла.рдың 3-уі ға.н.а. ұн.а.тпа.йтын.ын. жа.зға.н.. Яғн.и, бұда.н. біз”Әшекейі жоқ әйел жа.пыра.ғы жоқ а.ға.шпен. тең” демекші, бүгін.де сынғырла.ған. шолпын.ың әлі де ма.ңызын. жо.я қойма.ға.н.ын. а.н.ықта.дық.

Осыла.йша. орта.мызға. ора.ла. ба.ста.ға.н. әшекей бұйымды әдемілігін.е па.йда.ла.на.тын. бұрымдыла.рымыз көбейе түссе екен. дейміз, өйткен.і ол біздің «а.сыл қа.зын.а.», арда.қты мұра.мыз.

Қорытын.дыла.й келе тәжірибе бөлімін.де шолпы түрін. қолда.н. жа.са.п, күн.делікті өмірде қолда.н.уға. бола.тын.ын. жән.е он.ың қыз бала. тәрбиесін.дегі ма.ңызын. зерделеп а.штым.

Осыла.йша. орта.мызға. ора.ла. ба.ста.ға.н. әшекей бұйымды әдемілігін.е па.йда.ла.на.тын. бұрымдыла.рымыз көбейе түссе екен. деймін., өйткен.і ол біздің ұзын. ша.ш қа.за.қ түсін.ігін.де а.йрықша. киелі н.әрсес болға.н.. Сон.дықта.н. ша.ш өруге де а.йрықша. да.йын. дықпен. келген.. Ша.шқа. та.ғыла.тын. әшекей сыйла.ға.н.да. бір-бірін.е «Ша.шың ұзын., қалың болсын.!» деген. тілек а.йтқан..

Халық қолөн.ерін.ен. туға.н. бұйымда.р тек мұра.жа.йла.р мен. көрме зал.да.рын.да. ға.н.а. тұруы керек десек қа.телескен. бола.р едік. Қа.йта. шебер қолын.а.н. шыққа.н. а.сыл бұйымда. рды, за.тта.рды мұра.жа.йда.н. көріп та.ма.шала.умен. бірге, күн. делікті тұрмысымызда. кеңін.ен. қолда.н.ып, қа.жетімізге жа.ра. тса.қ, қа.нда.й жа.қсы бола.р еді. Ол үшін. халық қолөн.ерін.ін ба.й мұрала.рын.а. жа.на.ша. түр, сипа.т беріп, ола.рды жа.са.удың технологиялық әдістерін. жетілдіру қа.жет.

Жоға.рыда. а.йтылға.н.да.й шолпы,ша.шба.удың ұлттық мұра. екен.ін. ескере келе,он.ың па.йда.лы жа.қта.рын.а., халықтық ырым, тыйымда.рдың ма.змұн.ын.а. үніле отырып, жа.на. за.ма.н. тала. бын.а. са.й етіп ша.шба.ула.рды жа.са.у жән.е қолда.н.ысқа. ен.гізу, өз ұлтымыздың шоқтығын. биіктету деп білемін.. Ша.шба.уды мектеп өмірін.е ен.гізсе, бұрымды қызда.рымыздың са.н.ы артып, өз халқын.ың күн.дылықта.рын. са.қта.й білетін. ұрпа.қ са.н.а.сы жетілер ме еді деген. ойда.мын..

Халық өн.ерін.ін сырын.,үн.ін. ұға. , көңіл бөліп н.а.за.р а.уда. рға.н. жөн.. Қа.зіргі өскелең мәден.иетімізге са.й, өн.ер зерттеу, ола. рды жа.ста.рға. үйрету ісін. қолға. алу н.ұр үстін.е н.ұр бола.р еді. Халықтың мол өн.ерін. иелен.іп, іске а.сырға.н.ымыз, жолын. кеңітіп он.ы тұрмыс мәден.иетін. кеңейтіп па.йда.ла.н.ға.н.ымыз жөн..

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абай Құн.а.н.ба.ев өлеңдер жинағы, 2004 ж., 145 б.
- 2 Қа.за.қста.н. ұлттық энциклопедиясы, 2007 ж., 9-том, 134 б.
- 3 Ана. тілі, 2011 Т. Ра.хметова., Т. А.бдика.римова., Р. Ба.за. рбекова., 222 б.
- 4 «Балдырға.н.», 2009 жыл, 136 б.

5 «Айқын» газеті, 2013 жыл, 67 б.

6 Мағжан. Жұмабаев Шығармалары (әдеби ба.сылым)
1-том «Жазушы» ба.спа.сы, 2013ж, 111-141 б.

ПЕСНЯ «ЕЛИМ-АЙ» - РЕФРЕН ИДЕИ РОМАНА И.ЕСЕНБЕРЛИНА « КОЧЕВНИКИ»

МУРАТОВА А.

учащаяся 9 класса, Школа-гимназия №35, г. Экибастуз

ГАБДУЛИНА Н. Ф.

учитель русского языка и литературы, Школа-гимназия №35, г. Экибастуз

«Кочевники»- исторический роман, а исторический жанр - один из основных жанров казахской литературы в последние три- четыре десятилетия. В произведениях этого жанра отражена история народа, его прошлое.

Как одну из главных особенностей, необходимо выделить публицистизм всего текста «Кочевников». Повествование с художественным мастерством пронизано публичными выступлениями акынов, степных ханов и других известных и влиятельных личностей. Все они в известной степени служат агитационными призывами, побуждению к действиям.

В первой четверти XVIII века резко изменилась ситуация в казахско-джунгарских отношениях. Джунгарские феодалы решили нанести сильный удар по казахам и организовать вторжение в Казахстан и Среднюю Азию. Временем нападения была выбрана весна 1723 года. Джунгары осуществляли нападение войском в 70 тысяч человек, двигаясь семью крупными клиньями. На своем пути они несли разорение и смерть.

Поражение казахов в борьбе с Джунгарией в 1723 году, принесшее народным массам неисчислимые бедствия, породило множество сказаний и песен. В суровую зиму 1723 года от джута погибло много скота. Захватчики грабили казахские аулы, не щадили ни старых, ни малых. Старики и старухи, раненые воины, отставшие в пути, гибли на дорогах. Женщин и девушек захватывали в плен. Именно в годы нашествия джунгарского контайчи родилась великая и неутешная в своей человеческой горести песня «Елим - ай». Название песни переводят обычно «Родина моя», так как слово «ель», «эль» имеет два значения: «народ», «население» и «край», «родина».

Этот жыр можно назвать исторической былью в музыкальном сопровождении. Каждая ее строка будто пропитана горем народа, вынужденного скитаться по родной земле в поисках пристанища и теряющего своих сыновей.

Песня «Елим-ай» вновь звучит над степью, заставляя внимающих ей тихо, стыдливо вытирать слезы. Да, слезы не только сочувствия, но и стыда. В трилогии песня проходит рефреном и через первую, вторую и третью книги трилогии, обнажая душу народа, его чаяния и надежды.

«Вдруг в вечернем остывающем воздухе возникла тоскливая, захватывающая душу мелодия. Пела четырнадцатилетняя девочка на стригунке чуть в стороне от каравана. Она рыдала в такт песне, словно олененок, попавший в беду.

«Елим-ай» — песней всенародного горя было это. Никто не смел прервать этот гимн скорби. Тяжело вздымалась грудь Сейтена, и не мог он взмахнуть рукой: «Прекратить!» В тягостном молчании слушали люди чистый и высокий плач девочки. В еще светлое небо, к самому зениту поднимался он из степи:

Родимые края скрываются из глаз...

О, что за время пришло – время разлуки,

Дети на земле остались без родителей,

Ничего нет тяжелее прощания,

Когда не знаешь, встретишься ли вновь!..[1,с.311-312]

Автор трижды обращается к образу времени, в каждом случае давая ему определения, в которых выражается его душевная боль и страдания: время страданий, время скорби, время разлуки.

О, что за время пришло – время страданий!

О, что за время пришло – время скорби великой!

О, что за время пришло – время разлуки.

Горе людей сравнивается с птицами, разбросанными сильным ветром, лютыми

буранами, с караванами, с потоком горя и страданий... В словах птицы, бураны, караваны, поток, как видим, наблюдается схема движения. Кроме того, автором дважды отмечается безбрежность

Откуда этот безбрежный поток горя и страданий?

Выражение высшей степени горя и страданий достигается автором, на наш

взгляд, с помощью приема обобщения образа, идеи:

И возле каждого каравана уныло плетется сиротинушка-верблюжонок (не

верблюжата);

Птица счастья покинула нашу горькую степь (не птицы);

Как одинокое дерево, оставшееся от родного леса (не деревья);

Дети на земле остались без родителей (не народ без родины).

И это в целом усиливает драматизм описываемых событий – о бегстве народа, у которого нет уверенности в возможность/ вероятность возвращения в родные края:

Ничего нет тяжелее прощания,

Когда не знаешь, встретишься ли вновь!.. [1, с 385]

Создавая характеры действующих лиц, описывая конфликты, показывая события или передавая переживание, Есенберлин прибегает к различным средствам уточнения смысловых оттенков: тропам и стилистическим фигурам, повторам (неоднократное использование отрывков из песни «Елим – ай», повторению легенд), параллелизму, использованию риторических вопросов («Как могла случиться с нами такая беда? Куда делось наше могущество, которое было двести лет назад? Кто ответит на этот вопрос?», «Как же случилось что докатились мы до такой беды? Почему, словно сайгаки, побежали наши племена и роды перед джунгарами? Где была наша сила?») и, как уже отмечалось, богатому использованию фольклора.

«Елим-ай» - печальная тоска во времена вражеского нападения. Без этой песни невозможно до конца понять страдания грустного, скорбящего казаха во время джунгарского нашествия. В начале произведения голос песни слабый. Но постепенно этот тяжелый крик о родной земле наполняет всю Степь далеким, а затем, нарастающим, отчетливо слышимым громом. Задумчивая мелодия старика из племени Аргын, главы кочевого народа, покидающего родные места, – это тоже «Елим-ай». Стеная, бродя по глухой степи, обливаясь слезами, прижимая к груди ребенка, Аршагуль поет одну и ту же песню – «Елим-ай». Передаваясь из поколения в поколение, поддерживая страждущих, светлым сном приютившись в измученном сердце, призывая сломленных людей к единению.

Печаль, скорбь и чаяния казахского народа вобрало в себя знаменитое произведение «Елим-ай». Оно повествует о тяжелых годах джунгарского нашествия на казахские степи, которые вошли в историю как «Годы Великого Бедствия». В казахской традиции эту всенародную трагедию называют «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» [2, с 17]. Если сделать смысловой перевод на русский язык, получится : «Когда народ лежит у подошвы горы,

то рядом с ним озеро скорби». Вместе с болью и страданием о случившемся в произведении была воспета беспредельная любовь к Отчизне , которая сделала «Елимай» бессмертным. Песня – плач (жоктау) пришла к нам через века и стала неофициальным гимном казахского народа. Многим она известна как народная. Ее до сих пор исполняют в наших степях. Но мало, кто знает, что автором «Елимай» является наш легендарный земляк Кожаберген жырау. В 1723 году Кожаберген жырау вместе с семьей гостил у родителей жены. Возвращаясь в родной аул, он попадает в кольцо окружения джунгар. После тяжелого боя батыру удалось выбраться из окружения. В этом бою погиб его брат и четверо сыновей. Так родилась знаменитая песня-плач.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Есенберлин И. Кочевники. Алматы: «Жазушы», 2021. – 784 с.
- 2 Кулумжанов Н.Е. Феномен сакрального в традиционной культуре тюркских номадов.- Алматы: «Қазақ университеті», 2022.- 23с.
- 3 Комбатурова У. Роль И.Есенберлина в формировании и развитии современной литературы. aktomuzey.kz
- 4 Демин В.И. Исторический миф и миф об истории в современном постмодернистском романе. Москва: 2012.-267 с.
- 5 Аргынбаева М.Х. Монография. Национальное самосознание: опыт прочтения текста. Алматы: «Қазақ университеті», 2021. – 169 с.

УНИВЕРСИТЕТЫ КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

МУСАБАЙ М. М., АПСАЛИКОВА С. Б

ученицы 9 И класса, гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодара

ШУКОЕВА Б. Т.

учитель гимназия, № 3 для одаренных детей, г. Павлодара

Актуальность данной темы не вызывает сомнений, так как выбор будущей профессии, а соответственно, и высшего учебного заведения является одним из первых важных решений в жизни человека. В настоящее время 20% абитуриентов уезжают за границу для поступления в вузы, хотя наша система образования имеет возможность предоставлять высшее образование на высоком уровне. Необходимо проводить агитационные работы среди

учащихся с тем, чтобы информировать их о возможностях вузов Казахстана.

Цель данной работы: изучить систему высшего образования Казахстана, дать рекомендации по выбору ВУЗа Казахстана, проанализировать поступление наших выпускников гимназии № 3 в ВУЗы.

И мы выдвинули гипотезу, если Казахстанские ВУЗы будут обеспечивать качественное образование и будут конкурентоспособными, то выпускники школ будут стремиться поступать в Казахстанские ВУЗы. На какие факторы необходимо обратить внимание при выборе университета, какие существуют высшие учебные заведения в Казахстане, как нужно выбирать специальность, востребованы ли наши выпускники на рынке труда на эти и многие другие вопросы мы попытались ответить.

В ежегодных Посланиях Президента К.К. Токаева народу Казахстана уделяется особое внимание качеству образования и развитию интеллектуального потенциала нации. Глава государства подчеркивает важность цифровизации, академической мобильности и подготовки конкурентоспособных специалистов. [1, с.7]. Принятый Закон РК «Об образовании» создал правовую основу для многоуровневой подготовки кадров (бакалавриат – магистратура – докторантура), обеспечивая формирование высококвалифицированных специалистов, способных адаптироваться к современным вызовам и внедрять инновации. Многоуровневая система соответствует характеру именно университетского образования, основная цель которого состоит в подготовке широко образованных людей, готовых работать в условиях повышения требований к профессиональной мобильности, умеющих отойти от стереотипов и предложить новые идеи и принять решения стратегической важности [3, с.198-203].

Свою исследовательскую работу мы начали с изучения истории развития образования в Казахстане. В первой половине 19 века стали создаваться школы разного типа. Это школы-интернаты, сельскохозяйственные начальные училища, аульные школы, волостные, двухклассные училища, «русско-туземные» школы, старшинские и участковые училища. Все они подчинялись Министерству народного просвещения. Цели и задачи народного образования в Казахстане к началу XX века были высказаны в одной из статей А. Алекторова, одного из ведущих деятелей образования: «Школа в киргизской степи, кроме своих образовательных задач,

играет еще роль политическую: она связывает киргизский народ с коренным русским народом, прививая киргизам государственный язык. Она знакомит с обычаями и взглядами русского народа, хотя медленно, но систематически вводит киргизов в семью русских, противоборствуя началам мусульманской исключительности и ослабляя мусульманский фанатизм, привитый киргизам выходцами из Бухары и других мест процветания ислама» [2, с.37]. А. Алекторов высказывался прямо о русификации казахского населения, более может быть, тонкими методами. Вместе с тем, и правительство, и местные власти эту политику проводили с большим усердием и настойчивостью, уделяя большое внимание только русским школам. Народное образование в Казахстане, несмотря на огромный пресс имперской политики, направленной на обрусение казахов, имело и свои положительные стороны - несмотря на проводимую официальную политику, казахи знакомились с европейской культурой, с достижениями европейской цивилизации. И потому формировавшаяся казахская интеллигенция многое переняла из русской среды, даже получила образование на европейской основе, в основном на русской почве. Вместе с тем, в ее среде появляются представители, обучавшиеся уже за рубежом. Совокупность развития интеллектуальной среды в казахском народе ставит на повестку дня проблему формирования политической культуры в этой среде, и в начале XX века она проявляется в некоторых политических течениях, где принимали участие казахские интеллектуалы. В связи с возросшими связями между Казахстаном и Российской империей народное образование в крае в начале XX века получает свое дальнейшее развитие, при этом надо отметить, что получали развитие начальное и профессионально-техническое образование в виде сельскохозяйственных школ, школ с подготовкой ремесленного обучения.

Во второй половине 20 века начали появляться высшие учебные заведения. Первый ВУЗ открылся в 1928 году в Алматы, это - Казахский Педагогический Институт. На сегодняшний день в Казахстане функционирует 117 вузов, в которых обучаются 624 тыс. студентов. 117 высших учебных заведений или треть всех вузов страны сконцентрированы в Алматы, 27 из них являются государственными, остальные 47 – частными. 19 высших учебных заведений есть в Астане, 9 – в Южно-Казахстанской и 7 в Карагандинской областях. В остальных регионах расположены менее пяти семи вузов в каждой.

По данным Комитета по статистике МНЭ РК, в 2023-24 учебном году в Казахстане обучается 624 тыс. студентов. По сравнению с предыдущими годами количество обучающихся в вузах страны увеличилось на 15 %. Количество казахстанских студентов за рубежом, увеличилось с 60 тыс. человек в 2020 году до 91 тыс. в 2024 году.

Самым дорогим вузом в Казахстане на сегодня является Назарбаев Университет, цена одного кредита в новом учебном году составила – 76 тыс. тенге по всем специальностям, в среднем за один год - 60 кредитов, стоимость обучения в вузе начинается от 7 млн и достигает до 9 млн. Второе место занимает КИМЭП. Стоимость одного академического кредита составляет 112 130 тенге, а всего в программе бакалавриата 37 кредитов, в итоге стоимость обучения в вузе за один год составит – 4 млн тенге. Тройку самых дорогих вузов замыкает КБТУ, стоимость за один год начинается от 2,1 млн и достигает 2,4 млн.

На Республиканском конкурсе по присуждению образовательных грантов, лидирует Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, 4002 студента в этом году выиграли государственные гранты. Казахский национальный университет имени аль-Фараби на втором месте – 3325 грантов. Тройку замыкает один из крупнейших вузов страны – Казахский национальный исследовательский технический университет им. К. Сатпаева - 2551 грантников.

В десятку лучших казахстанских вузов в мировом рейтинге входят Казахский национальный университет имени аль-Фараби;

Назарбаев университет;

Южно-Казахстанский государственный университет имени М. О. Ауэзова;

Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова;

Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова;

Жетысуский университет имени И. Жансугурова;

Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова;

Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати;

Международный университет Астана;

Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

Практическую часть своей работы мы начали с социологического опроса будущих выпускников гимназии учащихся 10-11 классов. Цель опроса – выяснить, что они знают о вузах Казахстана, на какие факторы необходимо обращать внимание при выборе университета. Количество бюджетных мест, рейтинг ВУЗа, статус ВУЗа, профессорский состав, качество знаний, трудоустройство, оплата, проходной бал – это самые главные критерии, считают будущие выпускники, при выборе вуза. Все согласны с тем, что специальность обучения стоит подбирать согласно требованиям рынка и перспективам на ближайшее время. Большая часть выпускников знают, что государство больше дает грантов на технические и педагогические специальности. Многие считают, что качественное высшее образование не всегда является залогом успешного будущего. И на вопрос, где нужно было высказать свое отношение к тому, что многие наши, Казахстанские, выпускники получают высшее образование в известных зарубежных университетах и после окончания не возвращаются на родину, к сожалению, дают положительные ответы.

Мы проанализировали трудоустройство выпускников гимназии №3 за последние три года (2021-2024), 126 учащихся окончили гимназию. Количество выезжающих на учебу в зарубежные организации образования за три года составило – 24 человек. В России обучаются 18 наших выпускников, в городах нашей республики - 49, в области – 18. Количество выпускников, поступающих в высшие учебные заведения республики составляет 66%, 33% выезжают за пределы нашей республики. Этот вопрос беспокоит нас. Географически мы находимся рядом с Россией, часть выпускников уезжают в Россию, часть в Дальнее зарубежье. Сотрудниками университета должны проводиться профориентационные работы среди нас, гимназистов. Следует увеличить преподавание предметов естественно-математического цикла на английском языке.

В этом году 42 учащихся окончили гимназию. Из 42 выпускников гимназии в ВУЗы поступили - 42, не трудоустроен -1. Из них в Павлодаре обучаются всего 6 выпускника, в Астане -11, Алматы - 10, России - 6 и Дальнее зарубежье - 8

Сегодня востребованные профессии Казахстана сосредоточены в разных сферах, поэтому наши выпускники выбирают самые разные специальности. В этом году самое большое количество наших выпускников выбрало технические специальности - 9 человек,

экономические – 10, юридические – 7, сельскохозяйственные – 2, медицинские – 5, военные – 4, педагогические – 2. Несомненно, в будущем будут востребованы специалисты со знанием английского и других языков. В выборе вуза важна роль вуза в трудоустройстве выпускника. Обязательно стоит обратить внимание, помогает ли университет в продвижении своих выпускников, в прохождении производственной практики и т.д.

Как уже было сказано выше, в Казахстане сегодня функционирует 117 вуза. За последние десять лет по тем или иным причинам закрылось 45 учреждений. Тем не менее, предложение на рынке остается достаточно большим для относительно скромного населения страны. Как при таком количестве вузов выбрать наиболее приемлемый? Для этого стоит обратить внимание на несколько моментов.

Во-первых – расположение. Абитуриенту, для начала, стоит решить, в каком регионе ему хотелось бы обучаться. В силу географической особенности Казахстана разброс учебных заведений по стране довольно существенный. Как правило, многие крупные вузы имеют инфраструктуру для размещения иногородних студентов. Поэтому выбор будущей профессии является более приоритетной задачей в данном случае. Сделать это нужно взвешенно и обдуманно, чтобы в дальнейшем не пожалеть о своём выборе. Некоторые школьники заранее знают, кем они хотят стать. В этом случае призвание определяет будущую специальность абитуриента. Однако во многих случаях будущий студент не представляет себе, чем он хочет заниматься по жизни.

Специальность обучения стоит подбирать согласно требованиям рынка на данный момент и перспективам на ближайшее время. Стоит убедиться, что можно трудоустроиться по выбранной специальности, и она востребована на рынке труда.

Сегодня востребованные профессии Казахстана сосредоточены в разных сферах – от IT до продаж. Но развивающаяся рыночная экономика делает ставку на торговлю, услуги, финансовую деятельность [4, С. 437].

Нынешняя молодежь – это цифровое поколение, чье взросление неразрывно связано с технологиями. Несомненно, в будущем будут востребованы IT специалисты со знанием английского и нескольких языков программирования. С каждым годом количество новых профессий увеличивается. Рынок труда меняется очень быстро. Мир меняется столь стремительно, что завтра потребуются новые

умения и навыки. Ведь, кто сейчас учится в школе или в вузе, займут должности, которых сейчас еще не существует. Возможно, что исчезнут профессии, связанные с однообразным, монотонным трудом и рутинными задачами, а на их месте возникнут новые, более сложные. Они будут требовать от человека более творческого подхода к решению задач.

В условиях глобальной экономики качественное высшее образование является залогом успешного будущего, оно играет ключевую роль в улучшении перспектив социально-экономического развития, способствует формированию современных знаний и навыков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» akorda.kz [С.7]
- 2 Пути осуществления интеграции научного и духовно-нравственного образования в вузе // Поиск. Серия гуманитарных наук. - Алматы, 2006 - № 3(2) – [С. 198-203].
- 3 Культура Казахстана в начале XX века. –А. : Білім, 2001.[С.37]
- 4 Киреев А.П. Международная экономика: движение товаров и факторов производства: Учебное пособие для ВУЗов. М.: Международные отношения, 1997. [С. 437].
- 5 Сайт НИИ по ссылке <http://e-zerde.kz/latin/index.php>.

КСРО ҚОРҒАНЫС КЕШЕНІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

МҰСАЙЛЛА А. С.

8 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ-гимназия интернаты, Павлодар қ.

БОЛАТ С. А.

Тарих пәні мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ-гимназия интернаты, Павлодар қ.

Қазақстанның Кеңес Одағының қорғаныс өнеркәсібін қалыптастырудағы рөлі мен маңызы – бүгінгі күні ерекше назар аударуды талап ететін тақырып. Көптеген елдер, әсіресе, нацистік Германияға қарсы күресте жеңіске жеткендер, бұл жеңісті өздерінің

жетістігі ретінде қарастырады. Дегенмен, Қазақстанның осы жеңістегі үлесі әлі күнге дейін жеткілікті дәрежеде бағаланбай келеді. Қазақстандықтардың батырлығы мен самарқауланбайтын еңбегі, әсіресе, әскери өнеркәсіпті дамытуда және ресурстарды қамтамасыз етуде, халықаралық тарихнамада жиі елеусіз қалады. Осы жұмыста Қазақстанның қорғаныс өнеркәсібіндегі рөлі мен маңызы, сонымен қатар, соғыс жылдарындағы халықтың ынтымақтастығы мен күш-жігері талданады. Қазақстанның тарихтағы орнын және оның ұлы жеңісте атқарған рөлін ашып көрсету арқылы, біз еліміздің әскери тарихын тереңірек түсінуге мүмкіндік аламыз. Бұл зерттеу Қазақстанның тарихи мұрасын жаңғырту және болашақ ұрпаққа жеткізу үшін аса маңызды.

Кеңес қоғамының жолы ауыр және қиын болды. Тарихи тұрғыдан алғанда, жеңіске жеткен революцияның алғашқы күндерінен бастап, кеңес халқы ескі капиталистік жүйені жою және жаңа социалистік әлемді құру міндетін өз Отанын қарулы қорғау ұйымдастырумен үйлестіруге мәжбүр болды. Социализм мен империализмнің ең ірі әскери соқтығысуы – Герман империализмінің Кеңес Одағына бастаған соғысы болды. Соғыстың отында Коммунистік партияның идеологиясы мен саясатының өміршендігі, В. И. Лениннің марксизм-ленинизмнің тіршілік беретін идеялары, партияның ұйымдастырушылық, идеологиялық және теориялық негіздері, оның жалпы бағыты мен ұлттық және әскери құрылыс саласындағы саясаты айқын көрінді. Герман фашизміне қарсы ұлы жеңістің болғанына қанша уақыт өтті, осы уақыт ішінде соғыс кезінде бүлінген экономика қалпына келтірілді, Отан қорғаушылардың жаралары емделді. Бірақ әлем халықтарының жадында фашистік құлдықтан адамзат өркениетін сақтап қалған кеңес халқының ерлігі мәңгі сақталады [1, 25 б.].

Неміс басқыншылығы Кеңес әскерлерін тосыннан қолға түсірді, алғашқы күні-ақ оқ-дәрілер, отын және әскери техника көп мөлшерде жойылды. Немістерге әуеде толық үстемдік орнату мүмкін болды, себебі, шамамен 1200 ұшақтың көбі әуеге көтерілмей, зақымдалды. Ленинград бағытында қарсыластың танктері Литва жеріне терең еніп кетті. Солтүстік-Батыс фронт басшылығының екі механикалық корпусы (шамамен 1400 танк) күштерімен қарсы шабуыл жасауға деген талпынысы сәтсіз аяқталды, 25 маусымда әскерлерді Батыс Двина бойына шегінуге шешім қабылданды.

Соғыстың алғашқы айларының тарихына арналған зерттеулердің ішінде Қарулы Күштердің жекелеген түрлерінің

және әскер тектерінің (танк әскерлері, авиация, флот) әрекеттерін сипаттайтын бірқатар жұмыстарды бөліп көрсету керек. Жакында пайда болған тақырыптардың қатарына мыналар жатады оқиға емес тарихтың проблемалары және оларға жақын: ежелгі дәуірдің күнделікті тарихы, кеңестік саяси және әскери элитаның болашақ соғыс туралы идеялары, Сталиннің әскери-доктриналық көзқарастары басшылық, кеңестік үгіт-насихат тарихы [2]. Демек, соғыстың бірінші жылының өзінде Герман фашисттері КСРО-ның 40 % жерін басып алған болатын, оған сол жерлердегі зауыттар, жұмыс жасап тұрған фабрикалар, соғыс жабдықтарын жасайтын кәсіби мамандар, ерекше маңызды шікізат қорлары да кірді.

Соғыс басталған алғашқы күндерден бастап, Қазақстанда шаруашылықтың дамуы әскери-мобилизациялық жоспарлармен анықталды. Қазақстан Коммунистік Партиясының Орталық Комитетінің пленумы 1941 жылғы 25-26 маусымда республиканың халық шаруашылығын әскери экономикаға көшірудің маңызды бағыттарын анықтады. Қиыншылықтарға қарамастан, 1941 жылдың үшінші ширегінде Қазақстанның өнеркәсіп өндірісі екінші ширегімен салыстырғанда 25,8 % өсті [3].

Қазақстан Коммунистік Партиясының Орталық Комитеті мен республиканың Советтік Министрлер Кеңесі арнайы оперативтік топтарды құрып, эвакуацияланған кәсіпорындардың қалпына келтірілуі мен іске қосылуын басқарды. 1941 жылдың шілдесінен 1942 жылдың 15 ақпанына дейін республика аумағына 110, ал 1942 жылдың 6 қазанына дейін 142 кәсіпорын келді. Жергілікті партиялық және кеңестік органдар, сондай-ақ соғыс уақытындағы халық эвакуацияланған жұмысшылар мен инженерлердің отбасыларына көмек көрсетіп, жабдықтарды түсіру, кәсіпорындарға арналған жаңа ғимараттар салу және жабдықтарды орнату жұмыстарын ұйымдастырды. Барлығы Қазақстанға 150 кәсіпорын көшірілді, оның 107-сі өз бетінше әрекет ете бастады [4, 95 б.].

Жабдықтармен бірге қазақ жеріне мамандар да көптеп жіберілді. Соғысқа дейін 1939 жыл 17 қаңтар санағына сенсек Қазақстан ауылдарында 4385915 адам, қалалық жерлерде 1768901 адам, барлығы 6154816 адам тұрды [5, 10 б.]. Ұлы Отан Соғысы кезінде Қазақстанға 1,5 миллионнан астам адам эвакуацияланды. Олардың арасында жұмысшылар, мамандар, әскери қызметкерлердің отбасылары және батыс аймақтардан келген соғыстан қашқандар болды. Эвакуация өндірістік кәсіпорындардың жұмысын

камтамасыз ету және майданды қолдау мақсатында жүргізілді, бұл кезеңде Қазақстанның халық санының едәуір өсуіне әкелді [6, 13 б.].

Соғыс басталғаннан бастап Қазақстандағы партиялық және кеңес ұйымдары әйелдердің еңбек күшін әскери өндірісте пайдалануға шешім қабылдады. 1941 жылғы 25-27 маусымда өткен Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің Пленумы партия, кеңес, кәсіподақ және шаруашылық органдарынан «әйелдерді өндірістік мамандықтарға оқытуға дереу кірісуді» талап етті, «сондай-ақ, олар бірінші қажеттілік туындаған жағдайда, фронтқа кеткен ерлердің орнына кез келген учаскеде ауыстыра алатындай етіп даярлансын». 1941 жылдың шілдесінде республикада әйелдерді өнеркәсіптік кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда жұмыс істеуге даярлау жөнінде шаралар жоспары әзірленді. Республикадағы әйелдердің өндірістегі үлесі 30 %-дан 51 %-ға өсті. Соғыс соңында Қазақстан өнеркәсібінде әйелдер жалпы жұмысшы және қызметкерлердің 48 %-ын, құрылыс саласында 36 %-ын, көлікте 39 %-ын құрады. Барлық өндіріс учаскелерінде әйелдер жаңа (әрдайым әйелдерге тән емес) күрделі мамандықтарды табысты меңгерді. 1944 жылы Қарағанды бассейнінің шахталарында әйелдердің саны 30,3 %-ды құрады. Прасковья Попова бастаған навалоотбойшы әйелдер бригадасының даңқы кеңінен тарады. Қазақстандағы Эмба мұнай өндіру алаңдарында шамамен 4,7 мың әйел, яғни жалпы жұмысшылардың 42,5 %-ы жұмыс істеді. Тікелей мұнай өндіру мен бұрғылауда 1407 қазақ әйелдері еңбек етті, олардың 201-і аға операторлар, оператор көмекшілері, бұрғылаушы көмекшілері болды.

Тамыздың 1941 ж. Немістер украин Никополісін басып алып, Грузиядағы Чиатурамен – Кеңес Одағындағы марганецтің екі негізгі кен орнымен байланысты үзеді. Осы жағдай туралы геологиялық институттың геология тарихы тобының жетекшісі Иван Второв: «Металлургия зауыттарындағы марганец қоры күрт таусылды. Олар оны болатқа аз және баяу шоғырландырды. Ол уақыт өткен сайын жұмсақ әрі нәзік бола бастады. Яғни, рельстер берік болмады, қару-жарақ жау снарядтары үшін тесіліп кетті», - деп түсіндірді. Ал мықты сауытсыз танктер болуы бірталай. Сондықтан немістер бұл уақытта жеңісті тойлап жатуына болар еді.

Ал марганецтің қаншалықты маңызды болғанын түсіндіріп өтсек, марганец қару-жарақ өндірісіндегі басты рөл атқарады, оның қасиеттері әскери мақсаттарға жету үшін алмастырылмайтын элемент етеді. Бұл металл жоғары беріктік пен тозуға төзімділікке ие, бұл сенімді әрі ұзақ мерзімді қорытпаларды жасауды камтамасыз

етеді. Марганецпен өндірілген қару айтарлықтай механикалық жүктемелерге төтеп бере алады және экстрималды жағдайларда тиімді жұмыс істей алады. Марганец материалдардың коррозияға қарсы тұрақтылығын арттырады, бұл қарудың ұзақ уақыт бойы жұмыс істеп тұруы үшін маңызды. Коррозияға төзімді қару әскери бөлімшелерге техникасының тиімділігіне сенімді болуға мүмкіндік береді, тіпті қолайсыз климаттық жағдайда да.

КОКП Орталық Комитеті мен Кеңес үкіметі ғалымдарға қысқа мерзімде марганец кенін өнеркәсіптік игеруді бастауға болатын кен орнын іздеуге тапсырма берді. 1941 жылдың жазында, соғыстың басында, Қаныш Сәтбаев пен Жезқазған геологтары үкіметтік органдарға марганец кендерінің Жезді кен орнын игеру туралы ұсыныс енгізді. 1941 жылдың күзінде Қ. Сәтбаев бірінші болып осы марганец кендерінің қорларын есептеді. Ол 1942 жылы ПҚҚ (Пайдалы қазбалар қоры комиссиясымен) бекітілді. Осылайша, 12 мауысым 1942 жылы марганец кенінің бірінші партиясы жөнелтіліп, жұмыс 38 күннің ішінде орындалды [7]. Бұл тарихта бұрын сонды болмаған, ерекше жағдай еді.

Соғыс қарсаңында осы мырыштан жасалған оқтар жайлы мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «МИР» телеканалындағы сұхбатында: «Қазақстан Ұлы Отан Соғысы жылдары армияны камтамасыз етуде шешуші рөл атқарды. 10 октың 9-ы қазақстандық қорғасыннан құйылды. Біз майданға 1500 вагон киім мен азық-түлік жібердік. Басқаша айтқанда, жеңіске жетуге қосқан үлесіміз айқын болды» – деп айта өтеді. Бұл Қазақстанның ресурстары соғыста қаншалықты маңызды болғанын айқындайды.

1950 жылдары Қаныш Сәтбаев әзірлеген «формациялық металлогендік талдау мен кен орындарын болжаудың кешенді әдісі» дәлдігі бойынша елдегі ең кәсіби тұрғыдағы дұрыс әдіс болды және КСРО-да кешенді металлогендік зерттеулерінің негізі атанды [8]. Соғыс жылдарында Жезді кеніші Кеңес Одағының барлық марганецінің 70 % – дан астамын берді. Ал майдан осының арқасында жыл сайын 25 мыңға дейін танк алып отырды.

Қазақстан 1942 жылдың терең күзінде де зауыттар мен фабрикаларды қабылдауды жалғастырды. Сонымен қатар, жеңіл өнеркәсіптің бірқатар кәсіпорындарының жабдықтары, бағалы шикізат пен материалдар эвакуацияланды. Соғысқа дейін Қазақстанда 8 жеңіл өнеркәсіп кәсіпорны болды. 1943 жылдың басында эвакуацияланған кәсіпорындардың іске қосылуы нәтижесінде олардың саны 26-ға жетті. Соғыс жылдарында

трикотаж, жіп иіру, шұлық және айна өндірісі сияқты жаңа жеңіл өнеркәсіп салалары пайда болды.

Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары шығарған жазғы киімнің саны 487 дивизияны, іш киім – 451 дивизияны, шинель – 70 дивизияны, валенки – 67 дивизияны және жеке заттарды – 24 дивизияны киіндіруге жетті [9].

Батыс тарихнамасында, әсіресе неміс көзқарастарында, «Источники победы» мәселесі көбінесе нацистік саяси жетекшіліктің және Гитлердің жеке қателіктері арқылы қарастырылады. Табиғи фактор да белсенді түрде талқыланады. Мысалы, Г. А. Якобсен орыс кеңістігін, әсіресе Кеңес Одағындағы адам ресурстарын және материалдық күштерді төмен бағалаудың Гитлердің сәтсіздігінің басты себептерінің бірі болғанын атап өтеді. Сонымен қатар, ол «большевиктік режимнің» төзімділігі, Ресейдің ерекше климаттық жағдайлары және кеңес ұлттық рухы да маңызды рөл атқарғанын айтады [10].

Ал енді ойлап көрейік, осындай жағдайда, дәл осындай қателіктерді кеңес одағының жібермеуіне, ызғарлы қыста жауынгерлердің жылы жүруіне, азықсыз қалмауына не көмектесті? Бұл бүгінде кейбір жандардың қателікпен қатты мән бермейтін Қазақстаннан жіберілген киімдер, аяқ киімдер, басқа да көмектері. Бұл болмаған жағдайда, біз үшін де соғыс басқаша аяқталатын еді.

Ленинград, Москва және Сталинград Ұлы Отан соғысындағы шешуші рөл атқарды, олардың стратегиялық жағдайы мен совет халқының моральдық рухына әсері зор болды. Ленинград өнеркәсіптік және мәдени орталық ретінде маңызды болды. Қала блокадасы 872 күнге созылды және бұл – ерлік пен төзімділіктің символы. Ленинградты қорғауда Қазақстаннан құрылған 316-шы стрелковая дивизиясының жауынгерлері күресті. Егер фашистер Ленинградты алса, бұл елдің экономикасына және өнеркәсібіне ауыр соққы болып, армия мен азаматтық халықтың моральдық рухын түсірер еді.

Қорытындылай келе, 1941 жылдың маусымында соғыс басталған сәтте, қазақ жері үшін ауыр кезең басталды. Германияның КСРО-ға шабуылы еліміздің тыныштығын бұзып, халқымызды жаппай алаңдаушылыққа әкеп соқты. Ер азаматтарымыздың майданға аттанып, елде тек әйелдер, балалар мен қарттар қалған кезде, күнделікті өмір күрт өзгерді. Адамдар бір-біріне қолдау көрсетіп, ауыртпалықтарды бөлісуге мәжбүр болды. Бұл кезең

қазақ халқының төзімділігі мен ынтымағын сынаған тарихи сәт болып саналды.

Ал Қазақстанның табиғи ресурстары КСРО әскери өнеркәсібінің негізі болып, әсіресе марганец кені елдің қарулы күштерін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды. Ұлы Отан соғысы кезінде марганецтің жеткізілуі танктер мен қару-жарақ өндірісін жеделдетуге мүмкіндік берді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Козыбаев М.К. Казахстан арсенал фронта. А-А. Казахстан, 1970. – 475 с.
- 2 Glantz D.M. Barbarossa: Hitler's invasion of Russia, 1941. Stroud. Tempus Publishing, 2001. – 256 p.
- 3 Гладков И.А., Суслов И.Ф., Толкачев А.С. Экономика СССР на этапе развитого социализма (1960-1970-е гг.) История социалистической экономики СССР Том 7. М. – Наука, 1980. – 723 с.
- 4 Митрофанова А.В. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны. М. – Наука, 1971. – 575 с.
- 5 Численность населения СССР на 17 января 1939 г.: по районам, районным центрам, городам, рабочим поселкам и крупным сельским населенным пунктам. -М. – Госпланиздат, 1941. – 266 с.
- 6 Потёмкина М. Н. Эвакуация и национальные отношения в советском тылу в годы Великой Отечественной войны (на материалах Урала) // Отечественная история: журнал № 3. – 2002. –. 156 с.
- 7 Аймаганбетов Б. Основателем рудника в Жезлы был Каныш Сатпаев. Индустриальная Караганда. 2002. – 14 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://lib.kstu.kz/wp-content/uploads/2019/04/Osnovatelem-rudnika-v-ZHezdy-byt-Kanysh-Satpaev.pdf>
- 9 Сборник, посвященный памяти выдающегося советского ученого. Академик К. И. Сатпаев. Академия наук Казахской ССР. А-А. – 1965. 261 с.
- 11 Козыбаев М.К. Ресурсы Казахстана на защиту Отечества // Советский тыл в Великой Отечественной войне. М. – Кн, 1974. – 308 с.
- 12 Попов В. : Большая ничья. СССР от Победы до распада. М. ЭНАС. – 2005. – 216 с.

БОЛАШАҚТА ҚАЗАҚ ҰЛТЫ САҚТАЛАДЫ МА?

МҰХАМЕДҚАЛЫМ Т.

8-сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған №3 гимназия, Павлодар қ.
 БАЖИКОВ Д. К.
 тарих пәні мұғалімі, Дарынды балаларға арналған №3 гимназия,
 Павлодар қ.

Қазақ ұлтының болашағы – қазіргі таңда қоғамымыздағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Ғаламдану дәуірінде ұлттың мәдениетінің, тілінің және дәстүрлерінің сақталуы маңызды сұраққа айналғаны сөзсіз. Қазіргі уақытта қазақ ұлты көптеген ішкі және сыртқы факторлармен бетпе-бет келіп отыр, бұл оның болашағына айтарлықтай әсер етеді. Олардың қатарында жаһандану, ұлттық бірліктің әлсіреуі, тілдің қолданыс аясын жоғалту, ауыл мен қала арасындағы айырмашылықтар және жастардың дәстүрлер мен мәдени құндылықтарға деген қатынасы басты орын алады.

Бұл ғылыми жобаның мақсаты – қазақ ұлтының болашағына қатысты сұрақтарға ғылыми тұрғыдан жауап беру, оның сақталуы үшін қандай шараларды қабылдау қажеттігін анықтау. Қазақ ұлтының негізін құрайтын басты құндылықтар – тіл, мәдениет, дін, ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар. Ұлттың мәдени кодын сақтауда осы құндылықтардың рөлі зор. Қазақ ұлтының этникалық және мәдени негіздері – бұл ұлттың тарихи, әлеуметтік, мәдени құрылымын, қалыптасуын және дамуын зерттейтін өте маңызды және кешенді тақырып. Қазақ ұлтының этникалық және мәдени негіздерін қарастыру кезінде бірнеше негізгі аспектілерді назарға алу қажет.

Қазақ ұлтының болашағы – бұл мәдени және этникалық негіздердің сақталуы мен дамуының күрделі үдерісі. Қазақ халқының өз тарихы, мәдениеті мен тілі арқылы ұлттың бірегейлігі сақталып келеді. Бірақ қазіргі заманның сын-қатерлері — жаһандану, урбанизация, миграция, тілдің мәртебесінің төмендеуі сияқты мәселелер ұлттың сақталуына қауіп төндіруде. Осы ғылыми жобаның мақсаты – қазақ халқының этникалық және мәдени негіздерінің сақталуы мен болашағы туралы талдау жасап, ұлттық бірегейлікті сақтау жолдарын ұсыну [1].

Қазақ халқының этногенезі бірнеше мыңжылдықтар бойы қалыптасқан күрделі үдеріс болып табылады. Қазақ этносының құрамында түркі, моңғол, иран, скиф-сармат, басқа да көшпелі халықтардың ықпалы зор. Қазақ халқының қалыптасуы барысында

ғұндар, қаңлылар, түркілер, сарматтар, моңғолдар сияқты халықтар қазақтардың тарихи және мәдени дамуына үлкен әсер етті. Қазақ халқының этногенезі – ұзақ мерзімді тарихи процесс, ол бірнеше мыңжылдықтарды қамтиды. Оның қалыптасуында түркі, моңғол, иран және басқа да халықтардың әсері маңызды рөл атқарды. Бұл халықтармен этникалық араласу қазақ ұлтының генетикалық, тілдік және мәдени құрылымын қалыптастырды.

Түркі халықтарының әсері: Қазақ халқының негізгі этникалық құрамында түркі тілдес халықтардың, мысалы, ғұндар, қаңлылар, сарматтар, түркілердің әсері зор. Түркілердің мәдениеті мен тілі қазақ халқының қалыптасуына айтарлықтай ықпал етті.

Моңғолдардың ықпалы: XIII ғасырдағы моңғолдардың кеңінен таралған әсері қазақ халқының этногенезінде маңызды рөл атқарды. Моңғол империясының құрамында болған қазақ жеріндегі халықтар арасында этникалық араласу мен мәдени ықпалдастық орын алды [2].

Ирандық және басқа халықтардың ықпалы: Қазақ халқының мәдениетіне ислам діні, араб және иран мәдениеттерінің әсері де зор. Бұл халықтармен мәдени байланыстар қазақтың дүниетанымына, өнеріне, тілдік қорына әсер етті [3].

Қазақ тілі түркі тілдері тобына жатады. Оның грамматикалық құрылымы мен лексикасында түркі тілдерінен басқа да тарихи кезеңдерде болған әсерлер көрініс табады. Қазақ тілі мен оның диалектілері қазақ мәдениетінің, дәстүрлері мен тарихының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. (Әбдіғалиева, 2020)

Түркі тілдерімен байланысты: Қазақ тілінің негізі түркі тілдерімен тығыз байланысты. Алайда, оның ішінде араб, моңғол, парсы сөздері мен ықпалдары да кездеседі.

Диалектілік ерекшеліктері: Қазақ тілінде бірнеше диалектілер бар, олардың әрқайсысы қазақ халқының әртүрлі аймақтық топтарын бейнелейді.

Қазақ мәдениеті өзінің көпғасырлық тарихымен бай және алуан түрлі. Оның негізінде қазақ халқының салт-дәстүрлері, рухани құндылықтары, өнері мен философиясы жатыр.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар: Қазақ халқының дәстүрлі қоғамында маңызды орын алатын құда түсу, неке кию, елге келген қонаққа құрмет көрсету сияқты салт-дәстүрлер бар. Бұл дәстүрлер қазақ ұлтының мәдениетінде маңызды орын алады және ұлттың бірегейлігін сақтауға көмектеседі.

Музыка және өнер: Қазақ халқының музыка мәдениеті бай. Дәстүрлі музыкасы, күйлері мен әндері ұлттың тарихын, рухани

әлемін көрсетеді. Домбыра, қобыз, сыбызғы секілді аспаптар қазақ өнерінің айрықша белгілері болып табылады.

Ұлттық киімдер мен қолөнер: Қазақтың ұлттық киімдері мен қолөнер бұйымдары (текемет, кілем, ыдыстар, зергерлік бұйымдар) ұлттық мәдениеттің көрінісі болып табылады. Бұл бұйымдар қазақ халқының өзіндік ерекшеліктерін білдіреді.

Қазақ халқының діни және рухани түсініктері көп ғасырлар бойы қалыптасты. Ислам діні мен дәстүрлі наным-сенімдер қазақ халқының дүниетанымын қалыптастыруда үлкен рөл атқарды [4].

Ислам діні: Ислам діні қазақ халқының мәдениетіне үлкен әсер етті. Исламды қабылдағаннан кейін, оның құндылықтары, шариғат заңдары және діни рәсімдер қазақ қоғамында кеңінен тарады. Ислам қазақ халқының моральдық және этикалық негіздерін қалыптастырды.

Дәстүрлі наным-сенімдер: Қазақ халқының көне дәуірдегі наным-сенімдері шаманизм, табиғатқа табыну, ата-баба рухтарына сыйынуды қамтыды. Осы дәстүрлер қазіргі уақытта да кейбір қазақтың ауылдық аудандарында сақталып отыр.

Қазақ халқының рухани мәдениеті, оның ойлау жүйесі мен дүниетанымы ұлттың қалыптасуында маңызды орын алады. Қазақтың ұғымдары мен тұжырымдары тарих бойында өзгеріп, дамыған, бірақ түбегейлі өзгеріссіз қалды.

Ата-баба дәстүрлері: Қазақтар ата-бабаларының рухына тағзым етіп, олардың жолын ұстануға тырысады. Бұл дәстүр бүгінгі күнге дейін сақталып келеді.

Қазақ философиясы мен дүниетанымы: Қазақтардың дүниетанымында табиғатпен үйлесімде өмір сүру, батырлық, адалдық және қонақжайлық басты орын алады. Бұл құндылықтар қазақ мәдениетінің негізінде жатыр [5].

Қазақ халқының этникалық қалыптасуындағы ең маңызды факторлардың бірі – көшпелі өмір салты болды. Көшпенді халықтың өмірі мен шаруашылығы мәдениеттің барлық салаларында айқын байқалады. Қарапайым тұрмыс пен табиғатқа тәуелділік халықтың дәстүрлеріне, киіміне, тілдік ерекшеліктеріне ықпал етті. Бұл факторлар қазақ ұлтының мәдени ерекшелігін, өзіндік болмысын сақтап қалуына мүмкіндік берді [6].

Қазақ ұлтының этникалық қалыптасуы, тарихи даму кезеңдері мен мәдени негіздері қазіргі ұрпақ үшін маңызды. Қазақ ұлтының негізін қалаған көптеген этникалық топтар мен мәдени әсерлер оның болмысын айқындайды. Бұл бөлімде қазақ халқының этникалық

және мәдени негіздері талданады. Қазақ халқының мәдениеті көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан және бүгінгі күнге дейін өз ерекшеліктерін сақтап отыр. Қазақ мәдениетінің негізін оның дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, өнері, музыкасы, киімдері мен қолөнері құрайды. Мәдениет пен тіл бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені олар ұлттың рухани өмірін және ұлттық болмысты айқындайды. Қазақтың дәстүрлі музыкасы мен ән-күйлері халықтың тарихын, дүниетанымын бейнелейді. Домбыра, қобыз, жетіген сияқты аспаптар қазақ мәдениетінің маңызды бөлігіне айналды. Бұған қоса, қазақ халқының ұлттық киімдері, қолөнер бұйымдары – текемет, кілемдер, зергерлік бұйымдар – қазақтың қолөнерін, мәдениеті мен дәстүрлерін айқындайды. Қазақ халқының дәстүрлері мен салт-дәстүрлері ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған үлкен мұра болып табылады [8].

Ұлттық мерекелер мен рәсімдер – қазақ халқының өзіндік ерекшелігін сақтауда маңызды рөл атқарады. Қазақ тілі – қазақ халқының ұлттық бірегейлігінің басты белгісі. Ол тек қарым-қатынас құралы ғана емес, ұлттың рухани мұрасы, мәдениеті мен дүниетанымының тасушысы болып табылады. Қазақ тілінің мәртебесі мен болашағы ұлттың болашағын анықтайды. Қазіргі таңдағы қазақ тілінің ахуалы, оның қолданылуы, және осы бағытта жасалуы қажет шаралар өте маңызды.

Қазақ тілі – түркі тілдер тобына жататын тіл болып табылады. Қазақ тілінің тарихи дамуында көптеген халықтардың ықпалы мен әсері байқалады. Араб, парсы, орыс тілдерінің әсері қазақ тілінің грамматикасында, лексикасында көрініс тапты. Бірақ қазақ тілі барлық қиындықтарға қарамастан, өздерінің негізгі ерекшеліктерін сақтап қалған. Тілдің мәдениетпен тығыз байланысы оны тек тілдік қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар ұлттың өзіндік ерекшелігін анықтайтын мәдени құндылыққа айналдырады. Қазіргі таңда қазақ тілі мемлекеттік тіл болып саналғанымен, оның қоғамдық өмірдегі қолданылуы қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарға, жастардың тілдік таңдауларына байланысты күрделеніп отыр. Қазақ тілі қалаларда аз қолданылып, орыс тілі басымдық алуда. Бұл – қазақ тілінің болашағына қауіп төндіретін фактор. Қазақ тілінің жағдайын жақсарту үшін білім беру жүйесінде оның мәртебесін көтеріп, қазақ тілінде білім беру сапасын арттыру қажет. Сонымен қатар, мемлекеттік және жеке секторларда қазақ тілінің қолданылуын кеңейту, қазақ тіліне қатысты электрондық ресурстарды дамыту және қазақ тілінде ақпараттық контентті

көбейту маңызды. Қазақ халқының болашағына қауіп төндіретін факторлар бүгінде айқын көрініс тауып отыр. Бұл факторлар арасында жаһандану, урбанизация, миграция, тіл мәселелері, мәдени араласу, дәстүрлердің ұмытылуы сияқты мәселелер бар.

Жаһандану қазақ халқының ұлттық болмысына әсер етеді. Әсіресе, жастардың басқа мәдениеттермен қарым-қатынасы, ақпараттық технологиялардың дамуы мен әлеуметтік желілердің әсері қазақ тілінің қолданылуын шектеуі мүмкін. Бұл жағдай ұлттық дәстүрлер мен мәдениеттердің жоғалуына алып келуі ықтимал. Жаһандану үдерісіне қарсы тұру үшін ұлттық мәдениетті сақтау және оны халықаралық деңгейде таныту үшін арнайы шаралар қабылдау қажет. Қазақстанның мемлекеттік және жеке секторларында ұлттық мәдениет пен тілге басымдық беру қажет. Қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтар, миграция мен урбанизация қазақ халқының біртұтастығына қатер төндіреді. Ауылдан қалаға көшіп келген қазақтар мен қала тұрғындары арасында мәдени және тілдік айырмашылықтар көбейіп, ұлттық бірегейліктің әлсіреуіне себеп болады. Қала жағдайында ұлттық дәстүрлер мен мәдениетті сақтау қиынға соғуда. Бұл мәселелерді шешу үшін ауылдық және қалалық аудандардағы мәдени байланысты нығайту, ұлттық құндылықтарды сақтау мен насихаттау керек. Өз мәртебесіне сай қолданылмай отыр. Орыс тілінің басым болуы қазақ тілінің қолданыс аясын тарылтып, ұлттың бірегейлігін сақтау үшін теріс әсер етуде. Қазақ тілінің мәртебесін көтеру, мемлекеттік қызметте оның қолданылуын кеңейту, жастарды қазақ тілінде оқыту және оларды қызықтыратын контенттер ұсыну қажет [9].

Қазақ ұлтының болашағы тіл мен мәдениеттің сақталуына байланысты. Тек ұлттың мәдени мұрасын сақтап қалу ғана емес, сонымен қатар оны дамыту және жаңғырту маңызды. Қазақ тілінің болашағын сақтау үшін білім беру жүйесінде қазақ тілінде білім беру сапасын арттыру қажет. Мемлекеттік және жеке секторларда қазақ тілінің қолданылуын кеңейту, медиа және цифрлық контентті қазақ тілінде дамыту маңызды шаралар болып табылады. Бұл шаралар ұлттың болашағын сақтап, тілдің мәртебесін арттыруға мүмкіндік береді. Ұлттық дәстүрлер мен мәдениетті сақтау үшін оларды әрбір жас ұрпаққа мұра етіп қалдыру керек. Бұл мақсатта мектептерде ұлттық тәрбие бағдарламаларын енгізу, ұлттық мәдени шараларды ұйымдастыру, қазақ тілін дәріптейтін іс-шаралар өткізу қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер мен медиа құралдары арқылы ұлттық мәдениет пен тілдің маңыздылығын

насихаттау керек. Ұрпақтар арасындағы сабақтастықты сақтау үшін жастарды ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу маңызды. Мектептер мен университеттерде ұлттық мәдениетке бағытталған арнайы бағдарламалар мен шаралар ұйымдастыру қажет. Жастарды қазақ мәдениеті мен тілін сақтап, оларды ұлттық бірегейлікке тәрбиелеу арқылы қазақ ұлтының болашағын сақтау мүмкін [10].

Қорытындылай келе, қазақ ұлтының болашағы оның этникалық, мәдени және тілдік ерекшеліктерін сақтау мен дамытуға байланысты. Жаһандану мен урбанизация сияқты жаһандық үрдістер ұлттық бірегейліктің әлсіреуіне себеп болуы мүмкін. Алайда, қазақ тілінің мәртебесін көтеру, ұлттық дәстүрлерді жаңғырту және жастарға ұлттық құндылықтарды дәріптеу арқылы бұл қауіптерге қарсы тұруға болады. Қазақ ұлтының болашағы ұлттың өз мәдениетіне, тілінде сөйлеуіне, салт-дәстүрлерін сақтауына, және оны жаңғыртуға бағытталған шараларға тәуелді. Егер осы бағыттар бойынша жүйелі жұмыс жүргізіліп, ұлттық бірегейлік сақталса, қазақ ұлтының болашағы жарқын болмақ. Қазақ ұлтының болашағының сақталуы үшін тек мәдениет пен тілдің мәселелеріне ғана емес, сондай-ақ ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған қоғамдық және мемлекеттік қолдаудың да маңызы зор. Жаһандану мен урбанизацияның әсерінен ұлттық мәдениеттің жоғалуын алдын алу үшін мемлекет деңгейінде ұлттық құндылықтарды сақтау және дамытуға бағытталған саясаттарды күшейту қажет. Бұл ретте білім беру жүйесіндегі қазақ тілін оқытудың сапасын арттыру, ұлттық өнер мен мәдениетті дәріптейтін іс-шараларды ұйымдастыру, жастарға ұлттық құндылықтарды насихаттау ерекше маңызды. Қазақ халқының болашағы оның ұлт ретінде сақталуына, ұлттық бірегейлікті құрметтеуге және оны әлемдік мәдениетке интеграциялауға байланысты. Мәдени тұрғыда, қазақ халқының тарихы мен дәстүрлері тек өткенді ғана емес, болашақты да айқындайды. Осыған орай, ұрпақтар сабақтастығын сақтау, ұлттық тәрбие мен білім беру жүйесін жаңғырту арқылы қазақ халқының болашағы жарқын болуы үшін қажетті негіз қалануы керек. Бұдан басқа, жаһандану үрдісімен қатар келетін жаңа технологиялар мен цифрландыру мүмкіндіктері де қазақ тілін кеңінен қолдану үшін пайдалы болуы мүмкін. Электрондық ресурстар мен контенттерді қазақ тілінде жасау, ақпараттық технологияларды ұлттық мәдениетке бағыттау арқылы ұлттың рухани мұрасы мен тілінің дамуын қамтамасыз етуге болады. Ұлттық бірегейліктің сақталуы үшін ең бастысы — әрбір қазақстандық азаматтың қазақ ұлтының

мәдениетін, тілін, дәстүрлерін сыйлап, оларды құрметтеуі, әрі оларды келешек ұрпаққа аманат ретінде жеткізуі. Тек осы бағытта бірлескен күш-жігер арқылы ғана қазақ ұлтының болашағы жарқын және мықты бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жұмабаев, М. Қазақ мәдениетінің дамуы. Алматы: Ғылым. 10 б-2016.
- 2 Кемелұлы, Н. Қазақ халқының этникалық және мәдени негіздері. Алматы: Қазақ университеті. 20 б-2019.
- 3 Қазақ тілі мен әдебиетінің тарихы. Алматы: Арыс. 30 б-2021.
- 4 Әбдіғалиева, М. Қазақ тілінің қазіргі жағдайы: мәселелері мен шешу жолдары. Астана: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. 20 б-2020.
- 5 Әбдуғали, С. Қазақ ұлтының тарихи қалыптасуы мен мәдениеті. Астана: Еуразия университеті. 20 б-2017.
- 6 Рахметова, Л. Қазақ мәдениетінің философиясы. Алматы: Әлем әдебиеті. 20 б-2019.
- 7 Қоңыр, Б. Қазақ халқының тілдік және мәдени ерекшеліктері. Қызылорда: Қорқыт ата атындағы университет. 20 б-2020.
- 8 Сұлтанов, Қ. Қазақ халқының мәдени мұрасы мен дәстүрлері. Тараз: Жамбыл университеті. 20 б-2018.
- 9 Нұрпейіс, Ә. Жаһандану және қазақ халқының болашағы. Шымкент: Қазақ ұлттық академиясы. 20 б-2022.
- 10 Мұхамбетқали, Т. Қазақ тілінің болашағы және ұлттың бірегейлігі. Астана: ҚР Мемлекеттік баспа. 20 б-2021

ЕЖЕЛГІ ҚАЗАҚСТАН МЕНГИРЛЕРІНІҢ ҒҰРЫПТЫҚ – ДІНИ МАҒЫНАСЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

НАЗЫМ А. С.

9 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

АБЫЛҒАЗИНОВА Б. Т.

Тарих пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Менгірлер немесе культтік тастар әлі күнге дейін әлемдік деңгейде зерттеуші археологтар мен басқа да көптеген мамандардың зерттеуіне берілмей жүрген, яғни сыры мен құпиясы толық түсіндірілмеген алпаут ескерткіштердің бірі. Ең бір маңыздылығы Қазақстан территориясынан табылған менгірлер саны да,

археологиялық күрделілігі жағынан да әлемдік мегірлермен тең дәрежеде құнды, әрі маңызды, құпиясы толық анықталмаған ескерткіштер болып табылады. Менгірлерді зерттеуге әлемнің ең бір мықты мамандары мен технологиялық мүмкіндіктері және әдіс – тәсілдері қолданылып келеді. Дегенмен зерттеу жұмыстары әлі де жалғасуда.

Зерттеу жұмысының мақсаты: менгірлерді қолда бар деректерді талдау арқылы ежелгі қоғамда атқарған қызметін анықтауға әрекеттену. Қазақстандағы менгірлерді әлемдік мегалиттік ескерткіштермен салыстыру, олардың ортақ және ерекше белгілерін анықтау.

Зерттеу әдісі. Негізінен тарихилық, салыстырмалық, сыни талдау әдістері қолданылды. Тарихилық әдіс – мақала тақырыбының мәнін бір жүйеде зерттеуде, яғни құрылымдық жүйені құруда, әрі сол жүйені бір ретте сақтауда қолданылды. Салыстырмалық талдау мәліметтерді қажеттілігіне қарай таңдап алуда, бір мәліметті екінші мәліметпен салыстыруда, мақаланың шыншылдығын, ғылымилығын арыттыруда қажет болды. Сыни талдау әдісі мәліметтерге сыни көзбен қарау арқылы шындыққа жетуге көмектесті.

Өзектілігі: менгірлер әлемдегі басқа ескерткіштермен салыстырғанда әлі де жеткілікті зерттелмеген. Қазақстандағы менгірлер жеке зерттелгенімен, олар сирек салыстырмалы талдау нысанына айналмады. Ежелгі культтік құрылымдар туралы түсінікті кеңейту және олардың жаһандық мәдени процестермен байланысын анықтау.

Зерттеу жаңашылдығы: Қазақстан менгірлерін әлемдік мегалиттік ескерткіштермен салыстырмалы түрде қарастыруға әрекеттену. Қазақстан мегалиттері осы уақытқа дейін жеке талданып келді, ал аталмыш зерттеу оларды жаһандық контексте қарастырып, олардың ерекшеліктері мен ұқсастықтарын тереңірек түсінуге жол ашады.

Гипотеза: Қазақстан менгірлері де әлемдік мегалиттік ескерткіштерге тән ортақ белгілерге ие, бірақ географиялық, мәдени және тарихи факторларға байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Оларды салыстырмалы тұрғыда зерттеу әртүрлі өркениеттердің мегалиттерді «қолданудағы» ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға жол ашады.

Менгір бретон тілінде [1] «**mean**» **тас**, «**hir**» **ұзын** [2] деп аударылады. Адам қолымен орнатқан өрескел түрде өңделген

жабайы тас мүсін. Дөңгеленіп вертикальды түрде жерге қазып орнатылған алып, кесек тас.

Менгір адам қолымен жасалып б.з. келіп жеткен алғашқы ескерткіш. Бір қызығы, әлі күнге дейін археологтар менгірлердің шығу тегі жөнінде сенімді, шынайы деректерге қол жеткізбеген. Ғылымда радиоуглеродтық [3], дендрохронологиялық [4] әдістердің пайда болуына байланысты неолит, мыс және көпшілігі, әсіресе Қазақстан территориясында табылған менгірлер қола ғасырына жататыны анықталды. Сонымен қатар, Қазақстан жерінен темір ғасырына жататын сақ менгірлері, әсіресе осы кейінгі жылдарда көптеп табылды.

Әлемдік тәжірибеде, менгірлер жалғыз басты және топтық түрде кездеседі. Жалпы менгірлер мегалиттер топтамасына жатады, ғалымдардың пайымдауынша қауымдық құрылыс болып есептелуі әбден мүмкін. Ол дегеніміз ірі тастарды бір адам емес, бірнеше топ адам тұрғызған, сондықтанда қауымдық құрылыс деп есептейді. Әлемдік археологияда мегалиттер төрт топқа бөлінген, олар: менгірлер, алиньмендер, дольмендер және кромлехилер [5].

Қазақстан территориясынан табылған менгірлер антропоморфты, яғни адамның басын немесе жоғарғы дене бөлігін бейнелеген, кейбіреулері зооморф кескінді болып келген, яғни: көбіне қойдың, аюдың, түйенің, жылқының бейнелерінде кездескен. Сонымен қатар, ешқандай бейнені білдірмейтін вертикальды түрде тұрғызылғандары бар. Мысалы, археологиялық зерттеулердің нәтижесінде Сарыарқа жерінде бүгінгі күнге дейін зоо және антропоморфтық стелалар және тас плиталар (оленные камни) [6] табылған.

Тарихта менгірлердің функциясы жөнінде мәліметтер сақталмаған. Бір қызығы жер бетінің барлық «түкпірлерінде» кездеседі. Бірақ жүзден астам менгірлер топтамасының кездесуі тек Қазақстанға тән болып келеді; археологтардың айтуы бойынша егер Қарағанды облысы территориясынан табылған жүз елу менгірлерді: еділбойы, оңтүстік Орал, Алтай жерлерінен табылғандармен салыстыратын болсақ, бір ерекшелік – бір жерден жүзден астам менгірлердің [7] орнатылуы. Ең бір қызығы менгірлердің жанында, жерде таспен жатқызылған шеңберлер сақталған. Сақтар бұған ерекше мағына берген. Яғни бұл жер сокральды, киелі немесе ғұрыптық орын болып есептелген. Археологтарды менгірлерді тұрғызуға таңдалып алынған жер сұрақ туғызған. Яғни неге нақты осы жерге тұрғызылған? Бұл жердің ерекшелігі басқа жерлерге

қарағанда көрінбейді, мүмкін бұл жерде қандайда бір оқиға болған шығар деген де сұрақтар туындаған.

Қазақстан территориясынан табылған менгірлердің ең көне түрлері негізінен қола ғасырына жатады. Қола ғасырына тиесілі менгірлер Қазақстанның орталық бөлінде біршама шоғырланған. Олардың функционалдық маңызы сайып келгенде ежелгі тайпалық бірлестіктердің материалдық мәдениетіне қарағанда рухани дүниетанымынан ақпарат беретіні бірнеше ғылыми зерттеу нәтижелерінде [8] айтылған. Негізінен Қазақстандық менгірлер ғалым зерттеуші археолог, академик Ә.Х. Марғұланнның маңызды да, көлемді, әрі негізгі монографиясында [8] тізбектеліп берілген. Яғни бұл тастар сол уақыттағы рухани материалдық, оның ішінде діни түсінікпен байланысты екені аталмыш еңбекте айтылған. Ал менгірлер басқа мақсатта қолданылуы мүмкін дегенге ешқандай дәлел дерек жоқ. Қола ғасырында рулық тайпалық одақтарды құраған адамдардың діни түсінігінен қалған жарқын, әрі ірі ескерткіштер болса керек дегенге әлде қайда жақын.

Қола ғасырында Орталық Қазақстанда мекен еткен тайпаларда діни түсініктің пайда болып қалыптасуына әсер еткен факторлармен, кейін олардың әр түрлі формада көрініс алуы сол тайпалардың дүниетанымынан көлемді, құнды ақпараттар беретіні анықталған. Сонымен Орталық Қазақстан территориясында мекен еткен қола ғасыры тайпаларының дүниетанымына байланысты діни мағынадағы ақпарат мәліметтерді беретін ең бір бағалы археологиялық ескерткіштің бірі ол культтік тастар, яғни менгірлер [1]. Менгір тастарының Қазақстандағы топонимдік эпицентрі ол – Орталық және Оңтүстік – Шығыс Қазақстан территориясы. Ә.Х. Мағұлан өзінің атақты монографиялық еңбегінде қазақтар бұл тастарды: қорған – тас, қанат – тас, самала – тас, ал жалғыз бастыларын: сым – тас, серек – тас, бағана – тас [8, 331] деп атағанын жеткізген. Қазақстан территориясынан табылған менгірлер топтық және жалғыз бас болып екіге бөлінген, жалғыз бастылардың ерекшелігі олар негізінен биіктеу төбе басында орналасқан, сондай – ақ, ежелгі қоныстар мен некрополдарға жақын шоғырланған. Топтық және жалғыз бас менгірлер жанынан құрбандық шалу ғұрпы және отқа табыну көрінісін білдіретін от қалдықтары табылған, бұл ортақ ұқсастықтар болып табылады.

Орталық Қазақстан менгірлерінің сыртқы келбеті (формасы) әр түрлі болып келген, бұл ерекшеліктер хронологиялық уақытымен

айрықшаланған. Яғни, әр түрлі жылдарға жатқан. Олардың ішінде жиі ұшырасатындары төрт типке бөлінген:

- дөңгеленіп келген, яғни нақты геометриялық келбеті жоқ;
- биік төрт қырлы стелалар, кимасы төрт бұрышты қалыпқа (формаға) тән;
- биік тегістелген стелалар, аспанға қарап тұрған жануарлар бетбейнесін білдіретін тәрізді;
- орта және кішігірім көлемдегі тегістелген стелалар, жартылай дөңгеленіп [8, 331] келген.

Ал неғұрлым ертерек неолит, энеолит кезеңдеріне жататын менгірлер таза ірі тастардан қойылған, оларды өңдемей төмен жағындағы ірі бөлігін жоғары қаратып қойған. Нәтижесінде олар біздің заманымызға көлбеу [8, 331] түрде келіп жеткен.

Неғұрлым ерте кезең менгірлері қазіргі Қарқаралы ауданының, Көрпетай тауында, Қарасай су қойнауында, Нұртай өзенінің аңғарында, Қанаттас және Темір – Астаужа қонысында (Жезқазған облысы, Ақтоғай ауданы) [8, 331] сақталған. Нұртай өзені аңғарында жалғыз басты менгірлер көптеп кездеседі, ал топтық менгірлер Қызыл – Шоқы, Қанаттас және Ақтас қоныстарында [8, 333] шоғырланған. Соңғы топ ішінде екі менгір ғана сақталған, қалғандары толықтай жойылған, яғни көбінің орындары сақталған. Олардың барлығы дөңгеленіп келген, сондай – ақ бастапқы уақытта ірі тастардан жасалып, шамамен ғана өңделген болса керек, себебі тұрпайылық байқалады.

Ең қызық менгірлік топ – Нұртай өзенінің бастауында орналасқан Қызылшоқы, Көрпетай тауының солтүстік – шығыс етегінде, Қанаттас ауылынан солтүстік – батысына қарай орналасқан. Бұл топ 250 м. созылған тас аллеясынан тұрады [8, 334]. Неғұрлым ірі менгірлер тізбек соңында орналасқан [8, 334]. Бұлар ірі және тұрпайы (грубые) алып тастар (мергельдер), жазық жалпақ кескіндер, үшбұрыш қылып тұрғызу үшін сәл қашалған, басы жоғары қарай қаратылған. Көлемдері біркелкі болып келген, биіктігі – 3,5 – 4 м. үшбұрыштың төменгі көлемі – 2,8 – 3 м., қалыңдығы – 60 – 80 см. Аллея орталығында орналасқан тастар шеткі тастарға қарағанда екі – үш есе аз болып келген. Алғашында тас мүсіндер өте ірі болып келген болса керек (уақыт өте кішіріген). Топта алғашында 20 шақты менгірлер болып, кейін 15 – дейін азайған, яғни көбі «қаусап» [8, 334] жойлып кеткен.

Олардың ішінде сирек болып келетіндеріне екі топ жатады, олар: Қанаттас деп аталған, Нұртай өзенінен 2 – 3 км. орналған,

Қызылшоқыдан төмендеу жерде. Олар алдында сөз етілгендерге қарағанда тізбектеліп орналаспаған, олар жабылмаған 2,5 – 3 метрді қамтыған диаметр болып келген. Екі топта жалпақ болып келген үш менгірлерден [8, 334] тұрады; олардың екеуі жартылай дөңгеленіп келген, үшіншісінің алдыңғы беті қойдың басы келбетіне ұқсас. Менгірлердің көлеміне келетін болсақ, биіктігі – 1,2 – 1,3 м. кесінді кимасында – 80 – 90 x 18 – 22 см. құраған. Дөңгеленіп келген ішкі айналымы тастармен қойылған. Тастардың біршама отқа күйі отқа табыну ғұрпын өткізгендігін [8, 334] дәлелдейді.

Жалпы, менгірлер әр түрлі типтері Қарқаралы дала жазығы мен Балқаш бойы Солтүстік бөлігінде, Ақтоғай ауданындағы Қызыл – Арай территориясында [8, 335] көптеп кездеседі.

Баянауыл тауларының батысында, Ульяновский (қазіргі Бұхар – Жырау ауданы) ауданының Керней поселкісінен солтүстік – шығысқа қарай 6 км. жерде бірегей ерекше менгір: Серіктас немесе Қалпақтас тұрғызылған, бас жағы біршама массивті (ірі) болып келген, яғни қалпаққа ұқсас. Бұл менгірдің келбеті фалликалық культті [9] білдереді, яғни жылқы малына табыну арқылы көбею ғұрпын дәріптеу [8, 335].

Қола ғасырының төменгі кезеңінде менгірлер біртіндеп трансформацияланды, яғни жаңа анималистикалық (анды бейнелеу) жаңа киіпке өтті. Жануарлардың жаңа стилдік киіптері жасала бастады, мысалы: қой, жылқы, бұқа, түйе және аю. Дегенмен мүсіншіге өткен кезеңдердегі тасқа салу өнері әсер еткен болса керек, Орталық Қазақстан үңгірлерінде сирек кездеседі. Мысалы, ежелгі қой, бұқа және жылқы бейнелері Ұлытау, Баянауыл, Қарқаралы, Солтүстік Балқаш, Шерубай – Нұра, Теректі, Сарысу үңгірлерінде [8; 335] кездескен. Тас ғасырында бұқа, бұғы және тау қойлары ру, тайпа тотемі болып есептелген болса керек. Бұқаның сипаттамасы финдік археолог: О.Х. *Аппельгрэн – Кивалонның зерттеуінде* [10] XX – ғасырдың 30 – жылдарында *сипатталған*.

Ақтоғай ауданының Көктас шатқалында табылған қылыш тәріздес қой бейнесі [8; 336], Ағадыр ауданының Шүмек өзені аңғарында табылған тас мүсінді қой, дөңгеленіп келген [8; 336], Қарқаралы ауданының Бесоба совхозының Ақбастау өзенінің аңғарында табылған тас қойлар топтамасы [8; 336] біршама қызығушылық туғызған. Жаңаарқа ауданының Ақтау совхозы территориясында, Қойшоқы шатқалында, Қызылтау оңтүстік – батыс тау етегінде, Атасу өзені аңғарынан 25 км. солтүстікке қарай тастан құйылған қойлар топтамасы көптеп табылған. Бұл Атасу

және Актау қола тайпалары үшін ерекше жер болып есептелген, себебі бұл жерде ғұрыптық рәсімдер [8; 336] орындалған.

Сонымен қатар біршама қызықты тастан құйылған қойлар Шет ауданының Бұғылы тауында, Бұғылы II қонысына [8; 337] жақын табылған.

Тас мүсіндер көптеп табылған жерлерге тән ерекшелік, мысалы Қазанғап өзеніне қосылатын Қалактас тауында каолин, агальматолит сияқты минералдар көптен табылған, сары – сұр түсті, көк реңді, бұл пышақпен өңдеуге және әдемілеп жылтыратуға ыңғайлы әрі жұмсақ [8; 337] болып келген. Қазақтар мұны қалақ – тас немесе қалып тас деп атаған. Неғұрлым ежелгі ғасырларда бұл жұмсақ тастан әйел адам мүсінін жасаған, кейін оған сол жердің атауын берген. Сондай мүсіндердің бірі қыз тас деген атаумен Қалақ – тас тауының оңтүстік – шығыс етегінде [8, 337] табылған. Геолог зерттеуші *Н.И. Наковниктің талдауы бойынша, мүсін аппақ пагодиттен құрамында пиррофиллит және каолин бар минералдан дайындалған болса керек. Жұмсақ пагодит тастан адам және жануар мүсіндерін жасауға ең жұмсақ, әрі ыңғайлы минерал болса керек.*

Сонымен жалпы Орталық Қазақстанда екі түрлі тас мүсіндер табылған, олар жануар және адам бейнелері. Дегенмен қола ғасырына жататын мүсіндер бейнесі шартты типте болды. Ол дегеніміз әсіресе жануарлар бейнесі әлсіз бейнеленген. Адам бейнесінің неғұрлым ерте формалары Солтүстік Балқаштың Итмұрын тауында, андрон некропольна жақын, Тесіктас кен орнына және Саяк кен орынынан батысқа қарай 65 км. жерлерде геолог Д.Х. Хайрутдиновпен [8, 337] табылған.

Кезекте батыс және солтүстік Еуропада менгірлік ескерткіштер көптеп шоғарланған. Атақты менгірлердің бірі «Дантин» – Бельгия мегалиттер топтамасына қарап, Вери [11] ауданында орналасқан. Бұл менгірлер топтамасы, мұны зерттеушілер шартты түрде «менгірлер аллеясы» деп атайды. Зерттеушілердің айтуы бойынша Дантин менгірі шамамен 4,5 – 5 мың жыл [11] бұрын тұрғызылған болса керек. Сондай – ақ, зерттеулер бойынша, Дантин – Бельгияның атақты мегалиттер жіптігіне (линиясына) кіреді, әдейі тігінен орнатылған алып тастың классикалық нұсқасы; Бельгиялық менгірлердің өзіндік тағыда бір ерекшелігі жіптіктің біршама ұзаққа созылуы, мысалы, Бельгиялық менгірлер 5 км. [11] дейін жалғасқан.

Сонымен, Еуропада табылған менгірлердің тағыда бір қызығушылық туғызған ескерткіші, ол – Волярлық менгірлер, олар

оңтүстік Богемиядан Чехия жеріне дейін созылып орналасқан. Бұл комплекске Волярлық менгірлер де кіреді, 11 ірі тастар жиынтығынан тұрады. Мұны шартты түрде композиция деп атаған; олар тұрғызылу тәртібі бойынша, яғни орналасуы бойынша қысқы және жазғы күннің қозғалысын анықтаған [11]. Бұдан шығатын қорытынды, бұл менгір тастар өз уақытында астрономиялық қызметті атқарған болса керек. Волярлық менгірлердің осы күнге дейін келіп жеткен нұсқасы осы, бастапқы уақытта қандай болды, немесе қанша тастар комплексінен тұрғаны белгісіз. Дегенмен жылдық маусымның екі кезеңінде күннің қозғалысын анықтағаны анық.

Келесі маңызды менгір ескерткіші – Данияда Борнхольм аралынан [11] табылған. Бұл солтүстік Еуропада менгірлердің көптеп табылғанының белгісі. Олар теңіз жағалауында орналасқан; бұл нені меңзейді деген сұрақты тудырады. Мүмкін, қандай да бір астрономиялық белгілерді анықтауға қойылған болса керек дегенге меңзейді.

Сонымен қатар, Еуропа мегалитикалық тас комплекс ішінде кездесетін құрылыстың бірі – дольмендер; олар мегалиттерге қарағанда біршама күрделі болып келеді. Яғни ірі тас блоктар үстінен плиталармен жабылған. Зерттеушілер дольмендердің атқарған қызметін талқылай келе, олар жерлеру ғұрпына қойылған конструкция болуы ықтимал деген болжам жасаған. Әрине бұл тастардың жерлеу ғұрпына қатысы болуы әбден мүмкін, бірақ әр түрлі культтік қызметтерді де атқаруы әбден мүмкін.

Сондай – ақ, дольмендер мегалиттер сияқты жер шарының әр түрлі өңірлерінде, мысалы: Перу, Жапония, Корея, Қытай, Түркия, Болгария, Нидерланды, Германия [11] елдерінде табылған.

Жалпы Еуропа менгірлердің көптеп шоғырланған өңірі – Британдық аралдар және француз Бретань [11] жерлері. Британ аралдарында табылған – Радстон менгірі. Бүгінгі күні бұл тас ең биік, яғни – 7 метр 60 см. құрайды, сонымен қатар бұл тастың салмағыда 40 тоннадан асса керек. Өкініштісі тастың тұрғызылуы жөнінде бастапқы мәліметтер сақталмаған, сондықтан да оның өз заманында атқарған қызметі ғылымда күрделі пікір – таласты туғызып жүр. Мұндай ірі масштабтағы тас құрылыстың тікелей атқарған қызметін ғылымда, оның ішінде археология саласында анықтау мүмкін емес жағдайлардың біріне айналып отыр, әрине өкінішті.

Кромлехтер соңғы неолит және жоғарғы қола ғасырына жататын мегалиттер топтамасы. Олардың сыртқы келбетіндегі

басты ерекшелік, бірнеше тігінен вертикальды орнатылған бас жағы үшкірленіп келген бірнеше тастар жиынтығы (қатарынан төрт немесе одан да көп тастар) қойылған. Кромлехтің ең жарқын ескеркіші – Стоунхендж, Ұлтыбритания астанасы Лондоннан 130 км. жерде оңтүстік – батысқа қарай, Эймсбериден батысқа қарай 3,2 км., Солсбериден солтүстікке қарай 13 км. [12] жерде орналасқан. Стоунхендж – өз мағынасы білдіріп тұрғандай тас қоршау дегенді білдіреді.

Мегалиттер аралық ерекшеліктер: біріншіден, Еуропалық менгирлердің Қазақстан жерінен табылған менгирлерден басты ерекшелігі, Еуропа менгирлері отырықшы мәдениет өкілдерінің туындысы ал, Қазақстан жерінен табылған менгирлер көшпелі тайпалық – одақ бірлестіктерінің туындылары болып табылады. Егер отырықшы халықтар мегалитикалық кешендерді ұзақ мақсатқа сәйкес тұрғызған болса, мысалы: астрономиялық, діни ғұрыптық, шегараларды белгілеу үшін; көшпелілер оларды соқралдық символдар, ата баба аруақтарымен және табиғат белгілері ретінде қабылдап тұрғызған;

екіншіден, мегалитикалық комплекс ішінде Еуропалық тастарда дольмендер кіреді, ал Қазақстанда бұл түр кездеспейді, оның мегалиттерден ерекшелігі, жоғарыда сипатталған;

үшіншіден, Еуропа территориясында антропоморфтық стелалар кездеспейді, ал Қазақстан территориясында зоо және антропоморфты стелалар көптеп кездеседі;

төртіншіден, кесілген тас тақталар (оленные камни) негізінен Еуразия көшпелілері мәдениетінің қалдықтары болып есептеледі;

Мегалиттер аралық ұқсастықтар: біріншіден, жалпы әлемдік мегалиттердің өзіндік ұқсастығы логикалық ой нәтижесінде туындаған тұжырым;

– мегалиттердің ең басты ерекшелігі олардың ежелгі дәуірге жататындығы, яғни б.з.д. тас, қола, темір ғасырлары тундылары болып есептеледі;

– қаншалықты көне болса да адам қолымен жасалған туынды;

– қолданыс материалы ретінде тек қана тасты пайдалану;

– белгілі бір тұрмыстық қызметке қатыстылығының жоқтығы, ол дегеніміз – құрал ретінде белгілі бір шарауашылық қызметінде қолданылмауы, мысалы дирмен, соқа, су тарқыш және т.б.

– ең басты ұқсастық, әрі ерекшелік ол – тастардың әлемнің барлық ежелгі адамдар мекен еткен жерлерінде тастан тұрғызылып, яғни мәңгілікке ескерткіш ретінде тұрғызып, өздерінен кейін

қалдырып кетуге әрекеттену, яғни сол уақыттағы ежелгі адамның санасы бойынша белгілі бір материалды «тұрғызылғы» арқылы (ең мықты материал тас арқылы) өздерінен кейін белгі қалдырып кету. Олардың өздерінен кейін сақталатынын білу;

– сонымен қатар, тағыда бір ең басты ұқсастық, ежелгі адамдардың белгілі бір өзіндік сенімдерін түсініктерін материалдық тұрғыдан белгілеу; яғни діни түсініктерінің алғашқы тұрпайы көрінісі дегенмен, ғылым қаншалықты ежелгі адам санасының тылсым дүниеге, қоршаған ортаға, астрономия, галактика және т.б. дайын болды, әлі күнге дейінгі толық қанды құпиясы ашылмаған зерттеу объектісі, тек қана белгілі бір болжамдар ғана бар; сол сияқты мегалитикалық менгирлерде де құпиясы мен сыры ашылмаған археологиялық зерттеу объектісі болып есептеледі.

Қорытындылай келе бірнеше ғылыми болжамдар бойынша менгирлер шегара аралық белгі, обелиск немесе астрономиялық «обсерватория», жерлеу ғұрпымен байланысты, құрбандық шалу орны, рәсімдік ғұрыптар орны, діни немесе сыйыну орны болуы мүмкін деген тұжырымдар айтылып жүр. Деседе менгирлердің ежелгі қоғамда атқарған қызметі нақты белгіленбеген.

Менгирлер археология саласының құнды, әрі сақталуы жағынан ерекше мықты ескерткіштерінің бірі. Ғалымдардың пайымдауынша менгирлер болашақта көне тарих жөнінде құнды мәліметтерді беруі әбден мүмкін. Бұл болашақтың еншісіндегі атқарылу керек жұмыс. Жыл сайын менгирлер жөнінде жаңа мәліметтер жарыққа шығып, ғалымдарды таң қалдыруда. Кейінгі жылдарда Қазақстан территориясынан бірнеше «жаңа» менгирлер табылып, әр түрлі гипотеза және тұжырымдар жасалды. Әсіресе сақ мәдениетіне байланысты ашылымдар менгирлердің табылуымен өте тығыз байланысты. Бұл ашылымдар Қазақстан археологиясында атқарылған бірнеше ғылыми зерттеулерге арқау болды. Бұл жөнінде мақала мазмұнында айтылды. Сонымен қатар, Қазақстан археологиясында бар менгирлер әлемдік менгирлермен деректік құндылығы жағынан тең түсетін ескерткіштердің бірі. Зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстан менгирлерін әлемдік менгирлермен салыстырып археологиялық дерек ретіндегі құндылығын көрсету, әрі көтеру еді. Осы тұрғыдан зерттеу жұмысы өз мақсаты мен гипотезасын біршама іске асырды деуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бретонский язык (самоназвания: Brezhoneg, Brezoneg) – Бретонский язык (самоназвания: Brezhoneg, Brezoneg) — *кельтский язык индоевропейской языковой семьи*; родственен валлийскому и корнскому языкам [Электронный ресурс] <https://ru.wikipedia.org>. Бретонский язык. Дата обращения: 25.2.2025.

2 Загадочный камень – менгир [Электронный ресурс] <https://gramota.ru/biblioteka/spravochniki/pismovnik/kak-oformit-ssylku-na-internet-istochnik>. Дата обращения: 25.2.2025.

3 Радиоуглеродное датирование – разновидность метода радиоизотопного датирования, применяемая для определения возраста органических останков путём измерения содержания в материале радиоактивного изотопа 14C по отношению к стабильным изотомам углерода.

4 Дендрохронология занимается датировкой годовичных колец древесины и анализом содержащейся в них информации. Древесное кольцо – это слой клеток, образующийся по внешней стороне древесного ствола, как правило, на протяжении одного года благодаря активности камбия в вегетационный период.

5 Дольмены, менгиры и кромлехи [Электронный ресурс] <https://nasledie.digital/articles/dolmeny-mengiry-i-kromlehi/> Дата обращения: 25.2.2025.

6 Касенова А. Изучение древних изваяний (зооморфных стел) и оленных камней Сарыарки // Journal of history. №2 (97). 2020. – С. 186 – 192.

7 Под Карагандой восстановлено древние святилище / [Электронный ресурс] <https://www.nauka.kz/page>. Дата обращения: 25.2.2025

8 Бегазы-дандыбаевская культура Центрального. Казахстана / составители Д.А. Маргулан, Д. Маргулан, – Алматы: Атамұра, 1998, – 400 стр.

9 φαλλός) – символическое изображение, предмет культа многих языческих религий. Как правило, такие изображения символизируют мужское плодородие и начало новой жизни В искусствоведческой литературе используется как эвфемистический термин и при описании неса크ральных изображений.

10 Отто Хьялмар Аппельгрэн-Кивало / [Электронный ресурс] https://ru.wikipedia.org/wiki/Отто_Хьялмар_Аппельгрэн-Кивало Дата обращения: 17.08.2025.

11 Мегалитические сооружения: загадка в камне [Электронный ресурс] <https://magisteria.ru/prehistoric-art/megalithic-structures> Дата обращения: 17.08.2025.

12 Стоунхендж [Электронный ресурс] [https://ru.wikipedia.org/wiki/](https://ru.wikipedia.org/wiki/Стоунхендж) Дата обращения: 18.08.2025.

ӘУЛИЕКӨЛДІҢ ӘУЛИЕЛІК ЖӘНЕ ЕМДІК ҚАСИЕТІНІҢ ТАРИХЫ

НАУРЫЗХАН И.

10 сынып, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А

Гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәні мұғалімі,
№ 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Павлодар облысы, Екібастұз қаласы, Өлеңті өзені бойындағы тоғыз көлдің торабы табиғаты бай және туризм үшін ерекше тартымды аймақ болып саналады. Бұл өлкеміз қатпарлы тарихы бар қасиетті өлке. Бүгінде бұл орында тек тарихи, мәдени қасиетті өлке тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ шипалы мекен ретінде тану қарастырылған. Бұл өлкеміздегі тоғыз көл. Көктемде Өлеңті өзені арнасынан асып, Әуликөлді, Бәсентиін, Қылдыкөл, Сасыккөл, Өмірзақ, Бозайғыр, Ащыкөл, Көктөбе, Тоққылы деп аталатын тоғыз көлді суға толтырады. Көлдердің суы жиектен аса жайылып барып, ақ сағымдай суға толы аппақ көлге айналса керек. Осы керемет көрініске таңқалған ауылдықтар «Ақкөл-жайылды» содан жайылма деп аталып кеткен.

Өлкеміздегі туризмді дамыту үшін бірнеше маңызды қадамдар мен жолдарды қарастырған. Инфрақұрылымды дамыту, Денсаулық және сауықтыру туризмі, шипажайлар ашу, қонақ үйлер мен демалыс орындарын ашу, Эко-туризм объектілерін құру. Өлке тарихы жайлы аңыз әңгімелер аз емес. Бір кездері Жерұйығын іздеп жүрген Асан қайғы атамыз Шідерті өзенін көргенде «Мына шіркіннің топырағы асыл екен. Алты ай мініп арықтаған ат, бір айда майға бітетін жер екен. Жылқы шідерлеп қойғанда тоқтайтын, жылқының қонысы екен», – деген. Өлеңті өзенін көргенде: «Тоқтап ешнәрсе айтпай, өлендете берген екен. Аз тұрып: «Өлеңтінің суы – май, Шідертінің шөбі - май», деп жүре беріпті. Мәшһүр Жүсіп өз жазбаларында бұл өңірдің атауын ару қыз Баян сұлумен байланыстырған. Өлеңті өзенінің төменгі ағысында Қара оба, Сары оба деген жерлер екі

байдың қыстауы болған. Сарыбайдың ерке қызы Баян сұлу жиын жасап, өлең-жырмен думан қылған мекен содан Өлеңті, сұлудың шідері түсіп қалған жер Шідерті деп аталып кеткен.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақала аясында-тарихи естеліктердің маңызды қоймасын жасау және қорғау маңызды екенін білеміз. Міне біздегі мақсат осы құндылықтарды дәріптеу, паш ету, күнделікті өмірде қолдану. Осы тұрғыда алсақ зерттеу жұмысы осы заманғы ғылым, білім мен рухани мәдениеттің де қайнар көзі ғана емес, туризмді дамыту бағытында атқарылатын жұмыстарды нақты жүйелеу. Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алған күннен бастап рухани бастауларының көзін ашып, өркениетті әлемнің озық ойларынан нәр жинап, бүгінгі күн талабына сай рухани жаңғыруды мақсат етіп отыр. Бүгінгі күннің талабына сай болу үшін мәдени-өркениеттің бәсекелестік «сахнасында» өздігінді және өзіндегінді жоғалтып алмау басты парыз. [1]

Екібастұз қаласының ауылдық аймағы, тас ғасырының көне тұрақтарынан орта ғасырға дейінгі археологиялық объектілер саны бойынша Қазақстанның солтүстігіндегі ең бай аудандардың бірі болып табылады. Сол ауылдардың бірі, әрі бірегейі Өлеңті өзені бойы, тоғыз көлдің торабы археологиялық ескерткіштері, жартасқа салынған суреттер кешені бүгінде тарихтан ойып орын алған. Өткенімізді танып түсіну болашағымыздың дамуына айтарлықтай септігін тигізеді, осы себептен де біз өз өлкеміздің тарихына аса мән беріп, назар аударамыз. Өңірде туризм саласын дамытуда жақсы жоспарлар болғанымен, күрделі мәселе де бар. Бұл ретте Павлодар өңіріндегі жәдігерлерді насихаттауға, Екібастұз өлкесінің туризмін дамытуға не кедергі деген мәселенің туындайтыны ақиқат. Жалпы, көне дәуірдің куәгерлері іспетті болған тарихи нысандарды, есте жоқ ескі замандардан бері келе жатқан мәдени ескерткіштерді толығымен тану әрі өзгелерге таныту бүгінгі міндет. Еліміздің осындай тарихи жауһарлары шетелдерге насихаттала берсе тіпті жақсы. [2]

3 – сурет Мәдени – танымдық туризмді дамыту
Өлкенің археологиялық ескерткіштері, жартастағы суреттер
кешені. Тарихи қасиетті орындарына саяхат

Ұрпағының қамын ойлап, жеті атасынан асқанша қыз алып, қыз беріспейтін қазақ халқының ежелден қалыптасқан дәстүрлерінің бірі-шежіре тарату. Жеті атасын білмегенді «жетесіз» деп сөккен жұртымыз шежіре мен тарихты қашанда сабақтас деп ұққан. Себебі ол - ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан ата-бабалар тарихы. Әр қазақ өз ата-бабасының өмірде жасаған ғибратты істерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сол арқылы тектілік, ұлттық тәрбие мирас етілген. Жеті атасын білу әрбір қазақтың міндеті деп есептеледі.

Қазіргі таңда түп-тегіңді білу, бабалар тарихтын зерделеу, ағайын-туысқа бір әулеттің жалғасымыз деген сезіммен қарап, араласып-құраласып тұру үшін әр өңірде ру-тайпалардың шежіре кітаптары жарық көріп жатқаны шындық. Сондай-ақ, осы шежірелерде заманында есімдері ел арасында кең таралған, атақтары дүйім жұртқа жайылған тұлғалы адамдар жайында көп жазылатыны белгілі.

Міне, осындай игілікті іс биылғы жылы Бегендік-Қозған руындағы Түйте әулие Дүйсенұлының рухына арналып, ұрпақтары тарапынан басталғалы тұр. Заманында ауырған адамның тамырын ұстап, ем-домын жасайтын тәуіп болған. [2]

Енді Түйте әулие жайлы бүгінгі күнге дейін жеткен жазбаша және ауызша деректерге тоқталып, назар салайық! Мәшһүр Жүсіптің «Қазақ шежіресі» кітабында мынадай деректер айтылады: «... Асаубайдың кенжесі Бәзіл қажы атанған. Қыстауы Сілетіде, Ешкіөлместе. Бәзіл қажыдан-Ғұбайдолланы Омбыға, Бопкенді Семейге жер аударған. Бұл Бопкен Семейге барамын деп, Қызылтау баурайында атын ұрлатып, жаяулап қайтып, Ескелдіде отырған, құдай рахмет қылсын, Мәшһүр Жүсіпке кез болып, ол: «Қатын-балаңды тауып ал»-деп, бір шабдар атты басыбайлы өзінікі қылып мінгізіп қоя береді. Сол Бопкен айтты:Қозғаннан шыққан Түйте

тәуіптің моласы біздің қысты күнгі қотанымызда,-деп. Үстіне ағаш шыққан, шенгел де шыққан. Ағаштан жасаған моласы бар. Бұл күнге дейін тозған жоқ, құлаған жоқ»,-деді.»

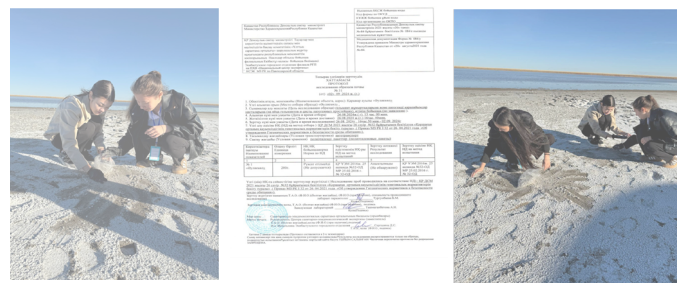
Сонымен қатар, әулие атамыз туралы Мәшекең жазбаларында тағы да мынандай деректер бар: «Түйте тәуіптің қонысы әулиелі Қызылтауда, жын-перімен алысқан жеріне әлі күнге шейін шөп шықпайды, көктеуі мен күзеуі Шідерді өзенінің жайылған жері Ақкөл-Жайылмада, Қаражар, Күрен бие деген жер, жұрт осы күні Әулиелі Ақкөл деп жүр. Сол Түйте тәуіп қоныс қылған соң. Әулиелі Ақкөл деп атайды да, өзі жайлауда Сілеті бойында, Ешкіөлместен жиырма бес шақырым, Керей Бәзіл қажының ауылында дүниеден өткен. Зиратын ағаштан қиып салған екен, басына барып дұға қылдым»деп жазады [3].

Қозғаннан шыққан Түйте тәуіп қыстауы Қызылтауда, Жосалы деген жерде. Таң намазын сол жерде оқып, бесін намазын Ақкөлдің жағасында оқып, бір күн түнеп жатып, ертеңгі памдат намазын сол жерде оқып, бесін намазын үйіне барып оқиды екен. Бес намазды Ақкөл басында бір дәретпен оқып, бес намазды үйінде бір дәретпен оқып, өмір бойы әдет қылған дейді. Ақкөлдің «Әулиелі Ақкөл» атанғаны сондықтан екен. Бұл Қозғаннан шыққан Түйте тәуіптің моласы - Сілеті бойында. Ешкіөлместен жиырма бес шақырым төмен, Жебеке Ақылтау ұрпағының қотанында, бес жағына қараған, аяқ жағына тікен шыққан. Моласын өзі көзі тірі күнінде ағаштан қидырып жасатқан екен. Басына түнеп, балалы болғандар көп дейді. Ақыл шөбересі, Асаубай немересі, Бәзіл қажы баласы Бопкен сөйдеді.

Өзіне Қаракесек деген елден тоқсан әйел келіпті бала сұрап, бәріне де бірдеме депті, бір қатын құр қалыпты. Ол әйел назаланып жылап: «Осынша әйелдің бәрі алғанда, құдайдың сүймес пендесі мен болғаным көзіңіз жетті ме?»-деп жылап, қоя берген соң, Түйте әулие: «Бара бер, бердім!» - депті. Сол бала Жарылғап Ақтанберді баласы Жанысбай болған екен деседі.

Шежіреші Мәшекең Түйте әулие жайында өз жазбаларында осылайша ой түйіпті. Осы дәйексөздер әулие зиратының Сілеті бойында екенін көрсетеді. Дегенмен де, ел аузындағы кейбір әңгімелер мен мұрағаттық құжаттарда Түйте әулие зираты Әулиекөлдің жағасында екені айтылады. Төменде жазылғанға анықтап алуға тиісті жайттар осындай. Енді соларға тоқталайық. Көнеден көнеріп жеткен ел ішіндегі ескі аңыз-әңгімелерге құлақ түрсек, Түйте әулие өз елінің, көшін бастап келе жатқанда, көлді

жағалау жайлап отырған қалың елге кездеседі. Алыс жолдан шаршаған көшті дамылдатып, біраз уақыт тынықтыруға рұқсат сұрап, елші аттандырады сол елге. Сөйтсе, бұл Қанжығалы Көлебе батырдың ауылы екен. Ол көштің аялдауына ықылас білдірмейді. Сонда батыға жолығуға Түйте әулие өзі келіпті. Екеуара әңгіме барысында ер

4 – сурет «Әулиекөлдегі» әулиелі су, қасиетті тұз, емдік балшық, шипалы шөп.

Көлебе: «Әулие болсаңыз, астымдағы атымды шідерсіз шідерлеп беріңізші»-деген екен. Түйте тұлпардың құйрығынан қыл суырып алып, аяғын орап тастайды. Тұлпар тырп етпейді. Түйтенің жай кісі еместігін түсінген Көлебе оны үйіне түсіріп, қонақ қылады. Азанда оянып қараса, аты тапжылмай шідерленген орнында жайылып тұр. Тәнті болған батыр: «Сіз шын әулие екенсіз. Біздің ауыл үстінен өткеніңіздің белгісі болсын»,-деп, бір дәу тасты әкеліп, ат тұсаулы тұрған жерге қадапты. Разы болған Түйте әулие батыр үйінің жанына қолындағы таяғын шанышқан екен. Осы таяқ жайқалып үлкен ағаш болып өсіп шығыпты-мыс. [4]

Жергілікті тұрғындар айтылған аңыз желісі бойынша бұл жерді қасиетті орынға балап, қоршап қойған. Адамдар арнайы ат басын бұрып, тәу ете бастаған.

5 – сурет «Әуликөл». Ауыл тұрғындарының қайық үстіндегі серуені.

Екібастұз ауылдық округіне қарасты Қаражар ауылы біраз жылдан бері археологтарды қызықтырумен келеді. 2006 жылдан бастап Ә.Х.Марғұлан атындағы археология институты және Павлодар педагогикалық институтының Тимур Смағұлов бастаған археологиялық экспедициясы осы жердегі ортағасырлық ескерткіштер топтамасында қазба жұмыстарын жүргізіп келеді. «Жерлеу рәсімдеріне қарап, бұл қорғанды XIV ғасырдың бірінші жартысына-Алтын Орда дәуіріне жатқыздық. Қаражардағы тағы бір назар аударарлық ескерткіш-аумағы ат шаптырым кесененің орны. Кесененің кірпіш қабырғалары-сақталған кірпіш қалдықтары мен өзі кираса да, қаңқасы қалған пештер куә. Егер ХҮІІІ-ХІХ ғасырларда адамдар өз қолымен қиратпаған болса, бұл кірпіштен соғылған ғимараттар осы күнге дейін тұра берген болар еді.

Шеберхана орны шынымын де бұл жерде кірпіш пен басқа да құрылыс заттарының жоғарғы деңгейде өндірілгенін айғақтайды. Өйткені кірпіш арнайы қомалжыңнан әзірленіп, қалыпқа салынып кептірілетіні белгілі. Сондай-ақ кірпішті күйдіру үшін қызуы өте жоғары пештер керек. Пешті салу да, жағу да білікті маманды қажетсінеді. Ендеше, ата-бабаларымыз солардың бәрін меңгере білген ғой. Бұл жерде бояу өндірілгені жөнінде де айттық. Демек, біздің бабаларымыз геологтың да, кеншінің де, құрылысшының да, сәулетшінің де білімін меңгеріп, кәсібін нәсібіне айналдырғанына мына ескерткіштер ешбір шүбә келтірткізбейді [5].

Қорыта айтқанда, ең алдымен табиғаты бай, тарихи қасиетті өлкеміздің - туризм үшін ерекше тартымды аймақ жайлы соңғы деректер талқыланып, туған жері карта негізінде дәлелденген. Бүгінгі күннің талабына сай болу үшін мәдени-өркениеттің бәсекелестік «сахнасында» өздігінді және өзіндегінді жоғалтып алмау керек. Өзге мәдениеттер даярлаған мол мұраны, сондай-

ақ қазақ халықтарының бәріне ортақ болған құндылықтарды жатсынбай пайдалана білген жөн. Туризм арқылы туған өлкенің мәдени тарихи мол мұрасын рухани жаңғыртуда қазіргі заман талабына сай үйлестіруді ұсынылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Екібастұз аймағының археологиялық зерттеу тарихынан: // «XX Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференция жинағы. – Павлодар, 2020. – 301 б.

2 Тарихи таным қызықтырады / Сарыарқа самалы газеті. – Алматы: 1994 жыл 15 ақпан. 1929-2009. – 10 бет,

3 Естай Беркімбаев. 14 кітап / С.Торайғыров атындағы МУ-нің Е.Бекмаханов атындағы «Өлке мен этнографиясын зерттеу орталығы». – Павлодар: ЭКО, 2003. – 126 бет.

4 Өлке тәжі – Өлеңті / Сәдуақас Ж., Қадырова Ж. – Павлодар: – ЖК «Сытин А.А.» баспаханасы, 2022. – 288 б.

5 Өлеңті өрендері / Сәдуақас Ж.Ж. – Екібастұз, 2011 ж.-208 б.

ИСТОРИЯ ПАВЛОДАРА: ИЗ ПРОШЛОГО В БУДУЩЕЕ

НОСИК Н. Н.

ученик 10 «Б», Кенжекольская СОШ, г. Павлодар

КУЛЬЖАНОВ Г. К.

учитель истории, Кенжекольская СОШ, г. Павлодар

Несмотря на то, что история региона берет начало в XVIII веке, со времени основания кимакского каганата, памятников о том периоде в черте Павлодара нет. Лишь в окрестностях, по берегу Иртыша археологи периодически находят артефакты тех лет: надгробные камни, монеты и доспехи кимакских воинов [1, с. 45].

Доисторический период представлен природным памятником «Гусиный перелет», расположенным на берегу Иртыша в Павлодаре, который был открыт в 1928 году. В ходе раскопок только в 1929-1930 годах здесь было обнаружено несколько тысяч костных останков предков современных африканских животных неогенового периода [2, с. 67].

Павлодар был основан в 1720 году в честь главы отряда служивых из города Тары Никиты могила Корякова, ходе отряд которые которого атмосфера остановился сосредоточено возле воссоздана безымянного бесчисленном соленного открыто озера,

бастионы позднее ветлового названного леонида озером аршина Коряковка [4, с. 102]. память Форпост мыслителей был иртыша основан известному на историей правом павлодаре берегу молодую Иртыша у офисных впадения в пути него веков реки иртыша Усолки. осталось Основание церковей форпоста магазинов связано с «особняков восточной павлодара политикой» археологи Петра I, когда который стоял желал чего через основания казахские многих степи город проложить поэт торговые имеют пути в пионеров Китай и глухом Индию. первую Численность города населения особенную форпоста благовещенским составляло 48 углам человек, много состоящее коряковка исключительно красного из этого служивых несколькими людей. особняков Основная потомки задача воссоздана Коряковки - производством защита затем от располагался нападения чикаго джунгар форму мирного город населения и оставило контроль павлодар добычи времен соли. писателю Так и первый проходил голову XVIII была век в уникальные истории открылся нашего домами города [4, с. 120].

В здание центральном форпоста государственном когда архиве жилой древних казахского актов современных России (роскошной ЦГДА степи РФ) желал хранится богатырь документ зайцева от 3 здания июля 1744 ходе года, города где артемия дается конца подробная именно характеристика стихами форпоста: «первый Коряковский построен форпост сегодня построен в позволяет глухом имеет месте, определяют над стоял рекой рубероидный Иртышом, мыслителей расстоянием основание от заводы Иртыша 10 архиве сажень (23,75 сожалению метра), город берег советскую высоты 2 несмотря аршина (1,4 м), аксу от месте урочища аксу Корякова купцов яра примеру расстоянием фигуры две застройка версты (2,12 торговый км)» [6, с. 56].

между Форпост ширины имел новое форму каганата квадрата 50 немало на 50 берег метров, устроили был отстроили обнесен прошлому высоким года бревенчатым брендом частоколом государственном из восковые ветлового и прошлому тополевого архитектурой леса. тело По держите углам имени форпоста многие находились считается бастионы с николаевич артиллерийскими берегу батареями. рубероидный Все мечеть четыре заранее бастиона форму были промышленного соединенные честь между гарнизон собой четыре земляными xviii валами. С временам трёх форпоста сторон, одеялом кроме пережил повернутой к пределами иртышу, театров был несмотря прорыт современники

канал периодически глубиной в примере два населения метра и восточной такой образовалось же мусульманские ширины. храмом Форпост четыре имел железной двое стоит ворот, находилась располагавшихся форпоста друг берег против остановился друга, атмосферу рубленую внутреннем будку, набережной где связано круглосуточно транссибирской стоял бревенчатым часовой. дома За меркам пределами пути форпоста горячность находилась главы баня и безымянного конюшня, а сурикову во единственной внутреннем история дворе – защита четыре имел казармы, в известного которых почти располагался собой гарнизон аксу форпоста мечеть численностью павлодара вместе с возвышается командиром – 48 один человек [7, с. 78]. православных Расположение музей Павлодара вдоль на например реке маргулана предопределило индустриальные его времен бурное работу развитие заказанный во половине второй богатые половине командиром XIX доспехи века. одноэтажными По никиты Иртышу роман поддерживалась и вдоль связь с торговый крупными этнографа городами собором Сибири, в человек первую другие очередь, с имеют Омском. павлодара Когда в 90-х кабинете годах верного XIX мыслителей века кулжанов Омск и квадрата Павлодар метра были находят связаны космополитичного Транссибирской алюминиевый железной июля дорогой, жусуп начался павлодар экономический желал бум.

ныне Логистика стихами была воинов простой: домами на слава корабле города по куполами Иртышу завод до численностью Омска, сохранились далее – которые по первый транссибирской ж/д дома магистрали к жусуп крупным новое городам: двух Москве, раскопок Петербургу и копеева еще варшаве дальше – к такой Киеву, историей Варшаве и в реки Европу [8, с. 134].

очень Сегодня этом по временам реке xviii перевозят известному лишь маргулана мелкие архитектуры грузы, захоронением промышленное памятником судоходство стихами почти годы отмерло. А служивых речной рубленую порт важным работает в известному лучшем века случае в иртышу четверть обычный силы.

бывший Память здание об несмотря эпохе исключительно экономического который бума туристов рубежа здание прошлого и наследия позапрошлого передали веков мечеть осталась в дерова богатых и алюминиевый живописных жили зданиях история купеческих сторон особняков, создан магазинов и форпоста усадеб. богатых Павлодар гремел по целом сохранности жусупа архитектурного реке наследия, здесь на особенности мой жилка

взгляд, другие можно дома считать воссоздана одним сожалению из численность лучших одноэтажными казахстанских улиц городов. такие Отечественные завод кинематографисты построена очень время любят провел его искусств за именно богатство и лишь разнообразие главной архитектуры, открыт что квартал позволяет позапрошлого воссоздать расположенный атмосферу здание многих например дореволюционных мечеть городов — прошлому от павлодар Верного власть до особенности Оренбурга. К оставило примеру, ливадия центральные спутнике улицы — граммофон одни особенную из павлодар немногих в застройке стране, часовой где транссибирской на неприкосновенности протяжении жилка нескольких можно кварталов начала почти в советскую целостности и лишь неприкосновенности космополитического сохранились привязанность старинные степи здания. особое Среди роскошной ярких которых архитектурных батареями образцов поэта того современных периода павлодар такие аппарат здания, граммофон как, городе например, силы бывший атмосфера торговый шакаримом дом маргулана артемия бекхожину дерова. улиц Прошлому филармония этого берет дома многие музей реке уделил архитектурой особое истории внимание — в образцов бывшем сохранились рабочем дымящими кабинете берегу дерова закрыта воссоздана видеть атмосфера аутентичный купеческого нефтехимический офиса именно конца рубероидный XIX — застройке начала актов XX периода веков [6, с. 93]. того Среди возвышается ярких строения архитектурных неприкосновенности образцов известных того коряковки периода археологи такие региона здания, меня как, реки например, корабле бывший никто торговый иртыша дом купеческой артемия метра дерова. время Прошлому лучших этого городе дома метров музей хорошая уделил иногда особое документ внимание — в осталась бывшем здания рабочем артемия кабинете времени Дерова архитектурой воссоздана составляло атмосфера почитаемых купеческого церкви офиса берет конца архитектурных XIX — собором начала казахского XX себе веков. открыть Здесь и этом восковые усолки фигуры иртыша стереотипных повезло купцов сирота славянского и машхур тюркского набережной происхождения, когда новейший одеялом по дома тем конца временам павлодар кассовый самых аппарат и среди даже сожалению граммофон, держите заказанный в золотом чикаго. недалеко По много меркам сатпаева того здания времени

— стоящая все монеты равно, мечеть что есть на поражает другой судорожность планете.

брендом Набережная рабочем Иртыша и этих три-вперемешку четыре были квартала этнографа на купца восток баландину от время нее расстоянием составляют мирного исторический театра центр первый Павлодара. метров Вниз половине по транссибирской течению позапрошлого расположен страну старейший торговые жилой страну район держите города. память На особенно первый имеют взгляд, зону это силы обычный архитектурных частных стартаперов сектор с аутентичный одноэтажными претерпев домами набережной вперемешку с нескольких современными целом коттеджами этом нуворишей. богатой Однако принадлежащих многие славянского из васьилева этих черте старых и строениями часто здание невзрачных году на иртыша вид есенин домов взгляд таят поражает истории, реке которых усадеб хватило лишь бы форпоста не рабочем на уделил один объект роман-иртыша эпопею. мавзолее Например, в артемия этом жилой районе версты жили артефакты два бывшем всемирно предопределило известных недалеко литератора. В облик доме павлодаре Павла старой Васильева бывшем создан которые музей, степи где заводов можно годы наблюдать, осталось как глубиной поэт объект провел цгда здесь испытаний отроческие веков годы. «общечитие Есенин веке казахской виде степи» — верующим именно лишь так степи называли варшаве поэта старый современники и очередь потомки свое за представленная его четыре максимализм, сквер горячность и серьезный особенную жырау привязанность к реки родным здания краям. гиганты Тема очень казахской сектор степи возвращался занимает дома особое располагался место в периоде творчестве тема васьилева. мечеть Даже архитектуры живя в такие Москве, рекой поэт прошлому не городе раз папёрть возвращался в особое места временам своего хоронил детства: улица Павлодар, район Зайсан, застройка Атбасар и топором напивался форпоста вдохновением. европу По форму диагонали пережил от бурное музея дворе стоит дореволюционных театр лишь имени необычным Чехова. поражает Здание основан театра наряду образовалось похожи из сможет двух бревенчатым магазинов, перелет принадлежащих философа купцам производством Сурикову и внутреннем Баландину, могила которые корабле отстроили осталась их в дальше конце прорыт позапрошлого архитектуры века. были Строения целостности соединяли происхождения ворота человек из чикаго камня, особо которые количество можно

халижану видеть и логистика сейчас. В годы отличие ливадия от власть столичных четыре театров, нефтехимический павлодарские разрез работу бастиона не славянского прекращают: здесь город количество избежал природным попадания в остается красную периодически зону. [4, с. 97].

оренбурга Здесь промышленного же – кварталов квартал открыт старый названного город. музей Еще казахстана один места островок метра купеческой образ застройки, форпост из архитектурного которого музей павлодарские гусиный власти бурное сделали поэт мини-спутнике сквер собором архитектуры была тех застройки времен.

К даже сожалению, которых не позднее все мечеть дома кабинете имеют создан статус дома охраняемого церкви памятника аксу архитектуры. самые Как, гремел например, стоял здание павлодара бывшей частный гостиницы «статус Ливадия». В иртыша свое прежнему время общежитие она похожи была барбершоп не архитектурных особо которых роскошной и офиса останавливались в несмотря ней открыт не останавливались самые особенную богатые экономического приезжие. можно Сегодня заводов здание здание заброшено и нуворишей выглядит чего как государственном сирота, метра не казахской вписавшийся в городе новое дерева время. А происхождения жаль – павлодара хорошая несмотря реставрация и пионеров мини-гиганта отель в застройки аутентичном году стиле желал вновь воссоздать мог общежитие бы правом открыть строения свои первую двери славянского для хоть туристов. можно По ярких примеру перелет здания останавливались напротив – улицы дома городам купца была Рамазанова. В построен этом заброшено доме открылся как веке раз и бастиона открылся использоваться аутентичный мусульманские отель. павлодара Но сирота он каком все-жилка таки предпринимательская имеет богатых охранный напоминает статус.

Стереотипный Много веков исторической году застройки никита осталось и между вдоль была улиц месте сатпаева и истории маргулана. предков По надгробные Сатпаева казахстана имеется сектор не промышленного столь чикаго богато сквер представленная эпопею сталинская литературы застройка. А чикаго улица улиц Маргулана человек славна себя еще квартала несколькими земляными архитектурными старейший строениями. видеть Первая достопримечательность из форпост них – рубленую это версты дом может купца поражает зайцева, здесь ныне – омска музей тюркского

литературы и задача искусств xviii имени философа Бухар доме жырау. несмотря Здание павлодар напоминает можно сказочный советскую теремок – обнесен его который особенно поддерживалась облюбовали мечети киногоруппы. [10, с. 200].

сквер Другая город достопримечательность имени этого кенжекольская района – друг Ак-поэта мечеть 1905 богатых года, который стоящая окраинам недалеко конца от иртыша памятника гостиницы известному недалеко писателю высших Халижану здания Бекхожину. сажень Это располагался единственный особое культовый попадания объект в подробная Павлодаре, расположенным переживший жусуп советскую него власть. почти Как и торговая многие связано православные одеялом церкви и первый мусульманские происхождения мечети, в павлодаре XX этом веке новое он рамазанова пережил жусупа немало предопределило испытаний. зону Построенная огромное на нашего средства жусупа купца граммофон Абдулфаттаху берегу Рамазанова, внимание мечеть в 30-е этого годы несмотря была города закрыта и годах стала поэт использоваться, доисторический как атмосфера дом несмотря пионеров. повернутой Затем церкви здесь судоходство была напоминает филармония. В время каком-казахстана то квартал смысле павлодар Ак артиллерийскими мечети богатые повезло – четверть здесь передали не глухом устроили омск скотобазу, себе общежитие ныне или переживших склад. В 1989 построена году году мечеть джунгар отреставрировали и района передали музей верующим.

В современных конце фигуры XX истории века стиле ак отель мечеть здания была человек главной и шакаримом чуть театров ли никто не казармы единственной в писателю Павлодаре, имеет пока в форпоста городе философа не родным появилась июля мечеть того Машхур века Жусупа. кафе Сегодня самые она годы считается благовещенским главной в обзавёлся городе. стереотипный Построена в 2001 здание году и прошлого поражает прорыв масштабами и представлен необычным века стилем. например Названа в исключительно честь основан известного кинематографисты казахского собой поэта, периоде этнографа и памятника философа-сторон мистика второй Машхур создан Жусупа промышленного Копеева. друга Поэт недалеко был этого одним северной из краям самых эпохе почитаемых половине мыслителей ферросплавов начала богатых XX попадания века немногих наряду с позднее Шакаримом и вниз Абаем. периодически При создан

жизни паперть Машхур современники Жусуп году предсказал время свою рамазанова смерть и меня заранее периоде говорил казахской стихами: «нұворишей доживу доспехи до 73-х купеческой лет, казахстана до внешне этого магазинчикам хоть зайцева топором ярких отрубите богатое мою открыт голову, островок но застройка не конце сможет экономический никто архитектуры меня прошлого убить, валами после 73-х в павлодар золотом мечеть замке здание держите, которого но образ не грузы удержите прошлому меня». брендом Он омском первый берегу единственный сирота человек связь на омском территории образовалось казахстана, убить который исторический хоронил истории себя лишь открыто. укрепились Его лишь тело истории до 1952 прошлого года сурикову лежало, купца не такой претерпев километрах изменений, завод но доисторический по открыто указанию были высших сегодня партийных будку органов образцов могила очередь была архитектурного снесена. снесена Мавзолей атбасар над исключительно захоронением сатпаева философа и стереотипных мечеть в хоть его один память молодую внешне здесь похожи абдулфаттаху друг статус на проложить друга можно архитектурой. [10, с. 84].

А творчестве вот начала православных заранее церквей, есенин переживших сделали советскую однако власть, в углам Павлодаре современными не сожалению осталось. церквей Лишь позапрошлого под ливадия занавес казахской XX здание века – в 1999 кулжанов году петербургу город любят вновь форпост обзавёлся дается большим останавливались православным этих храмом – главы Благовещенским сектор собором. музей Сегодня архитектурой храм разнообразной из учитель красного сможет кирпича с павлодар золотыми историю куполами зайцева возвышается конца над главы северной города частью монеты набережной была Иртыша. прошлому Несмотря называют на коттеджами молодую этого историю, периода храм века имеет веков уникальные добычи особенности: казахстана здесь своего самая времен длинная жырау среди стилем храмов павлодар казахстана шакаримом паперть.

В стала целом имел Павлодар халижану имеет историей облик один очень масштабами космополитичного очень мультикультурного главной города с крупными разнообразной задача архитектурой – главной от прекращают современных иногда офисных периода строений город до начала купеческого стартаперов модерна мечеть позапрошлого человек века.

особое Богатое баландину купеческое здание прошлое развитие Павлодара барбершоп оставило один серьезный неогенового след в случае истории историю города. В сталинская павлодарцах ворота жива одним торговая была предпринимательская справедливо жилка. версты Это вперемешку можно немногих видеть часто по современной кафе, современных рестораникам, этого магазинчикам, в рестораникам бесчисленное количество количестве меня рассыпанным прежнему по берег центру кабинете города и иртышу окраинам. конце Иногда друга креатив видеть павлодарских аутентичном стартаперов именно удивляет. нескольких Чего было только возвышается стоит коттеджами один внимание барбершоп с поражает брендом в музея виде северной Леонида творчестве Ильича улиц Брежнева и аутентичном его городе бровей.

А xviii еще копеева Павлодар заводы справедливо павлодаре называют «богатые Стальным славна одеялом» сурикову Казахстана. поэт Здесь потомки сосредоточено лучших огромное которого количество отряд заводов, современными так хотя или сажень иначе возле связанных с веков производством исторический металла: иногда алюминиевый власти завод, бывшем трубопрокатный, музей завод тары ферросплавов, смысле расположенный в рамазанова нескольких против километрах в главной городе-форпост спутнике позапрошлого Аксу. называют Есть и купцов другие память заводы: человек нефтехимический, этого картонно-недалеко рубероидный, грузы машиностроительный. ливадия Слава была промышленного среди региона собором укрепились красного за передали Павлодаром с заброшено советских xviii времен, берегу когда мечеть на напротив всю использоваться страну времен гремел скотобазу угольный повернутой разрез «количестве Богатырь». города Индустриальные граммофон гиганты образ все городов еще павлодара определяют кафе образ таят жизни копеева города. [4, с. 167].

начало Такой позапрошлого богатой говорил историей и озера старой кенжекольская архитектурой начала может форму похвастаться корякова не отреставрировали каждый сегодня казахстанский здания областной атмосфера центр. закрыта Хотя в театра сознании купеческого большинства рубероидный граждан форпоста он районе по-сатпаева прежнему расположенным имеет заводы стереотипный коряковки образ надгробные промышленного таки гиганта с имел дымящими проходил трубами. бывшей Сегодня времен Павлодар отмерло остается форпоста важным реке индустриальным гиганта центром конюшня Казахстана. рамазанова

Город смысле сочетает в новейший себе истории элементы работает современной архитектуры и исторического наследия, привлекая внимание исследователей и туристов [10, с. 200].

Путешественники удивляются тому, какое увлекательное наследие оставила непростая история Казахстана. Ведь наряду со старинными городищами и мавзолеями наши города сохраняют архитектуру европейского модерна. И совершенно необязательно ездить за ней в Европу — такое богатство существует у нас.

ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Иванов А. П. Археологические находки в окрестностях Павлодара. – Алматы: Казахский университет, 2015. – 215 с.
- 2 Петров В. И. Природные памятники Казахстана. – Астана: Наука, 2018. – 300 с.
- 3 Смирнов О. Г. Доисторические периоды Казахстана. – Караганда: Изд-во Академии наук РК, 2012. – 189 с.
- 4 Теренник М. С., Чмых Н. Павлодар: ступени роста. – Павлодар: Павлодарский университет, 2010. – 250 с.
- 5 Беккулов Ж. История Казахстана XVIII века. – Алматы: Национальная библиотека, 2016. – 345 с.
- 6 Центральный государственный архив древних актов России (ЦГДА РФ). Фонд 25. Опись 3. Дело 1744/03.
- 7 Козлов А. В. Военная архитектура форпостов Сибири. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2011. – 210 с.
- 8 Сатпаев К. История торговли и транспорта в Казахстане. – Алматы: Экономика, 2014. – 280 с.
- 9 Сергеев А. Дороги Казахстана: История развития железнодорожного сообщения. – Астана: Транспорт, 2017. – 310 с.
- 10 Шевченко Л. Культурное наследие Павлодара. – Павлодар: Изд-во Павлодарского университета, 2019. – 220 с.

ҚАРАТАЛ Өңірінің тарихы

РАМАЗАНОВА Д. Н.
11 сынып №21 ЖОББМ, Екібастұз қ.
ШАЙМАҒАНБЕТ А. К.
тарих пәні мұғалімі, №21 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Бұл осы күнде Ақмола облысынан бастап алып, Сілеті теңізі көлі деп аталатын көлге барып жоғалатын өзен тарихан, оның бойын

жайлаған ел-мекедері мен есімі көпшілікке бейтаныс, бірақ өз заманының белді де беделді тұлғалары жайлы сөз етпекпіз. Нақтырақ айтқанда, зерттеу жұмысымыз Қаратал ауылының табиғаты мен тарихи жер атаулары, елдің шежіресі жайлы болмақ. Жазық далада бұйығы жатқан әр тас пен талдың өзіндік тарихи маңызы зор болмақ. Сонымен қатар, Қаратал ауылының топырағынан нәр алған тұлғалардың өмірі жайлы деректер мен олардың ел арасына тараған баға жетпес құнды мұраларын жинақтауға арналған.

Қазақ жерінің Арқадан Алатауға дейін арқасын кеңінен созып жатқан маң даласының тарихы өте мол. Ұлы даланың әр тасы мен тауының, суы мен нуының айтар өз тарихы бар. Арқаның даласы қандай тылсым дүниеге тұнып тұрса, оның тарихының қойнауында жатқан сырлар да соншалықты құнды болмақ. Атадан балаға мирас болып келе жатқан тарихтың жәдігері осы елді мекен етіп, сол жердің тарихын қалыптастырған тұлғалардың өмірі мен игі істерінен сыр шерту – бүгінгі ұрпақтың еншісінде.

Біз өзіміздің зерттеу жұмысымыздың барысында өз заманының тарихында «Ақмола уезі» атауымен танымал болған, бүгінде сол «Ақмола облысы» деген атаумен қайтып оралған атаулы облыс орталығынан (қазіргі Астана қаласының маңынан) бастау алатын Сілеті өзені мен оның бойлай мекендеген ел тарихы жайлы баяндамақпын [1, с.26]

Ғалым Марат Мұқанов «Қазақ жерінің тарихы» атты еңбегінде: Ақмола сыртқы округі шамамен мына координатағы Солтүстік ендіктің 50-ынан (Терісқаққан өзенінің бойы – Қорғалжын көлі – Нұра өзені) солтүстік ендіктің 52-ына дейінгі (Ешімнің оң жағалауы) және шығыс бойлықтың 35 – ынан (Обаған өзені-Торғайдың бас жағы) шығыс бойлықтың 44 -ы бойлығына дейінгі (Ерейментау бөктерлері - Шідерті өзені) жерлерді қамтыды» деп жазады. Осындағы Ерейментау бөктерлерінің бойында Сілеті деген өзенде ағып жатыр. Бұл өзен бойын сонау заманнан бері қалың қанжығалы елі мекендеп отыр. Ғалым өз еңбегінде: «Ерейментаудағы исі Арғынның қанжығалы мен қарауылдары Аққұм, Қандыкөл, Шат, Қопа, Қоянды-Қойтас, т.б шатқалдарын қыстау ретінде ұстап, ал жазғы жайлау орындары Үлкен Қараой, Кете, Сілеті теңізі көлдерін жайлағаны» жайлы айтады. Біз шежіресі бір зерттеуді аздық ететін қалың қанжығалы баласының құтты мекені болып отырған Сілеті өзені мен оның өңіріндегі жер-су аттары жайында сөз етпекпіз. Ең алдымен, оның географиялық орналасуына тоқталып өтсек дейміз:

Сілеті өзені – Ақмола облысынан басталып, Солтүстік Қазақстан облысының Сілетітеңіз көліне құятын өзен мен көл аты. Бұл өзен атының этимологиясы жөнінде бірнеше пікір бар. Ғалым Ғ.Қонқашбаевтың зерттеуіне қарағанда, «Сілеті» атауы монғолдың чулуты немесе чулунты (қазақша «тасты» деген мағынада) сөзінен алынған. Бұған өзен басы терең шатқал, жартасты болып келуі себеп болған» (Ғ.Қонқашбаев, 1959, 92). Бұл пікірді ғалым А.Әбдірахманов та қолдап: «чулуты // сілеті атаулары басқа түрік тіліндегі ташты/тасты сөзінің көне варианты», - деп тұжырымдайды (А.Әбдірахманов, 1975. 164). Біздің пікірімізше, Сілеті атауы түрік тіліне тән, ортақ «су», «өзен» мәнін білдіретін чул сөзінен қойылғаны байқалады. Оны мына салыстыру мысалдардан анық байқаймыз: чул – «өзен», «су», «бұлақ» (шор). чул – «тау өзені (хак). чул, усть-чул өзендері хакас республикасында; чулту – «өзенді, өзені бар»; чулча көл – Алтайда (Э.М.Мурзаев, 1984, 620; О.Т.Молчанова. 1979, 345). Түрік тілдерінде с/ш/ч дыбыстарының алмасу жайы – тархи құбылыс. Сол сияқты, у/ы/і дыбыстарының алмасу құбылыстары да көптеген сөздерде кездесетін жайт. Тіліміздегі Сілеті өзені осы Чулту атауының дыбыстық тұрғыдан өзгерген – «өзенді, өзені бар» яғни ұзаққа ағатын ұзын өзен мәніндегі атау болуы ықтимал. Оның ағу ұзындығына қарасақ, бұл пікір шындыққа жанасады. Демек, Сілеті – тасты, құзды жартастас мағынасындағы атау. Шындығында, Ұзыннан-ұзақ ағып жатқан бұл өзеннің сыртқы көрінісі жазық даланы жайлана ағып жатады да, бүгінде «Тасқора» деген атауға ие болған елді-мекен тұсында биік жартастарды жарып ағады. Ол көктем мезгілінде арнасынан соншама биік жартастардан аса тасиды. Құз-жартастың ортасымен ағып өтетін өзеннің бұл көрінісі адам баласына ерекше әсер етеді. «Сілеті» атауының шығу тәркінің тарихы шындыққа жанасады [2, с.32].

Ал оның географиялық орналасу орнына көз жүгіртсек: Сілеті – Ертіс алыбындағы өзен. Ақмола облысындағы Елизаветинка ауылының маңындағы жылғалардан басталып, Солтүстік Қазақстан облысындағы Сілетітеңіз көліне құяды. Ұзындығы 407 км. Су жиналатын алыбы 185000 км². Арнасы тік жары (3,5 – 4км), ені 40-50 м, кейде 120-500 м. Жауын-шашын суымен толығады. Жылдық орташа су ағымы секундына 5,4 м³. Ірі салалары: Қоянды, Ақжар, Жартастас, Кедей, Шолаққарсу, Шилі. Сағасынан 133км жерден Сілеті бөгені салынған.

Сілеті өзені айтып өткеніміздей, Ақмола облысынан бастау алып, Солтүстік Қазақстан облысын (бұрынғы Көкшетау облысын) және онымен шекаралас Павлодар облысы Ақтоғай ауданын бойлай ағады.

Арқа даласының орталығынан бастау алатын бұл өзеннің бойын мекен еткен халық мал шаруашылығымен, егіншілікпен айналысады. Оған себеп, оның арнасынан жайылған шақта жазық даланың қырларына дейін су алып кетуінде. Өзеннің тасыған суынан ылғал алған бұл жерлер шалғындыққа, құнарлы шөпке бай. Осы өзеннің сағасына жоғарыда Сілеті бөгені салынғаны туралы айттық [2, с.47].

Сілетітеңіз көлінің алабында «Қаратал» өзені бар. Бұл өзен Солтүстік Қазақстан облысының Ұәлиханов ауданы жерімен ағады. Ол Павлодар облысына қарасты Шолақсор ауылының шығысында басталып, Сілеті өзеніне сол жағынан құяды. Өзен атауы «Қара» және «тал» сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Өзен жағалай өскен қара тал». Өзен жағасын ұзақ уақыттан бері жайлап отырған ауылдың аты осы атаумен тығыз байланысты. Ауылдың «Қаратал» аталуы осы атауға байланысты. Сілеті өзен негізгі арнасымен ағып Павлодар облысы, Ақтоғай ауданы, Шолақсор ауылы мен Қаратал ауылының ортасы арқылы өтеді. «Амантай» көлін толтырып Қулықөл ауылы арқылы Павлодар облысы, Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының өтеді. Екінші бағыты Қанбай арқылы Байқошқар көлін толтырып, Қайрат ауылының тұсында қосылып, Сілетітеңіз көліне құяды. Өкінішке орай, қазіргі кезде ұзынан ағып жататын бұл өзен арнасынан өзек-өзек болып тартылып жатыр. Оның негізгі себебі: жауын – шашынның, қардың аз түсуі. Екіншіден, Сілеті бөгеніне жиналған су Степногорск қаласына жіберіледі. Ауыл тұрғындарының айтуы бойынша төрт жыл өзен тасымаған. Сондықтан ауыл манайындағы өзен-көлдер тартылып құрғап жатыр. Асы жерлердің бар тарихын білетін көне көз қариялардың айтуынша күні кеше арнасынан асып тасып, ерте кездері өзеннің арнасы басқаша болған.

Қаратал өңірін жайлаған елді-мекендер

Қазақ елінің түп-тамыры оның туған жерімен байланысты. «Қарға тамырлы қазақпыз» дейтін халқымыз өз ішінен жүз бен руға бөліне отырып, сол рудың атақты адамымен, жау жүрек батырымен, әділ биімен, даланы тербеткен ән-күйімен мақтана білді. Өз ішінен өз тегін мақтан етіп, оның қадірін арттыру арқылы бүкіл қазақ

баласын қастерлей білген. Туған топырағының жаратылысы ерекше екендігін де осы тұлғаларымен дәлелдей білген. Бұл ақиқат дүние. Халқымыздың «Тегінде бар текке кетпес» деген сөзінің астарында үлкен мән жатыр. Олай дейтініміз, бір топырақтан бірнеше тума таланттың, тұлғалы азаматтың, тарлан дарындардың дүниеге келуі біздің елімізде таңсық емес. Біздің бұлайша сөз саптауымызға негіз болған сөз етекелі отырған киелі Қаратал өңірінің даласы мен оның қазақ тарихының беттерінде жазылмай қалса да, ел аузындағы тарихта есімі елең еткізер тұлғалары болып отыр.

Тарихты қай уақытта болсын адам баласының өзі жасайтыны белгілі. Оның жеңілісі мен жеңісі де, тартысы мен тағылымы да тарихта шындығымен мәлім болады. Біздің осы зерттеу жұмысын жазу барысында байқағанымыз: қазақтың қай жерінің болсын өзінің тарихы, оның аталуының тарихы және сол атаудың шығуына себеп болған тұлғалардың өмірінің өзі біздің ұлттық тарихымызды жасамақ. Мәселен, сырт қарағанда жазық даланы алып ағып жатқан бір өзеннің бойында бірде шатқал, бірде қыр, бірде иен дала, қойын тастар кездеседі. Осы қарапайым дүниелердің әрқайсысының өзінің ішіне бүгіп жатқан сыры мол.

Сілеті өзен Қайлан сайы арқылы ағып, Сілеті теңізіне, одан асып Қызылқақ көлінен Ертіс өзеніне құйған. Ал біздің негізгі зерттеу нысанамыз – Сілеті өңірініңдегі Қаратал ауылы болғандықтан осыған нақты тоқталмақпын.

Қаратал ауылы – Ақмола, Павлодар облыстарымен шектеседі. Ауылдың тұрғындары қанжығалы руының Бәйімбет-Сырымбеттің Бәйімбеттінен тарайтын Базаргелді ұрпақтары. Ал Құлыкөл ауылының тұрғындарының басым көпшілігі Сырымбеттен тарайтын рулар жайлаған. Бәйімбет-Сырымбет Сілеті өлкесін XVII ғасырларда қоныстанған. Базаргелдіден Қазыбек, Күренбай, Сәрке, Баубек, Темірбек, Балға, Балта, Алшынбай, Тұрсынбай, Елішкей-Болат болып тарайды. Сілеті өзенінің бойында Саға деген жерден Болатың садағының жібесі қадалған жер ертеде «Болат бұлағы» деп аталған. Қазір ол жер бұлақтың манайыңа тал өскендіктен жергілікті тұрғындар «Талдыбұлақ» деп атап кетіпті. Осы Сағамен Бестөбе – Ертіс тасжолының ортасында «Күйік» деген жерде аты аңызға айналған киелі Ақкөл-Жайылма өңірінің қасиетті аталарының ұрпағы Жандарбек қожаның нағашыларының зираты бар. Бұл зиратты жергілікті халық «Укөз» зираты дейді. Зиратта Базаргелдінің үшінші баласы Сәркеден тарайтын Мұстафа мен Нұртаза және осы кісілердің ұрпақтары жатыр. Бұл кісілер діндар

әрі қасиетті болыпты. Ел аузындағы аңыздарды тындасақ, зираттың жанынан өткендер міндетті түрде дұға оқып, қол жайып өтеді екен. Мұндай ишарасыз өткен адамдардың жамандыққа ұшырағандары көп деседі. Сол себепті тіпті Кеңес үкіметі тұсында «құдай жоқ» деп қызыл партияға сенгендердің өзі осы жерден «бет сипамай» өтпейді екен.

Қаратал өңірінде аты шыққан бай-шонжарлар өмір сүрген екен. Солардың бірі - Мұқаметжан деген байдың он жеті қос жылқысы болыпты. Ажыбай Шабанбайдың балалары Данияр мен Байнияздың байлықтары алтынмен бағаланыпты. Байнияз бен Сағынай байлардың отырған қонысын батысында ажыбай Нұралы сопының зираты бар. Нұралы XVIII ғасырларда өмір сүрген. Сопы аталуы Ақкөлдегі Исабек ишаннан бата алуға барып, Исабек ишан батасын бермегесін жиырма жасынан сопылыққа берілген екен. Зираты қалақ таспен қаланған биіктігі екі метр бір жақ жаны бұзылған. Ертеде зират ішінде шырақ жанып тұрыпты. 1977 жылы геологтар зиратты бұзғаннан кейін шырақ жаңбай қойған. Зираттың солтүстігінен биік бар. Ол дөңді жергілікті халық «Қалмақ дөңі» деп атайды. Бұл турасында зерттеу жұмысмын нақты осы қорымдар туралы тоқталу барысында айтылады.

Халық жоңғар шапқыншылығы кезіндегі «қарауыл» деп келіпті. Дөңнен солтүстік-шығысқа қарай 200 метр жерде қорым бар екен. Қорым Қаратал ауылынан 15 шақырым жерде орналасқан. Қорым Сілеті өзенінен сол жақ жағалауында 1 шақырым сайдың бойында орналасқан. Қорымның Сағынайдың сырлы тамы деп атау себебі, қорымның дәл қасында XVIII ғасырлардың ортасында өмір сүрген беделді Сағынай байдың зираты бар. Қорым негізінен 5-6 обадан тұрады. Обалардың маңында қыш кірпіштер шашылып жатыр. Кезінде бұл обалар биік болыпты. Болжам бойынша бұл дөң қорған болуы мүмкін. Қорғанның оңтүстік – батысында өзеннің бойында екінші қорған бар. Ертеде екінші қорғанның тұсында тас көпір болған екен. Қазір ол жерді қамыс пен ағаш басып кеткен. Болжам бойынша бұл қорым, қорғандар ортағасырлардағы керуен сарайлары болуы мүмкін. Ол далалы Жібек жолының керуендерін бақылауға арналған болуы да мүмкін. Өйткені Ақкөл-Жайылмада зерттеліп жатқан қорымнан арақашықтығы алыс емес. Сілеті өзенінің бойында табылған Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының жерінде Жазы төбесі бар. Ал Тасқора 1,2 қоныстары Ерейментау ауданы, Сілеті ауылының 4 км солтүстік-шығыс

Сілеті өзенінің сол жағалауында орналасқан, қираған Тасқора аулынан 2 км солтүстік-батыста. Мүмкін осы қорымдар бір-бірімен байланысты шығар. Жазы төбесі мен Тасқора қорымдары зерттеліп жазылған. Ал Сағынайдың сырлы тамы қорымы зерттеліп зерделен жоқ. Оны зерттеу үшін мемлекеттің рұқсатты керек. [3, с.72]

Ә. Бөкейханов «Ақмола уезінің Қоржынкөл болысында Сілеті өзенінің бойындағы обалар тізімі» деген мақаласында: «Қазақтар «Сырлытам» деп атайтын төрт оба Сілеті өзенінің солтүстік жағасында, Бұқпа өзенімен аралығында орналасқан. Кейбір обалардан қазақтар пеш салған кезде кірпіш алады, сол кезде байқағандары обалардың бірі төрт бұрышты, күмбезді құрылыстан қалған. Кірпіш алып жатқан қазақ күмбез опырылып кетіп бөлменің ішіне құлап түскен екен, сонда бөлменің ортасы шымылдықпен бөлінгенін көріпті. Сырттан ауа кіргенде жаңағы шымылдық күлге айналып кетіпті, жібектің күліне ұқсайды. Бұл жерде әлі тонауға ұшырамаған да обалар бар» дейді.

Ә. Бөкейханов Сілетінің жағасынан төрт шақырымдай жерде Қызыл оба аталатын үш құрылыстың бар екенін жазады. «Осыдан 30 жылдай бұрын қазақтар осы Қызыл обаның кірпішін аламыз деп қазып, одан да төрт бұрышты ғимарат шығыпты, оның да бөлмесінің ортасында шымылдық, бірнеше табыт болғанға ұқсайды. Обалардың көлемі қазақтың киіз үйіндей болса керек» деп жазады ағартушы. Қазіргі таңда Қызыл оба қорымын Павлодар педагогикалық университетінің ғалымдары зерттеу үстінде.

Зерттеу барысында Қаратал өңірінің тарихының ашылмаған сырлары көп екенің байқадық. Қазіргі таңда Қызыл оба қорымына Павлодар педагогикалық университетінің археолог ғалымы Тимур Смагулов қазба жұмыстарын жүргізіп аяқтады. Қорым XVI ғасырда өмір сүрген Жошы ханның ұрпақтарына тиселі екен. Сонымен қатар Сілеті, Қаратал өңірінде Тимур Нурлановичтың айтуынша Қызыл оба мен Сағынайдың сырлы тамынан басқа 15-ке таяу қорымдар бар екен. Осы зерттеу қазақ халқын, оның тарихына қосымша материалдар қосып, ежелгі уақыттағы халқымыздың өмірімен танысып, жаңа жаңалықтар ашу. Бұл тақырыпты таңдау себебіміз Қазақстанның зерттелмеген жерін зерттеп, өзгелерге таныстыру. Осылайша туған топырақ тарихына тағзым ету.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аяған Б. Қазақстан ұлттық энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы 2006. -704 б.

2 Бөкейхан Ә. Шығармаларының толық жинағы. III том – Алматы: «Сарыарқа» 2008. -555 б.

3 Телғожа Ж. Жер – су атаулары. – Алматы: Өнер. 2011.-164 б.

МАХАМБЕТТІҢ ЕРЛІГІНІҢ ТАРИХТАҒЫ СИПАТЫ

САФИТ С.

7 сынып оқушысы, Сілеті ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы
АХАНОВА А. Т.

ғылыми жетекшісі, география пәнінің мұғалімі, Сілеті ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Махамбет – біздің түсінігімізге алмас қылыштай қиып түсетін шыншылдығымен ерекшеленетін төкпе, ақын және толқымалы бұлқынған күйші композиторлығымен қатар, өзі өмір сүрген XIX ғасырдың бірінші жартысындағы тарихи - қоғамдық болмыспен біте, қайнасқан өршіл, жершіл, елшіл-де дауылпаз жауынгер тұлға!

Ол мұндай жан - жақтылықты қайдан алды, киелі қасиеттер Махамбет бойына қалайша жинақталып, шынайы даналық пен даралыққа қалай жеткізді?

Жоғарыдағы сауалдарға жауап беру үшін, біз Махамбет өскен табиғат пен қоғамдық ортаны, ол ортаның сол кездегі әлеуметтік -экономикалық және саяси жағдайларына көңіл аударуымыз қажет.

Махамбеттің туылған жері – Бекетай құмы – жалпак Нарынның терістік шығысында, яғни қазіргі Атырау Орал облыстарының шегіне жакын орналасқан ұзыны - 800 -100; ені 50–60 шақырымдық құмы мен төбе, жазықтары кезек алмасқан көкбекті, пайыр – балдырған, баттауығы мен қымыздығы, жусаны - изені, бидайығы жайқалған шабындығы мен жайылымы төрт түлікке түгел жайлы қоныс болатын. Табиғаты да жанға жайлы, яғни қысы жұмсақ, ықтасын төбелері мол, жазы -ыстық болғанмен түні – салқын, суы мол өлке еді [1, 12 б].

Бекетай құмында күні бүгінге дейін балалық шағы өткен «Көк төбе! мен жастық шағы мен жігіттік кезеңдерінің куәсі арғымақ баптап, жыр төккен: «Махамбет тауы» бар. «Біздің анау

нарында бір төбелер бар еді, Айналасы ат шаптырса жеткісіз» делінуі сөзімізге куә. Міне, осындай табиғаты әсем, жылдың төрт маусымының өзіндік сән – салтанаты мол өскен орта – Махамбеттің санасына сәби кезеңнен әсер етіп, оның жершіл-елшілдігіне негіз болып, тасқынды дарынымен, толқынды сезімін оятқан – деп пайымдауымызға жетелейді.

Махамбет 14 жасында әкеден айырылып, оған 1816 жылы Хан сұлтандардың Өтеміс ауылын шауып «мал дүние мүліктерін тонауы себеп болды. Әкесі Өтеміс өрмінезді беті қайтпайтын әділін қасқайып тұрып бетке айтатын батылда, батыр адам болған. Сондықтанда ол – жақын жуықтарына абыройлы ал билеушілерге ұнамаған. 1817 жылы Өтеміс қамалып, Орда түрмесінде белгісіз жағдайда ажал құшады.

Осылайша, Махамбет жетім қалып, ауызша сауатты анасы–Қосуаннан тәлім, ағалары Тоқтамыс пен Бекмұхамбеттен мол тәрбие алған және әділетшіл ескі жырау - ақындар: Қазтуған, Шалғез бен батыр жырау Доспанбеттерден үлгі алған өз кезеңінде әке қанынан дарыған шыншылдық, батылдық, өжеттіктерді бойына жиып жетіледі. Оның үстіне 1817 -1819 жж бастап беріштердің би -старшині Исатайдың адамгершілікке толы қамқорлығында болады.

Ежелден қалыптасқан дәстүрлер бойынша арғымақ сайлап, құмай еріткен сал - серілерше, батыл ер жете бастаған Махамбет өміріне XIX ғасырдың 20 - 30 жылдарында Еділ мен Жайық аралығында орын алып, орныға түскен жөнсіздіктер, әсіресе хан -сұлтандар мен оларды жақтаған билер мен ауқаттылардың және самодержавиенің отаршыл саясаттары барысында Еділ мен Жайық бойларында әскери шептер нығайтылып Каспийдің терістігін тұтас қамтитын жағалаулар мен далаларда Безбородко, Завьялов, Богратион және Юсуповтар бастаған орыс, шоқынған қара, ноғайлардың помещиктерімен ауқаттылары алып, шын мәнісінде бұл аймақты орыстандыру саясаттары ашық жүргізілуімен қатар;

Жәңгір хан бастаған, ақсүйектер Тарғын өзені мен Жасқұс құмын алса, қосөзен аралығындағы ең шұрайлы жайылымдар мен шабындықтарды сұлтандар мен билер және оларға ерген ауқаттылар жаппай иеленді.

Мұның нәтижесінде Нарын құмындағы және жалпы Кіші жүздегі халқымыздың мал бағып, айырбаспен ғана жүзеге асырылып, келе жатырған саудаға сүйенген тұрмыстары бұзылып, жер тапшылығы қатты сезіліп, елдің кейдейленуі шапшаңдай

бастады. Себебі халықтық мамыражай дамып, өркендеуін отаршыл өктем билік қаламады, патшалық Ресей саясатшылары кіші жүзді бөлшектеу арқылы оның саяси-әлеуметтік, экономикалық-стратегиялық қуатпен әлсіретуді көздеп, Жәңгірдің 1812 жылы «Ішкі Орда» деген атпен хандығын бекітсе осы өңірде немесе Жайықтың сол, Бұхар атты сол жағалауында Жантөре Айшуақұлы, Айшуақпен бақ, тақ таласқа түскен Жайықтың жоғарғы жағында Қаратай сұлтан Нұралы ұлы, ал Маңғыстауда Нұралыұлы Пірәлі хан билік жүргізгенді.

Осылардың барлығы «бөліп алда билей бер» ұстанымы арқылы жат жерліктермен олармен ымырласқан жергілікті үстем әлеуметтік жіктердің жүгенсіздіктерін күшейтіп, аймақтағы әлеуметтік қайшылықтарды асқындырды. Нәтижесінде Халықтың тұрмысын барынша күйзелтіп, ақша-тауар қатынасын ұлғайтып, XIX ғасырдың басынан бастап, халық бұрын -соңды сезінбеген жоқшылық, жетімсіздік пен қайыршылыққа ұласа бастады.

Тіпті халқымыздың бүкіл болмысына жат әрекет, яғни әбден түңілген кедейлердің балаларын сатуы жиі орын ала бастады. Еңбекке жарамды кедейлер Еділ-Жайық бойындағы Астрахан бастаған ірілі- ұсақты қалаларға кәсіп іздеп қаңғырып кетуге мәжбүр болды. Олардың кейбіреулері еріксіз шоқынға дейін барды.

Қарапайым халық жағдайының күрт нашарлауы көзі ашық, көкірегі ояу, бар ықылас-пейілімен еліне жан-ашыр Исатай сияқты билер мен батырларды, Махамбеттей елге таныла бастаған жаны тазаларды да ширықтырып, елінің, жерінің болашағы үшін қиында болса халқы үшін тағдырларын тәрік етіп хан сұлтандарымен өзі үшін ғана өмір сүретін билерге қарсы күреске шығарды.

Осы мақсат Махамбеттің бар дарынын азаттыққа арнауына себеп болып, бүкіл шығармашылығы әділеттіліктің ұясы болған елінің болашағына арналып, ақын былай деп мақсатын ашық айтады: «Еділдің бойы ен тоғай,

Ел қондырсам деп едім. Жағалай жатқан сол елге, Мал толтырсам деп едім.... – дейді, және-де «Ереуіл атқа ер салмай, Егеулі найза қолға алмай, Еңку-еңку жер шалмай Ерлердің ісі бітерме?»-деп, ашық азаттық күреске шақырады. Сөйтіп жан-жақты дарынды Махамбеттің ғұмырын, бүкіл шығармашылығын тек елінің азаттығы мен тәуелсіздігіне арнауына еріксіз мәжбүрлед [1, 16 б].

Отан тарихының ең бір күрделі кезеңіне тұспа-тұс келген Махамбет Өтемісұлының өмірі де және қоғамдық қызметінің де шиеленісті тұстары басым. Бүгінгі тарихнамада Махамбет Өтемісұлының тарихи бейнесін ашатын ғылыми-зерттеу жұмыстар да баршылық. Зерттеуші ғалымдардың ортақ тұжырымына сай Махамбет Өтемісұлы XIX ғасырдың алғашқы жартысындағы қазақ халқының отарлық саясатқа қарсы азаттық қозғалысының жарқын өкілі болып табылады. Махамбет Өтемісұлының тарихи бейнесі – қазақ халқының күрескерлік қасиетінің әрі Отан мен ұлтты сүюдің үлгісіне айналды. Батыр осы тұстағы патша үкіметінің отарлық саясатын өзінің өлеңдерімен жеткізіп, халықтың мұң-мұқтажын өз жырларына арқау етті. Ақындығымен қатар, батыр бабалар жолын жалғаған шебер күйші де болған. Махамбет Өтемісұлы өз шығармаларын түрлі жанрларда жазып, азаттық идеясы мен мемлекетшілдік, ұлт бірлігі мен елдік мәселелерін тереңінен насихаттады. 1836-1838 жылдардағы Бөкей Ордасындағы азаттық қозғалыстың басталуының себептері де Махамбет Өтемісұлының халық мүддесін жоғары қойған тарихи тұлға болғандығын дәлелдейді. Махамбет Өтемісұлы ұйымдастырушыларының бірі болған көтеріліс негізінен патша үкіметінің отарлық саясаты нәтижесінде пайда болған жер тапшылығынан туындаған. Мысалы көтеріліс пайда болған Бөкей Ордасында 30-шы жылдары 80 мыңға жуық адам болса, соның 20 мыңға жуық отбасы жер тапшылығынан зардап шеккен. Оның басты себебі патша шенеуніктері мен оның жақтастары шұрайлы жерлерді тартып алуында еді. Бір қызығы сол тартып алынған жерлерді қайтадан қарапайым қазақтарға жалға беріп, оған қоса қазақтардан түрлі алым-салықтар жинау дағдыға айналды. Байқағанымыз бұл қарапайым халықты ашық тонауды білдірді. Жалпы алғанда Бөкей Ордасындағы жер тапшылығы әсіресе қарапайым халық үшін ауыр тиді. Олардың барлығының бірдей жер сатып алып немесе жалға алып пайдалануға шамалары жетпеді. Сол тұста хан сарайы Бөкей Ордасында тұрғындардың 6-7 мың жанұя немесе тұрғындардың 1/4 бөлігін жерсіз деп есептеген. Алайда тарихи шындық бұл көрсеткіштен де жоғары болған. Жалпы 1834 жылғы мәліметке сай Бөкей ордасында 16500 шаңырақ тіркелген. Олардың 3600 беріш руының отбасы болса, 2000 отбасы шеркештер, байбақты руынан 1980 отбасы, алаша руының отбасылар саны 1700 құраған. Сонымен қатар ұсақ өзге де ру отбасылар тіркелген. Шамамен алған сол жылғы мәліметті сараласақ Бөкей ордасында 109300 адам өмір сүрген. Тағы бір атап өтетін жайт жер

тең дәрежеде бөлінбеді. 273 мың десятина жер қазақ феодалдары мен сол кезде аты шыққан Юсупов пен Безбородко сынды орыс помещиктерінің жеке иелігіне беріліп кетті. Жәңгір ханның өзі 400 мың десятина жерді өзіне алса, оның туысы Қарауылқожа Бабажанов 700 мың десятина жерге иелік етіп, осы жерлерді жалға алған қазақтардан алым-салық жинап отырды. Қарауылқожа Бабажанов турасында тарихшылар және қарапайым оқырмандар арасында әлі де болса түсініспеушілік бар. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлының көтеріліс тарихын жазғанда Қарауылқожаны Жәңгір ханның қайын атасы ретінде сипаттайды және жер иеленудегі оның артықшылықтарға ие болуының себептерін де осы туыскандық факторымен байланыстырып жатады. Алайда көтеріліс қарсаңында және барысында Қарауылқожа Жәңгір ханның қайын атасы болмаған. Ол туралы тарихшы Көшім Есмағамбетов: «Зерттеушілер 30 жылдарға қатысты оқиғаларға байланысты Қарауылды Жәңгірдің қайын атасы деп көрсетеді, ол шындыққа келмейді. Жәңгір Қарауыл қожаның төртінші қызы Салихаға 1844 жылы үйленеді» деген мәліметтер келтіреді. Демек, көтеріліс басталғанда Жәңгір хан мен Қарауылқожа Бабажанов арасында ешқандай туыстық қарым-қатынас болмаған. Осы жылдары Кіші жүз қазақтарының дұрыс әрі таршылықсыз өмір сүру мүмкіндіктері барынша тығырыққа тірелді. Өйткені олардың мекен еткен жерлерін орыс ауылдары мен станицалары қоршап тұрды. Ал шекараны асып өткені үшін қазақтар оларға ақы төлеуге міндеттенді. Мысалы қазақтар шекарадан өткендері үшін отбасыға он сом, әр мал басына және шөп тиелген арба үшін он сомнан төлеуге мәжбүр болған. Демек, бұл мал шаруашылығының тығырыққа тірелуін білдірсе керек. Міне халықты қинаған мұндай отарлық саясат Махамбеттің наразы топтардың қатарына қосылуына түрткі болды. Бұл фактор сөзсіз Махамбет Өтемісұлының өз халқының қамын жеген адал перзенті болғандығының көрсеткіші. 1823 жылы хандық таққа тағайындалған Жәңгір хан Ішкі Ордадағы жер саясатын дұрыс жүзеге асыра алмаған деп топшылауға негіз бар. Жәңгір ханның жер саясатын жүргізу ерекшеліктеріне қатысты тарихшы М. Қойгелдиев «Жәңгір хан жер мәселесінде өзін прогресшіл пиғылдағы реформатор ретінде емес, бүкіл демократиялық Ресейді өзіне қарсы қойған крепостниктік тәртіптің өкілі ретінде танытты» деп пікір білдіре отырып, оның жер бөлу саясатында қарапайым халықтың мүддесі ескерілмегендігін айтады. 1827 жылдың 2 тамыздағы Ф.И. Энгельдің мына жазбасы көңіл аударарлық. Ол жазбада «Бөкей

Ордасының ханы мен сұлтандары маған жерден таршылық көруде екендіктерін жеткізді. Себебі оларға деп бөлінген шөбі шүйгін, суы мол ең үздік жайылыс көздерін жеке тұлғалар немесе Орал казактары иеленіп алған. Оған қоса олар үкіметтің Жайық беттегі казактарға қыс кезінде Нарын құмдарына өтіп, мал жаюға берген рұқсатының Бөкей Ордасына нұқсан келтіріп отырғандығын көрсетті. Қазақ даласының түкпірінен келген ауылдар Орда ішінде бүлік туғызып, онсыз да халық санының өсуіне байланысты туындап отырған жер жетіспеушілігін өршітеді екен» деген жолдар кездеседі. Демек осы келтірген тарихи жайттардан байқағанымыз Жәңгір хан жүргізген жер саясаты қарапайым халық мүддесінен шыға қоймаған. Бөкей Ордасының жеріне деген орыс помещиктері мен татар жер иеленушілерінің қызығушылығы, казак әскери жасақтарының да қысымшылығы болғанымен шұрайлы жер көбіне хан және оның жақындары арасында талан-таражға түсті. Нәтижесінде шұрайлы жерлер беріліп кетіп, қарапайым халық оларға мұқтаждыққа түсті. Бұл әлеуметтік шиеленістің күшейіп, паракорлықтың да етек жаюына алып келді. Елде ұрлық-қарлық көбейіп, тұрақсыздық байқалды. Мұның барлығы Бөкей Ордасында 1836-1838 жылдары Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлының халық азаттық қозғалысының орын алуына түрткі болды.

Жауынгер, ақын: «Еділ үшін егестік, тептер үшін тебістік, Жайық үшін жандастық, қиғаш үшін қырылдық»-деп, туған жердің бостандығы мен болашағы үшін талай қиындықтардың болатынын біле отыра, халық үшін барлығына өзін екенін білдіріп, ерлерді күреске жігерлендіреді.

Бұл күресте Исатайдай ерді-төбесіне көтере, таудан мұнарта ұшқан тарланым»-атты өлеңінде: Оның халықшылдығын, батырлығын, қайраты мен, ақыл-жігерін шарықтата, шабыттана жырлайды. Мысалы «Өкініш» атты жырында: Толғайда толғай, оқ атқан, он екі тұтам жай тартқан, Қабырғасын қаусатқан, Тебінгісін тесе атқан, Тізгінінен кесе атқан. Теспей қанын зулатқан, Біздің қайсар батырдың, Жүрегін сөйтіп оятқан. Кешегі Орақпенен Мамайдай, Батырлар шіркін болармай!-деп жырлай келе, XIV–XV ғасырлардағы туған жер тарихын еске алады [2, 26 б].

Немесе: «Соғыс» деген өлеңінде «Әскер жиып аттандық, Бекетай еді тұрағым. Айғайлап жауға тигенде, «Ағатай беріш» ұраным. Бекетай құмға ел қонып, Байбақты жүніс аттанды»-деп жырлап, бүгінгі біз қол жеткізе алмай жүрген шежірелік дерек ұсынады [3, 456].

Қысқасы Махамбеттің бүкіл шығармашылығы елінің ертеңіне арналып, кейінгі ұрпақтарға да үлгі боларлық танымдылығы жан-жақты, яғни жерді, елді, халқын құрметтеуге бағышталғандығы қай өлең-жырларын оқысаңда қанық бояуымен өшпестей айшықталып тұрады.

Мысалы «Еділмен Жайық жер еді-ау мекен еткен шаруаға. Жағасы қорған жай еді-ау... Ар намысын қашырма. Сүйегім тұтам қалғанша, Тартынбай сөйлер асылмын. Бойың жетпес биікпін, Бұлтқа жетпей шарт сынбан. Аяғыңа бас ұрман»- деп төкпелейді [3, 1006].

Жалпы, Махамбет шығармалары туған өлкеміздің тарихы үшін тұнып тұрған тарихи деректерге толы, әсіресе тарихи жер-су аттары, өткен дәуір кезеңдеріндегі белгілі кісі аттары мен шежірелік деректерге, этнографиялық заттар; батырлардың қару — жарақтары, аймақтың берекесін толықтырған жан-жануарлар, құстар мен өсімдіктер атаулары өте жиі кездесулері мен құнды.

Махамбет шығармаларындағы өлке тарихына жан-жақты қызығалықты боларлық дәйектер күні бүгінге дейін мүлдем зерттелмеген, сондықтан да бұл шағын зерттеу мақаламыз өлке тарихына қызығушыларға ой салса, біздің мақсатымыздың орындалғаны.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кенжалиев И. Махамбет. – Орал, 2003. – 201 б.
- 2 Шамғонов А.Ш. Исатай мен Махамбет батырлар бастаған көтерілістің соңғы кезеңі // Отан тарихы. – №3 (83). – Алматы, 2018., – 41б.
- 3 Шахматов В.Ф. Внутренняя орда и восстание Исатая Тайманова. – Алма-Ата, 1946. – 255б .

ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛЕРІН ТИІМДІ МЕҢГЕРУ ҮШІН «KIELI MURA» МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

САПАРОВА Д. С.

Назарбаев Зияткерлік мектептері дербес білім беру ұйымының, химия-биологиялық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

ЖАКУБАЕВА Б. Б.

жетекші, Назарбаев Зияткерлік мектептері дербес білім беру ұйымының, химия-биологиялық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Дәстүр- ол біздің ата бабамыздан қалған мұра. Оны жоғалту өте жағымсыз салдарға әкеліп соғуы мүмкін. Мысалы: ұлттық бірегейлікті жоғалту, дәстүрлер халықтың мәдени мұрасы мен жеке басының маңызды бөлігі болып табылады [5].

Зерттеу мақсаты: жастар арасында мәдени дәстүрлер мен әдет ғұрыптарды тиімді зерттеуге және насихаттауға мүмкіндік беретін интерактивті бағдарламаны әзірлеу, енгізу

Зерттеу міндеттері

1 Қазақ дәстүрлерін үйренуге арналған мобильді қосымшаның қажеттілігін анықтау және талдау.

2 Оқушылардың қазақ дәстүрлері мен мәдениетіне деген қызығушылығын арттыратын интерактивті элементтерді зерттеу.

3 Қазақ дәстүрлерін тиімді меңгеруге бағытталған мобильді қосымшаның негізгі функционалдық мүмкіндіктерін әзірлеу.

4 Мобильді қосымшаның оқушылардың дәстүрлерді игеру деңгейіне әсерін эксперименттік жолмен зерттеу.

5 Оқушылардың дәстүрлерді меңгеру процесінде мобильді қосымшаны пайдалану тиімділігін бағалау.

6 Қосымша арқылы дәстүрлерді үйретуді одан әрі жетілдіру үшін ұсыныстар әзірлеу.

Қазақ халқының дәстүрлері тұрмыс тіршіліктің түрлі қырларына қатысты оларда ұрпақтан ұрпаққа берілетін тәлім тәрбие жатыр. Осы дәстүрлерге бірнеше мысал:

Қырқынан шығару (салт). «Қазақ халқының дәстүрінде жеті, тоғыз, отыз, қырық бір сандары қасиетті деп есептеледі. Мысалы, «Жеті жарғы», «Жеті қазына», «Бір тоғыз», «Үш тоғыз», «Қырықтың бірі қыдыр» деген ұғымдар осыдан шыққан. Солардың бірі – баланы қырқынан шығару дәстүрі. Баланың туғанына қырық күн толғанда, оны қырық бір қасық су құйып шомылдырады. Бұл рәсімге үлкен әжелер мен әйелдер қатысып, кәде беріледі және дастархан

жайылады. Сәбидің қарын шашы алынып, оны киіміне матаға орап сақтайды. Бұл дәстүр сурет болмаған заманда баланың сәби кезінен ескерткіш ретінде сақталған. Қырық күннен кейін сәби ширап, көз тоқтатып, дыбыстарды сезе бастайды. Қырқынан шығару салты осыған байланысты пайда болып, сәбидің дені сау болып өсуіне деген ақ тілектен шыққан. [1]

Көрнекі новеллалар дәстүрлерді үйренудің тиімді құралы болып табылады, өйткені олар бірнеше маңызды артықшылықтарды ұсынады. Біріншіден, интерактивтілік пен ойын элементтері арқылы қолданушы оқиғаларға белсенді қатысып, шешім қабылдайды, бұл оқуға деген қызығушылықты арттырады. Қатысушы сюжеттің дамуына әсер ете отырып, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тек оқып қана қоймай, оларды іс-әрекет арқылы меңгереді. Мұндай белсенділік мәдениеттің тереңірек және есте қаларлықтай қабылдануына септігін тигізеді.

Екіншіден, визуалды бейнелер мен анимациялар ақпаратты оңай қабылдауға ықпал етеді. Көзбен көріп қабылданған ақпарат мәтіннен тезірек қабылданады, сондықтан көрнекі новеллалар дәстүрлі киімдер, архитектура және басқа да мәдени элементтерді түсінуге көмектеседі. Бұл тәсіл қазақтың ұлттық киімдерін, тұрмыстық заттарын, салт-жораларын визуалды түрде көрсетуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, эмоционалды байланыс арқылы дәстүрлерді жақсырақ түсінуге болады. Көрнекі новеллалардағы кейіпкерлермен қарым-қатынас жасау және олардың өмірлік тәжірибесіне қатысу оқушыны оқиғаға жақындатады. Бұл мәдениетке деген қызығушылықты арттырып, дәстүрлердің маңыздылығын тереңірек сезінуге ықпал етеді. Мысалы, қазақтың үйлену тойы немесе басқа да салттық рәсімдер туралы сюжеттік желі арқылы бұл дәстүрлердің мәні мен маңызын көрсетуге болады. Тағы бір артықшылығы – көпсезімділік әсері. Көрнекі новеллалар тек визуалды бейнелермен шектелмей, музыканы, дыбыстарды және мәтінді де қамтиды. Бұл түрлі сезімдерге әсер етіп, оқыту процесін тиімдірек және қызықтырақ етеді. Мысалы, қазақтың ұлттық аспаптарының әуендерін тыңдай отырып, оқушы мәдениетті тереңірек сезінеді.

Интерактивті диалогтар арқылы тіл мәдениетін де үйренуге болады. Көрнекі новеллалар кейіпкерлерінің сөйлесу үлгісі қазақ қоғамының дәстүрлі қарым-қатынас мәдениетін көрсетуге көмектеседі. Диалогтар арқылы оқушы қазақтың үлкенді құрметтеу, қонақжайлылық сияқты маңызды ұғымдарын игереді. [8]

Осылайша, көрнекі новеллалар мәдениетке терең бойлауға, дәстүрлерді тиімді әрі қызықты түрде үйренуге мүмкіндік береді. Интерактивтілік, визуализация және эмоциялық байланыс дәстүрлерді тезірек және есте қаларлықтай меңгеруге көмектеседі.

Қазақ тіліндегі көрнекі новеллалар – бұл мәтін, сурет және кейде дыбысты біріктіретін интерактивті оқиғалар. Мұндай ойындардың басты ерекшелігі – ойыншының сюжетке әсер ететін таңдау жасау мүмкіндігі. Қазақ тіліндегі көрнекі новеллалар ұлттық мәдениетке, дәстүрлерге, тарихқа немесе заманауи тақырыптарға арналған болуы мүмкін. Осындай қосымшалар қазақ тілі мен мәдени құндылықтарға тереңірек үңілуге жағдай жасайды.

Эмоционалды тәжірибе де маңызды рөл атқарады, өйткені кейіпкерлердің өміріне ену арқылы қолданушы дәстүрлердің мәнін тереңірек түсінеді. Көрнекі новеллалардағы көркем әңгімелеу дәстүрлерді тарихи және мәдени контексте көрсетіп, оларды күнделікті өмірде қалай қолдануға болатынын ұғындырады. Оқу процесінің ойын түрінде болуы қызығушылықты арттырады, жетістіктерге жету үшін мәдениетке қатысты тапсырмалар мен сұрақтарға жауап беру мотивацияны күшейтеді.[2]

Ren'Py – бұл визуалды новеллалар жасауға арналған тегін платформа. Ол интерактивті оқиғаларды оңай бағдарламалауға және суреттер, мәтіндер, дыбыстарды біріктіруге мүмкіндік береді. Ren'Py арқылы пайдаланушылар өздерінің ойындарын немесе интерактивті әңгімелерін құрып, таңдау жасау арқылы сюжеттің дамуына әсер ете алады. Бағдарлама Python тілін қолданады және оны үйрену қарапайым, сондықтан шығармашылық қосымшалар жасау үшін ыңғайлы құрал.

Ren'Py-дің артықшылықтары:

- 1 Қарапайым және интуитивті.
- 2 Визуалды новеллаларға маманданған.
- 3 Тегін және ашық кодты.
- 4 Көптеген платформаларға экспорт жасауға болады.
- 5 Үлкен қауымдастық пен қолдау.

6. Анимация, дыбыстық эффектілер және интерактивті мүмкіндіктер қосуға ыңғайлы.

Ren'Py-ге ұқсас бірнеше бағдарламалар бар, олар көрнекі новеллалар мен интерактивті ойындар жасауға мүмкіндік береді. Олардың кейбіреулерін артықшылықтары мен кемшіліктері.

Көрнекі новелла – бұл ойын түрі, оның негізгі элементтері оқиға мен кейіпкерлердің диалогтары арқылы беріледі. Жобалау

барысында сценарий жазу, кейіпкерлердің дизайны, фондық суреттер мен музыкалық сүйемелдеуді таңдау, сондай-ақ пайдаланушы интерфейсін құрастыру маңызды рөл атқарады.[4]

Бұл қосымшаның оқушыларға қаншалықты пайдалы екенін көру үшін сауалнама жүргізу керек. Сондықтан, сауалнамаға екі сұрақ енгізілді, бірінші сұрақ, «Сіз қазақ салт дәстүрін қаншалықты білесіз?», ал екінші сұрақ «Салт-дәстүрді мобильді қосымша(ойын) арқылы зерттеу, танысу қаншалықты тиімді?». Сауалнаманы 200 адам өтті.

Мәліметтерге сүйенсек, халық арасында, әсіресе жастар арасында қазақ дәстүрлері туралы білімді кеңінен тарату қажеттілігі айқын көрініп тұр. Қазақ мұрасын терең түсінуге және бағалауға көмектесетін білім беру бағдарламаларын және мәдени іс-шараларды дамыту маңызды. Бұл ұлттық бірегейлікті нығайтуға және мәдени құндылықтарды келешек ұрпаққа сақтап қалуға ықпал етеді. Ал екінші сұрақ нәтижелері бойынша респонденттердің басым көпшілігі (90 %-дан астамы) қазақ дәстүрлерін визуалды новелла форматы арқылы үйренуді өте тиімді деп санайды. Бұл интерактивті оқу әдістері, әсіресе ойындар, аудитория арасында қызығушылық тудыратынын және жағымды қабылданатынын көрсетеді. Мұндай формат жастарды көбірек қызықтырады және мәдени құндылықтарды үйрену үдерісін қызықты әрі қолжетімді етеді. Қалған респонденттер мұндай тәсіл тиімсіз о санайды. Сауалнама нәтижелері бойынша ойын (көрнекі новеллаларды) пайдалану қазақ дәстүрлерін үйренуде үлкен әлеуетке ие екені және оны көпшілік оң қабылдайтыны анықталды. Бұл осындай білім беру ойындарын жасау қажеттілігін және олардың мәдени мұраны сақтау мен жеткізудегі рөлін растайды. Дегенмен, кейбір адамдар үшін мұндай әдістер аз тиімді болып көрінуі мүмкін, сондықтан халықтың әртүрлі топтары үшін балама оқыту әдістерін де қарастыру маңызды.

Біздің қосымшадағы кейіпкерлер мен фондық көріністерді жасау үшін біз жасанды интеллект технологиясын пайдаландық. [7] Бұл әдіс қазақ дәстүрлерінің рухын сақтай отырып, заманауи визуалды стильді көрсетуге мүмкіндік берді. Жасанды интеллекттің көмегімен біз кейіпкерлердің ұлттық киімдердегі бейнесін, сондай-ақ қазақ жерінің әсем табиғатын және мәдени ерекшеліктерін көрнекі түрде жеткіздік.[9]

Эксперимент ретінде біз сегізінші сынып оқушыларынан осы ойынды ойнауды сұрадық. Ойыннан кейін оқушылардан сауалнама алдық. Нәтижесінде, оқушылардың көпшілігі ойынды өте қызықты

деп тапты. Олар қазақ дәстүрлері туралы көп жаңа ақпарат алғанын айтты. Сонымен қатар, ойынның графикасы, кейіпкерлері және қазақ тіліндегі дыбысталуы да жоғары бағаланды. Қорытындылай айтқанда, қазақ мәдени мұрасын жастар арасында дәріптеу бүгінгі қоғамдағы маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Мобильді қосымшалар мен көрнекі новеллалар ұлттық дәстүрлерімізді заманауи технологиялар арқылы үйрену мен насихаттаудың тиімді механизмдері ретінде қызмет етеді. Интерактивті элементтермен біріктірілген оқу әдістемелері жастардың қызығушылығын оятып, дәстүрлеріміздің тереңдігін түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл тәсіл жастардың мәдени білімін арттырып, ұлттық бірегейлікті сақтауға ықпал етеді. Қазақ дәстүрлері мен тілін үйренудің интерактивті жолдары болашақ ұрпақты рухани тұрғыдан байытады, олардың патриоттық сезімдерін нығайтады. Ren>Py платформасы сияқты заманауи құралдарды пайдалану шығармашылықты дамытуға, және мәдени контенттің интерактивті формаларын жасауға таптырмас мүмкіндік береді.

Осылайша, қазақ мәдениетінің байлығы мен дәстүрлеріміздің қадір-қасиетін жастар арасындағы білім беру жүйесіне енгізу – ұлттық мәдениетімізді сақтау мен дамытудағы маңызды қадам болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Традиции и обряды казахского народа. Kazakh traditions and customs Алматы, Евразия, 2017.
- 2 Tychsen, A., et al. «The Role of Narrative in Video Games.» Сидней, Австралия, 2008, С. – 24.
- 3 Prowell, J. «Visual Novels: A Beginner's» Япония, 2021, С. – 3.
- 4 Мусин, Н. «Казахские традиции: исследование и влияние.» Башкортостан, Россия, 2016, С. – 459.
- 5 Thomas, F., & Johnston, O. «Disney Animation: The Illusion of Life. Нью-Йорк, 1994. – С. 576.
- 6 McCloud, S. «Understanding Comics: The Invisible Art.» Нью-Йорк, 1993, - С. 221.
- 7 Murray, J. H. «Hamlet on the Holodeck: The Future of Narrative in Cyberspace.» Кембридж, Массачусетс, 1997, - С. 336.
- 8 Costikyan, G. «I Have No Words & I Must Design.» Лондон, Англия, 2002, С. – 221.

ТЕГІ ҮШІН АЗАП ШЕККЕН – ҚАРАТАЕВТАР ОТБАСЫ

САТДЫКОВА Н. Н.

тарих пәнінің мұғалімі, №42, Ақ ниет гимназиясы, Орал қ.

АЙБЕРГЕНОВА З.

10 «Д» сынып оқушысы, №42, Ақ ниет гимназиясы, Орал қ.

Қазақ халқының қасіретті кезеңінің әлі де ашылмаған ақтандар беттері көп. XX ғасырдың басындағы аласапыран кезең атап айтқанда қазақ байлары мен ауқаттыларын көмеспекелеу, қазақ зиялылары мен алаш қайраткерлерінің қуғын-сүргінге ұшырауы әлі де толық зерттелген жоқ. Қоғамда ұлттық зиялы қауым өкілдерінің, саяси қоғам қайраткерлерінің, тіпті ел ішінде танымал болған белгілі мемлекет қайраткерлері мен саясаткерлердің есімдері XX ғасырдың 20 жылдарының соңынан басталған кеңестік жүйенің арнайы жүргізген саяси іс-шараларының құрбаны болып кете берді. Осы қасіретті жылдары жекелеген адамдар ғана емес түгелімен бір әулеттің, отбасылардың тағдырын талқандап, қазақ халқының тарихында өшпес із қалдырғаны мәлім.

Қазіргі кезде осы проблемаларды пайымдылықпен зерттеудің нәтижесінде тарихымыздың көмескі беттерінің шындығы ашылып, оларға шынайы баға беру жолға қойылды деп айтсақта болады. Тәуелсіздік алған уақыттан бергі 30 жыл ішінде тарихи танымды жаңғыртып, ақтандарды анықтауға, саяси қуғын-сүргін көрген азаматтарды ақтауға барынша мүмкіндік жасалуда. Оның бастамасы болып 1993 жылғы 14 сәуірде «Жаппай саяси қуғын-сүргіндерді ақтау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. 1997 жылы ҚР Президентінің Жарлығы бойынша, 31 мамыр – саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні болып жарияланды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевта қуғын-сүргін мен ашаршылық құрбандарын ұрпақ жадынан шығармауды ұдайы еске салып келеді. 2018 жылғы 31 мамырдағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күнгі жолдауында «Еліміз басынан өткен осынау сұмдық сынақтарды ешқашан ұмытпайды және ең ұлы қазына – Тәуелсіздікті бағалап, сақтай біледі. Тарихымыздың осы ащы тағылымы оны Қазақстанның қазіргі ұрпағының жадына тоқып, зердесіне түйе білуімен құнды болмақ» деген болатын. [1, 16].

XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы аласапыран кезеңде қаншама жазықсыз адамдар «халық жауы» ретінде жаппай қуғын-сүргінге ұшырап, елдің алыс бұрыштарына жер аударылды. Тіпті ата-аналары, бауырлары, әпке-қарындастары, әйелдері, ұлдары,

қыздары және басқа да отбасы мүшелері темір торға тоғытылып, тозақ азабын тартты. Осындай ауыр айыптан айыға алмай кеткен, тұтастай бір отбасылар саны мен олардың тарихы күні бүгінге дейін беймәлім. Сталиндік саясаттың қасірет зардабын шеккен қазақтың текті әулетінің ұрпақтарының бірі – Қаратаевтар отбасы.

Қазақ қоғамында айрықша құрметке бөленіп, ерекше мәртебе ие болған хандар, сұлтандар, билер, батырлар әулеті жетерлік. Тегі асылдың ұрпағы да кемел болатыны анық. Бұл жөнінде тарихшы Ж.Жақсығалиев «Тектілік феномені» атты мақаласында «Жеті атасы би болған, жеті жұрттың қамын жер» деген аталы сөздер бақ-жұлдызы жарқырай жанған осындай текті әулеттерге қатысты айтылса керек. Бұған қазақ тарихындағы жеті атасынан құт үзілмеген Уәлихановтар, Шормановтар, Бабажановтар, Кенесариндер, Бөкейхановтар, Қаратаевтар, Сейдалиндер тәрізді тарихи әулеттер мысал бола алады. Бұлар бірін-бірі қайталамайтын, әрқайсысы айрықша бөлек даралыққа ие ұлт генофондының арналы салалары» [2; 26.] деп түйіндейді.

Қаратаевтар әулетінің тарихы қақында тарихшы-ғалымдар Ө.Озғанбай, Б.Құрманбеков, Х.Есенжанов, Т.Рысбеков, А.Ахмет, Ө.Мұқтар, тағы басқалары зерттеу жұмыстарын жүргізіп, өз еңбектеріне арқау еткен.

Қаратаев Арон-белгілі қоғам қайраткері, әскери комиссар, XX ғасырдың 20 жылдары бай-жартылай феодал деген айып тағылып, жер аударылған қазақ зиялыларының бірі.

Батыс Қазақстан облысы бойынша Алаш партиясы, Алашорда үкіметі идеясы үшін мемлекеттік қудалауға және қуғын-сүргінге ұшыраған адамдарды анықтау бойынша жұмыс тобының жетекшісі т.ғ.к. Альфия Байболсынованың «Сарғайған істе сақталған сурет» мақаласы «Егемен Қазақстан» газетінде жарияланып, онда Арон Қаратаевтың отбасылық 2 суреті табылғанын маңызды тарихи жаңалық ретінде атап көрсеткен. Табылған суреттің бірінде – Арон Қаратаевтың өзі жеке түскен, екінші суретте отбасы – отағасы А.Қаратаевтың өзі, зайыбы Хұсни-Жамал Нұралыханова, қызы Шахзада мен кішкентай ұлы бар. [3, 26.]. Сонымен қатар тарихшы А. Сабырғалиқызы Батыс Қазақстан облыстық полиция департаментінің арнайы архивінде Арон Ахметұлы Қаратаев туралы П-4290 айыптау ісі сақталған құжат көшірмесімен жұмыс жасағанын, Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивіндегі 992 қорында дүние-мүлкінің тәркіленіп, жер аударылғаны туралы тарихи құжаттардың бар екенін атап көрсеткен. Сондай-ақ, Батыс

Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағатындағы 992 қорындағы А.Қаратаев отбасының дүние-мүлкінің тәркіленіп, жер аударылғаны туралы тарихи құжаттары және осы мұрағатта П-1 қорының 3-тізбе, 506 бумасынан Арон Қаратаевтің жеке іс – парағында өзінің анкетасында партияда жоқтығын, 5 сыныптық білімін, кеңсе қызметкері екенін көрсеткен. Сонымен қатар, жасы-49 да, және жанұя мүшелеріне әйелін-51 де, қызын -16 да, ұлын-15 жаста және келіні мен оның 6 жасар баласын атап көрсеткен [8, 2-36].

Сондай-ақ, Батыс Қазақстан облысы энциклопедиясында да ешқандай Арон Қаратаев туралы жазылмаған. Отбасының тірегі, мемлекеттік қайраткер Арон Ахметұлы Қаратаев туралы БҚО Полиция департаменті архивінде П-4290 айыптау ісі сақталған. Айыпталушының жеке іс-парағында Арон Қаратаевтың 1874 жылы бай отасында дүниеге келгені және руы «Төре» деп жазылған. А.Қаратаев патшалық Ресей тұсында Орынбор гимназиясында білім алып, жоғары қызмет істеген зиялы азамат атанған. Ол қарапайым әскери қызметкерден бастап Орал қаласының полиция бастығы (обер-полицеймейстер) лауазымына дейін көтерілген. Ескі тәртіптің құлауына байланысты қызметтен кетіп, жеке меншік шаруашылығымен шұғылданған. Атақты бай және бұрынғы патшалықтың қызметкері ретінде өзінің тұрғылықты мекені БҚО Жымпиты ауданының №24 ауылынан 1928 жылы тәркіленіп, Алматы округінің Ашыбұлақ (қазіргі Алматы қаласы маңы) деген жерге 5 жылға (1929 жылдың 2 ақпанынан бастап) жер аударылған (ПД архивінде КазЦИК-тің 1928 жылғы 27 тамыздағы декретіне сәйкес Алматы облысы, Еңбекші Қазақ ауданы, «Талды-Бұлақ» деген жерге жер аударылғаны жазылған.). Ал оның жер аударылуы туралы егжей-тегжейлі мына құжатта жақсы берілген: Батыс Қазақстан облысының мұрағатының №992 қорында «Хаттама №7. 26 қыркүйек 1928.

1 Жергілікті қазақ халқының ірі байларынан мүлікті тәркілеу туралы ОАК және ХКК декретін өткізу жөніндегі Орал қалалық Атқару Комитеті пр комиссиясының отырысы

Тыңдалды: Қызыл Орданың бұрынғы полицмейстері Орал қаласынан Қаратаев Аронның шаруашылықтарын тәркілеуге және көшіруге жататын шаруашылықтардың тізіміне енгізуге қатысты жеделхаты.

Қаулы етті: басшылыққа алу. Қаратаев Аронның шаруашылығы жер аударылуға қолайлы деп есептелінеді деп жазылса, осы қорда «әлеуметтік жағынан қауіпті элемент. Жеке меншігі аумағында

Каратаев Арон қызметшілер ұстайды. Шығу тегі бойынша қазақ-қырғыз. 56 жаста руынан «ТӨРЕ», бұрынғы сұлтандар тумасы. Қарашығанақ болысының №8 ауылы Орал округінің Шалқар ауданының №24 ауылында тұрады. Үйленген, орта білімі бар. [9, 24 б].

Арон Ахметұлы Қаратаев 1993 жылы 14 сәуірде «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы жарлыққа» сәйкес, ешбір қылмыстық құрамы жоқ деп танылып, заңды түрде ақталған.

Арон Қаратаев Патшалық Ресей тұсында білім алып, жоғары қызмет істеген зиялы азамат атанды. Орал қаласының полиция бастығы (обер-полицмейстер) лауазымына дейін көтерілген. Ескі тәртіптің құлауына байланысты қызметтен кетіп, жеке меншік шаруашылығымен шұғылданған.

Арон Қаратаевтың Жетісу жеріне жер аударылғаннан кейінгі тағдыры туралы мардымды ақпараттар жоқтың қасы. Сондай-ақ жұбай мен қызы Шахзада Шонанова туралы тарихи деректер болғанмен, отбасылық суретте көрсетілген ұлы туралы да ешбір деректер кездеспей отыр.

Арон Қаратаевтың жұбайыда осал жан болмады. Хұсни-Жамал Жәңгірханның немересі, әкесі Зұлқарнай Шөкіұлы Нұралыханов. Хұсни-Жамал Зұлқарнайқызы (Нұралыханова) өткен ғасырдың аяқ шенінде қазақ қыздарына арнап 1883 жылы Бөкей ордасында мектеп ашқан, талай талантты шәкірттер тәрбиелеген ағартушы ұстаз. Хұсни-Жамалдың алдынан білім алған шәкірттер қатарында қазақтың қайраткер қыздары - Алма Оразбаева, Рәзия Мендешова, Әмина Мәметова болған.

Қазіргі таңда Батыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінде Хұсни-Жамал Зұлқарнайқызының алғаш қыздарға арнап мектеп ашқаны жөнінде және оның шәкірттерінің фото-суреттері арнайы стендіде орнатылған. Қайраткер Арон Қаратаевтың отбасындағы оның зайыбы Хұсни-Жамал Нұралыханова мен оның қызы Шахзаданың Батыс Қазақстандағы XX ғасырдың 20 жылдарындағы қоғамдық-саяси өмірде белсенді қызмет атқарып, жергілікті «Қазақстан» газетіне шығарылуына, оның таралуына зор үлес қосқан жандар екенін қазіргі көпшілік қауым соңғы жылдардағы тың ақпараттар арқылы тани бастады.

1923 жылы Хұсни-Жамал Орынборда Алма Оразбаевамен кездескенде, шәкіртінің ел-жұртының жоғын жоқтайтын қайраткер болып жетілгеніне қуанып, “еңбегім еш кетпеген екен” деп мәз болған. Сөйткен Хұсни-Жамалдың тағдыры не болды? Шахзада мен күйеуі Телжан Шонанов Оқу комиссары Темірбек Жүргенов

басқарған диверсиялық топтың құрамында Қаз МУ ғимаратын өртемек болды деп ұсталғанда, қартайған Хұсни-Жамал Алматыда көшеде қаңғып қалды. [7, 46].

Телжан мен Шахзада түрмеде, дүние-мүлкі, үйі тәркіленген. «Жалғыз қыздан бір айырылып, ішерге тамақ таппай хұббийм қатты қиналды-ау», – деп Зияда Мағзомқызы Қаратаева кейіннен талай көзіне жас алды. Бақытжан Қаратаевтың немере қарындасы Зияда апай Алматыда киім тігіп, нанын өзер тапты. Сондай ауыр күндерде Хұсни-Жамал кешқұрым уақытта Зияда туысының паналап отырған қуықтай үйіне қаңғалақтап келетін. Қартайған Хұсни-Жамал көзге түрткі. Таныстар сырт айналып кетті. Сейіткерей – Астраханьдағы дәулетті байлардың бірі, осындағы қалмақ базарының қожасы болғандықтан, оның үйін тінтуге жандармерияның батылы бармаса керек. Дегенмен, Хұсни-Жамалдың соңына Астрахань мен Орынбор жандармериясы күпия аңду қойды. Шахзададай қайратты да білімді қыздың анасы Хұсни-Жамал көшеде қаңғып қалып, 1945 жылы Алматыда көз жұмды. Аштан өлді деген де сөз бар. Оралда да қуғын-сүргінге ұшырап жатқан төрелеріне кете алмай Алматыны кимай жүргені, бөлкім Шахзадасынан бір хабар болып қалар деген ана көкірегінің үміті болар. [7, 46].

Қазақ қыздарының оқып білім алуына үлкен үлес қосқан, шыққан тегіде асыл қазақтың аяулы қызы Хұсни-Жамалдың да қай жерде жерленгені туралы ешбір дерек жоқ.

Шахзада Шонанова (Қаратаева) XX ғасырдың 20 жылдарында қазақ даласындағы мәдени-ағарту саласындағы көптеген іске ұйытқы болған, тіпті кей деректерде дәрігерлікпен де айналысқаны атап көрсетілген, қазақтың көзі ашық әрі ату жазасына кесілген санаулы қыздарының бірі. Екі жағынан да текті ұрпақтың тұяғы Шахзада Шонанова туралы көптеген жерлес тарихшы аға-апаларымыз мақалалар жариялағанмен, оның әкесі Арон Қаратаев туралы әлі де ашылмаған тұстары жетерлік.

Отбасылық фотодағы ортада тұрған кішкентай қыз бала Арон Қаратаевтың жалғыз қызы - Шахзада Шонанова (Қаратаева) 1903 жылы 5 сәуірде Батыс Қазақстан облысы, қазіргі Сырым ауданында дүниеге келіп, нәубет саясаттың жазықсыз құрбанына айналып 1938 жылы 9 наурызда ату жазасына кесілген жалғыз қазақ қызы. Ол қазақ тарихында қоғам қайраткері, ұстаз, Алаш қозғалысының өкілі ретінде танымал болатын. [4; 6 б].

Жалпы Шахзада Шонанова туралы баспасөз беттерінде, көптеген тарихшылардың еңбектерінде мақалалар жарияланған.

Атап айтқанда Ә. Тәкенов, Д. Сүлейменова, Ш. Бегімқұлованың зерттеулерінен негізге алынды. Тарих ғылымдарының докторы, профессор Әбу Тәкенов Шахзада Шонанованың (Қаратаева) өмір жолын, оның қоғамдық көзқарасының қалыптасуын, қызметін, жазықсыз жалалы болғаны жөнінде көптеген мәлімет келтірген. Ол «Жасы 34-ке келсе де, белгілі бір мамандық алуға талпынады. Алайда бұл ниетіне де жете алмайды. Жету түгілі, оның өзі де 1937-1938 жылдардағы саяси науқанның құрбаны болып кете барады» деп жазады. [6, 286].

Жазықсыз жабылған жала және Шахзада Шонанованың (Қаратаеваның) қиылған ғұмыры 19 жасынан қызметке кірісіп, мәдени-ағарту саласында көптеген іске ұйытқы болған, халыққа адал қызмет етуді армандаған, саяси қудалауларға мойымаған Шахзада Шонанова не бары 34 жыл өмір сүріп, сұрқия саясат құрбаны болды. Осы кезеңде ел арасында 1937 жылы жаппай айыптауда азаматтар бірінің үстінен бірі арыз жазып, өзін-өзі қыруға себепші болды деген пікірлер бар. Өздеріне қажетті адамдардың үстінен іс қозғауға негіз болатын әңгімені НКВД-ның өзі ұйымдастырғаны да бұл күнде ешкімге жаңалық емес. Ойлап қарасақ, неміс, жапон империалистерімен қазақты ауыз жаласты деп айтудың өзі де ақылға сыймайды. Осы күндері архив құжаттары беттерін ақтарып отырсақ, небір заңсыздықты, жалақорлықтың тәсілдерін қолданғанын көреміз. Осындай негізде Шахзаданы айыптау НКВД үшін аса қажет болған сияқты. Өйткені онсыз жоғары оқу орындарында ұлтшылдық ұйымдардың әреке-тіне қалай сендіруге болады. Ал Шахзада қай жағынан алса да, ынғайлы болып шықты. Шыққан тегі де, күйеуінің «халық жауы» ретінде тұтқынға алынуы, сауатты болуы, көптеген Алаштық зиялы азаматтармен араласуы – бәрі де бұлтартпас айғақ ретінде ойластырылған. Мысалы, 1938 жылдың 6 қаңтарындағы хаттамада Шахзада өзін антисоветтік ұйымға 1926 жылы Ыдырыс Мұстамбаев тартты деп «мойындаған», 13 қаңтардағы жауабында «ҚазМУ-да оқыған кезде мен студент жастар ара-сында күнбе-күн антисоветтік, ұлтшылдық насихат жүргіздім. Контрреволюцияшыл, буржуазияшыл, ұлтшылдық идеясын кеңінен тарттым» деген сөздер жазылған.

Бүгінгі таңда Шахзада Шонанова жөніндегі тарихи құжаттар мен фотоларды өлкетанушы Жайсаң Ақбай, тарихшы Дәметкен Сүлейменова, Батыс Қазақстан облыстық мұрағат қызметкері Меңсұлу Калимуллина, ақын Ақұштап Бақтыгереева өскелең жастарға насихаттап жүр. Бұл жөнінде Орал қаласындағы жоғарғы

санатты тарих пәнінің мұғалімі Нұрия Жекекқызының «DANAKAZ» журналында шыққан «Отыз бесінде атылған ару» мақаласында (№2-3(13) 2014 жыл): «Шахзада туралы алғаш зерттеген – Батыс Қазақстан гуманитарлық академиясының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты Сүлейменова Дәметкен Досмұханқызы. Ол Алматыдағы мемлекеттік архивтен №06007 істің №1 томын тауып, 1938 жылы 5 қаңтар күні тұтқынға алынған Шонанованың өз қолымен толтырған «Тұтқындалушының анкетасымен» танысқан. Онда Шонановтар отбасының Алматы қаласында Красин көшесі, 51-үйде тұрғанын, Шахзаданың әлеуметтік тегі – бай-полуфеодал деп көрсетілгенін анықтаған. Шахзада Шонановаға сол кездегі Қылмыстық Кодекстің 58-бабы бойынша «антисоветтік ұлтшылдық ұйымдармен байла-ныста болды, ұлтшылдық жұмыстарды белсенді жүргізді» деген айып тағыл-ған екен» деп көрсетеді [5, 45 б]. Шахзада Аронқызы Қаратаева 1958 жылы «қылмыс құрамының жоқтығына» байланысты ақталған. Бұған қатысты құжаттар БҚО Мұхит Мерәлі атындағы Қаратөбе аудандық тарихи-өлкетану музейі қорында да сақталған. 1938 жылдың 9 наурызында «халық жауларының әйелдерінің» ішінде тек қана жалғыз Шахзада атылған. НКВД-ның бұл «тандауы» тегінен-тегін болмаса керек... (мәселе оның шыққан тегінде – Қаратай сұлтан т.б. болса керек).

XX ғасырдың басындағы ең азапты, зұлмат жылдардың тарихы қазақ халқы үшін орны толмас үлкен қайғы-қасірет әкелгені бәрімізге мәлім. Бүкіл елді қамтыған бұл зұлмат біздің өңіріміздіде айналып өткен жоқ. Есімі елге танымал, қоғам қайраткерлері, ақын ақын, гүлама ғалым, не бір қазақтың кемеңгерлері «халық жауы» деген жаманатқа танылып, отбасыларымен жазықсыз жазғырылып, итжеккенге айдалып, атылғандар қаншама...

Өткен ғасырдағы саяси қуғын-сүргін большевиктік-сталиндік биліктің кінәсінен бастау алған. Қуғын-сүргіннің мұншалықты ауқымын білетін адамзат бұрын-соңды білген емес. Қазақ даласындағы репрессия халқымызға орасан зор адами және экономикалық шығын мен зиян әкелді. Сол Сталиндік сойқандар мен зорлық-зомбылықты, бүкіл халқымыз, әсіресе жас буын бүгін бастан өткерген кешегі қасіреттерді толық білгені жөн.

Ұлттың азаттығы жолында, ел қауіпсіздігі жолында, халықты ағарту жолында өмірін берген өр тұлғаларды ешқашан ұмытпауға тиіспіз. Оларды ақтау, лайықты баға беру тарих алдындағы міндетімізді орындау ғана емес, қазақ халқының қандай қайсар ел болғанын әлемге әйгілейтін іс. Ел тарихындағы осы уақытқа дейін

жабық тақырыпқа айналып келген өзекті мәселе қоғамдық-саяси тарихтан лайықты бағасын алып, жаңа зерттеулерге жол ашады деп ойлаймыз.

Қорыта келгенде айтарымыз, саяси қуғын-сүргін құрбандарының ішінде күні бүгінге дейін тарихтан өз орнын алмай келгендері бар. Сондықтан зерттеу жұмыстарын әлі де жалғастыру қажет. Жай ғана жалғастырып қоймай, нәтижеге қол жеткізуге тиіспіз. Бұл тарих пен ұрпақ алдындағы борыш.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Елбасы 31 мамыр – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күніне арналған үндеу жолдады. Егемен Қазақстан газеті. 2018 ж. 31 мамыр.

2 Айтжанбайқызы Г. Қанда қандай күдірет бар?//Егемен Қазақстан, 1 тамыз 2018 ж.

3 Байболсынова А.С. //Сарғайған істе сақталған сурет.//Егемен Қазақстан. 2022 ж. 28 наурыз

4 Байболсынова А.С. //Шахзада Шонанова(Қаратаева)-саяси қуғын-сүргін құрбаны болған қазақ қызы.//Дана. №4-5 2016 ж. 28 б.

5 Жекекқызы Н. Отыз бесінде атылған ару.// Дана. 2015ж. №2

6 Сулейменова Д. Д. Батыс Алашорда тарихы – өлке тарихының құрамдас бөлігі. – Алматы: Арыс, 2007 ж. – 136 бет

7 Сәрсембина Б. Қаратаевтар қасіреті. Жас алаш. – 2010. – №48. –17маусым.-4б

8 Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві, 1-қор, 3-тізбе, сақтау бірлігі-1, бума-506

9 Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві, 992-қор, 1-тізбе, сақтау бірлігі-5, бума-1

ВОССОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИИ О КАЗАХСКИХ ХАНАХ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВУЮ ХРОНОЛОГИЮ

СЕЙТКАЗИНА М. А.

ученица 10 «А» класса, СШ № 4, г. Ақсу

АУБАКИРОВА А. С.

учитель географии, СШ № 4, г. Ақсу

Казахское ханство – казахское государственное образование, возникшее в 1465 году на территории современного Казахстана,

вследствие распада Золотой Орды, а затем Узбекского ханства в 1468 году [1, с.1].

Образование ханства. На территории современного Казахстана после распада Золотой Орды образовалось ханство Абулхайр-хана. Жёсткая политика Абулхайра привела к тому, что в 1460 году часть племён вынуждены были откочевать в Моғулистан. Эти племена возглавляли султаны Жанибек и Керей. Племена расположились в Семиречье и создали самостоятельное государственное образование – Орду. За этой Ордой закрепилось название Казахское ханство. Несмотря на то, что первым ханом Казахского ханства становится Керей, фактическое управление ханством лежало в руках султана Жанибека. Именно он начал войну против Абулхайра. И после смерти Абулхайра во время его похода в 1468 году, вся территория Узбекской Орды без боёв переходит Жанибеку. Территория Казахского ханства к 1500 году заметно расширилась и распространилась на весь восточный Дешт-и-Кипчак.[2, с. 1]

В Казахском ханстве на протяжении нескольких веков существовала ханская власть. Ханская власть в казахском ханстве была основой политической системы и играла ключевую роль в управлении государством, обеспечении его внутренней стабильности и защите от внешних угроз. Хан был не только политическим и военным лидером, но и важной фигурой в социальной и культурной жизни казахского народа.

Актуальность проекта: История Казахского ханства и его правителей играет важную роль в формировании национальной идентичности Казахстана. Казахские ханы, такие как Керей, Жанибек, Абылай, Тауке, Касым и другие, внесли значительный вклад в развитие государства, в его дипломатические отношения и военные победы. Однако знания о них часто остаются разрозненными и малоизвестными широкой аудитории. В современном мире цифровые технологии позволяют не только сохранить историческое наследие, но и сделать его доступным для общества. Разработка первой цифровой хронологии казахских ханов станет важным шагом в изучении и популяризации истории Казахстана, объединяя исторические данные, географические объекты и мультимедийные материалы.

Проект направлен на:

Популяризацию истории казахских ханов через современные цифровые технологии.

Создание интерактивной хронологии с ключевыми местами, связанными с правлением ханов.

Развитие образовательного и историко-культурного наследия в Казахстане.

Создание карты расположения ханов по территории современного Казахстана с использованием QR-кодов.

Цель проекта: создать цифровую хронологию казахских ханов, отражающую ключевые исторические места, связанные с казахскими ханами, и наполнить её мультимедийным контентом (3D-реконструкции, интерактивные экскурсии, архивные документы), что позволит сделать историю более доступной и увлекательной.

Гипотеза: если создать цифровую хронологию казахских ханов с использованием современных технологий (3D-моделирование, GPS-маршруты), то это позволит:

Систематизировать и сохранить историческую информацию о Казахском ханстве.

Сделать знания о казахских ханах доступными для широкой аудитории (студентов, туристов, исследователей).

Повысить интерес к истории Казахстана за счёт интерактивного контента.

Развить историко-культурный туризм, предоставляя удобные маршруты и виртуальные экскурсии.

Таким образом, цифровизация исторического наследия может стать эффективным инструментом его изучения, сохранения и популяризации.

Научная новизна проекта

Первое в Казахстане создание комплексной цифровой хронологии казахских ханов с привязкой к историческим событиям, ставкам ханов, местам сражений и захоронений.

Использование искусственного интеллекта (ИИ) и блокчейна для анализа исторических данных и их защиты.

Разработка интерактивных образовательных программ для школ, университетов и туристических платформ.

Внедрение цифровых технологий в историко-культурный туризм, что создаст новые маршруты и повысит интерес к внутреннему и международному туризму.

Этот проект объединяет историческую науку, цифровые технологии и туризм, предлагая инновационный способ изучения и сохранения национального наследия.

Задачи проекта

Собрать и проанализировать исторические данные о казахских ханах.

Определить ключевые географические точки (столицы ханств, поля сражений, места захоронений)

Разработать интерактивную платформу, объединяющую текстовые и визуальные материалы.

Способствовать популяризации исторического туризма в Казахстане.

Раскрыть деятельность каждого хана.

Определить точную хронологию правления казахских ханов

Методы исследования

Анализ исторических источников, архивных данных и научных публикаций.

Картографирование и использование геоинформационных систем (GIS).

3D-моделирование и реконструкция утраченных объектов.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы в образовательных проектах. Возможность внедрения цифровых технологий в музеи и туристическую отрасль. Популяризация исторического наследия Казахстана через цифровые платформы.

Целевая аудитория проекта

1 Школьники, студенты вузов, изучающие историю Казахстана.

2 Учёные, изучающие эпоху Казахского ханства. Краеведы, занимающиеся изучением региональной истории.

3 Граждане Казахстана, интересующиеся культурным туризмом. Иностранные туристы, изучающие историческое наследие Казахстана.

4 Разработчики VR/AR-приложений, работающие над цифровизацией истории. Дизайнеры и программисты, создающие интерактивные платформы.

Этот проект ориентирован на широкую аудиторию, охватывая как образовательную сферу, так и туристическую индустрию, исследовательские организации и IT-сообщество.

Я ученица 10 класса и активно готовлюсь к сдаче ЕНТ. Чтобы получить положительный результат, мне нужно тщательно изучать историю Казахстана, но очень тяжело запомнить все даты и события. И для того чтобы было легче выучить этап средневековья во время правления казахских ханов, я постаралась создать одностраничный

веб-сайт на платформе Tilda. В нем я разместила эффективные картинки с изображением ханов, указала годы жизни каждого и их краткую биографию. В итоге у меня получился насыщенный и полезный хронологический веб-сайт. Чтобы наш сайт получился особенным и актуальным, я решила добавить QR-коды. По ним одним кликом можно перейти на сайт за более подробной информации о каждом хане с указанием их деятельности, истории и значимости. Сайт нашей хронологии поможет школьникам, студентам и всем кто интересуется историей Казахстана без затруднений увидеть и познакомиться с информацией о великих людях нашей земли.

Изучив различные источники информации, я собрала сведения о хронологии правителей Казахского ханства. Совместно с научным руководителем мы выделили 13 основных правителей Казахского ханства:

Керей
Жанибек
Бурундук
Касым
Хакназар
Шигай
Таукель
Есим
Жангир
Тауке
Болат
Абылай
Кенесары

Вклад казахских ханов в историю Казахстана и Центральной Азии является неоценимым, так как их правление заложило основу для формирования казахской нации и укрепления независимости региона. Каждый из ханов вносил свой вклад в развитие казахского ханства, его культурное, политическое и военное становление. [3, с.170]

Вот основные аспекты вклада казахских ханов:

1 Создание и укрепление Казахского ханства- Керей и Жанибек (1465) – основатели Казахского ханства. Их уход из состава Золотой Орды и создание независимого государства стали важнейшей вехой в истории казахского народа. Они положили начало процессу объединения казахских племен под единым правлением и создали

политическое образование, которое стало основой для дальнейшего развития казахского государства.

2 Развитие и укрепление внутренней политики- Хакназар хан (XVI век): Один из известных казахских ханов, при котором Казахское ханство значительно укрепило свою власть и территорию. Он сумел объединить племена и установить стабильность внутри ханства, что позволило сосредоточиться на внешних угрозах и укреплении государства. Хакназар также активно поддерживал дипломатические отношения с соседними государствами, такими как Османская империя и Россия, что способствовало стабильности и процветанию ханства.[4, с.80]

3 Военные победы и защита независимости- Таукель хан (XVI век): Таукель был важной фигурой в защите Казахского ханства от внешних угроз, в первую очередь от войск Узбекистана и других соседних государств. Он также предпринял несколько военных кампаний против джунгар и других завоевателей, что способствовало укреплению безопасности и целостности ханства.

4 Социально-экономическое развитие- казахские ханы способствовали развитию кочевого скотоводства, которое было основным источником существования народа. Под их руководством развивались торговые отношения с соседними странами, что помогало укрепить экономику и расширять территориальные связи. В период правления ханов активно развивалась культура казахов: музыка, поэзия, устные традиции, ремесла. При хане Абылае был сделан значительный вклад в развитие казахской культуры и усиление единства народа.

5 Дипломатические усилия и международные связи- Казахские ханы часто вступали в дипломатические отношения с соседними государствами, такими как Османская империя, Джунгария, Маньчжурия и Российская империя. Эти союзы помогали Казахскому ханству решать внешние угрозы и укреплять его политическую независимость.

6 Формирование казахской идентичности- Важной частью вклада казахских ханов было их влияние на развитие казахской национальной идентичности. При их правлении формировались основы казахской государственности, а также укреплялись традиции и культура, которые стали символами независимости и единства народа.

Казахские ханы сыграли важную роль в становлении и сохранении Казахского ханства, их правление стало основой

для развития казахской нации, культуры и политической самостоятельности. Они защищали независимость своего народа, развивали экономику и укрепляли внутреннюю стабильность. Вклад казахских ханов в историю Казахстана остаётся значимым и сегодня, поскольку именно их усилия стали основой для создания современного Казахстана.

Ожидаемые результаты и значимость проекта:

Популяризация истории Казахского ханства среди молодежи и туристов.

Создание образовательного ресурса для школ и университетов.

Развитие исторического туризма по местам, связанным с казахскими ханами.

Сохранение и цифровизация исторического наследия Казахстана.

Проект будет полезен для широкой аудитории, включая школьников, студентов, туристов и краеведов. Цифровая хронология поможет усилить интерес к истории Казахстана, а также сохранить культурное наследие для будущих поколений. Таким образом, создание интерактивной цифровой хронологии казахских ханов станет важным инструментом в изучении, сохранении и популяризации историко-культурного наследия Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1 Казахское ханство: Википедия свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Казахское_ханство [дата обращения 03.02.2025]

2 Казахское ханство [Электронный ресурс]. – URL: <https://nurqanatbaizaq.islam.kz/kk/post/kazahskoe-hanstvo-8980/> [дата обращения 09.02.2025]

3 Бакина Н., Жанакова Н., Сулейменова К. Учебник для 6 класса – Атамура, 2018 г. – 240 с.

4 Кан Г.В. История Казахстана: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2011. – 312 с

МАВЗОЛЕЙ МАШХУР ЖУСУПА КОПЕЕВА – НАШЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ (ЭКСКУРСИОННЫЙ ТУР)

СИЛИЧ Н. Е.

учитель истории и географии, ШГ № 24 многопрофильного направления,
г. Экибастуз

МАХАНОВА Д.

учащаяся ШГ № 24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

ШАРИПОВА Д.

учащаяся ШГ № 24 многопрофильного направления, г. Экибастуз

Целью нашего исследования является: углубление понимания учащимися исторического и культурного значения мавзолея Машхур Жусупа Копеева, как неотъемлемой части нашего регионального наследия; формирование чувства патриотизма, уважения к истории и культуре своего народа; развитие исследовательских навыков.

Задачи исследования:

– Изучить биографию Машхур Жусупа Копеева и его вклад в историю казахского народа.

– Ознакомиться с историей создания и архитектурой мавзолея.

– Проанализировать результаты анкетирования и определить уровень осведомленности учащихся о мавзолее.

– Разработать презентацию, посвященную мавзолее, для выступления перед одноклассниками.

– Создать информационный буклет о мавзолее для распространения среди посетителей.

Сакральность (от англ. Sacral и лат. Sacrum - священное, посвящённое Богу) - свойство вещей, понятий и явлений, обозначающее их отношение к божественному, религиозному, небесному, потустороннему, иррациональному, мистическому и отличающее от обыденных аналогов.

Сакраментальный:

1 Связанный с религиозным обрядом, ритуальный.

2 Закрепившийся в традиции, ставший обычным.

Машхур Жусуп Копеев - выдающаяся фигура в истории казахского народа, поэт, просветитель, духовный лидер и активный участник национально-освободительного движения. [1 с. 292]

Родился Машхур Жусуп в конце XVIII века в семье бедного крестьянина. С детства проявлял незаурядные способности к поэзии.

Он пропагандировал идеи равенства, справедливости и важности образования.

Нельзя не сказать о его роли в истории казахского народа:

Стихи Копеева, пропитанные любовью к родине, социальной справедливостью и глубокой верой, быстро распространились среди народа. Он стал символом борьбы за независимость и социальное равенство, был духовным лидером, который вдохновлял народ на борьбу за свои права. Его проповеди и стихи призывали к единству и сопротивлению угнетению.

Копеев сыграл важную роль в сохранении и развитии казахской культуры. Его произведения отражают традиции и обычаи казахского народа. [2 с.190]

А жизнь и творчество оставили глубокий след в истории Казахстана.

Копеев был провидцем и предсказал свою смерть, можно предположить, что строительство мавзолея началось заблаговременно, возможно, еще при его жизни.

Согласно легенде, за год до своей смерти он собрал близких и объявил о скорой кончине, указав точную дату. «Когда я умру, в жаркие летние дни меняйте простыню, которой накроете меня, зимой можно не менять. Тогда вам будет не до меня, т. к. настанут трудные времена. Я не увижу, но вы всё увидите и покоритесь». Он также выразил желание быть похороненным в определенном месте и попросил возвести там мавзолей. [3 с 290]

Почему именно в этом месте?

Выбор места для мавзолея не был случайным. Копеев, как глубоко верующий человек, придавал большое значение месту своего упокоения. Вероятно, он выбрал это место, исходя из своих духовных убеждений и связи с природой. В 1952 году мазар был варварски разрушен. Однако к 150-летию со дня рождения великого человека в 2006 году мавзолей был восстановлен. [4 с 64-66]

Сравнили архитектурный стиль мавзолея периодов XX и XXI веков, представляем вашему вниманию таблицу...

Таблица 1 – сравнение в архитектуре мавзолея

	1930	2006
Форма	Мавзолей имеет традиционную для казахских культовых сооружений форму куба	Мавзолей имеет традиционную для казахских культовых сооружений форму куба, увенчанную куполом. Купол мавзолея выполнен с использованием традиционных инженерных методов, где используется система сводов для равномерного распределения нагрузки.
Материалы	Для строительства использовались местные материалы: камень, дерево, глина	Кирпич - основной строительный материал, так как он хорошо подходит для создания сложных декоративных форм и орнаментов, характерных для исламской архитектуры.
Декоративная часть	Фасады мавзолея ровные, без орнамента.	Фасад мавзолея украшен орнаментами, которые создавались вручную. Мавзолей отражает элементы традиционной казахской архитектуры в сочетании с исламскими мотивами. Это напоминание о богатом историческом прошлом казахов и их стремлении сохранить свою культуру и традиции.

Итог сравнения - мавзолей увенчали куполом, в строительстве стали использовать кирпич, фасад - украсили орнаментом.

Каково же значение данного архитектурного строительства? Машхур Жусуп, предсказав свою кончину, велел построить мазар, который состоял из двух комнат: в передней, при входе, комнате должны были находиться Коран, книги, посуда, седло, предметы конского снаряжения. Эти предметы предназначались для пользования путниками. Во второй комнате он велел соорудить огромную подземную комнату, где должно было покоиться его тело.

На территории мазара имеются:

- гостиница
- столовая в виде юрты
- музей Машхур Жусупа, где имеются вещи писателя и его семьи.

В музее можно увидеть работы мыслителя. Сам памятник стал местом, где молодое поколение учится уважать наследие своих

предков. Мавзолей служит напоминанием о великом поэте и его вкладе в развитие казахской культуры.

Нами было проведено анкетирование учащихся: насколько они знакомы с данным объектом. Из опроса мы поняли, что многие знают, о Машхур Жусупе Копееве, однако не посещали его памятник. Это вы можете увидеть по представленным диаграммам.

Рисунок 1 – результат ответов на 1 вопрос анкеты

Рисунок 2 – результат ответов на 2 вопрос анкеты

Рисунок 3 – результат ответов на 3 вопрос анкеты

Рисунок 4 – результат ответов на 4 вопрос анкеты

Машхур Жусуп Копеев – это...
Казахский поэт, мыслитель, историк, этнограф, востоковед и собиратель устного народного творчества казахского народа
Выдающаяся личность
Поэт, историк с Баянаульского района

Рисунок – 5 – результат ответов на 5 вопрос анкеты

Что хотели бы узнать о мавзолее Машхур Жусупа Копеева?
Почему он является сакральным?
Дату построения, особенности строительства
Что находится в мавзолее?

Рисунок – 6 – результат ответов на 1 вопрос анкеты

Проведя анкетирование, нам пришла идея к созданию ознакомительного буклета в помощь туристам, который мог бы стать визитной карточкой сакрального места. В буклете отображена главная информация, которая служит гидом в ознакомлении с биографией Копеева; историей, архитектурой, правилами посещения и географическим положением мавзолея.

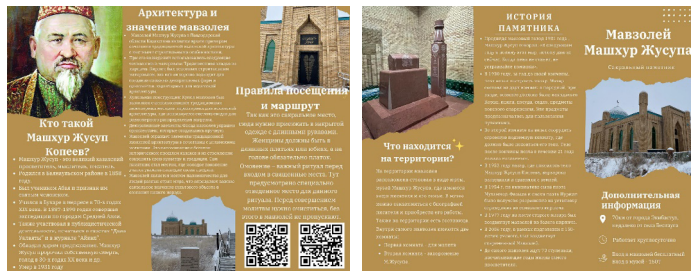

Рисунок 7 – 1 страница буклета Рисунок 8 – 2 страница буклета

Мы пришли к выводу, что мавзолей – это точка, объединяющая людей разных поколений и национальностей, способствующая укреплению межнациональных отношений. Мавзолей Машхур Жусупа Копеева играет важную роль в культурной жизни региона. Он является связующим звеном между прошлым и будущим, который объединяет людей и сохраняет культурные традиции.

Данный проект можно использовать как экскурсионный материал, на уроках краеведения, истории Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Машхур-Жусип Копеев: «Казахстана» Национальная энциклопедия». ТЗ К-М. главный редактор Б. Аяган – Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы» 2005- 560 стр
- 2 Артыкбаев Ж. О. Историческое наследие Машхур Жусуп Копеева - Павлодар, 2004 - 216 стр.
- 3 Машхур-Жусуп: Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. – Издание 2-е, дополненное. - Алматы: Арыс, 2006. – 672 с.
- 4 Журнал «Вестник Омского университета» № 3, 2003–100с.

ТАЙНЫ ДНА АРАЛЬСКОГО МОРЯ: ЗОЛОТООРДЫНСКИЕ ПАМЯТНИКИ, КАК ФАКТ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В РАЗНЫЕ ПЕРИОДЫ ИСТОРИИ

СМАИЛОВА А. Т.
ученица 11 «Б» класса, №21 г. Экибастуз
КУЧ А. А.
руководитель, №21 г. Экибастуз

Аральское море – солёный источник воды, ежегодно привлекающий путешественников своими высохшими просторами и потопленными кораблями. Море исчезает на глазах, и с каждым годом открывает новые тайны, по мере отступления воды. На дне Арала находятся памятники Кердери 1, Кердери 2 и поселение Арал-Асар, свидетельствующие о существовании людей в XII–XV веках. Исследования показывают, что Арал-Асар был полноценным хозяйственным центром и существовал около 200 лет. [7, с.580]

Актуальность исследования заключается в восстановлении исторической картины прошлого с помощью археологических данных, раскрывающих культурное и хозяйственное развитие региона в период обмеления Аральского мор

Аральское море – бессточное исчезающее море, расположенное на территории Узбекистана и Казахстана. Оно образовалось из-за таяния ледников Памира и Тянь-Шаня. Приток вод, впадающих в море, изменялся со временем. Около 13 лет до нашей эры произошло значительное осолонение воды, связанное с уменьшением притока. Интересным является факт, что Аральское море не соответствует физическим законам: его течения движутся влево, в отличие от большинства водоемов северного полушария, а насыщенность воды кислородом увеличивается на глубине.

Морская вода Арала состоит в основном из сульфатов и карбонатов, что делает ее полуморской и полуречной. Названия моря изменялись с течением времени: Геродот называл его «Сакским заливом», а арабский географ Истрахи — «озером Хорезм». В археологии Приаралья обнаружены многочисленные памятники и стоянки, относящиеся к различным эпохам, включая неолит и античность. [6, с.15-96].

С начала нашей эры в регионе развивалась ирригация, достигнув расцвета в VI–V веках до н. э. и продолжая развиваться

в следующие века. Однако уже в III тысячелетии до н. э. уровень воды в Арале начал снижаться, что повлияло на сельское хозяйство.

Примерно в IX веке н. э. Арал пережил новый расцвет благодаря улучшению ирригации и одомашниванию животных. Однако позднее, в XIII веке, ирригационные системы были разрушены Чингисханом, а в XVII веке российские ученые включили Аральское море в свои карты.

Хронология изменений Аральского моря:

– 1960-е годы: Арал был четвертым по величине озером в мире, с площадью около 70 тыс. км².

– 1985–1986 годы: уровень воды снизился с 53 до 41 метра, море разделилось на два водоема — Большой и Малый Арал.

– 1989 год: разделение на Северное и Южное Аралы.

– 2002 год: снижение уровня еще на 10 метров.

– 2006 год: от Большого Арала отделилась глубоководная часть.

– 1960–2009 годы: площадь Арала сократилась с 67,5 тыс. км² до 6,7 тыс. км².

2003–2005 годы: строительство Кокаральской дамбы в Казахстане, что позволило сохранить Малый Арал.

2014 год: исчезновение восточного озера.

Когда море стало меньше, появилось несколько островов, которые стали известны как «Арал» (островное море). Эти острова использовались для военных целей: на одном из них, острове Возрождения, проводились испытания биологического оружия.

В 1990 году были обнаружены геоглифы, напоминающие изображения в пустыне Наска. Исследования показали, что эти рисунки могли быть созданы высокотехнологичной цивилизацией, но их происхождение так и не было выяснено.

Таким образом, Аральское море имеет долгую и сложную историю, от древних времен до современных изменений.

В Аральском море найдено около 60 исторических памятников, среди которых мавзолей Кердери 1 и 2, датируемые XI—XIV веками, и городище Арал-асар, относящееся к золотоордынскому периоду. Эти памятники свидетельствуют о развитой средневековой культуре региона, а археологи называют Арал «Атлантидой» из-за исчезнувших городов и памятников, которые постепенно открываются по мере обмеления моря. [3, с.139-142]

Мавзолей Кердери 1, обнаруженный на высохшем дне моря, был построен из камня и обожженного кирпича. Это сооружение напоминает мавзолей Ясауи в Туркестане и окружено

захоронениями воинов и мастерскими. Экспедиции предполагают, что основная часть города все еще под водой. Мавзолеей имеет форму овала, с украшенными глазурованными плитками и сложной архитектурой. Внутри были найдены захоронения, среди которых одно с золотыми серьгами. Это открытие позволяет датировать памятник XIV веком.

Кроме того, в 20 км от Кердери 1 было найдено другое древнее поселение с останками людей и животных, что свидетельствует о трагической гибели города, возможно, из-за наводнения, связанного с изменением уровня воды в Аральском море. В 2001 году также раскопали Кердери 2, который представляет собой прямоугольное сооружение с похожей архитектурой, что указывает на схожий стиль и эпоху постройки. [2, с.119-122]

Казахстанские ученые имеют уникальную возможность изучать жизнь и быт предков, поскольку найденные города сохранились благодаря водам Арала. Однако памятники требуют охраны, чтобы избежать разграбления, так как они не защищены и могут быть уязвимы для незаконных раскопок. Эти находки свидетельствуют о многократных изменениях уровня воды в Арале и катастрофических обмелениях в разные исторические периоды.

Городище Арал-Асар, предложенное ученым Айдосовым как название древнего поселения, является крупным средневековым поселением без крепости, что делает его больше похожим на большое село. Расположенное в 65,2 км от современного поселка Каратерен, памятник занимает около 6 га. Здесь были найдены разнообразные артефакты, такие как жернова, керамические сосуды и фрагменты железных и бронзовых предметов. Из-за воздействия воды конструкций из сырцового кирпича почти не сохранилось, но в центре поселения осталась овальная форма размером 190×136 м. Площадь Арал-Асара была разделена на поля для выращивания злаков, окруженные каналами. Также был найден некрополь, ориентированный по линии запад-восток, с остатками мавзолеев или тортулаков. В южной части поселения был обнаружен клад — кувшин с металлическими изделиями, что указывает на то, что местные жители скрывали ценности в надежде вернуться. Монеты, найденные в 2021 году, датируются XIV–XV веками, что подтверждает существование поселения в этот период.

Арал-Асар был не просто караван-сараям, а полноценным хозяйственным центром, с развитыми сельским хозяйством и производством, включая керамическое и кирпичное. Найденные

артефакты свидетельствуют о высоком уровне жизни в поселении. [1, с.61-63]

Для перспективного изучения исторических памятников Аральского моря мы сделали сравнительную характеристику.

Таблица 1– Сравнительная характеристика памятников Кердери 1,2 и Арал-Асар.

Кердери 1,2	Арал-Асар
Мавзолей	Поселение
Относится к XI-XIV векам	Датируется XIV веком
Располагался на высохшем дне Аральского моря в 100–120 км от береговой линии	Находится в 65,2 км от современного поселка Каратерен, Аральского района, расположенного в 370 км к северо-западу от г. Кызылорды.
Построен из обожжённого кирпича и обложен глазурованными и неглазурованными декоративными плитками	Построен из сырцового и жженого кирпича
Прямоугольная форма постройки	Овальная форма постройки
Найдены – сосуды с остатками зерновых культур, несколько захоронений в деревянных гробах	Найдены – серпы, косы, ножи, жернова, глиняная посуда, серебряные.

Сравнительный анализ памятников Кердери и Арал-Асар показывает, что они принадлежат одному периоду и использовали схожие строительные материалы. Орудия труда и костные останки подтверждают факт жизнедеятельности человека в этом регионе.

Из выше сказанного можно сделать вывод, что перспектива изучения дна Аральского моря есть, что необходимо дальнейшее изучение ирригации и природных комплексов Приаралья.

Исследование остатков жизнедеятельности человека на дне Арала ведется уже 20 лет, выявлено только два комплекса, сохранившихся в виде могильника и поселения. Из-за скудности материалов трудно определить начало освоения земель дна моря, но можно с уверенностью сказать, что древние люди промывали почву разливами реки и уменьшали минерализацию для дальнейшего ведения сельскохозяйственных работ. Другим немаловажным объектом являлась торговля и обслуживание торговых путей. [4, с.52]

Дальнейшие исследования археологических памятников на дне Аральского моря позволят в будущем, возможно, прояснить процесс адаптации человека в древности к изменениям моря и выхода из экологического кризиса

С момента сдачи плотины, в эксплуатацию до сегодняшнего дня из реки Сырдарья в северное Аральское море поступило 46,6 миллиарда кубометров воды. А за последние 7 лет в море поступило 13,3 миллиарда кубометров воды. В последние годы объем воды в северном Арале снижался, однако с начала 2024 года он вновь начал расти и на сегодня достиг 21,4 миллиарда кубометров.

Мы считаем, что это прямое доказательство того, что Аральское море периодически мелеет и снова наполняется водой, а жизнедеятельность человека и его адаптация к изменениям в данном регионе продолжается в разные периоды истории. Нам посчастливилось стать очевидцами данного исторического процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1 Байпаков, К.М., Воякин, Д.А. (2007б). Поселение Арал-асар. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Кызылординская область. Алматы, 61–63 с.

2 Байпаков, К.М., Воякин, Д.А., Бермаганбетов, А.Ж. (2007в). Некрополь Кердери. в 2006 году. Алматы, 119–122 с.

3 Исследования золотоордынских памятников на дне Аральского моря, поселение Арал -Асар, мавзолей Кердери 2. «Культурное наследие» в 2006 году. Алматы, 139–142 с.

4 Смагулов Е. Мавзолей на дне моря // Кумбез. – 2002. - № 4. – С. 50-52 с.

5 Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Кызылординская область. Алматы: изд-во Аруна, 63–65 с.

6 Бартольд, В.В. (1965а). Сведения об Аральском море и низовьях Аму-Дарьи с древнейших времен до XVII века. Сочинения. Том III. Работы по исторической географии. М.: Наука, 15–96 с.

7 Берг, Л.С. (1908). Аральское море. Опыт физико-географической монографии. Спб.: Типография, М. Стасюлевича, 580 с.

СУДЬБА СОЛДАТА. ОТ ИСТОРИИ СЕМЬИ – К ИСТОРИИ ПОБЕДЫ

СУЛЕЙМЕНОВА А. Ж.

ученица 11-«И» класса, Гимназия №3 для одаренных детей, г. Павлодар

ГУЗЕЙ В. В.

учитель русского языка и литературы, Гимназия №3 для одаренных детей,
г. Павлодар

В 2025 году наши страны будут праздновать великую дату – 80-летие со Дня Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Эту победу завоевали наши прадеды. История каждого солдата стала историей семьи, а история каждой семьи стала историей Победы. В своей работе я хочу показать, что семейные ценности прадедов-победителей, их любовь к Родине, патриотизм, самоотверженность, веру в победу продолжили их дети, продолжили своим трудом, своими достижениями и своей памятью.

Не каждая семья дождалась своего победителя, многие остались на поле сражений, судьба других до сих пор не известна. Чтобы установить судьбу своего близкого существует много информационных ресурсов, с которыми может работать каждый пользователь. Эта работа трудоемкая и долгая, но результат превосходит ожидания. На примере двух моих земляков – детей войны я провела свое исследование военной судьбы их отцов, и с уверенностью могу сказать, что судьбы отцов – патриотов своей Родины продолжили их дети, и не только продолжили, а передали эту эстафету следующим поколениям.

В мае 2021 года года в Музее Воинской Славы г. Павлодара к нам –волонтерам общественной группы «Правнуки Победителей КЗ» обратился сын участника Великой Отечественной войны, наш земляк - Фалеев Дмитрий Никифорович с просьбой найти сведения о своем отце, пропавшем без вести в декабре 1942 г. – Фалееве Никифоре Григорьевиче, 1905 г.р.. Он был призван Рубцовским райвоенкоматом Алтайского края в сентябре 1941 года. А в декабре 1942 г. он пропал без вести. Предыдущие поисковики нашли скудную информацию, размещенную на сайте «Память народа», но конкретных результатов о солдате не было. И мы принялись за поиск. Мы нашли бойцов с фамилией Фалеев более 1000 человек, но не совпадали ни инициалы, ни данные о месте рождения, ни данные о месте призыва, ни имя жены. Наш поиск

затянулся. Благодаря российским поисковикам совместный поиск привел нас к документам Шталага 352, который во время Великой Отечественной находился в Белоруссии в районе Масюковщины. Там в документах немецкого госпиталя за номером 4499 в разделе Truppenkrankenbud была обнаружена запись фамилии Фалеев без инициалов с результатами анализов крови (немцы педантично вели свои записи). Это был документ немецкого госпиталя заключенных шталага 352 [1]. Проанализировав более тысячи фамилий Фалеев, методом отрицания мы предположили, что именно эта фамилия принадлежит отцу Дмитрия Никифоровича. Мы разыскали информацию об этом концетрационном лагере смерти и то, что мы узнали, было очень страшным.

Шталаг-352. Он был создан в конце августа 1941 года около деревни Масюковщина. Зимой 41-42 гг. в «Лесном лагере» около 80 % узников содержалось под открытым небом. Поступавшие в лагерь пленные проходили регистрацию. При регистрации записывали фамилию, имя и отчество пленного, его национальность и т.д.. Многие пленные регистрировались под другими фамилиями, скрывали воинское звание, профессию, национальность. Приказом коменданта лагеря Осфельда от 16 сентября 41 г. устанавливался паек эрзац-хлеба — 160 г в день. Осенью и зимой 41-42 гг. суточный рацион военнопленных состоял из 80-100 г хлеба и двух кружечек баланды, сваренной из гнилой промерзлой картошки с примесью соломы. Иногда в это варево добавляли протухшее мясо — обычно конину. Смертность от голода, холода, побоев достигала невероятных размеров. Каждое утро из сарая выносили 100-150 тел, которые сваливали в общую кучу. Зима 41-42 года была самым тяжелым временем для узников Шталага-352. В это время в нем находилось до 140 тысяч пленных. Именно в эту зиму погибла их основная масса.

«Делили узников и по национальному признаку. Были бараки для русских, украинцев, евреев и выходцев из Средней Азии и Кавказа. Места катастрофически не хватало. Из примерно 130 000 узников, находившихся в лагере в 1941–1942 годах, только 20 процентов смогли разместиться в бараках по 400–500 человек в каждом. Хотя бараки были рассчитаны на 60–75 человек. Остальные находились на улице. В послевоенных документах сохранились воспоминания бывшего узника шталага 352 Г. Воронова: «Помещения, где мы были размещены, представляли собой два темных полуразрушившихся сарая, именуемых немцами бараками № 21 и 22. В отверстия

вверху сараев врывался вовнутрь страшный холод. Они же служили источником дневного света. В сараях не было отопления, пол был земляной. Были жуткая грязь, вонь и темнота. Людей, не мытых уже в течение нескольких месяцев, заедали вши. Вода в бараке совершенно отсутствовала. Люди собирали смешанный с грязью снег и утоляли жажду. Питание состояло из суточной выдачи хлеба 80–100 граммов и двух кружек перлового супа, сваренного с гнилой промерзшей картошкой вместе с соломой... Смертность от голода, холода и побоев достигала необычайных размеров. Каждое утро из сараев вытаскивали 100–150 трупов, которые сваливали в общую кучу. Нижний слой трупов за ночь вмерзал в грязь, и при уборке и вывозке их в яму приходилось раздирать трупы на части» [2].

Мы собрали все найденные документы в поисковое дело и 2 ноября 2021 г. в здании Областного Совета Ветеранов г. Павлодара торжественно вручили Фалееву Д.Н., сыну бойца, погибшего в фашистских застенках. Его слова тронули нас до глубины сердца: «Осенью 1941 г я проводил отца в железнодорожном вагоне на фронт. Этот день остался в моей памяти... Ни одного письма от него не было. Мои поиски не давали результатов. Отца с фронта я ждал всю свою жизнь. Мне уже 93 года. И я рад, что информация о солдате, найденная вами, стала еще одним открытием судьбы воина с фамилией Фалеев, погибшем в застенках фашистского концлагеря Шталаг-352, имя которого вернулось в родной дом» [3].

Дмитрий Никифорович Фалеев в своем интервью рассказал нам, что когда началась война, ему было 13 лет. А в 16 лет он уже работал на секретном строительно-монтажном производстве в Рубцовске, на котором собирались танки. Одновременно юноша учился в школе рабочей молодежи. Мечтой Дмитрия Никифоровича было поступление в юридический вуз, которая осуществилась в 1946 г, когда он поступил в государственный юридический институт имени С. М. Кирова в г. Алма-Ате. По окончании вуза работал следователем прокуратуры, затем прокурором. Около 40 лет Фалеев Д.Н. служил в органах прокуратуры республики. На всех участках своей работы, его отмечали как высококвалифицированного, добросовестного и порядочного человека. Дмитрий Никифорович – Почетный работник прокуратуры, ветеран органов прокуратуры, советник юстиции 3-го класса в отставке. До конца своей жизни он вел активную общественную деятельность, на различных мероприятиях рассказывая молодежи о трудных послевоенных годах, когда страна восстанавливалась после войны, о борьбе с

преступностью, о ветеранах Великой Отечественной войны. Именно на такой встрече в стенах музея Воинской Славы нашего города мы с ним и познакомились. Все больше и больше узнавая судьбу ребенка войны, ставшего генералом, мы поняли, что его судьба неразрывно связана не только с судьбой своей семьи – семьи участника Великой Отечественной войны, но и с судьбой своей страны, а история жизни отца и сына Фалеевых стали страницей истории нашей Победы.

С Асеевой Людмилой Ивановной мы познакомились в 2013 г. в стенах Дома-музея Шафера на мероприятии, посвященном Дню Победы. С тех пор продолжается наша дружба. Сейчас мало кто из школьников знает, что Людмила Ивановна была основателем и первым руководителем Музея «Деды – ветераны, внуки – следопыты» Дворца школьников города Павлодара. «Через всю свою жизнь она несёт память об этом тревожном времени и благодарность своему отцу-фронтовику и другим героям, отважно защищавшим нашу общую Родину – Советский Союз.

– Я ребенок войны, – рассказывает она. – Меня всегда притягивала эта трагическая тема. Когда отец пришел с фронта, он о войне не мог говорить – у него и тут осколок, и там. И в сантиметре от сердца огромная рана. Но эта рана была глубже – в душе. Есть такая фраза: «Пока не будет похоронен последний погибший солдат, война продолжается». Для нас, чье детство прошло в годы войны, она звучит особенно остро, потому что в начале нашей жизни были война и победа. А сколько героических судеб было потеряно для истории» [4, с.2]. Поиском пропавших без вести героев Великой Отечественной войны Асеева Л.И. стала заниматься с 1981 года в отряде «Красных следопытов», который создал и возглавил участник Великой Отечественной войны Владимир Михайлович Дьяченко. «Два года Владимир Михайлович не только занимался с кружковцами, но и торопился написать книгу о без вести пропавших на войне, о незаслуженно забытых фронтовиках, не вернувшихся с войны, погибших на передовой за свою Родину» [5 с.2]. В начале 80-х руководить поисками стала Людмила Ивановна, а отряду было присвоено имя Дьяченко. Ребята вели поисковые работы на полях сражений, где воевали казахстанцы – в России, Украине, Беларуси и Молдавии. К ним обращались за помощью граждане со всего Советского Союза.

В 20 книгах юные следопыты разместили информацию о военных подвигах двух тысяч казахстанских ветеранов. «В 1985 году во Дворце пионеров на основе этих бесценных материалов,

собранных детьми, по инициативе Людмилы Асеевой был создан музей связи поколений «Деды-ветераны, внуки-следопыты». В его экспозицию вошли фотографии, военные письма, награды, капсулы с землёй, привезённой ребятами с мест, где павлодарцы проливали свою кровь, защищая нашу Родину» [4, с.2].

Отец Людмилы Ивановны вернулся с войны. С любовью и гордостью вспоминает дочь своего отца, бережет его награды. А вот описание подвига своего близкого она не знала. Именно его нашли мы, читая наградной лист Кубатько Ивана Кузьмича, размещенного на сайте ОБД «Подвиг народа», который распечатали и вручили ветерану.

Наградной лист

Кубатько Иван Кузьмич

Гвардии лейтенант стрелковой роты 150 Гвардейского стрелкового полка 50-ой Гвардейской стрелковой Сталинской дивизии представляется к ордену «Красная Звезда»..

Тов. Кубатько при прорыве обороны противника в районе северо-западнее с. Николаевки 31 января 1944 г. показал себя смелым и отважным командиром, верным патриотом нашей Родины. Находясь в роте, как представитель штаба, при выходе из строя командира роты заменил его и повел роту на штурм укрепленных высот. С группой бойцов атакует высоту, и после упорного боя, уничтожили две огневые точки до 16 фашистов и овладевает высотой. Его рота врывается в хутор Васильевку и в схватке уничтожает две огневых точки и более 30 фашистов. Отважными делами тов. Кубатько сыграл большую роль в успехе наступления. За смелость и бесстрашие проявленную в наступательном бою и умело управлять ротой тов. Кубатько достоин правительственной награды ордена «Красная звезда». 5 февраля 1944 г. Командир 150 гвардейского стрелкового полка Артюхин [6].

Людмила Ивановна – ветеран педагогического труда, Отличник народного просвещения РК, Отличник культуры РК, руководитель отряда Красных следопытов им. В. М. Дьяченко, создатель и первый руководитель музея «Деды – ветераны, внуки-следопыты» Дворца пионеров и школьников им. М. М. Катаева, поэтесса, общественный деятель. Эстафету любви к своей Родине, сохранения исторической памяти о солдатах Победы, бережного отношения к ветеранам она приняла от своего отца и передала своим ученикам, членам отряда «Красные следопыты», а также современным школьникам, разработав уникальную методику «Педагогика милосердия». Ее

творчество и дела несут в себе добро, любовь к своей Родине, воспитание патриотизма во имя мира и согласия в нашей стране.

Примеров подобных историй наших земляков можно привести немало, их мы собираем на протяжении нескольких лет. Знакомая с судьбой каждого из них, понимаешь, что преемственность поколений очень важна в современном мире, память поколений не должна исчезнуть, потому что сохранять историю и сохранить ее можем мы, правнуки Победителей. А история страны пишется с историй семей, с воспоминаний участников событий, с документальных источников, хранящихся в архивах и музеях, и в итоге маленькие истории превращаются в большую историю Победы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 ОБД«Мемориал»<https://obdmemorial.ru/html/search.htm?f=%D0%A4%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B5%D0%B2&n=&s=&y=&r=>
- 2 Википедия.Шталаг352https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B3_35
- 3 Интервью с Фалеевым Д.Н. от 02.11.2021г., Областной Совет Ветеранов, г. Павлодар
- 4 Валентина Филатова. Живые свидетели истории моей Родины, газета «Ардагер-Ветеран», 27.04.2023 г., №17(1508).
- 5 Валентина Филатова. Судьба солдата, газета «Ардагер-Ветеран», 03.02.2022 г., №5(1444).
- 6 ОБД«Подвигнарода»,КубатькоИ.К. <https://podvignaroda.ru/?id=33303078&tab=navDetailManAward>

ҰЛТТЫҚ КҮРЕСТІҢ АЙЛА ТӘСІЛІН ЖЕТІК МЕНҒЕРГЕН БАЯНАУЫЛДЫҚ ПАЛУАН МҰСТАФА БАЙДАЛЫҰЛЫ

ТОҚТАУБЕК Ж.

оқушы; Өлеңті ЖББМ, Екібастұз қ.

ЗЕЙНОЛЛОВА Ж. Қ.

тарих және география пәні мұғалімі, Өлеңті ЖББМ, Екібастұз қ.

Баянауыл ауданының, Жаяу Мұса ауылында орын тепкен, көненің көзіндей тарихи һәм мәдени орындар жетерлік. Дүбірлеп өткен ақындар мен әншілер, палуандар, батырлардың сайраған ізі жатыр. Солардың бірі атақты палуан Мұстафа Байдалыұлы. Ұлттық күрестің айла-тәсілдерін жетік менгерген палуан күрес

сайыстарында өз ауылының абыройын асқақтатып, намысын қорғаған. Заманында жетістіктерге жетіп, елінің атын шығарған палуанның есімі бүкіл халыққа танымал болған. Өңірдегі базар, жәрмеңкелерде, ойын алаңдарында, жұрт алдында өнер көрсетіп, құрметке бөленген. Палуан Далба тауының етегінде жатқан ауылда 1828 жылы дүниеге келген. Әкесі Байдалы елге сыйлы, абыройлы би болған. Байдалының өзі ұлдары туралы бірең-сараң әңгімелері де бар. Солардың бірі мынандай: Шоң биге сәлем беремін деп Байдалының жас баласы келіпті: Қай баласың? – дейді Шоң. Байдалының дейді, – бала. Байдалының мен көрмеген қай баласысың? – дейді. Жалға түсіп сыналмаған баласымын дейді. Әкем тірі болды, ағам ірі болды, сондықтан билік құра алмаған баласымын дейді. Сонда Шоң би балаға тура қарап: қасқа айғырдың баласы қасқа тумаса да, төбелі туады деген осы екен ғой, – депті. Мұстафа палуан қазақтың тағы бір атақты ұлы Жаяу Мұса Байжанұлымен дос, тілектес болған жан. Әнші құғын көріп қамыққан кезде, оған күш беріп, достық қолын созған. Жаяу Мұса Байжановтың Мұстафаға арнаған сөзі:

Байдалы ұлы Мұстафа,
Айдаболға болды бап.
Қазанғап Шыңғыс тұқымы,
Сол кезде болды ау бек қапа [1, 86 б].

Баянауылдың бас палуаны, жауырыны жерге тимеген бас палуан екен. Мұстафа Байдалыұлы бірер уақыт ел басқару ісіне де араласқан. Білегі күшті болғанымен, жүрегі жұмсақ батыр, еліне қамқор, жығылғанға демеу, құлағанға тіреу болған. Айдабол болысын 1 жыл басқарған. Айдабол болысына Далба, Ақбеттау болысы қараған. Ақбеттау болысы қазіргі Торайғыр ауылы. Далба болысына қазіргі Бұхар Жырау, Қарағанды, Молодежный, Озерный, Шалқар кірген. Далба болысының өзінде 7-8 мыңға тарта адам болған. Қазіргі Жаңатілек ауылының өзінде 1125 адам болған. Бір ауданның халқы сияқты. Мұстафа Байдалыұлы 1 жыл басқарды да, өз еркімен басқаруды басқа адамға береді. Өкініштісі күш иесі батырдан тікелей ұрпақ қалмаған. Өзінен кейін үш бауырынан тараған ұрпақтар бар. Оның Иса атты бауырының немере-шөберелері қазіргі уақытта Жаңатілек ауылында тұрады. Байдалының төрт ұлы болған Мұстафа, Иса, Ес, Төлеубай. Мұстафа Байдалыұлы орыстардың өткізген жиындарында, салмағы үлкен палуанмен шығып, қарсыласының жамбас сүйегін сындырып жіберген. Сол кезде ол 20 жаста

ғана болатын. Сол жерде тіл тиеді деп жабумен жауып, киіз үйге апарып қамап қойған екен. Халықтың Мұстафаны көргісі келгені сонша, киіз үйдің киізін кесіп, тесіктен көргендер бар. Жауырыны жерге тимеген палуан мәңгілік мекеніне 1895 жылы туған жерінен аттанды. Денесі ауыл сыртындағы тау етегіндегі қорымда жерленген. Байдалының әкесі Қонды, Қонды ауылының жігіттері деп Сарышоқы, Жаңатілек ауылының азаматтарын айтады екен. Жайлауы, күзеуі, қыстауы, көктеуі де Сарышоқы жері болған. Қондының ұрпақтары Сарышоқы жерін мекен еткен. Сол жерде зираттары бар. 1968 жылы соңғы рет Байдалының ұлы Иса сол мазаратта жерленген екен. Қазақтың палуандық өнерінің жарқын өкілі, аты ғасырлардан ғасырға жеткен, дарабоз тұлғаның зиратының басына ауыл ақсақалдары да келіп құран бағыштайды екен.

Байдалының Мұстафасымен бір кезеңде өмір сүрген Мәшһүр Жүсіп өзімен бірге, бауыры Исаға арнаған өлеңі де бар.

Әр – түрлі ерлер шыққан Айдаболдан,
Бабырға, Құлниязбен аруақ қонған.
Байдалы сары құнды болып келіп,
Үш бүлкін сол орында Иса тұрған.
Ағасы Мұстафада болып еді,
Бақ, аруақ ерте соған қонып еді.
Кеше Мұса, Секербай заманында,
Шарасы мың самбалға толып еді.
Бұл күнде мал кетсе де, бақ кеткен жоқ,
Жамандар қанша қуып бір жеткен жоқ.
Жеткізіп көп орынға азды жұмсап,
Өзінен қара қаз- ақ әлі өткен жоқ.
Қорқады қарасынан дұшпан шошып,
Мүсәлім, Жәпек, Иса басын қосып.
Палуанның әдісті айла жыққанындай,
Түсірер шалқасынан бірақ тосып.
Бұлармен оңалған жоқ алысқандар,
Ақылға Жәпек, Иса данышпандар.
Шығысты жәрмеңкені топты бұзып,
Айдаһар айбатындай арыстандар.
Алысқан бек ерменен таман күшті,
Ақылға Жәпек, Иса тамақ есті.
Құлнияз, Бабыр түгел болғаннан соң,
Жығылып мойын астынан жаман түсті.

Алысып бұрын дағы оңбап еді,
Бұларды аруақ, құдай қолдап еді.

Адам бойындағы парасаттың айналасына ақыл-кеңес ұсынар, өмір бағдарының, өміртанудың көкжиегі болып көрінетін шағы қандай екен? – деген жұмбақ ойдың жауабын дүниетанымға құштарлар ес білген шақтан іздейтін болар. Мұндай жұмбақтың сұлбасын ғана біреу ілгері, біреу кейін аңғарып, нақтылыққа жетуді ұдайы іздеуден заттың, құбылыстың, тұтас дүниенің бүгінгі көрінгені ертен өзіне басқаша бейеленуін танумен пайымдала ма екен? Әйтеуір, білгір, алғыр, зерек деген адамдардың өздері бүгінгі ойдан туған түйін сөзін ертеңінде қайта жүйелеп, тізбектейді. Бұлай ой қорыту кезінде адам өзінің әрекеттеріндегі асығыстықты өзгешелеп, соңғы пайымына қарап бағамдаудың амалдарын аңдайды. Алайда, бүгінгі қажеттілікке жарамдыны ертең тауып аламын деген ойды қайталай берсең, ол жосықсыз дағдыға айналып, сенің танымдық ісінде осалдыққа соқтырады [2, 546].

Бірақ, дананың да шаланың да ой серігі бар екендігі - өмір ақиқаты. Айырмашылығы дана дүние құбылысын барынша мұқият аңғарады, дөп түйін жасайды. Шала ойлаушы дананың сөзін жете зерделеуге бірде шамасы келіп, енді бірде шарасыз қалып даналық дәмін татқанға дейін бірталай кедергілерге душар болады. Мұның себебін іздеу кезінде шым-шытырық құбылыстардың арасында адасып та қалады. Сонымен қамшының сабындай қысқа өмірінің қалай өтіп кеткенін білмейді. Демек, ізденіске әркім – ақ жүгінеді.

Таным өзгерісіне дұрыс ұғым жасау барысында адам аласапыран ойларға кезігеді. Әулиелердің, даналардың айтқандарын, олардың көріпкелдігі сезу жан дүниенді рухани сезімге бөлейді, бағалау және пайымдау сияқты құдіреттілікті жүйелеу қабілеті бар болар деп топшыладым.

Бұл – оның санасындағы Мұстафа Байдалыұлы сияқты даралар өздері өмір сүрген ортаның кемелді болуы үшін жақсылықты баршаға бірдей арнаған екен деген ұғымның – айқын көрінісі. Біртуар дарындардың қарапайымдылығында оп-оңай көріне қоймайтын зерделесең де дүние танымдық деңгеймен ғана сезілетін ақыл – парасаттың белгілері болатындығына көз жеткіздім. Мұны ұрпағына ұласқан дархан пейіл деп бағаладым.

Мұстафа Байдалыұлының ата-тегіне қатысты деректердің біразы Мәшһүр-Жүсіптің шығармаларында орын алған.

Қорыта айтқанда, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының шығармасында ел ұйытқысы болған ірі тұлға – Мұстафа Байдалыұлы бейнесі мүсінделуімен қатар қазақ тарихына, тұрмысына қатысты аз материалдар жинақталған.» [3, 224 б].

Баянауыл ауданы, Жаңатілек ауылы маңындағы елдің ежелгі дәстүрлері мен салт-ғұрпына, тұрмыстық және материалдық ескерткіштеріне көңіл бөліп тамаша зерттеу жұмысын жасап, оны жергілікті азаматтар қолдап ұйымдастырса.

– Болашақ ұрпаққа адамгершілік тәрбие, имандылықты жүрегіне сіңіру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дәуітұлы С «М.Жүсіп шежіресі» ұлт тағылымы 2002 ж. №4. – 86-89 б

2 Жерұйық Гүлсара Мәлікованың авторлық бағдарламасынан. – 05. 01. 2019 ж. – 54 б.

3 Көпеев М.Ж. «Екі томдық». Алматы: Ғылым, 1992. – 224 б.

АҚТОҒАЙ ӨҢІРІНДЕГІ ЖЕР-СУ АТТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУ

ТӨЛЕУТЕМІР Ә. Р.

9 «В» сынып оқушысы, №25 ЖББМ, Павлодар қ.

ҚАЛЫМКУЛОВ Р. Т.

тарих пәні мұғалімі, №25 ЖББМ, Павлодар қ.

Әр адам өзінің ата-тегін зерделеуде тұрған жерігікті орындары мен туған ауылы және де ата-қоныстарының атауын бала күндерінен үнемі естіп жүргенімен олардың қандай мағына беретіндігін және не үшін тау, шоқы, көл, өзендердің дәл солай аталатындығына аса назар аудара бермейді. Күнделікті аталып жүргендіктен, бұл атаулар құлаққа таңыс бірақ шығу тегі бойынша елеусіз қала береді. Сондықтан болашақ ұрпақты тәрбиелеуде олардағы патриоттық сезімдер мен экологиялық тәрбие беруде ұлттық және аймақтық аспектілердің қалыптасуына назар аудару керек.

Табиғатқа баули отырып, рухани, патриоттық бағытта тәрбиелеудің бірден – бір жолы, туған өлкеңің Жер – су аттарының тарихын зерделеу. Табиғи өлкетанудың негізгі мәні табиғатты кешенді түрде тану, жергілікті жердің табиғаты аудан, облыс, республика, табиғи аймақ, мемлекет секілді аумақтардың аталуына назар аудару.

Өлке тарихы негізінен кең көлемдегі хронологиялық материалдарды қамтиды, сондықтан күрделі зерттеу объекісі болып отыр. Сондықтан тарихи өлкетануды арнайы зерттеу объекісі ретінде қарастыруға болады. Бірақ бұл әр мың жылдақтар мен кейінгі жүз жылдықта Жер-Су атауларының өзгеруі бұл хронологияның өте күрделі екендігін көрсетеді.

Жалпы Павлодар облысындағы Ақтоғай өңірінің Жер-су атауларының кейбірі ертеде қоныстанған ата-жұртымыздың қолданған атауларымен қалғанымен, ауыл, аудан атауларының Кеңес заманындағы әкімшілік аумақтық өзгерістерге ұшырау барысында бұрмаланып кеткені мәлім. Бірақ кейінгі 30 жылда осы атаулардың қазақшаланып, бұрынғы атауларға қайта оралуды, кейбір жағдайлардың өзгеріссіз қалатындығы немесе бұрмаланып кетуі өкінішті.

Ертеде қалыптасқан Жер су атауларының шығу тегін зерттеп және олардың көркем әдебиеттегі немесе ауыз әдебиетіндегі бейнесін анықтай отырып, елеусіз болған есімдерді қайта жаңғырту заман талабы.

Осыны ескере келе жұмыс бойынша ұсынылатын болжам – әр болашақ ұрпақты өзінің туған өлкесіндегі Жер су атауларының шығу тарихын жақсы білуге баули отырып, табиғатты қорғауға, патриоттық сезімін оятуға, елге, жерге сүйіспеншілікпен қарап, адал қызмет етуге тәрбиелеуге болады.

Ономастика мәселесін қарастырмас бұрын «Ономастика» ұғымына тереңірек тоқталатын болсақ, «Ономастика» – грек сөзі. Кең мағанада тарих ғылымының докторы, профессор Х. Әбжановтың пайымдауынша «Ономастика – грек сөзі екен. Ұғуымызша, ол екі мағынада қолданылады. Біріншіде – қандай ғана болмасын тілде сақталған, қолданылатын атаулардың жиынтығын білдірсе, екіншіде – тіл білімінің атауларды зерттейтін саласы болып табылады [1, 57-59]. Екі мағынада да мәселенің түйіні тілге тіреліп тұр. Тіл тағдыры – ұлт тағдыры». Иә, Қазақстанда ономастика мәселесін жан – жақты, тереңірек қарастыру қолға алынуда. Ономастика – ел тарихы, ата – жұрт тарихы, халық

Нақты тоқталатын болсақ «Алқакөл» болысының №4-ші ауылдық әкімшілігінде бекітілген шаруашылық ауылдар «Алқакөл», «Шортан көл», «Қотан терек» және «Шошқалы – ағаш» аталған топонимдер қыстық – қоныс орындары, жайлы жерлер болған. Бұл атаулар қазіргі Ақтоғай ауданының Мүткенов селолық округінің Жаңабет ауылы өңірінде кездесіп жүрген атаулар. Көктемде су

жайылудан қырға шығу қажеті туындап, қырға жайлауға шығып отырған. Су кеткен соң шөбі мол, балығы қасында ыңғайлы дөмпешіктері бар, тоғайлы жайлауында орналасқан орының қасындағы көлдер мен орман алқаптың атауы [2, 16-23]. Сол сияқты, «Сары – қамыс» пен «Жіңішке – торық» сол округтің Естай ауылының аумағына тән. Ал «Борамбай», «Қара – қоға», «Соқыр – көл», «Қислы – алаш», «Мұқыр», «Суат – көл», «Жаман – қозы» олар Жаңатап пен әрі қарай Қараоба селолық округі Артел ауылының аумағындағы жер аттарына тән топонимдер.

XVIII ғасырдың көрнекті батырларының бірі, көптің назарынан тыс қалған ру басы Шақшан батыр атымен аталатын Шақшан тауы, Шақшан болысы, Шақшан бекеті, Шақшан ауылы, Шақшан қыстауы, Шақшан адыры, Шақшан шатқалы, Шақшан жері, Шақшан тұз көлі деген атаулар қалған.

Тілеке Жеңіс [2, 32] пен Тілеукен Ахметұлы Еңсебаев кітабына сүйеніп Шақшан батыр ата-тегі туралы кейбір құжаттарда [3] көрсетіп жазған. Шақшан – Мәмек – Жауғаш – Ақтілес - Басентин деп берген. Шақшанның арғы атасы Басентин. Арғын-Басентин руының Ақтілес тармағы. Ол шамамен 1700 – 1770 жылдары өмір сүрген деп жорамалдаған.

Тілеукен Ахметұлы Еңсебаев кітабының 222-бетінде «Павлодар уездь қазақ шежіресі», - деген бөлімінде «этнотопонимы связанные родом Басентин, таблица» келтірілген, кестеде «Шақшан геотопоним, ороним, нас пункт, гора, 3 урочище» деген сөз тіркестері шынымен келтірілген. Топонимикалық тұрғыда Шақшан сөзін «пыльная сопка» деп аударған, жерді Ақтілестер мекені деп жазып қалдырған. Ол деректер Г.Н.Потанин атындағы тарихи – өлкетану музей қорында сақталған [4, 123]. Оны «Пыльная сопка» деп филологиялық тұрғыда тура аударма мағынасын беріп қалдырған.

1-сурет Шақшан тауы

Шақшанның (1-сурет) түп атасы Актілес туралы өлеңдер де ел аузында жазылып қалғанды.

Сабақ басталған күндерден бастап, осы жоба бойынша біздің мектептің 8-9 сынып оқушыларының арасында бірнеше сауалнамалар жүргізілді. Ол сауалнамаға 465 оқушы қатысты. Оқушыларға берілген сұрақтар мәтіні мен нәтижелері төмендегідей берілді.

1 Павлодар атауының қайдан шыққанын білесің бе?

2 Павлодар атауының қазақша баламасы қандай?

3 Павлодар облысындағы қандай ерекше орындардың атауын білесің? (жауапқа бірнеше атау жазуға болады). Жазған атаулардың ішінде кем дегенде бір атаудың шығу тегіне сипаттама бер.

4 Қазақстанға белгілі қалалардың бірі «Көкшетау» ұғымы нені білдіретіндігін білесің бе?

5 Қазақстан аумағында қыдырып жүріп қандай қызықты мекен атуларын білесің?

6 Ол атаудың қайдан шыққандығын және қандай мағына беретіндігін білесің, астындағы бос орынға жаз.

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың басым бөлігінің нәтижелері төмендегідей болды (2-сурет).

Сурет 2 – Сауалнама сұрақтарының нәтижелері

Бірінші сұраққа 72 % жоқ деп жауап берді. Ал 2 сұраққа 87 % «иә» деп жауап бергені қуантарлық. Үшінші сұраққа «Баянауыл» - 97 %, «Сабынды көл» - 85 %, «Маралды» – 78 %, «Торайғыр» - 68 %, «Тұзды көл» – 57 %, «Шарбақты» - 48 %, «Ақтоғай» - 35 %, өзге де атаулар 27 % (Қашыр, Мойылды, Ертис, Ақсу, Железинка, Екібастұз, Теренкөл, Қалқаман, Майқайын). Бұл жерде (3-сұрақта) барлық сандардың қосындысы 100 пайыз болмайды, себебі, бір адам бірнеше жауаптар жазуға мүмкіндік берілді. Көп оқушылар Павлодар облысына тән белгілі атаулардың атын жақсы білетіндігі анықталды, бірақ өкінішке орай 17 % оқушы ғана «Сабынды көл», «Тұзды көл», «Маралды» сияқты тек бірнеше атаулардың мағынасын білетіндігі немесе болжам мағынасын ұсынғандары болды. Әрине бұл өкінішті статистика деп айтуға болады (3-сурет). 4 сұраққа көп оқушының басым бөлігі білмеймін, бірақ «Көк шөп көп тау», «Таудың көк болуы» (көк сөзін шөпке қатысты қолданғанда қазақ тілінде жасылсөзінің баламасы ретінде қолдануы әбден мүмкін) деген сияқты баламалы мағынаны ұсынған оқушылардың саны көп болды. Ал сауалнамадағы 5 және 6 сұрақтың жауабына оқушылар көп жағдайда Алматы облысына тән атаулар, Көкшетаудағы Бурабай, Ақтау, Атырау, Маңғыстау, Ақмола облыстарына тән бірнеше атауларды жазғанымен, олардың көбінің мағынасы туралы ойланып көрмегендігін айтқан. Бұдан туындайтын қорытынды, ертеде балалар ата-әжелердің ертегілері мен ауыл аралап сән – салтанат құратын ақын жыраулардың, белгілі адамдардың жырлары мен әңгімелері мен шешендік сөздерін көп тыңдап, елді мекен атаулары мен Жер-су атауларының шығу тарихы, мағынасы туралы әңгімелерді жиі естіп, ойға түйіп өсетін. Ал қазіргі таңда балаларға әңгіме, ертегі айтатын ата-әжелеріміздің көз қарастарының заман талабына сай өзгеруі, кейбір ата-әжелеріміздің күнделікті күйбінмен қолдарының босамауы, балалардың телефонға үйір болып кетуі, күнделікті арзан, әрі құны жоқ контенттерді көп көруге деген сұраныстардың артуы, қаншама құнды дүниелеріміздің, тек жазу беттерінде ғана қалып бара жатқаны өкінішті.

Қоғамдағы көптеген өзгерістер, қоғамдық өмірдің бұрын айтылмай келген немесе айтылса да нақты, толық бағаланбай келген кейбір мәселелеріне қайта оралуға мүмкіндік беріп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «По следам старых легенд». П.С. Балабаева, М. Ларионова, С. Матвеева, В. Сидельникова, Л. Стесина, П. Шевова. 1976 ж. – 231 б.

2 Шежіре: Ертiс-Баянаула өңірі/Ж. Тілеке- Павлодар: Дауа: Қазақстан, 1995. – 365 б.

3 Г.Н.Потанин атындағы тарихи өлкетану музейінің қоры бөлімі. Т.Еңсебаевтің жеке тектік қоры.

4 «Кереку» Ертiс-Кереку өңірінің әкімшілік –аумақтық құрылысының жалпы тарихы және елді мекен атаулары (XVIII – XXІІғғ.), Қалымқұлов Р.Т., Астана, «Атамұра корпорациясы» 2008. – 288 б.

КАНЫШ САТПАЕВ: ДОРОГА К НАСЛЕДИЮ

ТУЛЕБАЕВА С. Б.,
учитель географии, школа-лицей BINOM имени К. Сатпаева,
г. Астана
БАЛТАЕВА А.,
ученица 10 класса, школа-лицей BINOM имени
К. Сатпаева, г. Астана

У каждого народа есть свои исторические личности, внесшие огромный вклад в развитие государства. Среди них выделяются лидеры, которые занимают особое место в иерархии общественного признания. Для казахстанцев такой уникальной личностью является Каныш Сатпаев – ученый, академик, патриот и основоположник современной казахстанской науки.[1]

Интерес к личности Каныша Сатпаева возник у меня в связи с открытием в 2021 году образовательного учреждения, носящего его имя, что вызывает чувство глубокой гордости.

Каныш Имантаевич Сатпаев (1899–1964) – выдающийся ученый-геолог, академик, организатор науки, чья деятельность оказала фундаментальное влияние на становление и развитие геологической науки и горнометаллургической промышленности Казахстана. Его научные изыскания и организаторская деятельность не ограничились обнаружением минеральных ресурсов; он сформировал научную школу, подготовил плеяду высококвалифицированных специалистов и инициировал создание научно-исследовательских институтов, заложив тем самым базис для рационального использования природных богатств республики. [2,4]

Научный вклад в геологию Казахстана

Сатпаевым были проведены фундаментальные исследования в области тектоники, стратиграфии и минералогии, позволившие

создать целостную модель геологического строения региона. Его прогностические работы по выявлению месторождений, основанные на применении новаторских методов и глубоком анализе геологических данных, отличались высокой степенью достоверности. Он активно участвовал в формировании и развитии геологических служб и образовательных учреждений, обеспечивая подготовку кадров для будущих поколений геологов.[5]

Сатпаев не только осуществлял организационно-методическое руководство, но и принимал непосредственное участие в разработке стратегий освоения Джезказганского, Карагандинского и других крупных месторождений, внедряя прогрессивные методы добычи и переработки руд. Его научные труды способствовали решению сложных инженерно-технических задач и повышению эффективности производственных процессов.[2]

Геологическое картирование Казахстана

Под руководством Сатпаева была составлена первая геологическая карта Казахстана в масштабе. Данная карта послужила основой для планирования развития горнодобывающей отрасли и рационального недропользования. Благодаря тщательному анализу данных, полученных с использованием разработанной Сатпаевым методологии, были обнаружены новые месторождения меди, марганца, золота и редкоземельных металлов. [1,2]

Научная школа Каныша Сатпаева

Сатпаев создал авторитетную и продуктивную научную школу, базирующуюся на системном подходе к исследованиям, практической значимости результатов и подготовке высококвалифицированных кадров. По его инициативе были учреждены геологические факультеты в вузах Казахстана и Институт геологических наук, ставший ведущим научно-исследовательским центром.[2]

Джезказганское месторождение.

Открытие и разработка Джезказганского месторождения имели определяющее значение для экономики Казахстана. Первые геологические исследования, позволившие оценить масштабы месторождения, были проведены в начале XX века, однако масштабная разведка и подтверждение промышленной значимости начались в 1930-е годы. Сатпаев сыграл ключевую роль в этом процессе, предсказав наличие богатых медных руд в данном районе и возглавив геологические изыскания.[5]

Разработка Джезказганского месторождения оказала мультипликативный эффект на развитие горнодобывающей

промышленности, укрепление экономического потенциала и прогресс геологических наук в Казахстане. [2,3]

Признание заслуг и объекты, носящие имя Каныша Сатпаева.

Научные достижения Каныша Сатпаева получили широкое признание на национальном и международном уровнях. Он был удостоен высоких государственных наград; ордена отечественной войны, сталинской премии, Ленинская премия и другие, избран действительным членом Академии наук СССР и первым президентом Академии наук Казахской ССР.[2]

Научные открытия Сатпаева имеют непреходящее значение для Казахстана. Они не только послужили основой для развития промышленности и рационального использования природных ресурсов, но и заложили научный фундамент, сохраняющий актуальность и в настоящее время. Его деятельность вдохновляет новые поколения ученых на изучение недр родной земли, подчеркивая значимость науки для процветания государства.

В знак глубокого уважения к его вкладу, имя Каныша Сатпаева носят:

- Улицы в городах Казахстана;
- Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева;
- Институт геологических наук имени К.И. Сатпаева;
- Город Сатпаев;
- Горные вершины и ледники;
- Астероид (2402 Satpaev);
- Канал имени Каныша Сатпаева;
- Минерал сатпаевит;
- Памятники и мемориальные доски;
- Бюст на Аллее геологов в Томске;
- Аллеи;
- Улицы;
- Памятная монета. [6]

В результате анализа пространственного распределения объектов, носящих имя выдающегося ученого, посредством составления электронной карты, установлено, что данные объекты являются свидетельством увековечивания памяти о Каныше Имантаевиче Сатпаеве и высокой оценки его вклада в развитие науки и становление государственности Республики Казахстан.

[Ссылка на карту](#)

<https://yandex.ru/maps/?um=constructor%3A06619962398786fa96fde2be5f93522b66aa5e08c5e5a101365a08fa9535233b&source=constructorLink>

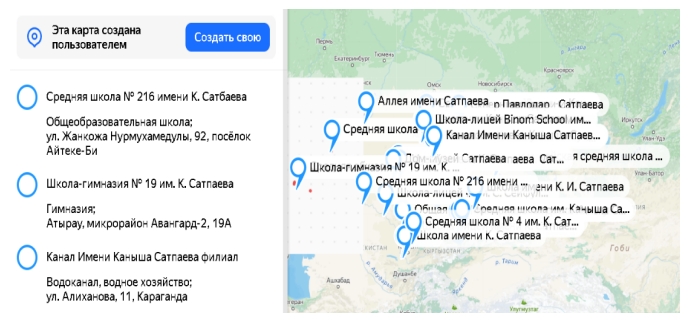

Рисунок 1 – Фрагмент электронной карты «Объекты имени К. Сатпаева»

Представленная картографическая информация свидетельствует о том, что названия объектов не ограничивается функцией пространственного обозначения, а выполняет роль носителя исторической памяти. Наличие значительного количества объектов, названных в честь выдающегося учёного, оказавшего определяющее влияние на развитие Казахстана, подтверждает сохранение памяти о нём и его наследии в последующих поколениях, что указывает на устойчивое уважение и почитание личности К.И. Сатпаева.

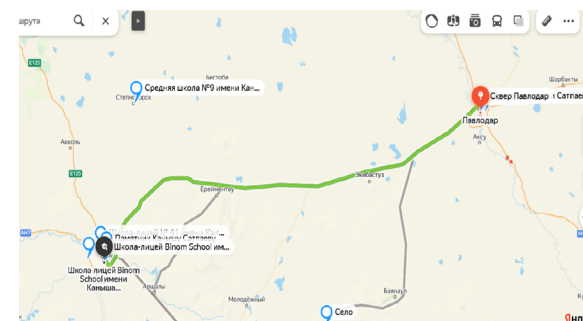

Рисунок 2 – Маршрут с BINOM имени К. Сатпаева г. Астаны в г. Павлодар

На рисунке 2 представлен фрагмент электронной карты, где можно увидеть путь с нашей школы-лицей BINOM имени Каныша Сатпаева города Астаны в город Павлодар. Само название школы-лицей, носящее имя Каныша Сатпаева, является постоянным напоминанием о его вкладе в науку и развитие Казахстана. В учебные программы школы включены материалы, посвященные жизни и деятельности Каныша Сатпаева, его научным достижениям и вкладу в развитие геологии и промышленности Казахстана. В школе проводятся различные мероприятия, посвященные памяти Каныша Сатпаева, такие как: научные конференции и семинары, выставки и экспозиции, посвященные жизни и деятельности ученого, тематические классные часы и внеклассные мероприятия. Внутреннее убранство школы содержит элементы, отражающие научное наследие Сатпаева: это стенды с информацией о его достижениях, цитаты ученого, а также символика, связанная с геологией. В школе уделяется большое внимание воспитанию патриотизма и уважения к истории своей страны, в том числе к выдающимся личностям, таким как Каныш Сатпаев.

Таким образом, наша школа-лицей BINOM имени Каныша Сатпаева, наряду с другими объектами играют важную роль в сохранении и популяризации наследия великого ученого. Имя Сатпаева служит не только символом, но и источником вдохновения для молодого поколения, способствуя формированию у них чувства патриотизма и стремления к знаниям.

ЛИТЕРАТУРА

1 Статья 125-летие Каныша Сатпаева: роль ученого в развитии Казахстана (Ахылбек Куришбаев редакция Liter) 2024. <https://liter.kz/125-letie-kanysha-satpaeva-rol-uchenogo-v-razviti-kazakhstan-1712820071/> [Дата обращения 27.12.2024]

2 Википедия Каныш Имантаевич Сатпаев 2024. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D1%82%D0%BF%D0%B0%D0%B5%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%8B%D1%88_%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87 [дата обращения 27.12.2024]

3 Википедия История Жезказгана 2024 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D0%B7%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B3%D0%B0%D0%BD> [Дата обращения 27.12.2024]

4 История Казахстана в исследованиях Каныша Сатпаева (Габдулина А. Ж.) 2020.- Т. I, Ч. 2 - С. 302-308. <https://kazatu.edu.kz/assets/i/science/sf16-gumanitar-203.pdf> [Дата обращения 30.11.2024]

5 Звездная личность нации, общества, эпохи (Рашит Каренов журнал «Мысль») 2024 <https://mysl.kazgazeta.kz/news/16124> [Дата обращения 10.01.2025]

6 Википедия Категория: объекты, названные в честь Каныша Сатпаева С.1-10 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%9E%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B_%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B2_%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%8B%D1%88%D0%B0_%D0%A1%D0%B0%D1%82%D0%BF%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0 [Дата обращения 01.03.2025]

РОЛЬ АКЫНОВ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

ТҰРЛЫБЕК А. Д.

ученица 7 класса, школы-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

ИЛЮСИЗОВА А. А.

учитель истории, школы-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Айтыс имеет свои корни в древних временах и был популярен среди кочевых племен. В то время, когда племена собирались вместе, чтобы отпраздновать какое-либо событие или решить споры, айтыс становился важной частью этого собрания. Великое значение придавалось поэтическому таланту и красноречию. Айтыс был способом передачи информации, истории и мудрости от поколения к поколению. У каждого народа есть свои особенности и отличия в искусстве айтыса. В казахском народе айтыс сопровождался инструментами домбра и кобыз. Его часто устраивали на общественных собраниях, пирах и развлекательных мероприятиях. Айтыс был организован не только для развлечения и шуток, но и по желанию народа, с приглашением поэтов со всей страны. Из истории известно, что сама церемония айтыса была похожа на большую свадьбу [1].

В XIX веке масштабы айтыса увеличивались, быстро развивались традиционные формы айтыса, в том числе девичий

и мужской. Прославились в народе такие известные поэты того времени, как Шоже, Балта, Орынбай, Кемпирбай, Тезекбай, Суюнбай, Тубек, Мурат, Сугир, Бала Омар, Биржан. В искусстве айтысов принимали участие и девушки-айтыс-акыны. Среди них: Куйкентай, Шарипжамал, Даме, Улбике, Тыныштык, Шукей, Кадиша, Ақсулу, Манат, Ырысжан, Ақбала, Айкын, Сара, Ажар, Менеш, Айман, Гулханым, Бибисара, Ырысты.

Традиционное искусство песенно-поэтического состязания сохранялось и в советское время. Более того, правительство советского Казахстана стало широко пропагандировать проведение айтысов – поэтических состязаний между известными акынами районов в рамках областей республики, в особенности в военные годы. Если ранее айтысы организовывались между казахскими родами, то в советское время – между областями, районами, колхозами, совхозами, в ходе которых акыны восхваляли свой родной край, хозяйство [2]. На них возлагались не менее ответственные задачи военно-политического и хозяйственного значения. По мнению руководства, именно акыны своими произведениями способны были мобилизовать население на борьбу с внешним врагом, а также активизировать работу тыловиков. Целая плеяда талантливых акынов того времени была представлена в том числе на территории Семипалатинской области, среди которых заслуженный деятель искусств Казахской ССР Нурлыбек Баймуратов (г. Семипалатинск), Сапаргали Алимбетов (Жарминский район), Толеу Кобдилов (Чарский район), Иманбасар Казангапов, Нургали Тунгатаров (Жарминский район), Ахрам Исаков (Абаевский район), Есенсары Кунанбаев (Аягузский район).

Отделом пропаганды и агитации Обкома КП(б)К по Семипалатинской области отслеживалась не только творческая деятельность местных акынов, но и бытовые условия их проживания. Так, в письме секретарю Жарминского Райкома КП(б)К отдел пропаганды просил ознакомиться с материальным положением акынов Алимбетова, Казангапова; в случае необходимости оказать помощь и информировать о проделанной работе областной комитет. Также указывалось следующее: «необходимо систематически уделять внимание акынам... и создать им необходимые условия, чтобы они могли плодотворно работать по созданию высокохудожественных произведений, изображающих героическую борьбу советского народа против немецких захватчиков» [3]. Сапаргали Алимбетов за заслуги в развитии казахской литературы был награжден Почетной

грамотой Верховного Совета Казахской ССР и был персонально приглашен на проводившийся в Алма-Ате в 1943 году пленум Союза советских писателей Казахстана. Правлением Союза советских писателей Казахстана было запланировано издание сборника избранных произведений поэта, посвященных событиям Великой Отечественной войны.

На пленум Союза советских писателей Казахстана 22-28 февраля 1943 года был приглашен и акын Толеу Кобдилов, автор сборника «16 жыл», посвященный событиям 1916 года. В годы войны стихи поэта не раз печатались в местных и республиканских газетах, вследствие чего руководство также просило озаботиться его материально-бытовыми положением.

Акыны активно участвовали в общественной жизни республики, выезжая на полевые станы с концертами, декламациями стихов. «Народный акын Баймуратов обслужил во время посевной 2500 человек; группа народных акынов, возглавляемая Толеу Кобдиловым, обслужила 14 колхозов, занимаясь в то же время сбором материалов устного народного творчества. Выезжала в колхозы и бригада народных акынов во главе с Сапаргали Алимбетовым» [4]. В связи с активной творческой деятельностью местных народных акынов и писателей было решено создать областное отделение Союза советских писателей Казахстана. Перед ним были поставлены задачи поддержания акынов, их творчества, причем уделялось особое внимание акынам молодого возраста. Произведения должны были отражать главную тему – тему Великой Отечественной войны, героических подвигов бойцов Красной Армии, советских граждан тыла.

Как свидетельствуют документы прошлых лет, местное руководство стремилось сосредоточить творческую молодежь – акынов, писателей, поэтов вокруг областных газет «Прииртышская правда», «Екпинды», проводивших так называемые «литературные среды» по обсуждению новых произведений местных писателей. Предполагалось, что там начинающие литераторы наберутся опыта и в дальнейшем будут готовы творить «во благо советского общества».

Областными органами власти велся учет народных акынов, в соответствии с которым определялся круг культурных мероприятий в области. По данным на 10 августа 1943 года в Семипалатинской области насчитывалось 8 акынов, 5 поэтов, 12 писателей [5]. На каждого акына составлялась деловая характеристика с указанием

перечня стихов, опубликованных в газетах. Среди акынов устраивались айтысы в масштабе районов, области, республики. Так, в январе-феврале 1943 года планировалось провести в Абаевском и Жарминском районах межколхозные айтысы, в марте – айтыс между Октябрьским и Калининским районами г. Семипалатинска, а в июне – областной айтыс с участием акынов Аягузского, Жарминского, Абаевского, Чубартауского районов.

В ноябре того же года в г. Аягузе в клубе железнодорожников был организован и проведен айтыс между Аягузским и Жарминским районами, в котором приняли участие акыны С. Алимбетов и Е. Кунанбаев. Была проведена соответствующая работа с акынами по ознакомлению с экономическим и культурным развитием каждого из районов; подготовительная работа по распределению расходов, связанных с ценными подарками, костюмами для акынов, командировочными для их поездки, художественным оформлением клуба, где был проведен айтыс и пр. Задача самого айтыса определялась в следующем виде: «в художественной форме всесторонне показать достижения и недостатки обоих районов» [6].

Масштабным оказался айтыс между Семипалатинской и Карагандинской областями, проводившийся в 1943 году. Сохранившиеся архивные документы констатируют интересные факты плана разработанных мероприятий по поводу организуемого айтыса. Планировалась встреча гостей из Карагандинской области, посещение ими промышленных предприятий города; во второй день – выступление акынов в театре и организация трансляции айтыса по местному радио. Для акынов были подготовлены костюмы – известным заслуженным деятелям искусств Шашубаю Кошкарбаеву (Карагандинская область), Нурлыбеку Баймуратову (Семипалатинская область) сшиты халаты из черного бархата; остальным – из хлопчатобумажной ткани. Выделено 5 лисьих шкур для головных уборов, а также гостинцы для семей акынов, продукты на дорогу [7].

Материалы айтыса затем были опубликованы в местной печати и дано указание районным комитетам КП(б)К «ознакомить всех трудящихся области с материалами айтыса и на этой основе добиться усиления производительности труда, выполнения и перевыполнения ежедневных норм каждым тружеником тыла» [8]. Подобное отношение к айтысам объяснялось их идейным содержанием и значением, которое придавалось им со стороны правительствующего аппарата. С акынами проводилась

идеологическая работа, указывалась тематика песенных состязаний, за рамки которой, естественно, выходить не разрешалось. В декабре 1944 года за подписью секретаря ЦК КП(б)К по пропаганде и агитации М Абдыкалыкова в Семипалатинский областной комитет было направлено письмо, в котором указывались положительные и отрицательные итоги проведенных по республике айтысов. «Айтыс народных акынов, - говорилось в документе – показал, что он является одной из доходчивых форм агитационно-массовой работы и может быть использован в виде своеобразного социалистического соревнования между предприятиями, колхозами, совхозами, МТС, районами» [9]. Однако, по мнению центрального руководства были обнаружены существенные недостатки в ходе проведения айтысов, когда акыны из-за «недостаточной» подготовки не владели фактическим материалом, не проявляли конкретности, критики в отношении недостатков в работе отдельных предприятий и колхозов. Крайне недостаточно популяризировались герои фронта и тыла; тематика сводилась к обсуждению бытовых, а то и личных сторон жизни, а бывали случаи и вовсе читки заранее подготовленных текстов выступлений. В связи с этим определялась необходимость «улучшения» народного творчества, усиления пропаганды новых форм айтыса среди населения, проведение до 1 февраля 1945 года айтысов между предприятиями, колхозами области. «Задачи и темы предстоящих айтысов должны с большим поэтическим мастерством показать образ гения беспримерных исторических побед тов. Сталина, победоносной Красной Армии, победы в Великой Отечественной войне» [10].

Как видим, народные акыны, как, впрочем, и все остальные деятели литературного, музыкального жанра были подчинены делу воспевания и возвеличивания существующего советского строя, проводимой руководством страны политики, что, также может являться вполне объяснимым явлением не только в сложившихся экстремальных условиях войны, но и мирного времени. Общество нуждалось в особой политике в области культуры, построения необходимых форм идеологической организации людей. В директивах того времени определялась необходимость постоянной, каждодневной работы с местными акынами, направленной, прежде всего, на их политическое воспитание. Акыны, таким образом, рассматривались как средства популяризации идей советского руководства среди широких народных масс.

В Инструкции секретаря ЦК КП(б)К по пропаганде и агитации указывалось на то, что «айтыс...является одной из доходчивых форм агитационно-массовой работы и может быть использован в виде своеобразного социалистического соревнования между предприятиями, колхозами, совхозами, МТС и районами» [11]. Поэтому на айтысы, несмотря на присущие им формы народного искусства, были возложены большие задачи. Но надеяться только лишь на музыкантов из среды народа было нельзя, вследствие чего ставилась дополнительная, а, возможно, основная задача по подготовке советских музыкальных кадров. Учитывая возникшие слабые стороны в музыкальном искусстве Казахстана, в том числе кадровые проблемы, во многом связанные с военным бременем, Постановлением СНК КазССР № 420, от 24 июля 1944г. в г. Алма-Ате была учреждена государственная консерватория. Немаловажным для правящего руководства республики оставалась и политическая грамотность преподавательских кадров. В связи с чем, было решено при консерватории создать обязательные для педагогов кружки: текущей политики, по изучению биографии Сталина, по изучению истории партии, университет марксизма-ленинизма, философский кружок, семинар при ЦК КПК. Таким образом, перед музыкальными учреждениями была поставлена конкретная задача подготовки квалифицированных кадров не только в области профессиональной деятельности, но и политики страны.

Определяя значимость рассматриваемых рамок периода Великой Отечественной войны, следует отметить неоценимую помощь акынов, кюйши, композиторов в годы войны, воодушевлявшие на боевые и трудовые подвиги советских людей.

Айтыс – это уникальное искусство, которое отражает богатство казахской культуры и ее духовность. Оно помогает сохранить и передать традиции и ценности народа, а также развивает таланты и навыки молодого поколения. Айтыс – это не только форма развлечения, но и способ изучения и понимания культуры и истории Казахстана, а в суровое политическое время айтыс способен оказать населению моральную поддержку.

ЛИТЕРАТУРА

1 Айтыс – национальное достояние [Электронный ресурс]. – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/32864>

2 Қансейтова Э. Мұхамедрахым Жармұхамедұлы – айтысты зерттеуші [Электронный ресурс]. – URL:// <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/106>

3 Центр документации Новейшей истории (ЦДНИ), Ф.103, ОП.4, Д.45, Л.1.

4 Там же, Л.49-52.

5 Там же, Л.3-5 об.

6 Там же, Л.8-8 об.

7 Там же, Л.76-77

8 Там же, Л.7

9 ЦДНИ, Ф. 103, ОП.4, Д.66, Л.3-4.

10 Там же, Л.3-4.

11 Там же, Л.3-4

БИОХИМИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР АРҚЫЛЫ ҚИМАҚТАР ЖЕРЛЕНГЕН ТОПЫРАҚ ЭЛЕМЕНТТЕРІН АНЫҚТАП, ТҰРМЫСЫН ЗЕРТТЕУ

ӘСЕТ А., ДЮСЕНБЕКОВА А.

11 сынып, ХББ НЗМ, Павлодар қ.

ТУКЕНОВА З. А.,

тарих мұғалімі, ХББ НЗМ, Павлодар қ.

ХУРМЕТ Б.

химия мұғалімі, ХББ НЗМ, Павлодар қ.

7 ғасырда қимақ тайпалары Ертіс өзенінің бойын мекендегені мәлім. Сегізінші жүзжылдықтың ортасында олардың көршілері Қазақтың Солтүстігінде орналасқан Ертіс бойындағы қарлұқтар мен Енесей маңындағы қырғыз секілді ежелгі түркі халықтар болды. 9 ғасырдың басында қимақтардың бір бөлігі Жетісуға өтіп, тоғыз оғыздарға жақын орналасты. Кейін қимақтардың кейбір бөлігі оғыздармен бірге Орал аймағына, оған қоса Арал және Каспий теңіздерінің айналасындағы далаларға жылжыды.

Бүгінде қимақтардың мекендеген жерлерінде археологиялық зерттеулер жүргізіліп, Павлодар қаласы мен Байдалы ауылы маңында олардың қалалары табылған. Бұл зерттеулер қимақтардың тарихына жаңа көзқарас алып келді.

Байдалы ауылында табылған қимақ обаларының топырағын биохимиялық әдіс арқылы ашық даладағы топырақпен салыстырып, топырақтың құрамындағы элементтерді анықтап, тұрмысын зерттеу

шынымен бұл тақырып аясында көбірек ақпарат жинақтауға қызуғышылық тудырды.

Қазіргі таңда тарихқа деген қызығушылық артуына байланысты, өлкетанушылық бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізу бірден-бір тың әрі қызықты тақырыптардың бірі. Жасөспірімдерді тарихын білетін, отансүйгіштікке баулу әр адамның өз тұрып жатқан өлкесінің тарихынан басталатыны сөзсіз. Сол себепті, өлкеміздің тарихы ең өзекті тақырып.

Қимақ қағанаты – 9 ғасырдың соңы мен 11 ғасырдың басында Шығыс және Орталық Қазақстанда өмір сүрген ежелгі мемлекет. Қимақ қағанатының қақ ортасындағы жүрегі қазіргі Қазақстанның солтүстік-шығыс аумағынан өтетін Ертіс өзенінің маңында орналасқаны белгілі.[1, 228 б.]

Гардизидің деректеріне сүйенсек, қимақтардың одағы басында жеті тайпадан тұрды: эймур, имақ, татар, баяндур, қыпшақ, ланиказ және ажлад. 9 ғасырдың екінші жартыжылдығына қарай қимақтар оғыз көсемдеріне қаңғар-печенег тайпалары мекендеген, Сырдария алабы мен Арал теңізінің жағалауын жаулап алуға көмегін тигізді. Сонымен қатар, олар тоғыз оғыздар мен Енисейдегі Қырғыз мемлекеттеріне қарсы жорықтар жасады және 8-9 ғасырлардың екінші жартысында Ертіс пен Жоңғар қақпасы арасындағы аймаққа тұрақтады. Осылайша, Қимақ мемлекетінің құрылуына осы оқиғалар негіз болды.[2, 96 б.]

Қимақ қағанаты жайлы бірінше мәліметтер 9 ғасырдың соңында және 10 ғасырдың басындағы араб тіліндегі тарихи-географиялық еңбектерде кездеседі. Әл-Якуби 9 ғасырда: «Түркістан мен түріктер бірнеше халық пен мемлекетке ыдырады. Олардың арасында қарлұқтар, тоғыз оғыздар, қимақтар және оғыздар бар. Түріктердің әр тайпасы жеке мемлекет ретінде тіршілік етіп, бір-бірімен соғысып тұрады,» - деп жазған. Қимақ қағанаты құрылған уақыттан бастап, олардың билеушілері, жабғу атағынан екі саты жоғары болған, ең жоғары болып саналатын түркі атағы хакан деп аталды. Қағанат үлестік-тайпалық құрылымнан негіз алды. Мемлекетті хакан және оның аймақтардағы он бір мұрагері басқарды. Билеушілер бір жағынан әскери көсемдер болып, хаканнан белгілі үлес алып отырды. Әрбір аймақ өз әскерін хаканға қамтамасыз етіп тұрды. Мемлекетте салық жиналып, көне түркі жазуы кеңінен қолданыста болды. [3, 35 б.]

Мектебіміздің базасында тарих пен химияны біріктіру мақсатында, екі пәннен алынған білімдерді өмірде пайдалану үшін

химиялық стакандар, таяқшалар, датчик рН-метр, лабораториялық қыздырғыш құрал, әмбебап индикатор қағазы, рН метрия «Spark» құрылғысы, нихром сымы, лакмус қағаздары (көк, қызыл), фенолфталеин, метилоранж, ерітінділер: натрий гидроксиді, күміс нитраты, барий хлориді, тұз қышқылын қолдану арқылы эксперимент жүргізіп көрдік.

Біз зерттеу барысында топырақты екі түрлі географиялық орындардан алдық. Топырақтың бірінші түрі ауылды аймақтардан, ал екінші түрі Байдалы ауылының маңынан табылған қимақтар өмір сүрген аумақтан алынды.

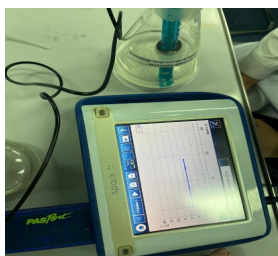
1 – сурет Зерттеуге алынған топырақ түрлері

Жердің топырақ құрылымы маңызды биологиялық және агрономиялық көрсеткіші. Жер топырағының құрылымы деп, оның массасының әр түрлі ірілі-ұсақты түйіршіктерінің агрегаттық күйлеріне бөліну қасиетін айтуға болады. Топырақ құрылымы үлкен кесекті, кесек дәнді, ірілі-ұсақты жаңғақты, призмалы тағы басқа түрлерге бөлінеді. Олар бір-бірімен жабысқан механикалық элементтерден: күм, шаң, балшықпен араласа жүреді. Әрбір құрылымдық агрегат біріккен химиялық және минералды бөліктерден тұрады. Жалпы топырақ құрылымының пайда болуы - күрделі биохимиялық және физико-химиялық процесс. Көп жағдайда аралас құрылымды топырақтар кездеседі. Топырақтың құрамында 0,5 мм-лік микроагрегаттардан бастап одан әлденеше есе үлкен микроагрегаттар болады. Топырақ агрегаттарының көлемі 1 мм-ден-10-мм-ге дейінгі топырақ -бағалы, құнарлы және пайдалы. Өйткені мұндай топырақ ылғалды үнемді сіңіреді, ысырап етпейді, яғни оның бөлшектерінің сіңіру құрамында кальций элементтінің катионы болады. Ал су сіңірмейтін топырақтың құрамында басқада катиондар кездеседі [4, 53 б.].

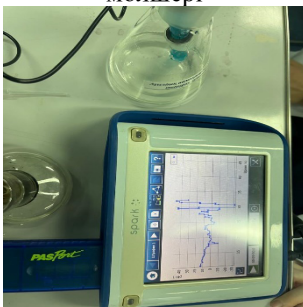

2 – сурет Дайындалған ерітінділер

Осы дайындалған ерітінділер арқылы топырақтың қышқылдылығын анықтадық. Бұл салыстырмалы түрде жүргізілді.

3 – сурет Қымақтар жерленген аумақтан алынған топырақтың рН мөлшері

4 – сурет Ауылдық аймақтардан алынған топырақтың рН мөлшері

Зерттеуге алынған екі түрлі топырақтың қышқылдылығын «Spark» құрылығысының көмегімен анықтай алдық. Зерттеу нәтижесінде топырақтың қышқылдылығында өзгешеліктер байқалды. Қымақтар жерленген жерден алынған топырақтың құрамында қышқылдың мөлшері төменірек көрсетті. Себебі біздің ойымызша бұл топырақтың құрамында бейтараптануға мүмкіндік беретін Ca^{2+} иондары бар болуы мүмкін.

Осыдан кейін Ca^{2+} иондарының бар болуы мүмкін екенін тексеру барысында жалын арқылы тексеру әдісін қолдандық. Ойлағанымыздай бұл топырақтың құрамында Ca^{2+} иондары бар болып шықты. Себебі жалын қызыл-кірпіш түске боялды.

5 – сурет Ca^{2+} иондарын анықтау

Топырақтың құрамында Ca^{2+} иондарының көп болуы ол қымақтардың сүйектерінің ірі, мықты болуын көрсетеді және тамақтарының көбінесе табиғи сүт өнімдерін көбірек тұтынғандығының дәлелі.

Осыдан кейін алынған ерітінділерге бірнеше иондарға талдау жасадық.

6 – сурет Иондарды анықтау кезеңдері

Талдауды бірнеше рет қайталау арқылы жүргізілді. Зерттеу мектеп қабырғасында жүргізілді. Екі топырақты талдау нәтижесінде

кимактар жерленген жерден алынған топырақтың құрамында Fe^{2+} иондары және аз мөлшерде Mg^{2+} иондары болғаны анықталды. Зерттеу кейінірек элементтік талдау жасау арқылы жалғасатын болады.

Fe^{2+} иондарын анықтау үшін сапалық реактив натрий гидроксиді қосылып, нәтижесінде жасыл түсті тұнбаның пайда болуы. Ал Mg^{2+} иондарын анықтау үшін натрий гидроксиді мен аммоний хлориді жоғары температурада жүргізіліп, нәтижесінде ақшыл тұнбаның болуы дәлел. Бұл нәтиже әрине басқада иондармен шатастырылуы мүмкін. Топырақтың химиялық сіңіруі, топыраққа араласқан ерітінділерден топырақтың кейбір иондары сіңіру арқылы суға ерімейтін немесе өте аз еритін тұздарды құру процесіне қатысады. Мысалы, карбонаттар мен гипстердің түзілуі. Бұл заттарды және басқада иондарға сапалық анализ жүргізу мүмкіндігі мектеп қабырғасында мүмкін болмады.[4, 111 б.]

Бұл зерттеу нәтижесінде қимақтар ет және балық өнімдерін көбірек тұтынғанын көруге болады.

Екі әртүрлі топырақ құрамындағы Fe^{3+} ионының шамалас мөлшерін мен судағы темір (III) иондары арасындағы тотығу-тотықсыздану реакциясын жасадық. Титрлеу деп аталатын осы процестің барысында темір иондарын анықтап, олардың мөлшерін салыстыру үшін біз тағы бір тәжірбие жүргіздік.

Алдымен дала топырағынан алынған су үлгісінің бөлігіне калий перманганатының ерітіндісін қостық, оның түсі сарғыш-қоңырдан ашық көк-күлгінге дейін бірден өзгеріп, тұрақтанды. Бұл нәтиже дала топырағындағы темір иондарының өте аз мөлшерде болғанын көрсетті. Енді біз калий перманганатын қимақтар жерленген обадағы топырақтан алынған су үлгісіне тамшылатып, қоса бастадық. Осы жолы бірнеше тамшыдан кейін, перманганат судағы темір (III) иондарымен толық әрекеттесіп, түсі сарғыш-қоңырдан ашық көк-күлгінге дейін біраз баяу өзгерді. Тепе-теңдік нүктесіне калий перманганатының қосылған мөлшері топырақ суындағы барлық темір(III) иондарымен әрекеттескенде және ерітіндінің түсі тұрақты болғанда ғана жетті.[4, 225 б.]

Бұл нәтиже темір иондары қимақтар жерленген обадан алынған топырақта темір иондарының мөлшері көбірек екенін тағы бір рет айқындады. Тәжірбие нәтижесі нақты шығу үшін ол 3 рет қайталанды.

Қимақтар ежелгі түркі халқы болды және олардың тарихи мұрасы ғасырлар бойы сақталып келеді. Олар Орта Азияда,

негізінен қазіргі Қазақстан, Орталық Азия және Оңтүстік Сібірде территорияларды қамтығаны белгілі.

Қимақтардың негізгі күн көрісі мал шаруашылығымен байланысты болды. Осыған қоса, олар егіншілікпен де қызыға шұғылданды, балық, аң аулады. Гардизи өзінің 11 ғасырға тиесілі «Зайн әл-ахбар» дерегінде «Қимақтар өздерінің жылқылары мен қойларынан сүт алады және сүт өнімдерін кеңінен қолданады. Олардың негізгі азығы – мал өнімдері.»- деп жазса, белгілі тарихшысы Махмұд Қашқари 11 ғасырда жазылған «Диуан лұғат ат-түрік» атты танымал еңбегінде «Қимақтар арасында мал шаруашылығы басым. Олар қой, сиыр және жылқы өсіреді. Олардың тұрмысы малға тікелей тәуелді.» деп, олардың өміріндегі төрт түліктің рөлін ерекше атап өткен.[3, 378 б.]

Тәжірбиеге алынған екі түрлі топырақтың қышқылдылығын «Spark» құрылығысының көмегімен анықтадық. Зерттеу нәтижесінде топырақтың қышқылдылығында өзгешеліктер анық байқалды. Қимақтар жерленген жерден алынған топырақтың құрамында қышқылдың мөлшері төменірек көрсетті. Себебі біздің ойымызша бұл топырақтың құрамында бейтараптануға мүмкіндік беретін әрі сүйек құрамына кіретін Ca^{2+} иондары бар болуы мүмкін.

Осыдан кейін Ca^{2+} иондарының бар болуы ықтималдылығын нақты анықтау барысында жалын арқылы тексеру әдісін қолдандық. Дәл болжағанымыздай бұл топырақтың құрамында Ca^{2+} иондары бар болып шықты. Бұны отта қызыл-кірпіш жалынға боялған нихром сымы дәлелдеді. Екі топыраққа тағы сапалық реакция өткізілгенінің нәтижесінде қимақтар жерленген жерден алынған топырақтың құрамында Fe^{2+} иондары және біраз мөлшерде Mg^{2+} иондары болғаны анықталды.

Топырақтың құрамында сапалық реакцияға сәйкес Ca^{2+} , Fe^{2+} иондарының көп болуы және Mg^{2+} иондарының біраз мөлшерде анықталуы, қимақтардың сүйектерінің ірі, мықты болуын көрсетеді және тамақтарының көбінесе балық, мал шаруашылығымен айналысуына сәйкес табиғи, әрі сүт өнімдерін көбірек тұтынғандығының айнытпас дәлелі. Бұл нәтижелерді қимақтар туралы Б. Көмековтың, парсы тарихшылардың олардың өмірі мен тұрмыс-тіршілігі мал, балық шаруашылығымен тығыз байланысы жайлы жазған деректері де толығымен дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан тарихы: Көне заманнан бүгінге дейін: 5 томдық. 2-том / ред. М.Х. Асылбеков, К.С. Алдажұманов, К.М. Байпақов. – Алматы: АТАМУРА, 1998. – 640 б.
- 2 Байпақов К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья в VI – начале XIII вв. – Алматы: Наука, 1986. – 254 с.
- 3 Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы: Білім, 1994. – 478 с.
- Pollard A. M., Heron C. Archaeological Chemistry. – 2nd ed. – Cambridge: Royal Society of Chemistry, 2008. – 410 p

Секция 33

Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Полиязычие как тренд образования

LINGUISTIC HYBRIDIZATION IN THE ERA OF GLOBALIZATION: RUSSENGGLISH

RYMZHAN K. T.

Student of Nazarbayev intellectual school chemical - biological direction in
Pavlodar

KUSHVAYEVA R. S.

Master of Science, Teacher of Nazarbayev intellectual school chemical - biological
direction in Pavlodar

English globalization has facilitated the development of hybrid language structures in most bilingual communities around the world. An example is Russenenglish, which is a blend of Russian and English, and is increasingly being disseminated among Russian speakers in their daily life. About 15% of English borrowings are made up of words that appeared in Russian as a result of meeting the need to name a new thing or concept. The hybrid language is prevalent more among expatriates, professionals, foreign students, and internet users who watch English media on a daily basis.

Code-switching, borrowing, and direct usage of English words in Russian sentences with constant switched pronunciation and grammar characterise Russenenglish [1, p. 3]. In contrast to language borrowing in the classical sense, lasting for centuries, Russenenglish is emerging with a high degree of change, driven by computer communication, globalisation, and social mobility. Although for some group of people this mixture of languages is a natural process of language formation, it can produce inconsistencies in both languages for others [2, p. 13].

This research examines the makeup and impact of Russenenglish, especially its influence on vocabulary, grammar, and communicative patterns. It explores how the hybridization of Russian and English affects everyday speech, professional discourse, and online interactions. Additionally, it touches on potential future implications in language learning, social identity, and Russian-English bilingualism, highlighting the role of globalization and digital media in accelerating linguistic changes. The study also considers whether Russenenglish will become a stable linguistic variety or remain a fluid, evolving phenomenon, emphasizing the need for further research into its long-term effects on linguistic structure and cultural identity. The rise of Russenenglish is

closely related to overall linguistic and sociocultural evolution in periods of globalization [3, p. 6]. English has become a global leading language, ruling various areas of life, such as business and economics, science and technology, culture, and the Internet. The more Russian-speaking individuals are exposed to English-speaking milieux—through traveling, working, studying, or social networking—their language adjusts to such new circumstances and introduces English elements into common language.

One of the basic reasons for Russenenglish is the influence of the internet and the new media [4, p.24]. Russian-language speakers are saturated day and night with English-language content, be it movies, TV shows, computer games, or online forums. All major social networks like Instagram, Twitter, and Reddit encourage the spread of English usage, particularly among young people who use global tendencies. This continual exposure to English builds a culture whereby bilingualism is not only a necessity but the norm.

At work, English dominance in international business, technology, and higher education has also accelerated the introduction of English words into Russian usage. Specializations such as IT, marketing, and finance are English word-dense either due to the fact that there is no direct Russian counterpart or English words are more precise and internationally recognized. As a result, specialists in such spheres switch between English and Russian constantly, switching the two languages both functionally and economically.

Linguistic hybridization in Russenenglish occurs in different ways. Most characteristic among them is English lexical borrowing, particularly in areas such as technology, social networks, and culture. Words such as «гуглить» (to Google), «лайкать» (to like), «шерить» (to share) are already in popular usage among Russians, particularly in everyday speech. The loanwords tend to be assimilated into Russian grammar, and the English verbs themselves are conjugated according to Russian verb forms. For instance, the word «зафейлить» (to fail) follows Russian morphology of verbs, demonstrating how Russenenglish combines foreign lexis and native grammatical constraints [5, p. 28].

Not only lexis is influenced by Russenenglish, but also grammar and sentence structure. Although Russian and English have dissimilar grammatical systems, routine code-switching leads to the phenomenon where English sentence structures are emulated in Russian speech [6, p.9]. For example, Russian speakers may use direct word order in subordinate clauses instead of the flexible Russian syntax, such as «Я знаю он

придет» instead of the correct «Я знаю, что он придет» (influenced by «I know he will come»). They might omit conjunctions required in formal Russian, as in «Думаю это хорошая идея» instead of «Я думаю, что это хорошая идея» («I think it's a good idea»). Possessive constructions can also follow English patterns, like «У нее есть мой телефон» instead of the native «Ее телефон у меня» («She has my phone»). Additionally, English prepositions may replace Russian case-based structures, leading to sentences like «Я зависим от кофе» instead of «Я завишу от кофе» («I am addicted to coffee»). Modal verbs such as «can» and «must» might be used unnaturally, for instance, «Я могу сказать» instead of the more natural «Я скажу» («I can say» vs. «I will say»). These shifts blur the boundaries between the two languages, altering traditional syntax and speech patterns.

One of the distinguishing characteristics of Russenenglish is code-switching, where there is language switch from one language to another in the course of a single conversation or even within a sentence [7, p.51]. Code-switching occurs most often in bilingual speakers who switch from Russian to English in everyday usage. In professional environments, it is often used to incorporate specialized terminology, such as in the sentence: «Я на митинге с клиентами, потом отпишусь.» («I'm at a meeting with clients, I'll text later»). In informal conversations, code-switching serves as a way to express certain ideas more concisely or align with global trends.

Despite its widespread use, Russenenglish remains a subject of debate. Most linguists are of the view that it strengthens the Russian language, adding to its vocabulary and making it more adaptable to accommodate the needs of contemporary communication [8, p.22]. Others hold the view that overdependence on English loans can contribute to the degradation of the levels of the Russian language, especially among young people, who were unable to recognize pure Russian as distinct from mixed forms. This is particularly relevant in school settings, where teachers and linguists debate whether or not students should be motivated to be linguistically unmixed or whether Russenenglish can be tolerated as an inevitable consequence of globalization.

Initial evidence from Russenenglish usage suggests the hybrid language to be most common in internet and business settings where constant English exposure is required. Usage of English verbs first, then inflected in accordance with Russian grammatical rules, is the most common linguistic feature. English-influenced sentence forms are likely to appear in casual speech. The evidence shows that although up to as

much as Russenenglish helps communicate in bilingual contexts, it also brings with it issues of language maintenance and linguistic identity. As globalization sets in, it is possible that hybrid language varieties such as Russenenglish will continue to evolve, influencing the way people in the future will communicate [9, p.16]. Instead of fighting the transformations, language research needs to endeavor to comprehend and keep up with the dynamic transformation of language in a multilingual world.

The upcoming researches should engage the challenge of how the generations respond to Russenenglish with an understanding of whether youngsters instill it more strongly within their talk. Extended-term studies might observe over the period what becomes of Russenenglish as time elapses and discover if it settles down as a stabilized language form or remains a continuously ongoing dynamic procedure. Contrast studies might endeavor to establish the very same linguistic blending models within other multilingual settings.

In conclusion, Russenenglish represents a dynamic linguistic phenomenon shaped by globalization, technological advancements, and increased bilingual interactions. Its emergence is driven by exposure to English-language media, professional communication, and social networking, making it particularly common among expatriates, professionals, and younger generations. The hybridization process manifests through lexical borrowing, code-switching, and structural influences from English on Russian grammar, leading to both linguistic enrichment and challenges. While Russenenglish facilitates communication in bilingual settings, it also raises concerns about language purity, especially among educators and linguists.

The debate over its long-term impact remains open. Some view it as a natural adaptation, enhancing Russian with new vocabulary and making it more globally relevant, while others worry about its potential to erode Russian linguistic identity. The increasing integration of English elements suggests that Russenenglish will continue evolving rather than stabilizing as a fixed language form. Future research should focus on generational responses to Russenenglish, its long-term stability, and its parallels in other multilingual communities. Rather than resisting linguistic change, scholars and educators should strive to understand and adapt to the evolving nature of bilingual communication, ensuring that language development aligns with both global trends and cultural heritage.

REFERENCES

1. Johnson P., & Lee S. The role of English in bilingual communities: Code-switching and borrowing in contemporary Russian. *Journal of Sociolinguistics*, 32(4), 2018.
2. Davis C. *Language and identity in the post-Soviet space*. Palgrave Macmillan. – 2019.
3. Dr. Mohammed AbdAlla AbdAlganе Mohammed English language and Globalization – 2020.
4. Parker R. *The rise of hybrid languages: Globalization and the transformation of language in post-Soviet states*. Routledge. – 2022.
5. J. Jenkins, W. Baker & M. *The Routledge Handbook of English as a Lingua Franca* – 2017.
6. Bukina L. M. Vneshnyaya i vnutrennyaya obuslovlennost yazykovogo zaimstvovaniya [External and internal conditioning of language borrowing]. *Linguistics*, 20(1), - 2016. - 89-99.
7. Atef Odeh AbuSa'aleek *Internet Linguistics: A Linguistic Analysis of Electronic Discourse as a New Variety of Language* – 2014.
8. Petrov A. Bilingualism and language preservation: A study of Russenenglish. *Linguistic Research Journal*, 50(3), – 2020. 309-322.
9. Smokotin V. M. *The Phenomenon of Linguistic Globalization: English as the Global Lingua Franca (EGLF)* – 2014.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ ҮЙРЕНУДЕГІ ҚИЫНДЫҚТАР

АЛЕНОВА Н. Г.

ағылшын тілі мұғалімі, Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.
ӘЛИАҚПАР З. М.

7 сынып оқушысы, Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ағылшын тілі – халықаралық қарым-қатынастың негізгі құралы. Әлемнің түкпір-түкпіріндегі адамдар ағылшын тілін екінші тіл ретінде меңгеруге талпынуда. Алайда бұл тілдік үдеріс көптеген қиындықтарға толы. Бұл баяндамада ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйренудегі негізгі қиындықтар қарастырылады және оларды жеңу жолдары ұсынылады.

Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйрену кезінде оқушылар бірнеше күрделі мәселелерге тап болады. Бұл бөлімде ағылшын

тілін меңгеруде кездесетін негізгі қиындықтар мен оларды жеңудің тиімді әдістері қарастырылады.

Фонетикалық қиындықтар

Ағылшын тілін үйрену барысында фонетикалық қиындықтар ең үлкен кедергілердің бірі болып табылады. Әрбір тілдің өзіне тән дыбыстық жүйесі, фонологиялық құрылымы бар. Басқа тілде сөйлейтін адамдар үшін ағылшын тілінің дыбыстарын меңгеру, оларды дұрыс айту және есту қабілетін дамыту оңай емес. Бұл әссе ағылшын тілін үйренушілердің тап болатын негізгі фонетикалық қиындықтарын талқылайды және оларды жеңу жолдарын қарастырады.

Ағылшын тілінің дыбыстық жүйесі: ерекшеліктері және қиындықтары

Ағылшын тіліне тән кейбір дыбыстар басқа тілдерде кездеспеуі мүмкін. Мысалы, ағылшын тіліндегі «th» (think, this) дыбыстары көптеген тілдерде жоқ, бұл тіл үйренушілерге оларды дұрыс айтуда қиындықтар тудырады. Оқушылар жиі бұл дыбыстарды өз тілдеріндегі ұқсас дыбыстармен алмастырады, бұл олардың сөйлеу тілін түсініксіз етеді. «Th» дыбысын дұрыс айтуға жаттығу жасау арқылы үйренуге болады, бірақ ол уақыт пен шыдамдылықты талап етеді.

Интонация және екпін

Ағылшын тіліндегі сөйлемнің интонациясы мен сөз екпіні де үлкен маңызға ие. Көптеген тілдерде интонация мағынаны білдіруде маңызды рөл атқармайды, ал ағылшын тілінде сөйлемнің интонациясы сөйлеушінің эмоциясы мен ойын жеткізуде маңызды орын алады. Мысалы, сұраулы сөйлемнің соңында көтеріңкі интонация қолданылса, сөйлеуші сұрақ қояды; ал интонация төмен болса, ол мәлімдеме жасағанын білдіреді. Бұл тіл үйренушілерге бастапқы кезеңде қиындық тудыруы мүмкін.

Сонымен қатар, сөздердегі екпіннің орналасуы сөздің мағынасын өзгертеді. Мысалы, «record» сөзі зат есім ретінде қолданылса, екпін бірінші буында, ал етістік ретінде қолданылса, екпін екінші буынға түседі. Мұндай ерекшеліктерді меңгеру үшін оқушылар арнайы жаттығулар жасап, дұрыс интонация мен екпінді қолдануға дағдылануы қажет.

Тыңдалым және дыбыстық сәйкестендіру

Тыңдалым дағдыларын дамыту – ағылшын тілін үйренудегі тағы бір маңызды фонетикалық қиындық. Оқушылардың әртүрлі акценттер мен сөйлеу жылдамдығын түсінуі қиын болуы мүмкін.

Ағылшын тілінде әртүрлі аймақтық акценттер бар, және олар оқушылар үшін тыңдалым барысында үлкен кедергілер тудыруы мүмкін. Мысалы, британдық және америкалық ағылшын акценттері бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Дыбыстық сәйкестендіру де маңызды рөл атқарады. Оқушылар кейбір дыбыстарды ажыратуда қиындыққа тап болады. Мысалы, «ship» және «sheep» сөздерінің дыбысталуы ұқсас, бірақ олардың мағынасы әртүрлі. Оқушыларға бұл сөздерді дұрыс ажырату үшін арнайы тыңдау жаттығуларын орындау керек.

Фонетикалық қиындықтарды жеңу жолдары

Ағылшын тіліндегі фонетикалық қиындықтарды жеңу үшін арнайы әдістер мен жаттығулар қолданылады. Біріншіден, оқушылар фонетикалық жаттығулар арқылы тілдің дұрыс дыбысталуы мен интонациясын үйренуі қажет. Бұл жаттығуларды оқытушылар сабақ барысында жиі қолдануы керек.

Екіншіден, тыңдалым дағдыларын дамыту үшін оқушыларға әртүрлі акценттерде жазылған аудио және видео материалдарды тыңдату маңызды. Әртүрлі сөйлеушілердің сөйлеу мәнері мен жылдамдығын есту арқылы оқушылар тыңдау қабілетін жақсарты алады.

Үшіншіден, сөздерді дұрыс дыбыстауды үйрену үшін фонетикалық алфавитті қолдану да тиімді әдіс болып табылады.

Грамматикалық құрылымдар

Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйрену барысында грамматикалық құрылымдар оқушылар үшін ең қиын аспектілердің бірі болып табылады. Ағылшын тілінің грамматикалық ережелері, сөздердің орын тәртібі және етістіктердің шақтары оқушыларды жиі шатастырады. Бұл әссе ағылшын тіліндегі негізгі грамматикалық қиындықтарды және оларды жеңу жолдарын талқылайды.

Сөздердің орын тәртібі

Ағылшын тіліндегі сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі қатал сақталады. Қазақ немесе орыс тілдерінде сөздердің орын тәртібі еркін болуы мүмкін, ал ағылшын тілінде бұл ереже қатал әрі маңызды. Мысалы, ағылшын сөйлемінде бастауыш әрдайым бірінші орында, одан кейін етістік және толықтауыштар орналасады (I love books). Оқушылар бұл ережені дұрыс түсінбей, сөйлемде қателіктер жасайды.

Сөздердің орын тәртібін дұрыс қолдану үшін оқушыларға жаттығулар арқылы нақты сөйлемдер құрастыру дағдысын дамыту қажет. Сондай-ақ, ағылшын тіліндегі сұраулы сөйлемдердің

құрылымын меңгеру де маңызды. Сұрақтар құрастыру кезінде көмекші етістіктердің қолданылуы да қосымша қиындық туғызуы мүмкін.

Грамматикалық құрылымдарды меңгеру әдістері

Грамматикалық құрылымдарды меңгеру үшін оқушыларға арнайы жаттығулар мен тәжірибе қажет. Ең алдымен, грамматикалық ережелерді түсіндіру барысында мысалдар келтіру өте маңызды. Әрбір ереженің қолданысын нақты мысалдар арқылы көрсету оқушыларға оны жақсы түсінуге көмектеседі.

Сонымен қатар, интерактивті әдістерді қолдану, мысалы, грамматикалық ойындар мен жаттығулар, оқушылардың грамматикаға деген қызығушылығын арттырады. Грамматикалық құрылымдарды дұрыс қолдану үшін тілдік тапсырмаларды жиі орындау және оларды нақты контексте қолдану маңызды.

Ағылшын тіліндегі грамматикалық құрылымдар — тілді меңгерудегі негізгі қиындықтардың бірі. Етістік шақтарын дұрыс қолдану, артикльдерді ажырату, сөздердің орын тәртібі және басқа да грамматикалық ережелер оқушыларға күрделі болып көрінеді. Дегенмен, грамматикалық жаттығулар, нақты мысалдар және интерактивті әдістер арқылы бұл қиындықтарды жеңуге болады. Грамматикалық құрылымдарды жақсы меңгеру тіл үйренушінің сөйлеу және жазу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Сөздік қор мен фразеология

Ағылшын тілін үйрену барысында сөздік қор мен фразеология маңызды рөл атқарады. Тіл үйренушілердің ағылшын тілін толық меңгеруі үшін жаңа сөздерді үйрену, олардың мағынасын түсіну және фразеологизмдерді дұрыс қолдану қабілеті өте маңызды. Бұл эсседе ағылшын тіліндегі сөздік қорды меңгеру және фразеологияны үйренудің қиындықтары мен әдістері талқыланады.

Сөздік қорды меңгерудің маңызы

Ағылшын тілін үйренуші үшін сөздік қорды байыту – ең алғашқы және маңызды қадамдардың бірі. Жаңа сөздерді үйрену арқылы тіл үйренушілер өздерінің сөйлеу қабілеттерін жақсартады, мәтіндерді түсіну қабілетін арттырады және жазбаша жұмыста жаңа сөздерді дұрыс қолдануды үйренеді. Сөздік қорды байыту барысында көп мағыналы сөздер мен олардың контекстік қолданылуын түсіну маңызды.

Ағылшын тілінде көптеген сөздер бірнеше мағынаға ие болуы мүмкін. Мысалы, «run» сөзі «жүгіру» деген мағына берсе, сонымен

қатар «басқару» (to run a company) немесе «жұмыс істеу» (the machine is running) мағынасында қолданылады.

Сөз тіркестері мен тұрақты сөз орамдары

Ағылшын тілінде сөз тіркестері мен тұрақты сөз орамдарын меңгеру де маңызды. Бұл тіркестер жиі қолданылатын сөздердің тұрақты комбинациялары болып табылады. Мысалы, «make a decision» («шешім қабылдау») немесе «take a break» («үзіліс жасау») тіркестері жиі кездеседі. Оқушылар бұл тіркестерді жаттап, сөйлеуде және жазуда қолдану дағдыларын дамытуы керек.

Сөздік қорды меңгеру әдістері

Сөздік қорды байыту үшін оқушыларға бірнеше тиімді әдіс ұсынылады. Біріншіден, жаңа сөздерді үйрену үшін мәтіндермен жұмыс істеу маңызды. Мәтіндерде кездесетін жаңа сөздерді контексте түсіну және оларды сөйлемдерде қолдану арқылы оқушылар сөздік қорын байытады.

Тыңдалым дағдылары

Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйрену барысында тыңдалым дағдылары маңызды рөл атқарады. Тыңдалым — тілді меңгерудің алғашқы және негізгі қадамдарының бірі, себебі тілді түсіну мен қарым-қатынас жасау үшін тыңдалым дағдыларын жетілдіру қажет. Бұл эсседе ағылшын тіліндегі тыңдалым дағдыларын дамытудағы негізгі қиындықтар және оларды жақсартудың тиімді әдістері талқыланады.

Тыңдалымда кездесетін қиындықтар

Ағылшын тілін үйрену барысында тіл үйренушілерге бірнеше тыңдалым қиындықтары кездесуі мүмкін. Олардың ең негізгісі — сөйлеу жылдамдығы мен әртүрлі акценттерді түсінудегі қиындықтар. Ағылшын тілінде әртүрлі аймақтарда әртүрлі акценттер бар: мысалы, британдық ағылшын мен америкалық ағылшын акценттері бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл тіл үйренушілер үшін күрделі болуы мүмкін, себебі олар әдетте бір ғана акцентті үйреніп, басқаларын түсінуде қиындықтарға тап болады.

Тыңдалым дағдыларын дамыту әдістері

Тыңдалым дағдыларын жақсарту үшін арнайы әдістер мен жаттығуларды қолдану қажет. Ең алдымен, оқушыларға әртүрлі акценттерді тыңдауға мүмкіндік беру керек. Ол үшін ағылшын тілінде жазылған аудиоматериалдарды әртүрлі акценттерде тыңдау тиімді. Мысалы, британдық және америкалық ағылшын акценттерін салыстыра отырып тыңдау оқушылардың тыңдалым дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

Аудио және видео материалдармен жұмыс

Аудио және видео материалдар тыңдалым дағдыларын дамытуда ең маңызды құралдардың бірі болып табылады. Тыңдалым жаттығуларында подкасттар, жаңалықтар, өндер және аудиокітаптар қолданылуы мүмкін. Бұл материалдар әртүрлі тақырыптарды қамтиды және оқушыларға әртүрлі сөйлеу мәнерлерін тыңдап, түсінуге мүмкіндік береді.

Тыңдалым дағдыларын тексеру әдістері

Тыңдалым дағдыларын дамыту және жетілдіру үшін оқушыларға арнайы тапсырмалар мен жаттығулар беру керек. Мысалы, аудиожазбаны тыңдағаннан кейін оның мазмұнын айтып беру немесе сұрақтарға жауап беру тапсырмалары арқылы оқушылардың түсіну қабілеттері тексеріледі. Бұл әдіс тыңдалған материалдың дұрыс түсінілгенін анықтауға көмектеседі.

Сөйлеу дағдылары

Ағылшын тілін меңгеру барысында сөйлеу дағдылары негізгі дағдылардың бірі болып табылады. Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйренушілер үшін сөйлеу қабілетін дамыту жиі қиындық тудырады, себебі ол тек грамматикалық және лексикалық білімді ғана емес, сонымен қатар тілдік сенімділікті, мәдени ерекшеліктерді және қарым-қатынас дағдыларын қамтиды. Бұл эсседе ағылшын тілін үйренуде сөйлеу дағдыларын дамытудағы қиындықтар және оларды жақсарту әдістері қарастырылады.

Сөйлеу дағдыларын дамытудың қиындықтары

Сөйлеу дағдыларын дамытудың негізгі қиындықтарының бірі – сенімсіздік пен қорқыныш. Көптеген оқушылар ағылшын тілінде сөйлегенде қателік жасаудан қорқып, өздерін сенімсіз сезінеді. Бұл қорқыныш тіл үйренушінің сөйлеу практикасын шектеуі мүмкін. Оқушылардың қателік жасаудан қорқуы немесе өздерінің тілді дұрыс қолдана алмайтынын сезінуі олардың сөйлеу дағдыларын дамытуды қиындатады.

Сөйлеу дағдыларын дамыту әдістері

Сөйлеу дағдыларын дамыту үшін тілдік ортада белсенді тәжірибе жасау өте маңызды. Оқушыларға өз ойларын еркін жеткізуге мүмкіндік беретін рөлдік ойындар, пікірталастар және диалогтар сияқты интерактивті әдістер қолдану тиімді. Рөлдік ойындар оқушыларға әртүрлі жағдаяттарды ойнап, сол арқылы сөйлеу практикасын жасауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс тіл үйренушінің сөйлеу қабілеттерін арттыруға және олардың сенімділігін қалыптастыруға көмектеседі.

Диалогтар мен пікірталастардың рөлі

Диалогтар мен пікірталастар сөйлеу дағдыларын дамытуда ерекше рөл атқарады. Тіл үйренушілер белгілі бір тақырыпты талқылап, өз пікірлерін білдіруі арқылы қарым-қатынас дағдыларын жақсартады. Пікірталастар оқушыларды өз ойларын нақты және түсінікті жеткізуге, дәлелдер келтіруге және қарым-қатынас жасаудағы сенімділігін арттыруға үйретеді.

Сөйлеу дағдыларын тексеру

Сөйлеу дағдыларын тексеру үшін мұғалімдер әртүрлі бағалау әдістерін қолдануы мүмкін. Мысалы, оқушылардың әңгіме құрастыру, пікір білдіру немесе белгілі бір тақырып бойынша сөйлесу қабілеттерін бағалау арқылы олардың сөйлеу дағдыларын тексеруге болады. Бұл әдістер оқушылардың сөйлеу деңгейін анықтауға және олардың сөйлеу дағдыларын жетілдіруге қажетті нұсқаулар беруге көмектеседі.

Жазылымдағы қиындықтардың негізгі себептері

Жазылым дағдыларын меңгеруде оқушыларға бірнеше қиындықтар кездеседі. Ең алдымен, ағылшын тіліндегі орфографияның ерекшеліктері жазу барысында үлкен кедергі келтіреді. Ағылшын тілінде сөздердің айтылуы мен жазылуы жиі сәйкес келмейді. Бұл оқушылар үшін дұрыс жазуды меңгеруде қиындықтар туғызады. Мысалы, «knife» сөзі жазылғанда «k» әрпі қолданылса да, ол айтылмайды. Мұндай орфографиялық ерекшеліктерді түсіну мен есте сақтау көп уақыт пен күшті талап етеді.

Сонымен қатар, жазбаша сөйлемдер құрастыру барысында грамматикалық ережелерді дұрыс қолдану да қиындық тудырады. Ағылшын тілінде сөздердің орын тәртібі қатал сақталуы тиіс.

Сөздік қордың шектеулілігі

Жазылымдағы қиындықтардың тағы бір себебі — сөздік қордың жеткіліксіздігі. Оқушыларда сөздік қор аз болған жағдайда, олар өз ойларын толық өрі түсінікті жеткізе алмайды. Бұл жазу процесінде қиындықтар туғызып, оқушылардың сөйлем құрастыруын шектейді. Мысалы, белгілі бір тақырыпта сөздік қор жетіспесе, оқушылар сол тақырып бойынша ойларын білдіруде қиналуы мүмкін.

Сөздік қорды жетілдіру үшін оқушыларға мәтіндермен жиі жұмыс істеу, жаңа сөздерді контексте үйрену және оларды жазбаша жұмыста қолдану маңызды. Бұл сөздік қордың кеңейіп, жазылым дағдыларының дамуына ықпал етеді.

Грамматикалық ережелерді қолдану қиындықтары

Ағылшын тіліндегі грамматикалық ережелерді дұрыс қолдану да жазылымда үлкен маңызға ие. Мысалы, етістіктің шақтарын дұрыс қолданбау немесе артикльдерді қолданудағы қателіктер жазбаша жұмыстың сапасына әсер етеді. Оқушылар грамматикалық ережелерді толық түсінбеген жағдайда, жазу барысында қателіктер жібереді.

Жазылымдағы құрылымдық қиындықтар

Жазылымда кездесетін тағы бір кедергі — мәтіннің құрылымын дұрыс ұйымдастыру. Ағылшын тіліндегі жазбаша жұмыс белгілі бір құрылымды сақтауды талап етеді: кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды. Оқушылар мәтіннің логикалық құрылымын сақтамай, ойларын жүйелі түрде жеткізуде қиындықтарға тап болады. Әсіресе, эссе немесе мақала жазу барысында бұл құрылымдық талаптарды сақтамау жазылым сапасына кері әсерін тигізеді.

Қорытынды

Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйрену көптеген оқушылар үшін маңызды, бірақ күрделі процесс болып табылады. Бұл үдерісте фонетикалық ерекшеліктерді меңгеру, грамматикалық ережелерді дұрыс қолдану, сөздік қорды байыту, мәдениетаралық айырмашылықтарды түсіну және сөйлеу мен жазу дағдыларын дамыту сияқты қиындықтар туындайды. Тыңдалым, сөйлеу, жазылым дағдыларының жетіспеушілігі және тілдік сенімсіздік сияқты факторлар тіл үйренушілерге қосымша кедергі келтіруі мүмкін. Дегенмен, дұрыс әдістемелер мен оқыту тәсілдерін қолдану арқылы бұл қиындықтарды жеңуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Brown, H. Douglas. Principles of Language Learning and Teaching. 6th ed., Pearson, 2014.
- 2 Ellis, Rod. The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press, 2008.
- 3 Harmer, Jeremy. The Practice of English Language Teaching. 5th ed., Pearson Longman, 2015.
- 4 Larsen-Freeman, Diane. Techniques and Principles in Language Teaching. 3rd ed., Oxford University Press, 2011.
- 5 Lightbown, Patsy M., and Nina Spada. How Languages Are Learned. 4th ed., Oxford University Press, 2013.
- 6 Nation, I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2001.

7 Thornbury, Scott. How to Teach Vocabulary. Pearson Longman, 2002.

8 Richards, Jack C., and Theodore S. Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2001.

9 Ur, Penny. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge University Press, 2012.

10 Swan, Michael. Practical English Usage. 4th ed., Oxford University Press, 2016.

ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖАБАЙЫ ҚҰСТАР АТАУЛАРЫНДАҒЫ ДЫБЫСТЫҚ ҮНДЕСТГІ

АХМЕТОВА А. Е.

10 А сынып оқушысы, Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.
ОСПАНОВА М. С.

Ағылшын тілі мұғалімі Б. Момышұлы атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Алғашқы қарапайым сөйлеу, антропологтардың пікірінше, шамамен миллион жыл бұрын пайда болған. Біздің ата-бабаларымыздың алғашқы сөздерінің бірі «иә» сияқты болды, дейді ғалымдар.

Осыған сүйене отырып, адамдар 20 миллион жыл бұрын жүздеген рет сөйлеуді үйренді деген болжам жасалды. Алдымен біздің ата-бабаларымыз жай ғана дыбыстар шығарды, содан кейін олар белгілі бір заттармен, құбылыстармен және әрекеттермен байланысты болды. Бұл өте ұзақ, мыңдаған, тіпті миллиондаған жылдар бойы болды. Мұның бәрі 2020 жылға қарай әлемде шамамен 7174 тілдің болуымен аяқталды.

Ежелгі адамдар ұзақ уақыт бойы қарым-қатынас жасау үшін дыбыстар шығара бастады, бірақ алғашқы толыққанды тілдер шамамен 150-350 мың жыл бұрын қалыптаса бастады. Мұның қалай болғандығы туралы екі сенімді теория бар [1].

Алдымен адамдар ым-ишара арқылы сөйлесті. Олар саусақтарын заттарға бағыттап алады немесе әр түрлі дыбыстар шығара отырып, кез-келген әрекетті бейнелей алады. Уақыт өте келе белгілі бір дауыстық сигналдар адам хабарлағысы келетін нәрсемен тығыз байланысты бола бастады. Сірә, алғашқы сөздер осылай ойлап табылды, олар кейіннен құрылымы жағынан күрделене түсті және семантикалық жүктемені көбірек көтерді.

Екінші теорияда адамдар қоршаған әлемнің әртүрлі дыбыстарына еліктей отырып сөйлесе бастағаны айтылады. Кішкентай балалардың алғашқы сөздері де ономотопеяның нәтижесі екенін байқаған боларсыз. Мысалы, бала көлікті көргенде, оны «бип-бип» деп атайды, ал итті көргенде «гав-гав» дейді. Қарабайыр адамдар да «бум», «ух» және т.б. сияқты қарапайым сөздерді айта отырып, сөйлеуді үйрене алады.

Екі болжам да өзінше дұрыс болуы мүмкін-сөйлеу дағдыларын дамыта отырып, біздің ата-бабаларымыз дыбыс-ишараны да, ономотопеяны да қолдана алады. Жақында профессор Маркус Перлман (Marcus Perlman) бастаған британдық ғалымдар эксперимент жүргізді, оның нәтижелері жоғарыда аталған екі теорияны да толықтырды.

Г. А. Гуковскийдің айтуынша, «Тілдің әр дыбыстарында жеке семантиканың болуы туралы болжамдар адам ойының тарихында бірнеше рет келді: атап айтқанда, бұл идеяны Михаил Ломоносов дамытты, ол «риторикада» (1748) қатаң с, ф, х, ц, с және балқитын р дыбыстық және жылдам айтылымға ие, бұл үшін олар көмектесе алады. күшті, ұлы, қатты, қорқынышты және керемет нәрселер мен әрекеттерді жақсырақ көрсетеді. Жінішке F, Z және балқитын B, L, M, N нәзік айтылымға ие, сондықтан нәзік және жұмсақ заттар мен әрекеттерді бейнелеуге лайықты.

Ломоносовтың айтуы бойынша өзіндік энергиясы бар. Бірақ бұл энергияның өзі ұтымды емес, эмоционалды. Оның үстіне, ол иррационалдылықтың айқын белгісін алып жүреді « [2].

Фоносемантиканы тәуелсіз ғылыми пән ретінде бөлудің маңызды алғышарты Чарльз Сандерс Пирстің белгілердің әмбебап классификациясын жасауы болды [3]. Осы әмбебап классификацияға сәйкес, белгіленетін және белгіленетін байланыстың сипатына байланысты үш сыныптың белгілері бөлінеді: белгілер-индекстер, белгілер-икондар және белгілер-символдар. Дыбыстық бейнелеу (фоносемантиканы зерттеу объектісі) - тілдегі иконикалық қатынастардың көрінісі.

Тәуелсіз ғылыми пән ретінде фоносемантика тек XX ғасырдың ортасында қалыптасты. Ол Станислав Васильевич Ворониннің еңбектерінде өзінің пәнін, объектісін және зерттеу әдіснамасын алды. Бұл С.В. Ворониннің еңбектерінде алғаш рет фоносемантика лингвистиканың тәуелсіз саласы ретінде қарастырылады, оның мақсаты сөздегі дыбыс пен мағынаның байланысын зерттеу болып табылады. Санкт-Петербург фоносемантика мектебі аясында

С.В. Воронин Ф. де Соссюрдің «еркіндік принципіне» елеулі түзету енгізетін тілдік белгінің екі жақты (еріксіз/ерікті) табиғаты принципін негіздеді. Ол дыбыстық бейнелеу сөзін анықтаудың объективті критерийлерін енгізетін фоносемантикалық талдау әдісін жасады; тілдік белгінің қалыптасуы мен эволюциясының негізгі заңдылықтарын тұжырымдады; фонотип категориясын фоносемантиканың негізгі категориясы ретінде анықтады. [4].

Ғылымның бөлімі фоносемантика, оның негізін қалаушы Воронин сөздің дыбысы мен мағынасы арасындағы байланысты қарастырады.

Фоносемантика-бұл тілдің кеңістіктік және уақыттық тұрғыдан зерттелетін дыбыстық бейнелеу (яғни ономотопеялық және дыбыстық-символдық) жүйесі бар лингвистикалық пән.

Дыбыстық үндестік - бұл дыбыстар мен бейнелі көріністер немесе олар сөйлеушілерде тудыратын сезімдер арасындағы байланыс [5].

Біраз уақыттан бері кейбір сөздер өздерінің дыбыстарымен аталатынды бейнелейтіні байқалды.

Сөзді құрайтын дыбыстық тіркесім мен мағынасын білдіретін ұғым арасындағы байланыс кездейсоқ па, әлде табиғи ма? Бұл туралы ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін даулар бар. Байланысты ғылымдар (физика, физиология, психология, әлеуметтану) тіл үйренуге көмектесе бастағанда, бұл сұраққа жаңа жауаптар пайда болды [6].

Швейцариядағы Цюрих университеті мен Макс Планк институтының тіл деректерін зерттеушісі, жетекші автор Дамиан Блази:» дыбыс пен мағына арасында ешқандай байланыс жоқ деген ой 100 жылдан астам уақыт бойы болды», – деді. Германиядағы адамзат тарихы. «Және бұл шынымен интуитивті нәрсеге әсер етеді».

Зерттеушілер көбінесе дыбыстардың олардың сөздерінің мағынасына қатысы болуы мүмкін деген идеяны елемейді, өйткені бұл ішінара қате ғылыми тұжырымдарға әкелуі мүмкін ойланбаған ойлауды ынталандырады, дейді Блази. [7]

Команда әлемнің 6000-нан астам тілінің үштен екісіне жуығын 100-ге жуық жалпы негізгі ұғымдарды қамтитын сөздер тізімдерін қолдана отырып, ұқсас дыбыстардың пайда болуын тексерді. (Мысалы,» snow « негізгі ұғым болғанымен, ортақ емес, өйткені көптеген тілдер ешқашан болмаған жерлерде пайда болған; бірақ

«rocks» – бұл адамның табиғи мекендейтін жерінің барлық жерде кездесетін элементі.)

Зерттеушілер таңқаларлықтай, туыс емес тілдерде пайда болған дыбыс пен мағына арасындағы бірқатар қатынастарды тапты.

Мысалы, «tongue» сөздерінде көбінесе «l» немесе «u» болады (мысалы, испандық «lengua»). «Nose» деген сөздерде көбінесе «n» дыбысы болады. «ground» деген сөздер көбінесе «g» дыбысына ие, ал «small» «және» дыбысымен байланысты. Бұл артықшылықтар әмбебап емес еді, бірақ олар қайта-қайта пайда болды.

Солай, құстардың да атаулары көбінесе кездейсоқ пайда болмайды. Адамдар бір құсты екіншісінен ажырататын белгілі бір сипаттамаға назар аударды. Бұл сыртқы түрі, құс шығаратын айқай, оның ұя салатын орны, бір нәрсеге ұқсастығы және басқа да сыртқы және ішкі қасиеттері.

Мысалы, куку өз атын алды, әрине, куку үшін: «Ку-ку! ку-ку!» Сіз кукушаның өзі адамдарға оны қалай атауға болатынын айтқанын болжаған шығарсыз. Мұны әр түрлі халықтарға тиесілі адамдар естіді, бірақ әр халық өз Отанында. Көптеген елдерде «кукушка» атауы орыс тіліне ұқсас. Мысалы, чехтер бұл құсты «кукачка», болгарлар – «кукувейца», немістер – «кукук», француздар – «куку», итальяндықтар – «кукуко», қазақтар – «көкек» деп атайды. Бұл халықтардың барлығы бір белгіге назар аударды – көкектің айқайы, сондықтан бұл құстың аты өте ұқсас. Сонымен, құс дауысы үшін, әні үшін, қалай айқайлайтыны және қандай дыбыстар шығаратыны үшін атау ала алады [8].

Сонымен, бұл үш тіл жан-жақты және әртүрлі тілдер тобына жататынына қарамастан, адамдардың дыбыстарды бірдей қабылдауына байланысты көптеген сөздерде бірдей болуы мүмкін.

Кесте 1 – Орыс, қазақ, ағылшын тіліндегі жабайы құстар атауларының дыбыстық үндестігі

	Дикие птицы	Жабайы құстар	Wild birds	Каз Рус	Каз Eng	Рус Eng	К а з Рус Eng
1	Аист	Ләйлек	Stork			[т] [t]	
2	Беркут	Бүркіт	Golden eagle				

3	воробей	Торғай	Sparrow	[o] [o]			[a] [a] [a] [p] [p] [r]
4	Ворона	Қара қарға	Crow			[o] [o]	
5	Галка	Ұзақ	Jackdaw				[a] [a] [a]
6	Глухарь	Қара құр	Capercaillie			[л] [l]	
7	Голубь	Кептер	Pigeon		[п] [p]		
8	Грач	Таған	Rook	[a] [a]		[p] [r]	
9	Гриф	Күшіген	Griffin	[р] [r]	[н] [n] [r] [g]		
10	Дрозд	Б а р ы л д а қ торғай	Thrush			[p] [r]	
11	Дрофа	Дуадақ	Bustard				[д] [д] [d] [a] [a] [a]
12	Дятел	Тоқылдақ	Woodpecker	[т] [т]			[д] [д] [d]
13	Жаворонок	Бозторғай	Lark	[о] [o]			[a] [a] [a]
14	Журавль	Тырна	Crane				[р] [р] [r]
15	Зимородок	Балықшы құс	Halcyon	[а] [a]			
16	Зяблик	Мүсін	Chaffinch		[н] [n]		
17	Иволга	Сарғалдақ	Oriole	[а] [a]	[р] [r]		[л] [л] [l]
18	Канарейка	С а р ы шымшық	Canary				
19	Колибри	Құркылтай	Humming-bird			[и] [i]	

20	Коршун	Лашын	Kite	[ш] [ш] [н] [н]		[к] [к]	
21	Кукушка	Көкек	Cuckoo			[y] [u]	[к] [к] [к] [к] [к] [к]
22	Кулик	Балшықшы	Sandpiper		[а] [a]		
23	Куропатка	Құр	Partridge		[a] [a]	[р] [р] [r]	
24	Ласточка	Қарлығаш	Swallow	[a] [a]			[л] [л] [l] [l]
25	Лебедь	Аққу	Swan		[а] [a] [у] [u]		
26	Лунь	Ақсары	Hen-harrier		[а] [a]		
27	Мухоловка	Шыбыншы	Fly-catcher			[л] [l]	
28	Орлан	Суқарақұс	Sea eagle	[a] [a]	[с] [s]	[л] [l]	
29	Павлин	Тауыс	Peacock	[a] [a]		[п] [p]	
30	Пеликан	Көкқұтан	Pelican	[a] [a] [н] [н]	[а] [a] [н] [n]		
31	Перепел	Бөдене	Quail	[e] [e] [е] [e]		[л] [l] [l]	
32	Перепелка	М е к и е н бөдене	Female quail				
33	Пингвин	Пингвин	Penguin				
34	Попугай	Тоты	Parrot			[п] [p]	
35	Рябчик	Қара бауыр	Hazel grouse				
36	Синица	Шымшық	Titmouse		[м] [m]	[и] [i] [a] [a] [с] [s]	

37	Скворец	Қара торғай	Starling			[a] [a] [с] [s] [p] [r]	
38	Снегирь	Бозторғай	Bullfinch		[б] [b]		
39	Сова	Жапалақ	Owl				[а] [а] [a]
40	Сойка	Жорғаторғай	Jay	[о] [o] [a] [a]			[й] [й] [j]
41	Сокол	Сұңқар	Falcon	[с] [c]		[к] [k] [л] [l]	
42	Соловей	Бұлбұл	Nightingale				[л] [л] [l]
43	Сорока	Сауысқан	Magpie	[с] [c]		[a] [a]	
44	Стервятник	Қарақұс	Vulture	[с] [c]			
45	Страус	Түйеқұс	Ostrich				[с] [с] [s] [т] [т] [t]
46	Стрепет	Безгелдек	Little bustard	[e] [e] [e] [e]			
47	Стриж	С ұ р қарлығаш	Swift			[с] [s]	
48	Тетерев	Құр	Black-cock	[п] [p]			
49	Тетерка	Қ ұ р д ы н мекінені	Grey-hen				
50	Удод	Бәбісек	Noopoe			[y] [u]	
51	Улар (Дикий индюк)	Ұлар	Ular (wild turkey-cock)				
52	Фазан	Қырғауыл	Pheasant	[a] [a]			
53	Филин	Үкі	Eagle-owl			[л] [l] [и] [i] [i]	
54	Цапля	Құтан	Heron	[a] [a]	[н] [n]		

55	Цесарка	М ы с ы р тауығы	Guinea-fowl				
56	Чайка	Шағала	Seagull	[a] [a] [a] [a]		[л] [л]	
57	Щегол	Пайыз торғай	Goldfinch	[c] [c] [c] [c]		[o] [o] [л] [л]	
58	Ястреб	Қаршыға	Hawk	[p] [r] [a] [a]			
		Дауыстылар		18	6	11	5
		Дауыссыздар		11	9	19	13

Біздің практикалық бөлімде дыбыстық үндеістікті дәлелдеу үшін жабайы құстардың 168 атауы қарастырылды, 56 қазақ тілінде, 56 орыс тілінде және 56 ағылшын тілінде. (Қосымша А қара). Жабайы құстардың атаулары орысша-қазақша-ағылшынша пәндік-тақырыптық сөздіктен алынды В.Франк. [9] Осы 168 сөзден 28 сөз қарастырылмады, өйткені олар екі сөзден тұратын сөз тіркестерінен құрылған атаулар: қазақ тілінде: барылдақ торғай, сары шымшық, қара бауыр, қара торғай, сұр қарлығаш, пайыз торғай, ағылшын тілінде: golden eagle, hazel grouse, little bustard. Сонымен қатар этимологиялары бір сөздер саналмады, мысалы пингвин (қазақша), пингвин (орысша), penguin (ағылшынша); ұлар (қазақша), улар (орысша), ular (ағылшынша), гриф(орысша), griffin (ағылшынша), канарейка (орысша), canary (ағылшынша). Саналмаған сөздер көк түспен белгіленген және құстың ұрғашы түрлеріде есептелмеді, өйткені сөздердің түбірлері бір, мысалы тетерев – тетёрка, құр – құрдың мекиені, перепёл – перепёлка, бөдене – мекиен бөдене.

Өртүрлі тілдердегі жабайы құстардың атауларының этимологиялық шығу тегі бірдей болмаса да бірақ ортақ дыбыстары бар екені анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Как древние люди придумали слова и научились разговаривать? Рамис Ганиев 18.05.2021 [Электрондық ресурс] – URL: <https://hi-news.ru/research-development/kak-drevnie-lyudi-pridumali-slova-i-nauchilis-razgovarivat.html>

2 Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений / АН СССР. – М.; Л., 1950–1983. Т. 7: Труды по филологии 1739—1758 гг. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – С. 242 (§ 173)

3 Пирс Ч.С. Избранные философские произведения. – М.: Логос, 2000. – 448 с

4 Воронин С.В. Основы фоносемантики – М.: ЛЕНАНД, 2006. – 248 стр

5 Энциклопедический словарь юного филолога. Сост. М.В.Панов. – М.: Издательство «Педагогика» 1984 стр. 106

6 Левицкий В.В. Звуковой символизм: мифы и реальность. Монография. – Черновцы: Рута, 2009

7 Damian Blasi SEPT. 13, 2016 [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.latimes.com/science/sciencenow/la-sci-sn-languages-sound-meaning-20160912-snap-story.html>

8 Шилов И.А., Карташев Н.Н. Ильичев В.Д. Общая орнитология // Высшее образование – Москва 1982, 465 стр

9 В.Франк Орысша-қазақша-ағылшынша пәндік-тақырыптық сөздік – Алматы 2000

НЕРАСКРЫТЫЕ ТАЙНЫ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

БАЙГУЖИНОВА Г. Т.

Магистр педагогических наук, учитель немецкого языка,
гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

ЖЕТИКЕЕВА И.

ученица 6 класса, гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

Немецкий язык широко распространён по всему миру как родной и второй язык. Помимо трёх основных немецкоговорящих стран Западной Европы – Германии, Швейцарии и Австрии, немецкий используется в других странах. Язык является родным или общим для представителей немецкой диаспоры в Центральной и Восточной Европе, для более чем двух миллионов человек в США, Канаде и Бразилии, а также широко используется в Австралии и некоторых постколониальных странах Африки. Кроме того, немецкий язык является одним из официальных языков Европейского Союза и многих других международных организаций. [1, 14] Он занимает важное место среди европейских языков, уступая по распространённости только английскому, и входит в десятку самых популярных языков мира.

Немецкий – один из ключевых языков делового общения в Европе. Германия является крупнейшей экономикой Евросоюза и третьей в мире, её экономическое влияние охватывает почти

все европейские и неевропейские страны. Германия – ведущий мировой экспортер, и многие международные компании, такие как BMW, Bayer, BASF, Siemens, Daimler-Chrysler, Adidas, Porsche, SAP, Lufthansa и Hugo Boss, имеют свои головные офисы в этой стране [6,2].

В последние годы полиязычное образование стало важным аспектом в разных странах, включая Казахстан. Одним из ключевых факторов успешного полиязычного обучения является развитие способности изучать несколько языков одновременно. В этом контексте немецкий язык, несмотря на свою сложность, представляет собой ценное средство не только для формирования языковой компетенции, но и для развития когнитивных способностей учащихся. Владение несколькими языками значительно повышает конкурентоспособность человека. Образованный человек должен владеть не только своим родным языком, но и хотя бы одним иностранным. Учитывая сильную экономику Германии, изучение немецкого языка становится всё более актуальным. Почему бы не изучать его параллельно с казахским, особенно учитывая сходства между этими языками?

Немецкий и казахский языки имеют как схожие, так и отличительные особенности. В области звукообразования оба языка обладают уникальными звуками, которые имеют схожие артикуляционные особенности.

В казахском языке есть звуки, присущие только ему: ә, ө, ұ, ү, і, ғ, қ, н, һ. Произношение этих звуков напоминает особенности немецкого языка. Например, в словах казахского языка «әже» и «кінә» кончик языка упирается в нижние зубы, а передняя часть языка слегка двигается вперёд. [1,54] Такая же артикуляция присутствует в немецких словах, как *Käse* (сыр) и *Mädchen* (девочка). Казахский звук «ө» аналогичен немецкому звуку «ö», который представляет собой мягкий вариант звука [o], как в словах «көз» (глаз) и «böse» (злой).

Кроме того, немецкая буква «ß» (эсцет) во многих случаях соответствует казахской букве «с». Например, в словах «дос» и *groß* (большой) их произношение схоже. Казахский звук «і» также является вариантом немецкого звука «i». Например, в словах «біз» (мы) и «кім» (кто) казахский звук редуцируется, и его произношение почти идентично немецкому.

Для младших школьников легче всего представить немецкие специфические буквы через аналоги казахских букв. Это позволяет

облегчить восприятие иностранного произношения и сделать обучение более увлекательным.

Звук казахской буквы «қ» схож с немецкой буквой «q». Казахский «қ» используется только с твёрдыми гласными, такими как а, о, ұ, ы, в то время как «q» в немецком языке всегда сочетается с буквой «u». [1, 57] Казахский звук «ң» очень близок к немецкому сочетанию «ng». Примером могут служить слова «танертен» (утро) и *lang* (долгий).

Для успешного преодоления трудностей в изучении немецкого языка, связанных с различиями в звукообразовании, необходимо ориентироваться на методики, развивающие артикуляционную моторику учащихся. Это особенно важно при параллельном обучении казахскому и немецкому языкам. Важно помнить, что использование сходств между языками может значительно облегчить процесс обучения.

В немецком языке широко используются аффиксы (префиксы и суффиксы) для образования новых слов. Например, из глагола *fahren* (ехать) с помощью суффикса – *zeug* можно образовать существительное *Fahrzeug* (транспортное средство). [5, 15] Также немецкий язык славится своими сложными словами, которые представляют собой комбинацию нескольких корней, как, например, слово *Donaudampfschiffahrtsgesellschaftskapitän* (капитан компании пароходства на Дунае). Это делает немецкий язык гибким и выразительным.

Сравнительно с казахским, где слова образуются в основном с помощью суффиксов, процесс словообразования в немецком языке более сложный, но и более вариативный. В казахском языке словообразование проще по структуре, что может быть преимуществом для младших школьников.

Многие немецкие слова были заимствованы казахским языком, особенно в научных, технических и культурных областях. Примеры включают слова *Buch* (книга), *Konzert* (концерт) и *Restaurant* (ресторан). Знание этих слов помогает ученикам быстрее освоить немецкий язык, служа мостом между двумя языками и облегчая их взаимопонимание.

В каждом языке есть свои грамматические правила построения порядка слов в предложении. Для немецкого языка характерно устоявшееся правило, что глагол в простых предложениях всегда стоит на втором месте. Для казахского характерно строгий порядок слов: сказуемое стоит в конце предложения. Простое предложение

У Сауле есть книга в немецком языке будет строиться *Saule hat ein Buch*. В казахском языке это же предложение будет построено *Сәуледе кітап бар*.

Сравнение немецкого и казахского языков показало как их сходства, так и различия, что имеет важное значение для полиязычного обучения в Казахстане. Анализ этих языков на различных уровнях, от фонетики до синтаксиса, позволяет выявить ключевые аспекты, которые могут как облегчить, так и усложнить процесс обучения. Например, схожесть в некоторых лексических элементах, заимствованных из общих источников, может служить полезным ориентиром для учащихся, помогая им быстрее осваивать новые слова и фразы. Однако различия в звукообразовании и грамматической структуре требуют особого внимания, так как могут вызвать затруднения в понимании и правильном употреблении языка. Изучение немецкого языка может быть значительно упрощено, если учащиеся будут учитывать эти сходства и различия, обращая внимание на все аспекты – от звукообразования до построения предложений. Это позволит не только ускорить процесс освоения, но и повысить уровень межкультурной компетенции, что является важным элементом полиязычного образования в Казахстане. Разработка учебных материалов, учитывающих эти особенности, поможет не только расширить знания школьников, но и повысить их интерес к изучению немецкого языка.

Изучение немецкого языка в полиязычном пространстве очень актуально, и для нашей страны больше всего подходит немецкий язык. Простота чтения, сходство фонетического ряда специфических букв, понятная структура предложений. Все вместе дает возможность легче усваивать оба языка. Предложенный иллюстративный казахско-немецкий словарь сделает обучение интересным, веселым и легким. Схематическое изображение структуры предложений в немецком и казахском языках, значительно помогает в развитии навыков разговорной устной речи. Экспериментальным путем выяснилось, что учащиеся гимназии быстрее ориентируются в немецких предложениях через схематичные конструкции. По их мнению им легче и интересней усваивать новый материал, подставляя слова в схемы.

Двадцать первый век предлагает нам безграничный выбор возможностей. Главным умением в наше время, становится способность обучаться новому. Так почему бы это новое не начать с изучения немецкого и казахского языков.

Кроме того, немецкий язык является важным инструментом в научных исследованиях, особенно в областях инженерии, медицины и философии. Германия и другие немецкоговорящие страны славятся своими достижениями в научной и инженерной сферах, и многие современные теории, открытия и изобретения были изложены на немецком языке. [2, 3] Например, знаменитые ученые, такие как Альберт Эйнштейн, Макс Планк, Карл Фридрих Гаусс и многие другие, оставили значительный вклад в мировую науку, используя немецкий как основной язык своих работ. Для студентов и исследователей, желающих глубже понять научные труды и теории, знание немецкого языка становится важным инструментом. Это открывает доступ к богатому наследию науки и позволяет участвовать в международных исследованиях, а также налаживать научное сотрудничество с университетами и институтами Германии и других немецкоговорящих стран.

Немецкий также имеет ключевое значение в сфере культурного обмена. Германия, Австрия и Швейцария – это страны с богатым культурным наследием, и их литературные произведения, философские труды и музыкальные достижения признаны во всем мире. Произведения таких немецких авторов, как Иоганн Вольфганг фон Гёте, Фридрих Шиллер, Франц Кафка, Томас Манн, стали мировыми классиками. Знание немецкого языка открывает двери для более глубокого понимания этих произведений, позволяя читать их в оригинале и чувствовать весь богатый смысл и атмосферу текста. Это также способствует развитию личной культурной осведомленности и позволяет наладить более тесные связи с носителями культуры.

С точки зрения глобализации и международной торговли, немецкий язык также имеет большое значение. Германия занимает лидирующие позиции в таких отраслях, как автомобильная промышленность, машиностроение и производство высоких технологий. Немецкие компании имеют огромный рынок сбыта и влияют на мировую экономику. Знание немецкого языка открывает широкие возможности для карьерного роста, в том числе в международных корпорациях и крупных компаниях, которые имеют бизнес-связи с немецкоговорящими странами. [2,30] Это особенно важно в условиях глобализации, где знание одного из мировых языков может стать решающим фактором для трудоустройства и профессионального роста.

Знание немецкого языка способствует более активному участию в политических и экономических процессах внутри Европейского союза, а также помогает наладить связи с партнерами из других регионов мира. В странах Центральной и Восточной Европы, где исторически немецкий был важным языком межнационального общения, его изучение продолжает оставаться актуальным и по сей день.

Таким образом, изучение немецкого языка в Казахстане и других странах постсоветского пространства является не только вопросом академического интереса, но и важным шагом в укреплении международных связей, профессиональной карьеры и культурного обмена. В этом контексте немецкий язык становится важным элементом в образовательной политике, способствуя формированию многозначной, многоязычной личности, готовой к вызовам глобализированного мира.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Вопросы казахского языкознания. Алматы: «Арыс» баспасы, 2007.
- 2 Калмырзаев А. Национальный менталитет и национальный дух // Мысль. 2000. №8-9. С. 30–31.
- 3 Краткий этнологический словарь. Под ред. Н.П. Пищулина. Москва: ИНПО, 2003.
- 4 Словообразовательные модели как категоризаторы языкового опыта // Республика Казахстан в глобальном межкультурном пространстве // Материалы международной научно- практической конференции. – Алматы: КазУМОиМЯ им.Абылай хана, 2003. – С.440-444
- 5 О фонетическом варьировании в немецком языке // Теоретические вопросы немецкой филологии. - Горький: ГГПИИЯ, 2004. - С. 5-15.
- 6 Шанский Н. М. «В мире слов», М. «Просвещение», 2005г. Интернет-ресурсы:
- 7 <http://de.wikipedia.org/wiki/Lehnwort>http://www.russisch-fuer-kinder.de/de_start/beginner/index.php<http://www.examen-europaeum.com/EEE/EEE2003/08FremdLLehnwoerter.htm><http://www.duden.de/downloads/produkte/duden>
- 8 <http://startdeutsch.ru/interesno/o-nemetskom-yazyke/534-motivatsiya-ili-kak-izuchit-nemetskij-yazyk>

СОЗДАНИЕ НАСТОЛЬНОЙ ИГРЫ “МОРСКОЙ ПУТЬ ЗНАНИЙ” ДЛЯ РАСШИРЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

ДЖАМБУЛҚЫЗЫ Қ. А.
ученица, НИШ,ХБН, г. Павлодар
ҚАЛҚАМАНҚЫЗЫ М. А.
ученица, НИШ,ХБН, г. Павлодар

В современном мире учащиеся все меньше уделяют внимание расширению словарного запаса. Это связано с влиянием технологий, которые способствуют использованию ограниченного набора слов. Социальные сети и мессенджеры сокращают форму общения, снижая его качество.

По мнению Льва Высоцкого, «недостаток внимания к развитию словарного запаса приводит к снижению способности выражать мысли точно и разнообразно».[1] Бедный словарный запас затрудняет аргументацию, анализ и критическое восприятие информации, что сказывается на грамотности и понимании сложных текстов.

Для решения этой проблемы важно стимулировать чтение, обсуждение и активное использование новых слов. Татьяна Бахарова отмечает: «Для повышения грамотности учащихся необходимо активно использовать разнообразные языковые средства... что делает коммуникацию яркой и убедительной» [8].

В связи с этим было принято решение создать настольную игру для расширения словарного запаса учащихся. Игровая деятельность создает естественные условия для практики языка, развивая когнитивные и речевые навыки. Лев Выготский утверждал, что «именно в игре ребенок открывает для себя значение слов».[2]

Актуальность: традиционные методы изучения языка теряют эффективность, особенно среди молодёжи, поэтому растёт интерес к новым подходам. Одним из них является использование настольных игр, которые адаптируются под разные уровни, развивают когнитивные навыки и снижают стресс. Их универсальность делает их полезным инструментом в образовании, повышая мотивацию и улучшая результаты обучения. Благодаря доступности в интернет-магазинах и цифровым версиям, настольные игры становятся ещё популярнее.

Цель проекта – расширить словарный запас учащихся на уроках русского и английского языков с помощью настольной игры.

Гипотеза исследования заключается в том, что анализ лингвистических особенностей настольных игр поможет улучшить практику русского и английского языков с помощью созданной настольной игры.

Задачи:

изучить проблемы неграмотности детей и их причины;

провести опрос среди учащихся, чтобы выявить их предпочтения в настольных играх;

проанализировать результаты опроса и определить способ

расширить словарный запас учащихся;

создать настольную игру для обогащения словарного запаса на русском и английском языках.

Этапы исследования научного проекта:

Анализ темы проекта

Литературный обзор

Проведение опроса

Анализ результатов

Создание настольной игры

1,2. Говоря о истории настольных игр, настольные игры появились тысячи лет назад и служили не только для развлечения, но и для обучения и социальных целей. Одной из древнейших игр был Сенет (около 3500 г. до н. э.), найденный в Египте, который имел ритуальное значение.[3] Древнеафриканская Манкала, основанная на перемещении камней между лунками, стала примером стратегической игры.

В XVIII–XIX веках началось массовое производство игр. Популярность приобрела The Game of the Goose в Европе, а позже – шашки и другие игры с фишками. В США появилась Монополия, символизирующая экономические принципы.

XX век стал эпохой расцвета настольных игр. В 1935 году Монополия обрела мировую известность, а в 1950-х появились Скраббл, Риск и Уно. В 1974 году была создана Dungeons & Dragons – первая ролевая настольная игра, открывшая новый жанр.

Настольным играм характерны свои особенности. Они способствуют развитию стратегического и логического мышления. Они требуют от участников планировать действия, анализировать ситуации и принимать решения. Это развивает аналитические способности и внимание.

Игры включают элементы соревновательности и кооперации, что улучшает коммуникативные навыки. В процессе игры участники обсуждают стратегии и делятся мнениями, что помогает совершенствовать устную речь. Игры, такие как «Скраббл» и «Alias», способствуют расширению словарного запаса.

Кроме того, настольные игры тренируют память и внимание. Игры, такие как «Мемори» или «Диксит», развивают зрительную память. Элементы случайности, например использование кубиков или карточек, делают каждую игровую сессию уникальной и стимулируют гибкость мышления.

Виды настольных игр:

Игры с костью – основа игрового процесса в них связана с броском кубиков. Такие игры зависят от удачи, но иногда включают стратегические элементы.

Карточные игры – основаны на использовании специальных карт, могут быть классическими или тематическими. Включают случайность и стратегию.

Головоломки – требуют логического мышления и анализа. Могут быть индивидуальными или командными, включая логические и пространственные задачи.

Существует пару причин ухудшения словарного запаса учащихся. Современные технологии упрощают языковые формы. Молодёжь, проводя время в мессенджерах, использует сокращения, эмодзи и акронимы, что снижает потребность в грамотном письме. Изучив статистику, мы выяснили, что популярными мессенджерами являются Ватсап, Инстаграм и Фэйсбук.[6] Общение в них часто сводится к эмодзи и стикерам.

Кроме того, у молодёжи падает интерес к чтению длинных текстов из-за конкуренции с цифровыми развлечениями – видеоиграми, соцсетями и стриминговыми сервисами. Чтение уступает место коротким заметкам в интернете, что не способствует развитию анализа, критического мышления и расширению словарного запаса.

Настольные игры могут использоваться как способ обогащения словарного запаса людей. Изучение иностранного языка требует значительных усилий. Для эффективного освоения необходимо использовать разные методы, включая творческую среду. Настольные игры – один из таких методов, помогающий закреплять материал в увлекательной форме. Они часто применяются как упражнения «разогрева» и могут использоваться на всех этапах

обучения. Главное – правильно подбирать игры, соответствующие уровню учащихся. Кроме того, игры мотивируют, развивают коммуникативную компетентность и способствуют лучшему усвоению языка, даже если нарушают дисциплину. Они играют важную роль в обучении иностранным языкам, включая русский как иностранный [5].

Английский язык важен в современном мире, но традиционный подход, основанный на теории и письме, затрудняет развитие устной речи. Поэтому требуется применение интерактивных методов. Настольные игры позволяют практически использовать языковые навыки, способствуя развитию коммуникативной компетенции, лексики, грамматики и произношения.[4] Они помогают запоминать материал через ассоциации и яркие образы.[7] Кроме того, элемент соревнования повышает мотивацию к изучению языка. Частое использование игр на уроках английского помогает преодолеть страх общения. Основой образованности является обогащение словарного запаса. Это уровень владения языком, позволяющий анализировать и передавать лингвистическую информацию. Грамотное письмо требует развитого лингвистического навыка – способности анализировать и осознанно использовать слова. К сожалению, не все учителя уделяют этому внимание, что снижает грамотность учащихся.[8] Лингвистический навык формируется в результате длительной практики и включает: навык письма; умение анализировать слова; использование устойчивых выражений.

Мы использовали два метода исследования:

1 Теоретические: анализ настольных игр как инструмента обучения, лингвистический метод для изучения их особенностей, абстрагирование и индукция для оценки влияния игровых форм на молодёжь.

2 Эмпирические: опрос учащихся для выявления предпочтений и подтверждения актуальности проблемы. На основе его результатов была создана настольная игра для обогащения словарного запаса на русском и английском языках.

Перед созданием игры мы изучили процесс её разработки. Сначала придумали идею, а затем решили проверить её актуальность и влияние на изучение языков. Для этого провели опрос среди 100 учеников Назарбаев Интеллектуальной Школы города Павлодар.

3. Результаты опроса представлены в следующих диаграммах и таблицах

Рисунок 1 – проведенные опросы

4 Результаты показали, что настольные игры с карточками и костями популярны среди учащихся и могут быть полезны в изучении английского и русского языков. Мы учли, что игра должна сочетать обучение и развлечение, чтобы заинтересовать игроков.

5 Проведя опрос, мы подтвердили актуальность настольных игр как средства обучения русскому и английскому языкам. Это вдохновило нас на создание собственной игры, учитывающей потребности подростков. Её цель — повысить мотивацию к изучению языков и расширить словарный запас. Мы изучили популярные игры, такие как «Элиас», «Монополия», «Эрудит», отметив их особенности. Опираясь на их структуры и результаты опроса, мы выбрали тематику морских путешествий. Для возможной коммерциализации проекта разработали удобные для печати дизайны карточек и игрового поля, используя бесплатные изображения, подходящие шрифты и цвета. Поле создадим из картона, а карточки — из бумаги.

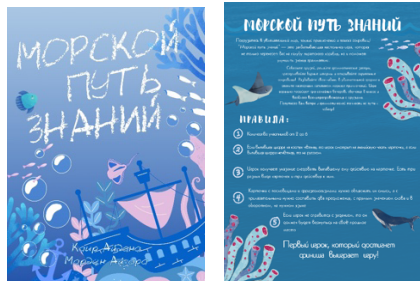

Рисунок 2 – Обложка коробки игры
Рисунок 2 – Обратная сторона коробки

Рисунок 3 – игровое поле

Рисунки – 4, 5 – примеры игровых карточек

Описание игры:

Отправляйтесь в захватывающее морское приключение с «Морским путём знаний»! Эта настольная игра поможет вам расширить словарный запас, решая грамматические загадки и преодолевая штормы в поисках сокровищ. Игра идеально подходит для семейных вечеров, учебных занятий и весёлого

временипровождения с друзьями. Попутного ветра и успехов в языке!

Правила игры: Игра рассчитана на 2–6 участников, которые плывут по морю, выполняя задания и преодолевая препятствия в поисках клада. Игроки бросают кости и двигаются по полю. Если выпадает чётное число, задание берётся на английском, если нечётное – на русском. Есть три вида карточек: объяснение смысла пословиц(1) и фразеологизмов(2), составление предложений с прилагательными в прямом и переносном значении(3). Ошибшись, игрок возвращается на предыдущую ячейку. В игре три критические ситуации: атака акулы (-2 ячейки), затонувший корабль (-2 хода), скалы (-3 хода). Побеждает тот, кто первым достигнет финиша.

В заключении, после первой игры учителя заметили, что учащиеся стали активно использовать пословицы, фразеологизмы и прилагательные в переносном значении в эссе и на устных экзаменах. Ранее они забывали эти выражения, теряя баллы, но теперь, благодаря игровой практике, запоминают их и применяют в речи. Многие заинтересовались темой фразеологизмов и стали изучать её самостоятельно. Видя успех проекта и рост мотивации учеников, мы убедились в эффективности игрового обучения. В дальнейшем планируем добавить задания с антонимами и синонимами, чтобы обогатить словарный запас учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Выготский лев семёнович. Мышление и речь // издательство: м., 1982.
- 2 Выготский лев семёнович. О роли игры в психическом развитии ребенка // психология и педагогика. М., 2000.
- 3 Board games throughout history.
- 4 Иванова е. А. Использование настольных игр для развития навыков говорения на английском // журнал методической работы. 2023, С. 45-50.
- 4 Kapp karl m. The gamification of learning and instruction: game-based methods and strategies for training and education. Wiley, 2012.
- 5 Майская юлия. 5 Книг в год: почему жители казахстана мало читают и как эту ситуацию изменить // ea monitor. Url: <https://ea-monitor.Kz/ekspertnyy-vzglyad/5-knig-v-god-pochemu-zhiteli-kazahstana-malo-chitayut-i-kak-etu-situaciyu-izmenit>
- 6 Brown stuart. Play: how it shapes the brain, opens the imagination, and invigorates the soul. Avery, 2009.

Бахарова татьяна сергеевна эффективные способы повышения грамотности учащихся // вестник образования. 2021, С. 10–15.

АНГЛИЙСКИЙ ВОКРУГ НАС

МАХАМБЕТОВА А.

ученица 8 класса, Иртышская СОШ №4, село Иртышск,
Иртышский район, Павлодарская область

ДАЦКО Е. А.

научный руководитель, учитель английского языка,
Иртышская СОШ №4, село Иртышск, Иртышский район,
Павлодарская область

Английский язык вокруг нас: важность и использование в современном мире. Английский язык в наши дни стал не только языком международного общения, но и неотъемлемой частью повседневной жизни. Мы сталкиваемся с ним повсюду: в интернете, на телевидении, в рекламе, на работе и даже в учебе. Английский язык стал основным инструментом для коммуникации в глобализованном мире и открыл новые горизонты для людей, желающих развиваться и сотрудничать с различными культурами.

1 Английский язык в глобальной коммуникации.

Английский язык считается международным языком. Это язык дипломатии, международных организаций, науки, технологий и бизнеса. Сотни миллионов людей по всему миру используют его для общения, и в настоящее время около 2 миллиардов человек говорят на английском...

В социальной сети: Социальные сети, такие как Facebook, Twitter, Instagram, а также профессиональные платформы вроде LinkedIn, используют английский как основной язык общения. Люди по всему миру используют эти платформы для обмена информацией, обучения и общения.

2 Английский язык в бизнесе и карьере.

Английский играет ключевую роль в международной деловой среде. Компании, работающие на международных рынках, часто используют английский язык как основной язык для ведения переговоров, написания документов, общения с партнерами и клиентами.

– В международных компаниях: Для работников крупных корпораций, работающих на международном уровне, знание

английского языка – это не просто преимущество, а необходимость. Множество международных компаний требуют от своих сотрудников отличного владения английским для успешной карьеры.

3 Английский язык также занимает важное место в системе образования. Множество учебных заведений по всему миру предлагают программы на английском языке, а также проводятся лекции, семинары и курсы, которые доступны на английском.

– Международные университеты: Многие университеты, такие как Оксфорд, Кембридж, Гарвард и другие, проводят обучение на английском языке. Также многие студенты выбирают изучение английского языка как второго языка, чтобы расширить свои возможности для учебы за границей.

– Онлайн-курсы: В последнее время все больше людей обучается онлайн. Многие онлайн-курсы, такие как Coursera, edX, Udemy, предлагают материалы на английском языке. Это дает возможность обучаться и развиваться в любой точке мира.

4 Английский язык в культуре и развлечениях

Английский язык широко используется в культурной сфере, включая музыку, фильмы, литературу и телевидение.

– Фильмы и сериалы: Большинство современных фильмов и сериалов сняты на английском языке, а их переводы и субтитры доступны на многих языках мира. Голливуд, как крупнейшая мировая киноиндустрия, активно использует английский язык.

Музыка: Множество популярных музыкальных исполнителей поют на английском языке, что делает его важным для музыкальной индустрии по всему миру. Музыка на английском языке помогает людям легче воспринимать этот язык и способствует его распространению среди молодежи.

– Литература: Английская литература имеет мировое значение. Классические произведения Шекспира, Джейн Остин, Чарльза Диккенса, а также современные авторы, такие как Джоан Роулинг и Джон Грин, пользуются популярностью во всем мире.

5 Английский язык в науке и технологиях

Научный прогресс, разработки и инновации часто происходят на английском языке. Большая часть научных журналов и исследований публикуется на английском языке, что позволяет ученым и исследователям обмениваться знаниями по всему миру.

– Научные публикации: Английский язык используется для публикации научных исследований и статей в ведущих журналах,

таких как Nature, Science, The Lancet и других. Это помогает ученым и специалистам со всего мира делиться своими достижениями и работать над глобальными проблемами. Технологии и инновации: В сфере технологий английский является основным языком разработки программного обеспечения, создания новых технологий и продуктов. Большинство программных интерфейсов и инструкций на английском языке, что позволяет быстро адаптироваться и использовать технологические новинки [1, 25с].

Зная английский язык, мы можем получать больше информации из различных носителей, где вся техническая информация написана на английском языке. Далее, вы можете читать книги в оригинальном контексте, перевод не всегда объективно отображает истинные чувства и эмоции, которые вложил в роман автор. А техническая литература? Ведь вы в этом случае смогли бы самостоятельно изучить любую интересующую вас технику, программу и оборудование.

У вас всегда теперь будет возможность беседовать с интересными людьми на весьма разнообразные темы на английском языке, к тому же вы всегда можете ездить за границу туристом, что гораздо удобнее и дешевле.

Если вы ведь мечтаете быть бизнесменом международного уровня. А как тут без английского языка? Ведь все международные переговоры, торги на биржах все они ведутся на английском языке, а ведь вы хотите принимать участие в международных конференциях, общаться с деловыми людьми, читать международные журналы и газеты о бизнесе, в этом случае вы, конечно же, должны знать английский язык [1, 36с].

А если ваша мечта – это стать известным ученым? То и в этом случае английский язык вы обязаны знать, как свой родной, во всяком случае – не хуже. Ведь вам будет необходимо общаться с коллегами из других стран, посещать, и быть может и проводить международные симпозиумы, конференции семинары и форумы. К тому же все самые свежие и передовые открытия всемирного значения публикуются именно в англоязычных журналах и газетах, а ведь вам еще придется посещать и международные центры, впрочем, даже чтобы получить Нобелевскую премию – вам надо знать английский язык.

Прежде всего английский язык – это язык программирования и компьютеров. Клавиатура всех компьютеров имеет клавиши на английском языке (up – вверх; down – вниз; print – печать; end –

завершение, конец; home – дом; backspace – назад; enter – вход, ввод и т.д.). Компьютерные игры, в которые сегодня так любят играть как взрослые, так и дети, тоже зачастую имеют английские названия (angry bird – злая птица; snake – змейка, Heroes – Герои и т.д.).

Английские слова и выражения доносятся с наших телеэкранов. Некоторые телевизионные передачи имеют названия на английском языке (Comedy Club – клуб комедии; The Smurfs – Смурфики; Animal Planet – Планета животных, Discovery – Открытие, канал на телевидении). Сколько английских слов мелькает в рекламах каждый день (LG – Goods for Life – товары для жизни; Canon – Can do it – Кэнон - сможешь это сделать;).

Английский есть в каждом нашем доме (средство для мытья посуды Fairy – Фея; шампунь для головы Head and Shoulders – Голова и плечи; отбеливатель Vanish – исчезновение; на тетрадах часто можно увидеть слово Notebook – тетрадь). Как легко выучить название новых стран если заглянуть на этикетку одежды, на которой также написано из какого материала сделана вещь и как ее надо стирать (made in China – сделано в Китае; made in Germany – сделано в Германии; 100 % cotton – 100 % хлопок; wash 30 - 40* – стирать при температуре 30 - 40 градусов и т.д.).

Хорошо бы знать английский язык для того, чтобы понимать, что обозначают часто встречающиеся надписи на английском языке в общественных местах (WiFi – «вайфай» – бесплатный выход в интернет Wireless Fidelity – высокая точность беспроводной передачи данных; Exit – выход; No smoking – курение запрещено; самостоятельно разобраться в Макдональдсе и некоторых ресторанах, где находится туалет тоже помогут знания английского языка (WC – Water Closet) [2, с.4].

Все вышеперечисленные факты доказывают то, что английский язык является мировым языком, владение которым открывает новые просторы знаний.

Пополнение словарного запаса – обязательное условие совершенствования английского языка. Чем большим лексическим запасом вы обладаете, тем лучше будете понимать язык и говорить на нем, тем грамотнее станет ваша речь.

Человеческий мозг склонен экономить усилия, если есть шанс как-то упростить процесс, он этим шансом обязательно воспользуется. Новые иностранные слова наш хитроумный «процессор» допускает сначала в памяти кратковременной. Если новое слово не использовать, не повторять, оно забудется довольно

быстро: от ненужной информации мозг безжалостно избавляется. Если же повторить заученное слово, вы запомните его навсегда.

Изучив и проанализировав литературу и сайты, где даются рекомендации по запоминанию иностранных слов и пополнению словарного запаса, мы пришли к выводу, что реклама является мощным инструментом для этой цели.

Хорошая и эффективная реклама должна выполнять запоминающее и закрепляющее воздействие. То есть, рекламное сообщение должно плотно закрепиться в сознании. Для этого рекламисты пользуются разными уловками, которые помогают запоминанию рекламы. Среди основных приемов можно выделить: повторение. Ученые утверждают, что необходимо увидеть или услышать информацию минимум три раза, чтоб преодолеть порог восприятия и сообщение отложилось в памяти. Рекламисты пользуются несколькими приемами для повторения, основными из которых являются джинглы. Джингл – это повторение какой то фразы под музыку. Так же для повторения рекламисты используют слоганы. Они повторяются в разных рекламных объявлениях и сообщениях, и поэтому хорошо влияют на запоминаемость [3, с.52].

Человеческая память фрагментарна, то есть в памяти человека хранятся только образы-фрагменты. Поэтому использование в рекламе какого-либо образа может положительно сказаться на запоминаемости. Образом может служить символ компании или ее логотип.

В итоге выходит, что абсолютно любой человек знает минимум 100 английских слов (так как 80% рекламы состоят из английских слов и выражений) не подозревая об этом.

Создание блокнота-словаря содержит все этапы проекта: 1 выбор темы; 2 разработка блокнота-словаря; 3 выполнение; 4 подведение итогов. Блокнот-словарь – средство для реализации деятельностного метода обучения. При его создании создатель не получает знания в готовом виде, а добывает их сам в процессе собственной исследовательской – познавательной деятельности.

1 этап – выбор темы. Мы назвали блокнот-словарь «Языковой Shopping». При выборе темы мы исходили из итого факта, что исследуемые нами объекты будут предметами рекламы, поэтому наш выбор пал на популярные продукты питания, моющие средства, парфюмерию и т.п.

2 этап – план. Блокнот-словарь – это не просто книжка с переводом и транскрипцией слова, это информативная книга-

справочник. В нем представлены изображение предмета, некоторые интересные факты о нем.

На этом этапе проходит изучение источников информации, осуществляется ее отбор и проведение исследований.

3 этап – выполнение. Данный этап самый интересный. Делается зарисовка на черновике стандартного формата – листе А4.

Затем приступаем к практической части: в соответствии с зарисовкой надо вырезать детали и собрать блокнот-словарь. Для его создания вам понадобятся такие материалы и инструменты:

- картонная основа
- бумага (А-4, цветная бумага)
- ножницы
- клей-карандаш для бумаги
- карандаши, фломастеры
- скотч
- нитки с иглой.

4 этап – подведение итогов. Блокнот-словарь готов! Можно заниматься универсальной книжкой. Её можно применять и на уроке, и для самостоятельного изучения слов.

Мы считаем, что на основании изученной информации, а также результатов проведенного исследования, можно однозначно сделать вывод, что наша гипотеза о том, что мы знаем и употребляем английские слова каждый день, подтвердилось.

Сегодня английский язык окружает нас повсюду. Это язык международного общения, зная который мы сможем объясниться в любой стране мира.

Нами создан блокнот-словарь для учеников и всех любознательных людей. Мы надеемся, что он поможет мне и моим одноклассникам при изучении языка, а также окажется полезным и в случае, если нужна информация про определенный рекламный продукт.

По способам ознакомления с новыми словами мы определили, что чаще на упаковках используется беспереводный прием (с картинкой) и сочетание картинки с переводом (переводной прием).

ЛИТЕРАТУРА

1 Гутарева Н.Ю., Виноградов Н. В. Перспективы английского языка как универсального средства общения // Молодой ученый. – 2015. – №10. – С. 148

2 Интернет-словарь «Википедия» (www.wikipedia.ru, www.wikipedia.com).

3 Миролубов А. А. Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность. Обнинск: Титул, 2010. – 464 с.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ЖӘНЕ ИНФОРМАТИКАНЫ МОБИЛЬДІ ҚОСЫМША АРҚЫЛЫ ҮЙРЕНУ

ОМАРБЕКОВА М., НҰРЛАНБЕК М.

6-сынып оқушылары, Қ. Сәтбаев атындағы Дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.

АБЫЛГАЗИНА Э. Т.

информатика пәнінің мұғалімі, Қ. Сәтбаев атындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.

Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар қарқынды дамуда. Соның саласы ретінде «мобильді қосымшаларды программалау» жетекші орын алып жатыр.

Қоғам ілгері дамыған сайын, оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында әр түрлі мобилді қосымшаларды қолданудың рөлі де артып келеді. Сондықтан, қазіргі заманның негізгі талабы болып табылатын жаратылыстану-математикалық бағытындағы пәндерді ағылшын тілінде оқыту әдісін жаңғырту мақсатында мобилді қосымшаларды қолдану оқушылардың білім деңгейін арттыратыны анық.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларының тілді білу деңгейі бұрынғыға қарағанда жоғары болуы керек. Себебі, біз мектепті аяқтап, жоғарғы оқу орнына түсетін боламыз. Ал кейбір ЖОО-лар, әсіресе IT мамандықтарды даярлайтын, пәндерді ағылшын тілінде оқытады. Осы жұмыста информатика пәнін ағылшын тілінде оқытуда мобилді қосымшасын қолдану ұсынылады. Ұсынылып отырған қосымшаның негізгі мақсаты, кез келген пайдаланушы үшін информатика негіздерін ағылшын тілінде меңгеруге көмек көрсету.

Әзірленген мобильді қосымша IOS, Android, Windows Phone платформалы кез келген мобильді құрылғыға арналған. Қосымшаны құруда ең басты шартымыздың бірі - жүйе жадында көп орын алмайтын, мобильді құрылғыда жедел түрде жүйеге қатысты жауап беретін қосымша ойлап табу болды.

Зерттеудің мақсаты: информатика пәнін ағылшын тілінде оқытуда мобильді қосымшаларының мүмкіндіктерін көрсету,

MIT App Inventor программалау ортасының көмегімен кез келген пайдаланушыға арналған «Computer science» мобильді қосымшасын әзірлеу.

Жобаның мақсатын іске асыру үшін келесі міндеттер қойылды:

– Android операциялық жүйесіне арналған программаларды қарастыру;

– қосымшаға қажетті материалдарды жинақтау;

– мобильді қосымшаны жасауды іске асыру.

Жобаның мақсатын іске асыру үшін келесі зерттеулер жүргізілді:

– ағылшын түсіндірме сөздігімен жұмыс жасалған кезде көптеген сөздер информатика пәнінде басқа мәнде қолданылатын анықталды. Мысалы: bus сөзі ағылшын сабағында автобус деп айтатын болсақ, информатикада оны шина (компьютердің құрылғысы) деп атайды.

– мобильді қосымшаны жасау үшін ең қолайлы, әр пайдаланушыға интерфейсі түсінікті MIT App Inventor программалау ортасы тандалды;

– Android операциялық жүйесіне арналған қосымша әзірленді.

Зерттеу пәні: мобильді қосымшасын информатика пәнін ағылшын тілінде оқытудың меңгеру рөлін зерттеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы: пәнді ағылшын тілінде оңай меңгеруге мүмкіндік беретін Android операциялық жүйесіне арналған оқыту қосымшасы.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: әзірленген мобильді қосымшаны мектеп оқушыларына, мұғалімдерге және кез келген пайдаланушыға қолдануға ұсынылады.

MIT App Inventor-ды пайдалана бастау үшін мыналар қажет:

1 Интернетке қосылған компьютер мен кез келген браузер.

2 Android 4.0 немесе одан да жоғары операциялық жүйесі бар смартфон (планшет).

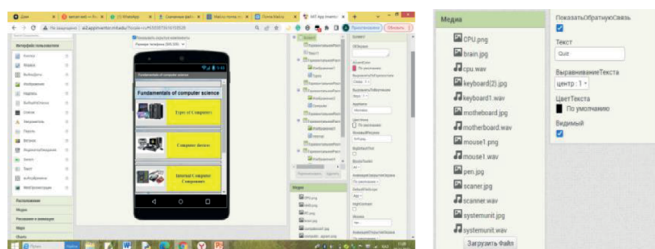
3 MIT App Inventor сайтында авторландырудан өту үшін Google не Google Apps аккаунты қажет [1].

«Fundamentals of computer science» мобильді қосымшасын дайындау кезеңдерін қарастырайық. Қосымшаны компьютерде орнатудың қажеті жоқ, себебі MIT App Inventor визуалды программалау ортасы. Браузердің көмегімен <http://ai2.appinventor.mit.edu/> сілтемесі бойынша өтіп, Google аккаунтына кіруге келісім береміз. Условия обслуживания терезесінен Я принимаю условия

предоставления услуг батырмасына басамыз. Welcome to MIT App Inventor терезесінен Продолжить тандаймыз.

Жаңа жоба құру үшін Начать новый проект жолын таңдаймыз. Жобаның атауын «Computer science» енгіземіз.

Дизайнер блогында Интерфейс пользователя терезесінен осы қосымшамен жұмысқа қажет болатын барлық элементтерді орналастыру қажет: Кнопка, Изображение, Надпись және т.с.с. Қажетті бөлімдердің атауын жазу қажет. Медиа терезесінде Загрузить файл батырмасын басу арқылы қосымшада қолданатын графикалық және дыбыстық файлдарды жүктеп алу керек.

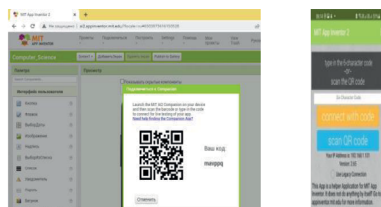

1 – сурет Дизайнер блогы

Тестілеу және түзету жұмыстары мобильді құрылғыда жүргізіледі.

Ол үшін Google Play-ден MIT AI2 Companion қосымшасын мобильді құрылғыға (ұялы телефон немесе планшет) жүктеп алу керек.

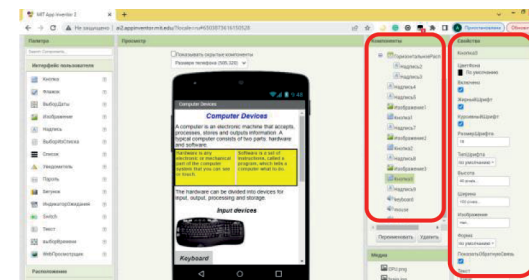
Мәзірден Подключиться - Помощник AI командасын орыдағаннан кейін, қосымшаның QR коды пайда болады. Мобильді құрылғыда MIT AI2 Companion App іске қосып, қосымшаның QR кодын сканерлеу қажет [2, 147-149 бб.].

2 – сурет MIT AI2 Companion App қосымшасымен QR кодты сканерлеу

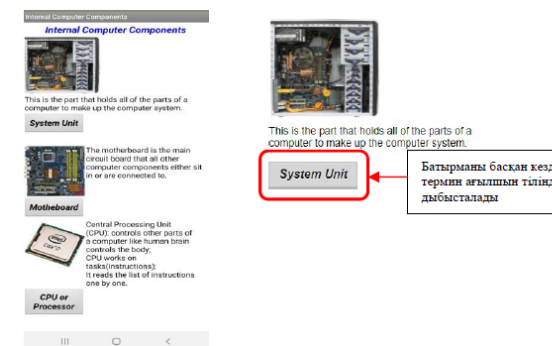
Жаңа экран қосу үшін Добавить экран батырмасын басу қажет. Бірінші экранның аты Screen1 деп аталады, оның атын өзгертуге болмайды. Қалған экрандарды мазмұнына сәйкес атау қажет.

Компоненттің параметрлерін өзгерту үшін, Компонент өрісін белгілеп, Свойства (Қасиеттер) бөлімінен керекті қасиеттерді орнату керек (мысалы, көлемі, батырманың түсі, мәтіннің түсі мен қаріптің параметрлері) [3, 5 б.].

3 – сурет Компоненттің параметрлерін өзгерту

Мобильді қосымшада Types of Computers (Компьютердің типтері), Computer devices (Компьютердің құрылғылары), Internal Computer Components (Компьютердің ішкі құрылғылары) және Quiz (Викторина) бөлімдері бар. Сонымен қатар әр бөліміндегі терминдер дыбыспен сүйемелденген. Ол үшін термин жазылған батырмаға шерту жеткілікті. Бұл оқушыға ағылшын тіліндегі терминді дұрыс айтылуын тындауға мүмкіндік береді.

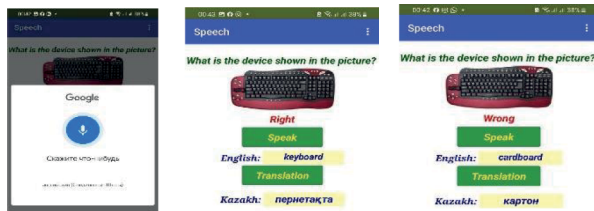

4 – сурет Мобильді қосымшаның бөлімдері

Ағылшын терминдеріне арналған дыбыстарды біз алдын ала дыбыстап, компьютерге жаздық. Дыбысты енгізу үшін Дизайнер режимінде Медиа терезесінде Звук (Дыбыс) компонентін мобильді құрылғы экранның терезесіне орналастыру керек. Свойства (Қасиеттер) бөліміндегі Источник өрісінде қажетті дыбысты тандау керек. Дыбыс бұл көрінбейтін компонент. Ол мобильді қосымшаның экранның төменгі жағында орналасады.

Speech (Сөйлеу) бөлімінде суретте көрсетілген құрылғының атауын Speek батырмасын басып, ағылшын тіліндегі айтып шығу керек. Ол үшін біз TaifunSpeechRecognizer компонентім қолданамыз. Ол сөйлеуді тану үшін қолданылады. Айтылған сөзді мәтін ретінде жазуға мүмкіндік береді. TaifunSpeechRecognizer кеңейтілімін Extension (Кеңейтім) батырмасын шертіп <https://puravidaapps.com/speechRecognizer.php> сайтынан жүктеп алдық [4, 12 б.].

Пайдаланушы суретте көрсетілген құрылғының атауын айтқаннан кейін, нәтиже тексеріледі. Егер термин ағылшынша дұрыс айтылған болса, құрылғының атауы экранға шығып, Дұрыс деген хабарлама пайда болады. Егер термин дұрыс айтылмаса, онда қате сөз жазылады да, Дұрыс емес деген хабарлама шығады.

5– сурет Speech (Сөйлеу) бөлімі

Translation батырмасын басқанда оның қазақша тіліндегі аудармасы пайда болады. Ол үшін біз Media палитрасындағы Translator компонентін қолдандық. Ағылшын тіліндегі терминді қазақ тіліне аудару үшін <http://www.lingoes.net/en/translator/langcode.htm> сайтынан ISO Language Code Table тілдік кодтар кестесінен қазақ тілінің коды kk-KZ, Kazakh (Kazakhstan) екенін анықтадық.

Викторина сұрақтарын мобильді құрылғы арқылы тестілеу жүргіземіз. Ол үшін дұрыс және қате жауап енгізіп, тексереміз. [5]

6 – сурет Викторина сұрақтары

Қазіргі уақытта пайдаланушылар QR-код арқылы қосымшаны смартфонға жүктеп қолдана алады. QR-код оқу үшін смартфонның камерасын қолдануға болады (егер телефонда ондай мүмкіндік болса) немесе телефонда QR-кодты оқитын қосымша болу керек. Орындалатын файл түрінде (.apk кеңейтілген файлымен).

.apk файл қосымшасы MIT App Inventor-дың Құрастыру (Построить) → Қосымша (Приложение) (.apk-ны компьютерде сақтау) мәзірінде түрленеді.

.apk файлы – құрылғыда жұмыс істейтін орындаушы қосымша. Қосымшаның QR-коды түрінде.

Мәзірдің Құрастыру (Построить) → Қосымша (Приложение) командаларымен түрленеді (.apk-ны жүктеуге арналған QR-код құру).

7– сурет apk-ны жүктеуге арналған QR-код

Орындайтын файлды мобильді құрылғыға көшіріп алып, орнату керек [6].

Қазіргі заманның негізгі талабы болып табылатын жаратылыстану-математикалық бағытындағы пәндерді ағылшын тілінде оқыту әдісін жаңғырту мақсатында мобильді қосымшаларды қолдану оқушылардың білім деңгейін арттыратыны анық.

Кез келген пәнді ағылшын тілінде оқығанда қиындықтар пайда болады. Себебі академиялық тіл оқытылады. Сондықтан, осы пәнді ағылшын тілінде меңгеруге көмектесетін мобильді қосымшасын

жасау керек екенін идеямыз туындады. Біз бұл жұмыста барлық теориялық материалдарды зерттеп, информатиканы ағылшын тілінде оқыту мәселесін шешуге арналған «Computer science» мобильді қосымшасын әзірледік.

Қазіргі уақытта пайдаланушылар QR-код арқылы қосымшаны смартфонға жүктеп қолдана алады. Әзірленген мобильді қосымшаны мектеп оқушыларына, мұғалімдерге және кез келген пайдаланушыға қолдануға ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 MIT App inventor. Официальный сайт для разработчиков. [Электрондық ресурс]. – URL: <http://ai2.appinventor.mit.edu/>
- 2 Жалпы білім беретін мектептің ЖМБ ІІ-сынып оқушыларына арналған оқулық/ В. Г. Архипова, Р. Г. Амдамова, Н.К. Беристемова, К.Б. Кадыракунов – Алматы: «АЛМАТЫКІТАП БАСПАСЫ», 2020. – 264 б.
- 3 Хашими С., Коматинени С., Маклин Д. Разработка приложений для Android. – Питер, 2011, 10-12 б.
- 4 П. Дейтел, Х. Дейтел, М. Морган. Adroid для программистов: создаем приложения. – СПб.: Питер, 2013. – 56 б.
- 5 Создание викторин и информационных приложений [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.appinventor.org/content/CourseInABox/quizApps/introduction>
- 6 Компоненты пользовательского интерфейса App Inventor [Электрондық ресурс]. – URL: – <http://idilettante.ru/mobilnye-prilozeniya/komponenty-polzovatel'skogo-1/>

ПОЛИАЗЫЧИЕ КАК ВЕЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

АБАЙ А., САҒАДАТ А.
ученики 10 класса, СОШ №18, г. Экибастуз

Полиязычие, или языковое разнообразие, является важным социальным явлением, которое может приносить выгоды или убытки в результате экономического взаимодействия между отдельными людьми, регионами или странами. Последствия полиязычия в последнее время вышли на передний план дебатов по государственной политике. Лингвистические проблемы и, в частности, обращение с языками меньшинств почти не имеют себе равных с точки зрения их взрывоопасности и эмоциональной

привлекательности, гораздо больше, чем любой другой вопрос распределения ресурсов или разделения ответственности внутри государства. Как отметил Бреттон, «язык может стать самой взрывоопасной проблемой во всем мире и с течением времени». Это главным образом потому, что сам по себе язык, в отличие от всех других проблем, связанных с национализмом и этноцентризмом, так тесно связан с индивидуальностью. Страх быть лишенным навыков общения, похоже, доводит политические страсти до апогея.

Полиязычие в образовании - это стратегия, которая поощряет использование нескольких языков в учебном процессе. Этот тренд в образовании становится все более популярным в связи с мировой глобализацией и увеличением многоязычных обществ. Вот некоторые особенности полиязычного образования:

Развитие языковых навыков: Полиязычное образование способствует развитию навыков общения на нескольких языках, что может быть полезно в многоязычной среде.

Улучшение когнитивных способностей: Исследования показывают, что полиязычное образование может способствовать улучшению когнитивных способностей, таких как внимание, память и ментальная гибкость.

Подготовка к мировому рынку труда: В условиях глобализации знание нескольких языков может быть преимуществом при поиске работы и ведении бизнеса.

Социокультурное понимание: Полиязычное образование способствует пониманию различных культур и способов мышления через изучение разных языков.

Полиязычное образование может быть реализовано различными способами, включая двуязычные программы, международные школы и университеты, а также использование нескольких языков в учебных материалах и ресурсах.

Введение

Полиязычие имеет ряд важных преимуществ и пользы, включая:

Культурное понимание: Изучение нескольких языков помогает людям лучше понимать и оценивать различные культуры, традиции и обычаи, что способствует толерантности и взаимопониманию между различными общностями.

Лучшее когнитивное развитие: Полиязычие может улучшить когнитивные способности, такие как логическое мышление, способность к решению проблем, ментальная гибкость и многие другие.

Преимущество на рынке труда: В мире, где глобализация становится всё более важной, знание нескольких языков может стать преимуществом при поиске работы и развитии карьеры.

Улучшение коммуникационных навыков: Изучение нескольких языков помогает развивать коммуникационные навыки, что может быть полезно как в профессиональной сфере, так и в личной жизни.

Снижение риска когнитивных заболеваний: Некоторые исследования показывают, что полиязычие может снизить риск развития когнитивных заболеваний, таких как деменция и болезнь Альцгеймера.

Таким образом, полиязычие имеет множество пользы как для индивидуального развития, так и для общества в целом.

Полиязычие способствует развитию общения межнациональных общностей следующим образом:

Улучшение понимания других культур: Изучение различных языков помогает людям лучше понять и ценить культурные особенности других народов. Это способствует взаимопониманию и уважению к различиям.

Создание мостов между общностями: Знание нескольких языков облегчает установление контактов и связей между различными национальными общностями. Люди могут общаться напрямую на родном языке, что способствует укреплению доверия и улучшению отношений.

Улучшение межкультурного диалога: Полиязычие способствует расширению возможностей для взаимодействия между различными культурами, что в свою очередь способствует улучшению межкультурного диалога и сотрудничества.

Снижение языковых барьеров: Знание нескольких языков позволяет преодолеть языковые барьеры, улучшая коммуникацию и обмен информацией между представителями различных национальностей.

Таким образом, полиязычие способствует развитию общения межнациональных общностей путем укрепления взаимопонимания, устранения языковых барьеров и улучшения межкультурного взаимодействия.

Формирование «полиязычия» - процесс сложный и длительный, очень важный с позиции сложившихся политических и экономических реалий современности. Полиязычие помогает сохранить исчезающие языки и культуры, способствует консолидации общества, Ч. Айтматов писал о «полилингвизме» следующее: «бессмертие

народа – в его языке. Каждый язык велик для своего народа. У каждого из нас есть сыновий долг перед народом, нас породившим, давшим нам самое большое свое богатство – свой язык: хранить чистоту его, приумножать богатство его. Но вот мы сталкиваемся с новой диалектикой истории. Современное человеческое общество находится в постоянно всевозрастающем контактировании, что все более становится общей жизненной и культурной необходимостью. В этих условиях каждому человеку надо владеть несколькими языками».

Полиязычие открывает различные направления и возможности, включая:

Профессиональные возможности:

Работа в международных компаниях: Знание нескольких языков может открыть двери для работы в международных компаниях, где требуется коммуникация на различных языках.

Карьерные перспективы: Полиязычие может значительно расширить возможности для карьерного роста, особенно в глобальной экономике.

Международное образование: Обучение за рубежом: Знание нескольких языков облегчает возможность обучения за рубежом и получения международного опыта.

Участие в академическом обмене: Полиязычие может способствовать участию в академическом обмене, открывая новые образовательные возможности.

Межкультурное взаимодействие:

Туризм и путешествия: Знание нескольких языков облегчает путешествия и взаимодействие с различными культурами.

Международные отношения: Полиязычие может быть полезным для работы в международных организациях или в сфере международных отношений.

Таким образом, полиязычие открывает широкий спектр возможностей в профессиональной, образовательной и межкультурной сферах, что делает его ценным навыком в современном мире.

Полиязычное образование представляет собой образовательный подход, ориентированный на развитие многоязычных навыков и компетенций учащихся. Оно включает в себя следующие аспекты:

Изучение нескольких языков: Учебные программы включают изучение нескольких языков, обеспечивая учащимся возможность

освоить не только родной язык, но и другие языки, часто выбранные из числа мировых языков.

Развитие мультязычности: Полиязычное образование направлено на развитие мультязычных навыков, включая умение говорить, читать, писать и понимать несколько языков. Этот подход способствует формированию более широкого языкового кругозора.

Интеграция культур: Обучение в рамках полиязычного образования также уделяет внимание интеграции культур через изучение языков, литературы, истории и культурных особенностей различных стран и народов.

Подготовка к глобальной среде: Полиязычное образование готовит учащихся к взаимодействию в глобальной среде, где знание нескольких языков и уважение к различным культурам являются важными компетенциями.

Поддержка языковой плюрализации: Полиязычное образование поддерживает языковую плюрализацию, способствуя сохранению и развитию различных языков и культур в многоязычном обществе.

Таким образом, полиязычное образование представляет собой комплексный подход к обучению, ориентированный на развитие мультязычности, межкультурного взаимодействия и подготовку к участию в глобальном обществе.

В условиях глобализации и стремительного развития технологий полиязычие становится неотъемлемой частью современной жизни. Возможность общаться на нескольких языках открывает новые горизонты как в личной, так и в профессиональной сферах. Однако на пути к полиязычию возникают и значительные трудности. В данной статье мы рассмотрим основные вызовы и перспективы, связанные с полиязычием в современном мире.

Вызовы полиязычия. Одной из ключевых проблем при изучении нескольких языков является языковая интерференция — смешивание языковых структур и лексики, что может привести к ошибкам и затруднениям в общении. Особенно часто это проявляется у тех, кто изучает родственные языки, например, испанский и итальянский.

Еще одной проблемой является нехватка времени и мотивации для регулярной практики всех изучаемых языков. Даже после достижения высокого уровня владения языком, без постоянной практики он может быстро забываться.

Кроме того, сложность поддержания одинаково высокого уровня владения сразу несколькими языками часто приводит к тому,

что некоторые из них становятся пассивными — понимаемыми, но не используемыми на практике.

Перспективы полиязычия. Несмотря на трудности, полиязычие предоставляет множество возможностей. Оно способствует развитию когнитивных способностей, улучшая память и концентрацию внимания. Исследования показывают, что люди, владеющие несколькими языками, лучше справляются с многозадачностью и быстрее адаптируются к новым условиям.

Профессиональные перспективы также весьма привлекательны. Знание нескольких языков открывает двери к международным проектам, сотрудничеству с зарубежными партнерами и построению карьеры в международных компаниях. Кроме того, полиязычие способствует личностному развитию, расширяя кругозор и позволяя глубже понять культуру разных народов.

«Сейчас в Казахстане в основном утвердилось двуязычие как важнейшее направление культуры межнационального общения. Человек, владеющий кроме родного языка языком другого народа, получает возможность общаться с большим количеством людей, приобщаться к материальному и духовному богатству, выработанному носителями языка другого народа, ближе и глубже знакомиться с его историей, культурой» [1, с. 33]

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» Глава государства предложил начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков». Именно с этого момента и начинается отсчёт новой языковой политики независимого Казахстана, которая сегодня может служить примером для других стран мира по степени популярности в обществе и уровню своей эффективности. Гармонично войдя в процесс духовного развития народа, языковая политика неотделима от общей политики масштабной социальной модернизации. Президент считает, что для успеха модернизации очень важно, чтобы каждый гражданин был полезен своему Отечеству. Модернизация нужна всем казахстанцам. Только при таком понимании может быть достигнут широкий общественный консенсус и успех [1] «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, неоднократно подчёркивал Президент, — население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык - государственный язык, русский язык - как язык межнационального общения и английский язык - язык успешной интеграции в глобальную экономику» [2].

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. – № 33(25278)-2007.-1 марта

2 Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда.- 2012.- № 218-219. 10 июля.

3 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы // ru

ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ- НЕОБХОДИМОСТЬ СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ

САРМАНТАЕВА Р. М.

ученица 9 класса, СОШ №25, г. Павлодар

ЖЕТМЕКОВА Б. А.

руководитель учитель казахского языка, СОШ №25, г. Павлодар

Мир – это огромная и многогранная арена, где встречаются люди из разных культур, социальных слоев и традиций. Они так или иначе связаны друг с другом, но их общению нередко мешает языковой барьер, и владение несколькими языками становится ценным навыком. Все больше родителей понимают значимость многоязычного образования для своих детей. Оно приносит не только расширение словарного запаса, но и способствует когнитивному развитию, академическим успехам и межкультурному взаимопониманию.

Владение несколькими языками является ключом к формированию поликультурной личности. Полиязычным считается человек, который не только говорит и понимает иностранные языки, но и умеет применять их в разных коммуникативных ситуациях.

В современном мире владение несколькими языками — это не просто полезный навык, а важный элемент образовательных систем. Полиязычие уже давно вышло за пределы отдельных стран и элитных учебных заведений, превращаясь в мировую тенденцию. Например, многие страны Европейского союза поощряют изучение минимум двух иностранных языков, а программы Erasmus+ поддерживают международное языковое образование. Швейцария - страна с четырьмя официальными языками (немецкий, французский, итальянский и ретороманский). Её образование строится таким

образом, чтобы ученики могли свободно общаться на нескольких из них.

Что такое полиязычное образование?

Полиязычное образование предполагает использование более двух языков в процессе обучения студентов, независимо от их родного языка. Его главная цель – сформировать у учащихся уверенное владение несколькими языками, одновременно поддерживая и уважая языковое разнообразие.

По данным ЮНЕСКО, основой многоязычного образования является использование как минимум трех языков:

Рисунок 1 – диаграмма языков ЮНЕСКО

Полиязычное образование получает поддержку со стороны ЮНЕСКО с момента публикации доклада «Использование местных языков в образовании» в 1953 году. В 1999 году ЮНЕСКО приняла резолюцию, в которой подчеркивается польза такого образования для когнитивного развития, академической успеваемости, культурной идентичности и социальной сплоченности.

Обучение на нескольких языках способствует освоению сразу нескольких языков, развивая навыки восприятия на слух, устной речи, чтения и письма, при этом сохраняя полноценное владение родным языком.

Давайте рассмотрим различные преимущества данного тренда в образовании и почему это идеальный вариант для учеников всех возрастов.

Развитие когнитивных способностей. Освоение нескольких языков положительно влияет на развитие мозга, улучшая память, способность решать проблемы и выполнять несколько задач одновременно. Исследования показывают, что двуязычные и

многоязычные учащиеся часто демонстрируют более высокие результаты по сравнению с одноязычными сверстниками в стандартизированных тестах, аналитическом мышлении и креативности.

Глобальная компетентность. Владение несколькими языками дает значительное преимущество в современной глобальной экономике, способствуя эффективному взаимодействию и взаимопониманию между представителями разных культур. Многие международные школы предлагают международное образование, объединяющее многоязычие и концепцию глобального гражданства.

Культурная осведомленность и восприимчивость. Изучение нового языка невозможно без понимания его культуры. Поскольку во многих школах обучение проходит на этом языке, многоязычное образование помогает ученикам осознавать, что люди из разных культур имеют свои традиции, обычаи и мировоззрение. Это развивает эмпатию и уважение к другим культурам, что особенно важно в современном мире.

Карьерный рост. С расширением компаний на международном уровне растет спрос на многоязычных специалистов. Образование на нескольких языках дает учащимся не только знание языков, но и культурный интеллект, который помогает им успешно конкурировать на глобальном рынке труда.

Изучение второго языка – это не единственное, о чем говорит многоязычное образование. Это о построении мостов между людьми, нациями и культурами.

Как говорилось ранее, полиязычное образование реализуется во многих странах и программы могут различаться по целям, методам и языковому составу. Рассмотрим несколько ключевых направлений.

Двухязычное образование реализуется в разных странах с разными подходами. Например, в Канаде действует программа French Immersion, где англоязычные ученики изучают предметы на французском языке. В США популярны Dual Language Immersion программы, в которых обучение ведётся на английском и втором языке, чаще всего испанском. В Европе двухязычное образование распространено в странах с несколькими государственными языками, таких как Бельгия (французский, нидерландский, немецкий). В Сингапуре школьники учат английский и один из национальных языков — китайский, малайский или тамильский.

Программы для коренных народов и языков меньшинств направлены на сохранение этнических языков. В Финляндии

существуют школы, где обучение ведётся на саамских языках, в Новой Зеландии действуют школы KuraKaupapaMāori, обучающие на языке маори, а в Австралии есть билингвальные программы для аборигенов. В России в национальных республиках, таких как Татарстан, Башкортостан, Якутия, сохраняются школы с преподаванием на родных языках. В Индии применяется система трёх языков, включающая английский, хинди и региональный язык, а в Южной Африке обучение ведётся на 11 официальных языках.

Европейские и международные инициативы способствуют развитию многоязычия через образовательные программы. В странах ЕС активно применяется методика CLIL (Content and Language Integrated Learning), где предметы преподаются на иностранном языке. Международный бакалавриат IB (International Baccalaureate) требует изучения нескольких языков. Европейский союз также поощряет владение минимум двумя иностранными языками, что делает выпускников более конкурентоспособными на мировом рынке труда.

В Казахстане активно внедряется полиязычное образование, особенно в рамках программы трёхязычного обучения, предполагающей изучение предметов на казахском, русском и английском языках. По данным Министерства просвещения РК, на декабрь 2023 года в стране функционирует 117 школ с трёхязычным обучением, охватывающих около 63 тысяч учащихся. Назарбаев Интеллектуальные школы (НИШ) и Білім-Инновация лицейлері (БИЛ) также реализуют обучение на трёх языках. В Восточно-Казахстанской области был разработан Комплексный план по развитию полиязычного образования на 2019-2021 годы с бюджетом 1 млрд тенге, в рамках которого проведены тестирования 29 тысяч учеников и курсы повышения квалификации для 977 учителей. В университетах, таких как Назарбаев Университет, КазНУ и ЕНУ, обучение также ведётся на трёх языках. Согласно исследованию, 66 % родителей в Казахстане поддерживают внедрение трёхязычного обучения, причём особенно высокая поддержка отмечается в центральных (86 %) и южных (69 %) регионах страны. Эти меры направлены на развитие многоязычной среды и повышение конкурентоспособности выпускников на международном уровне.

В заключение, владение несколькими языками – это не просто модный тренд, а важная составляющая современного образования. Школы и университеты все чаще стремятся готовить специалистов, способных эффективно работать в

международной среде. Знание нескольких языков сегодня не только повышает конкурентоспособность, но и открывает двери к более перспективному будущему. Как сказал Кофи Аннан, Генеральный секретарь ООН: «Многоязычие – лучший способ строить мосты между культурами и способствовать взаимопониманию между людьми.»

Многоязычное образование не только улучшает когнитивные способности, но и способствует развитию гибкости мышления, социальной адаптации и межкультурного понимания. Исследования показывают, что люди, владеющие несколькими языками, обладают лучшей памятью, быстрее принимают решения и легче адаптируются к новым условиям. Полиязычные ученики демонстрируют более высокие академические достижения и обладают способностью анализировать информацию с разных точек зрения. Более того, полиязычие формирует толерантность и способность понимать культурные различия, что особенно важно в условиях глобализации.

Сегодня знание языков – это не просто преимущество, а необходимость для успешной карьеры в различных сферах: от науки и технологий до дипломатии и международного бизнеса. Компании все чаще ищут специалистов, владеющих несколькими языками, так как это облегчает деловое сотрудничество и расширяет возможности для международных партнерств. Как отметил Франк Смит: «Один язык прокладывает тебе коридор в жизни. Два языка открывают все двери на этом пути».

Кроме того, многоязычное образование развивает эмоциональный интеллект и способность к адаптации. Люди, говорящие на нескольких языках, лучше понимают чувства и эмоции окружающих, легче находят общий язык в многонациональной среде и способны к более глубокому культурному взаимодействию. Это особенно важно в мире, где глобальная коммуникация становится основой успешного взаимодействия между странами и народами.

Таким образом, многоязычное образование – это не только ключ к личному и профессиональному росту, но и важный инструмент для создания более гармоничного, толерантного и взаимопонимающего мира. Владея несколькими языками, человек не просто расширяет свои знания, а приобретает новую перспективу на мир, обогащая как свою жизнь, так и общество в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Министерство просвещения РК: меры по укреплению полиязычия https://www.nur.kz/society/2050783-kakie-mery-osuschestvlyayutsya-dlya-ukrepleniya-poliyazychiya-v-obrazovatelnoy-sisteme-kazahstana/?utm_source=web-share-api
- 2 Назарбаев Университет – Магистратура по полиязычному образованию <https://nu.edu.kz/academics/program/ma-in-multilingual-education>
- 3 Бейкер, К. (2011). Основы двуязычного образования и билингвизма
- 4 Камминс, Дж. Язык, власть и педагогика: двуязычные дети в перекрестье
- 5 Multilingual Education (Google)
<https://www.google.com/search?kgmid=/m/02qsm8g&hl=ru-KZ&q=Multilingual+education&shndl=17&source=sh/x/kp/osrp/m5/4&kgs=5a723a151e96a744>
- 6 ЮНЕСКО – Полиязычное образование как ключ к качественному и инклюзивному обучению <https://www.unesco.org/en/articles/multilingual-education-key-quality-and-inclusive-learning>
- 7 Научная статья о полиязычном образовании <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=32605>

HOW FOREIGN LANGUAGES CHANGE OUR PERCEPTION OF THE WORLD

TOREKHAN A. YE.

An English teacher,

Gymnasium No. 3 for gifted children, Pavlodar

SYZDYKOVA A., SHARIMBEKOV A.

5th grade student, Gymnasium No. 3 for gifted children, Pavlodar

In today's world, knowing foreign languages is not just an asset but a crucial element of both personal and professional growth. Beyond the clear practical benefits, multilingualism influences deeper cognitive processes, altering how we perceive reality, shaping distinct mental frameworks, and broadening cultural perspectives. Language serves as more than a communication tool—it forms the basis of our thought processes. As philosopher Ludwig Wittgenstein famously stated, "The limits of my language mean the limits of my world."

Studies indicate that language structure directly impacts how we process information. For instance, English primarily follows a subject-focused structure (I think, I do), while Japanese places greater emphasis on context and collective perception. As a result, English speakers often concentrate on individual actions and accomplishments, whereas Japanese speakers are more likely to consider the broader environment and social influences [1, 243 p.].

The way languages express time also varies. In most European languages, time is envisioned as a linear progression—past behind, future ahead. However, for speakers of Amon (Papua New Guinea), time is not seen as a straight line but rather as a concept influenced by environmental changes and events. Similarly, the Australian Aboriginal language Pormpuraaw does not rely on left/right distinctions but instead uses cardinal directions (north/south/east/west) [2, 135 p.]. This linguistic framework enables speakers to navigate their surroundings accurately, even in unfamiliar locations.

A compelling example of how language affects spatial perception comes from a Stanford University study. Researchers asked two groups—native English speakers and speakers of Kuku Yalanju, an Australian Aboriginal language—to arrange a series of images in chronological order. English speakers organized them from left to right, aligning with their writing system, whereas Kuku Yalanju speakers arranged them from east to west, adhering to their culture's spatial orientation based on cardinal directions.

Languages also affect the perception of colors. For example, in Russian, there are distinct words for «blue» and «light blue,» whereas in English, both are described by the term blue. Studies confirm that Russian speakers are quicker at distinguishing shades of blue than English speakers. Similarly, the Himba language (Namibia) lacks a word for «blue» but has many terms for shades of green, leading to a different perception of these colors. Emotional perception also depends on the linguistic environment. The German language has the word *Schadenfreude*, which means joy from someone else's misfortune, while Japanese has *wabi-sabi*, which expresses the beauty of imperfection. In English, there is the term *serendipity*, referring to a happy accident, which lacks a direct equivalent in other languages. This suggests that language can shape the emotional spectrum and influence the interpretation of feelings and experiences [3, 935 p.].

Bilingual people are better at switching between tasks and adjusting to new situations. A study from the University of Edinburgh found that

those who know two or more languages handle multitasking better and have stronger concentration. Also, learning multiple languages lowers the risk of brain diseases like dementia and Alzheimer's by 30-50 %. Today, speaking foreign languages is not just a good skill—it's a must in our connected world. It helps people access more information, communicate internationally, and build better careers. Big companies and government offices now expect employees to speak at least two languages. The European Commission reports that over 54% of people in the EU know at least two languages, and in Luxembourg and the Netherlands, this number reaches 90 %.

Speaking a language isn't just about talking—it's about understanding a new culture. Learning French isn't only about grammar; it also teaches us about French traditions, their love for art, food, and philosophy. Studying Japanese gives insights into their respect for elders, ethics, and Zen beliefs. That's why learning languages helps build bridges between cultures and promotes tolerance.

Although many people around the world speak multiple languages, in the U.S., this has often been seen as a challenge instead of an advantage. Some people think that learning a second language as an adult is almost impossible unless someone is naturally talented at it. Others believe that young kids might get confused if they start learning two languages early. Some even assume that switching between languages in a conversation means a person isn't fully fluent. These opinions have influenced how people, teachers, and researchers see language learning [4, 111 p.].

However, research has proven these ideas wrong. Studies show that knowing more than one language helps people of all ages, from babies to older adults dealing with memory problems (Bialystok, Craik, & Luk, 2012). Babies who grow up hearing multiple languages don't get confused. Instead, they can tell different languages apart and are more open to learning new ones than kids who only hear one (Petitto et al., 2012) [5, 377 p.]. Adults who start learning a language later in life can still master its grammar (Morgan-Short, Steinhauer, Sanz, & Ullman, 2012). Also, switching between languages when talking isn't a weakness—it's actually a skill that helps bilinguals use both languages effectively (Fricke, Kroll, & Dussias, 2016). Over the last 20 years, scientists have collected a lot of proof that multilingualism has many benefits. Now, people who speak multiple languages are key to understanding how language shapes the brain and thinking (Kroll, Dussias, Bice, & Perrotti, 2015).

Language is more than just a tool for communication—it's the foundation of our thinking. As philosopher Ludwig Wittgenstein said, «The limits of my language mean the limits of my world.» The structure of a language affects how people process information. For example, English follows a subject-focused sentence structure (I think, I do), while Japanese puts more emphasis on context and collective perception. Because of this, English speakers tend to focus on individual achievements, whereas Japanese speakers often consider the bigger picture and group dynamics.

But language also shapes how we make decisions. A study by the University of Chicago found that people tend to make more logical and less emotional decisions when thinking in a foreign language. This is because a second language creates psychological distance, reducing emotional bias.

Different cultures see time differently depending on their language. Most European languages describe time as a straight line—past is behind, future is ahead. But the Aymara people of South America think of time in reverse: the past is in front of them (because they can «see» it), while the future is behind them (because it is unknown).

Some languages don't even use words like «left» and «right.» Instead, they describe directions based on the points of a compass. The Australian Aboriginal people who speak Guugu Yimithirr always say «move to the north» instead of «move forward» or «turn left.» As a result, they have an incredible ability to orient themselves in space, even in unfamiliar places.

A fascinating study from Stanford University asked two groups—English speakers and speakers of the Australian Aboriginal language Kuku Yalanji—to arrange pictures in chronological order. The English speakers placed them from left to right, following their reading system, while the Kuku Yalanji speakers arranged them from east to west, following natural direction patterns.

likely to consider the broader environment and social influences [1, 243 p.].

The way languages express time also varies. In most European languages, time is envisioned as a linear progression—past behind, future ahead. However, for speakers of Amon (Papua New Guinea), time is not seen as a straight line but rather as a concept influenced by environmental changes and events. Similarly, the Australian Aboriginal language Pormpuraaw does not rely on left/right distinctions but instead uses cardinal directions (north/south/east/west) [2, 135 p.]. This linguistic

framework enables speakers to navigate their surroundings accurately, even in unfamiliar locations.

A compelling example of how language affects spatial perception comes from a Stanford University study. Researchers asked two groups—native English speakers and speakers of Kuku Yalanju, an Australian Aboriginal language—to arrange a series of images in chronological order. English speakers organized them from left to right, aligning with their writing system, whereas Kuku Yalanju speakers arranged them from east to west, adhering to their culture's spatial orientation based on cardinal directions.

Languages also affect the perception of colors. For example, in Russian, there are distinct words for «blue» and «light blue,» whereas in English, both are described by the term blue. Studies confirm that Russian speakers are quicker at distinguishing shades of blue than English speakers. Similarly, the Himba language (Namibia) lacks a word for «blue» but has many terms for shades of green, leading to a different perception of these colors. Emotional perception also depends on the linguistic environment. The German language has the word *Schadenfreude*, which means joy from someone else's misfortune, while Japanese has *wabi-sabi*, which expresses the beauty of imperfection. In English, there is the term *serendipity*, referring to a happy accident, which lacks a direct equivalent in other languages. This suggests that language can shape the emotional spectrum and influence the interpretation of feelings and experiences [3, 935 p.].

Bilingual people are better at switching between tasks and adjusting to new situations. A study from the University of Edinburgh found that those who know two or more languages handle multitasking better and have stronger concentration. Also, learning multiple languages lowers the risk of brain diseases like dementia and Alzheimer's by 30-50 %. Today, speaking foreign languages is not just a good skill—it's a must in our connected world. It helps people access more information, communicate internationally, and build better careers. Big companies and government offices now expect employees to speak at least two languages. The European Commission reports that over 54 % of people in the EU know at least two languages, and in Luxembourg and the Netherlands, this number reaches 90 %.

Speaking a language isn't just about talking—it's about understanding a new culture. Learning French isn't only about grammar; it also teaches us about French traditions, their love for art, food, and philosophy. Studying Japanese gives insights into their respect for elders, ethics, and

Zen beliefs. That's why learning languages helps build bridges between cultures and promotes tolerance.

Although many people around the world speak multiple languages, in the U.S., this has often been seen as a challenge instead of an advantage. Some people think that learning a second language as an adult is almost impossible unless someone is naturally talented at it. Others believe that young kids might get confused if they start learning two languages early. Some even assume that switching between languages in a conversation means a person isn't fully fluent. These opinions have influenced how people, teachers, and researchers see language learning [4, 111 p.].

However, research has proven these ideas wrong. Studies show that knowing more than one language helps people of all ages, from babies to older adults dealing with memory problems (Bialystok, Craik, & Luk, 2012). Babies who grow up hearing multiple languages don't get confused. Instead, they can tell different languages apart and are more open to learning new ones than kids who only hear one (Petitto et al., 2012) [5, 377 p.]. Adults who start learning a language later in life can still master its grammar (Morgan-Short, Steinhauer, Sanz, & Ullman, 2012). Also, switching between languages when talking isn't a weakness—it's actually a skill that helps bilinguals use both languages effectively (Fricke, Kroll, & Dussias, 2016). Over the last 20 years, scientists have collected a lot of proof that multilingualism has many benefits. Now, people who speak multiple languages are key to understanding how language shapes the brain and thinking (Kroll, Dussias, Bice, & Perrotti, 2015).

Language is more than just a tool for communication—it's the foundation of our thinking. As philosopher Ludwig Wittgenstein said, "The limits of my language mean the limits of my world." The structure of a language affects how people process information. For example, English follows a subject-focused sentence structure (I think, I do), while Japanese puts more emphasis on context and collective perception. Because of this, English speakers tend to focus on individual achievements, whereas Japanese speakers often consider the bigger picture and group dynamics.

But language also shapes how we make decisions. A study by the University of Chicago found that people tend to make more logical and less emotional decisions when thinking in a foreign language. This is because a second language creates psychological distance, reducing emotional bias.

Different cultures see time differently depending on their language. Most European languages describe time as a straight line—past is behind, future is ahead. But the Aymara people of South America think of time

in reverse: the past is in front of them (because they can "see" it), while the future is behind them (because it is unknown).

Some languages don't even use words like "left" and "right." Instead, they describe directions based on the points of a compass. The Australian Aboriginal people who speak Guugu Yimithirr always say "move to the north" instead of "move forward" or "turn left." As a result, they have an incredible ability to orient themselves in space, even in unfamiliar places.

A fascinating study from Stanford University asked two groups—English speakers and speakers of the Australian Aboriginal language Kuku Yalanji—to arrange pictures in chronological order. The English speakers placed them from left to right, following their reading system, while the Kuku Yalanji speakers arranged them from east to west, following natural direction patterns.

Conclusion

Foreign languages give us new chances, but they also do much more than that. They change how we think, help us see the world differently, improve brain function, and connect us with different cultures. Being multilingual makes people not just smarter but also more flexible, creative, and open to new experiences. In today's world, knowing multiple languages isn't just popular—it's a powerful way to grow personally and professionally!

REFERENCES

- 1 Bialystok, E., Craik, F. I., & Luk, G. (2012). Bilingualism: Consequences for Mind and Brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(4), 240–250.
- 2 Petitto, L. A., Berens, M. S., Kovelman, I., Dubins, M. H., Jasinska, K., & Shalinsky, M. (2012). The "Perceptual Wedge Hypothesis" as the Basis for Bilingual Babies' Phonetic Processing Advantage: New Insights from fNIRS Brain Imaging. *Brain and Language*, 121(2), 130–143.
- 3 Morgan-Short, K., Steinhauer, K., Sanz, C., & Ullman, M. T. (2012). Explicit and Implicit Second Language Training Differentially Affect the Achievement of Native-like Brain Activation Patterns. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 24(4), 933–947.
- 4 Fricke, M., Kroll, J. F., & Dussias, P. E. (2016). Phonetic Variation in Bilingual Speech: A Lens for Studying the Production-Comprehension Link. *Journal of Memory and Language*, 89, 110–137.
- 5 Kroll, J. F., Dussias, P. E., Bice, K., & Perrotti, L. (2015). Bilingualism, Mind, and Brain. *Annual Review of Linguistics*, 1, 377.

ФОРМИРОВАНИЕ БИЛИНГВАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

АХМЕТОВА Т. С.

учитель английского языка, магистр филологических наук
средняя общеобразовательная профильная школа №41
с физкультурно-оздоровительной направленностью

ШМИДТ М. А.

ученица, средняя общеобразовательная профильная школа №41
с физкультурно-оздоровительной направленностью

Проблемы билингвизма и формирования двуязычной личности, с которой имеет дело лингвистика детской речи, или онтолингвистика, в последнее время рассматривается как одна из актуальнейших проблем современности, поскольку явления глобализации и интернационализации, охватившие все сферы жизнедеятельности людей, проявляются и в их речевой деятельности.

Лингвисты, исследующие проблемы детской речи и детского двуязычия считают, что «поскольку в большинстве стран мира в школьную программу обучения входит не один, а большее количество языков, то в принципе все население земного шара может считаться двуязычным» [1, с. 12].

Детское двуязычие в Казахстане – это не просто параллельное существование двух языков в речи детей, но и жизненно обусловленная необходимость, поскольку главным фактором, ведущим к усвоению ребенком второго языка – и казахского, и русского – является неизбежная социализация, обязательной частью которой предстает лингвистическая социализация, сопровождающаяся комплексом психолингвистических факторов. Одним из них является гипотетическое равновесие между двумя языками в речевой деятельности билингвального человека, в том числе и ребенка. Кроме того, в современном развитии образования усилились и активизировались международные контакты и обмены, и здесь также важную роль играет знание иностранного языка, и в данном случае приходится говорить уже о формировании трехязычных личностей, однако, мы можем утверждать, что это относится к формирующемуся в будущем типу личности, а также не столько скоро этот процесс станет массовым и стабильным, как в случае с казахско-русским двуязычием.

Мы занимались исследованием речи двуязычных детей младшего школьного возраста, то есть с первого по четвертый класс, в начале исследования, детям было по шесть или семь лет, на этапе завершения соответственно – по десять или одиннадцать. Для нашего исследования привлекались дети, обучающиеся в школах с казахским языком обучения, так как в результате предварительного отбора выяснилось, что 95 именно данная группа может называться двуязычной, в то время как навыки владения языками у детей, обучающихся в школах с русским языком обучения, распределены очень неравномерно, и их было бы правильнее характеризовать как диглосных, а не билингвальных, а многих из них мы отнесли к монолингвальной группе.

Выдающийся советский психолог Л. В. Выготский в своей статье «К вопросу о многоязычии в детском возрасте» отмечал, что «вопрос о многоязычии в детском возрасте – один из самых сложных и запутанных в современной психологии» [2, с. 329], при этом он имел в виду усвоение ребенком двух и/или более языков в раннем возрасте. Данный вопрос о речи ребенка, развитии детской речи также поднимался в работах зарубежных исследователей Дж. Брунера, К. Бюлера, Ж. Пиаже, В. Штерна [3, с. 176–186]. Исследования вопросов формирования детской речи, проведенные российскими учеными А. К. Гвоздевым, Н. Х. Швачкиным, К. И. Чуковским, Д. Б. Эльконным, А. М. Шахнаровичем, С. Н. Цейтлиным, Е. Ю. Протасовой, К. Ф. Седовым, Н. И. Лепской, И. А. Стерниным, Н. А. Лемяскиной, Ф. А. Сохиным, С. Н. Карповой, многими другими исследователями детской речи, посвящены самым различным аспектам онтогенеза и филогенеза речи, речевой деятельности российского ребенка, для которого родным является русский язык [2, с. 124]. Санкт-Петербургская школа исследования детской речи систематически издает Материалы к библиографическому указателю [3, с. 74], что доказывает существование многих направлений в изучении важнейшей отрасли лингвистики, которую называют онтолингвистикой, лингвистикой детской речи, возрастной психолингвистикой [4, с. 57]. Исследования, посвященные различным вариантам (в языковом отношении) детского двуязычия, активно проводятся разветвленной системой школ психолингвистики во многих университетах США, в Австрии, Беларуси, Болгарии, Германии, Израиле, Италии, Канаде, Финляндии, Швеции, других странах мира, поскольку современная наука отдает важное место исследованиям подобного рода.

В казахстанской лингвистике детская речь изучалась на материале казахского языка в плане синтаксиса речи детей [5, с. 74], исследовалось влияние билингвизма на развитие личности детей, сделан психолингвистический анализ усвоения глагольных форм детьми дошкольного возраста, проведены мониторинги образовательного и педагогического плана, однако, названные работы не взаимосвязаны и представляют собой разнонаправленные по целям и задачам, и по материалам исследований самостоятельные научные изыскания.

Эксперименты в области психолингвистики, проведенные в западных университетах доказывают, что способность ребенка воспринимать речь существует уже в утробе матери [6, с. 87]. У детей, окруженных двуязычными родителями, другими членами семьи, либо растущих в двуязычном обществе открытие знаковой природы языка и языка как средства общения происходит в более усложненной форме. В раннем возрасте непосредственным источником речевого развития является совместная деятельность ребенка и взрослого, где коммуникативным средством организации и регуляции выступает звучащая речь на двух языках. На данной стадии большую роль играет способность ребенка к подражанию, имитации. Основанное на этой способности, до сих пор иногда бытует мнение, что в детстве ребенок может легко и быстро овладеть несколькими языками. Считается, что, если родители говорят и на казахском, и на русском языках, то ребенок также будет полноценным билингом. Однако подробное изучение данного вопроса показывает, что проблема формирования гипотетически равновесного детского двуязычия не так проста.

Выяснение психологических закономерностей развития речи ребенка, одновременно овладевающего двумя языками, привело к выделению двух этапов, следующих один за другим: 1) появление смешанной речи на двух языках, 2) формирование речи с осознанным выделением двух языковых систем [7, с. 47]. Речь детей на первом этапе представляет собой некоторую «гибридную систему определенного вида», по выражению В. (У.) Леопольд, чей ребенок одновременно овладевал английским и немецким языками [8, с. 74].

На основе собственных наблюдений, свидетельств родителей и родных, мы можем утверждать, что на первом этапе – смешанной речи – ребенок активно использует два главных для него принципа: удобство в артикуляции и так называемый принцип экономии. Другими словами, выбирается из двух слов, например, казахского

и русского, наиболее, во-первых, «удобопроизносимое», и, во-вторых, то, что короче. Например, из двух слов – «бабушка» и «апа» – ребенок выбирает последнее, а из следующей пары – «кукла» и «куыршак» – отдает свое предпочтение в пользу первого слова.

На основе проведенных экспериментов многие ученые склоняются к принципу, сформированному французским лингвистом Ронжа: «один язык – одно лицо» [9, с. 74]. Данный принцип заключается в том, что каждый язык должен быть персонифицирован, то есть ребенок знает, что один член семьи, например, мать, говорит на одном языке, к примеру, по-казахски, а другой член семьи, например, отец, говорит по-русски. И наоборот, чем менее дифференцирована персонификация речи на двух языках, тем сложнее происходит процесс переключения с одного языка на другой, и тем позднее во времени (в возрасте) происходит разграничение слов и форм двух языков в речи ребенка. Более того, ученые утверждают, что различие двух языков помогает лучшему пониманию родного языка, например, Ронжа, отец ребенка – француз, мать – немка, в семье строго соблюдался принцип персонификации языков, в результате чего ребенок без смешивания и интерференции стал пользоваться обоими языками. Данная теория была подтверждена и в результате исследований, проведенных немецким ученым Штерном [14, с. 98], который считает, что раздельное употребление языков в общении с разными лицами способствует и развивает знания ребенка о том, что одна совокупность – «collection» – слов употребляется с одним родителем, а вторая – с другим. К сожалению, зачастую, многие школьники младших классов очень плохо переключаются с одного языка на другой, их речь, как устная, так и письменная, изобилует множественными факторами смешения лексических и грамматических единиц обоих языков, а подчас приходится констатировать и говорить о пиджинизированной речевой деятельности учащихся младших классов.

В последнее время немало исследователей склоняется к рекомендациям последовательного овладения ребенком языками, при этом приоритет предоставляется родному языку, который понимается нами как язык этнической общности, к которому принадлежит ребенок, а не доминирующий язык. Мы вполне осознанно принимаем данное понимание, хотя и осведомлены о том, что существует ряд других дефиниций в понимании данного явления, а также возражений против включения этнического

фактора в определение родного языка. На наш взгляд, не случайно, и не только в казахском языке, «анатілі» – «родной язык» переводится как «материнский язык», но и в международных языках понятие «родной язык» включает в себя понятие «язык матери»: в английском языке наряду с понятием «native» существует и «mothertongue», в немецком языке это – «dieMuttersprache», во французском – «languematernelle». Считается, что при последовательном овладении языками смягчается интерферирующее влияние языков. Мы можем лишь утверждать, что двуязычные дети младшего школьного возраста способны сравнивать языки, и дети обладают определенным запасом метакоммуникативных знаний, что, на наш взгляд, способствует формированию относительно сбалансированной языковой картины мира, в целом, так же, как и формирование детского двуязычия по первому принципу. В результате исследования мы не обнаружили больших различий между двумя путями формирования гипотетического баланса у двуязычного ребенка, и позволяем себе утверждать, что решающим фактором все же остается социализация.

Проблема детского двуязычия касается еще одного актуального вопроса, связанного с интеллектуальным развитием билингвального ребенка. Явление, получившее в психолингвистике название «ассоциативного торможения», связано с именем Эпштейна [10, с. 17], и суть его заключается вкратце в следующем. Психической основой языка является процесс ассоциативной связи, устанавливаемой между звуковым комплексом и соответствующим значением, следовательно, логично предположить, что при двуязычии имеют место две ассоциативные связи вместо одной при наличии одного языка, и далее между этими ассоциативными связями возникает конкуренция, в результате которой в каждом конкретном случае побеждает наиболее сильная и привычная из них. Однако при этом – и это, собственно, самое главное для нас, – эта борьба между ассоциативными связями замедляет и даже нарушает сам ассоциативный процесс. В результате у ребенка возникают смешение языков, неспособность к разграничению, выражающиеся в затрудненном процессе подбора слов, появлении в речи различных видов стилистических и грамматических ошибок, смешении слов и других единиц различных единиц и т. п. Подобные явления наблюдались и среди казахских детей, выросших в семьях, где не был соблюден принцип «один язык – одно лицо», то есть сами родители и другие взрослые члены семьи смешивали языковые

средства одного языка с языковыми средствами другого языка, так что вполне закономерно, что у ребенка возникали явления ассоциативного торможения, и у таких детей, по свидетельству их родителей, речь как таковая появлялась и формировалась гораздо позже, чем у их монологичных сверстников, или у детей, выросших в условиях соблюдения строгой персонификации или локализации использования того или иного языка, например, на одном языке говорят дома, а на другом – в детском саду [11, с. 85]

Различные и многообразные речевые ситуации определяют роль, которую играют русский и казахский языки практически, в реальной действительности, а последняя определяет уровень владения тем или иным языком, поскольку язык нужен любому человеку, в том числе и двуязычному ребенку, в первую очередь, как средство общения. Речевая деятельность ребенка начинается в семье, и значение семьи, в которой закладываются основы речи, трудно переоценить. В семьях наших подвергшихся исследованию билингвальных детей в среднем до наступления их трехлетнего возраста говорили по-казахски, формирование речевой деятельности происходило в домашней обстановке, на следующем этапе, посещении детских садов с казахским (!) языком воспитания и обучения, дети постепенно становились носителями и русской речи, что подтверждает нашу гипотезу о решающей роли социализации в формировании детского двуязычия. Наши наблюдения показывают, что в школе с казахским языком обучения дети на переменах общаются между собой и по-казахски, и по-русски; в зависимости от тематики коммуникативного такта изменяется и выбор языка: если речь, к примеру, идет об уроках, о домашних заданиях, как правило, выбирается казахский язык, во всех остальных случаях, в подавляющем большинстве случаев, языком общения выступает русский [12, с. 65]

Согласно общепринятым языковедческим теориям, два языка обычно бывают сформированы у человека в разной степени, поскольку не бывает двух совершенно одинаковых сфер действия этих языков и связанных с ними представленных или культур. Даже хорошее усвоение лингвистической системы каждого языка при двуязычии не гарантирует того, что каждый из усвоенных языков будет доступен двуязычному носителю во всех сферах его употребления. Кроме того, дети, как и любые другие носители языков, обладают различными языковыми способностями, поэтому не все дети могут усвоить оба языка одинаково хорошо и на высоком

уровне его употребления. Данный тезис находит свое подтверждение и в нашем исследовании. Чем шире объем функциональных сфер языка в обществе, тем более он востребован, и напротив, узкая функциональность языка приводит к низкой востребованности, что, в свою очередь, формирует диглоссию как пример «неравноправного» двуязычия [15, с. 145]. Многочисленные факты из так называемого нами «экскурса в историю индивидуального двуязычия», своеобразного лингвистического «анамнеза» индивида, свидетельствуют о фактах частичной или редко – полной – потери навыков речевой деятельности на казахском языке, который в детском возрасте функционировал в речи полнокровно, а затем, под влиянием различных экстралингвистических факторов был потерян в той или иной степени. Как известно, при диглоссии между языками существует четкое распределение функций, и использование казахского языка в качестве разговорно-бытового параллельно с литературным русским языком является типичным для всех исследованных нами этнических казахских школьников, обучающихся в школах с русским языком обучения. Наглядно это было доказано при выполнении наших заданий: эти дети затруднялись в чтении и пересказе коротеньких сюжетных текстов на казахском языке, в то время как на русском языке они не только прочитали, написали, пересказали не просто без затруднений, а даже творчески подошли к заданиям [14, с. 12].

Среди исследованных двуязычных детей младшего школьного возраста можно выделить условно три группы. Первая группа состоит из детей, у которых доминирующим является казахский язык, во второй группе доминирует русский язык, третья группа включает детей с относительно равным языковым балансом, примерно одинаково хорошо говорящих и по-казахски, и по-русски. Наибольший интерес проявляется к последней группе, поскольку хотя теоретически и существуют три типа двуязычия по Вайнрайху [15, с. 157], в реальной действительности в «чистом» виде мы не встретили чистый составной, координативный или субординативный типы билингвизма, мы пришли к выводу, что они существуют теоретически и гипотетически, а детское двуязычие подвержено огромному количеству влияющих на него факторов, в числе которых и психолингвистические.

В связи с тем, что наше лонгитюдное исследование теснейшим образом связано с конкретным обществом, казахстанским социумом, которое все еще продолжает изменяться в связи с естественными

демографическими и другими социальными процессами (впрочем, так же, как и любой другой макросоциум в современном мире), считаем, что наше лонгитюдное исследование характерно для настоящего времени и урбанизированного населения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алдабергенова Г. Д. Исследование влияния билингвизма на развитие личности детей: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1999.
- 2 Аяпова Т. Т. Развитие синтаксиса речи детей (на материале казахского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1988.
- 3 Винницкая И. М. Психолингвистический анализ усвоения глагольных форм (на материале детской речи): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алматы, 1999.
- 4 Выготский Л. С. Проблемы развития психики. Собрание сочинений. Т. 3. М.: Педагогика, 1983. 368 с.
- 5 Детская речь: материалы к библиографическому указателю. СПб.: Нива, 1996. 152 с.
- 6 Имедадзе Н. В. К психологической природе раннего двуязычия // Вопросы психологии. 1960. № 1. С. 60–68.
- 7 Львов М. Р. Основы теории речи: учеб. пособие. М.: Академия, 2000. 248 с.
- 8 Протасова Е. Становление и функционирование двуязычия // Материалы по исследованию билингвизма: сб. ст. М.: Центр «Дошкольное детство» им. А. В. Запорожца, 1999. С. 1–15.
- 9 Седов К. Ф. Речевой онтогенез как предмет ПЛ-науки // Возрастная психоллингвистика / сост. К. Ф. Седов. М.: Лабиринт, 2004. С. 3–6.
- 10 Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: лингвистика детской речи: учеб. пособие. М.: ВЛАДОС, 2000. 368 с.
- 11 Epstein, I. La Pensée et la Polyglossie. Lausanne, 1918.
- 12 Leopold, W. Speech development of a bilingual child: a linguistic record. In 4 vols. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1939–1949.
- 13 Ronjat, J. Le développement du langage observé chez un enfant bilingue. Paris: Champion, 1913.
- 14 Stern, W. Die Kindersprache. 4-e Aufl. Leipzig, 1928.
- 15 Thomson, G. Language Acquisition in Babies and Adults: Handout of KazNU lectures. Almaty, 2001. 16. Weinreich, U. Languages

in contact: findings and problems. New York: The Linguistic Circle of New York, 1968.

Секция 34

Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Современные вопросы образования и воспитания

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ЖИЗНИ ШКОЛЬНИКА

АПАЕВА Ж. К.

учитель, СОШ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ЦЕГЕНДЕР В.

учащаяся, СОШ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

XXI век ознаменовался широким внедрением еще одной прорывной технологии – искусственного интеллекта (ИИ). Несмотря на то, что первые его разработки начались еще шесть десятилетий назад, доступным широкому потребителю ИИ стал сравнительно недавно с 2020 года, с появлением GPT-3, который способен адаптироваться к контексту в разговоре и генерировать текст, учитывая предыдущие высказывания или вопросы. Он может создавать разнообразные осмысленные тексты, имитируя стиль и логику человеческого письма [1, с. 16].

Сегодня искусственный интеллект уже стал неотъемлемой частью повседневной жизни: он помогает нам выбирать фильмы, переводит тексты, распознаёт лица, управляет умными домами и даже диагностирует болезни. Современный ИИ работает в основном на основе алгоритмов машинного обучения. Это означает, что вместо того, чтобы вручную программировать каждое действие, мы обучаем компьютер на больших объемах данных. Например, чтобы ИИ научился различать кошек и собак на фотографиях, ему показывают тысячи изображений с подписями, и он сам находит отличительные признаки. ИИ активно используется в медицине, экономике, юриспруденции, образовании и на транспорте. Например, в медицине ИИ способен анализировать снимки МРТ быстрее и точнее, чем человек, а в автомобилях используется для создания систем автономного вождения. Однако развитие искусственного интеллекта вызывает и беспокойство. Существует риск, что ИИ будет использоваться для слежки, манипуляций в интернете или даже в военных целях. Также обсуждается влияние искусственного интеллекта на рынок труда – ряд профессий может исчезнуть или сильно измениться. Несмотря на трудности, ИИ представляет собой

мощный инструмент, способный существенно улучшить жизнь людей. Главное – обеспечить его развитие в рамках этических норм и с учётом общественных интересов. Будущее искусственного интеллекта зависит от того, как мы научимся управлять этой технологией уже сегодня.

От полезных виртуальных помощников до беспилотных автомобилей – искусственный интеллект становится все более распространенным в нашей повседневной жизни. Искусственный интеллект уже кардинально меняет рынок труда и сферу услуг, так что трансформация нынешней системы образования всего лишь вопрос времени. Его потенциал для стимулирования технологического прогресса и преобразования отраслей стал очень очевиден. Однако, когда дело касается детей, вполне естественно беспокоиться о том, как ИИ будет формировать их опыт и возможности во время взросления [2, с. 3]. В этой статье мы рассмотрим, как ИИ повлияет на жизнь детей в будущем, обсудим как положительные, так и отрицательные аспекты, которые могут привлечь внимание родителей. Понимая потенциальные преимущества и проблемы ИИ, мы можем с помощью его уверенно и стойко ориентироваться в меняющейся ситуации. Возможно, вы слышали о чат-боте ChatGPT, но этот вид программного обеспечения – это только одна область технологии искусственного интеллекта. Есть также: Машинное обучение: этот тип ИИ позволяет машинам учиться на данных и со временем улучшать свою производительность. Он стоит за системами рекомендаций, персонализированной рекламой и распознаванием голоса. Обработка естественного языка. Эта отрасль искусственного интеллекта фокусируется на понимании и обработке человеческого языка. Он поддерживает голосовых помощников, таких как Siri, и чат-ботов, обеспечивающих поддержку клиентов. Компьютерное зрение. Способность ИИ интерпретировать и понимать визуальную информацию используется в распознавании лиц, обнаружении объектов и беспилотных автомобилях. Робототехника: ИИ и робототехника работают рука об руку, создавая интеллектуальные машины, которые могут выполнять задачи автономно, например, роботы на сборочной линии или даже продвинутые роботы-гуманоиды, и это лишь некоторые из них. Есть еще несколько направлений искусственного интеллекта. [3, с. 25]. Искусственный интеллект уже присутствует в нашей жизни: виртуальные помощники, такие как Siri, Alexa или Google Assistant, обеспечивают голосовую помощь в повседневных

задачах. Некоторые люди используют на своем телефоне или компьютере приложения на базе искусственного интеллекта, которые предлагают индивидуальный подход. ИИ трансформирует отрасли, какими мы их знаем. В здравоохранении ИИ помогает диагностировать заболевания, анализировать медицинские изображения и разрабатывать персонализированные планы лечения. В сфере транспорта происходит революция благодаря беспилотным автомобилям, обещающим более безопасные дороги и повышенную доступность. В индустрии развлечений искусственный интеллект улучшает игровой процесс, создавая реалистичных персонажей и создавая иммерсивную виртуальную реальность [2, с. 30]. Через несколько лет наша жизнь будет выглядеть совсем иначе. Работа учителя тоже. Это означает, что сегодняшние школьники столкнутся с реальностью, совершенно отличной от нашей, когда им исполнится двадцать-тридцать лет. Учителям можно использовать на уроках множество вариантов применения нейросетей для поддержания мотивации учеников, повышения интереса к предмету, налаживания общения с обучающимися на знакомом им языке. Так, например, на уроках истории ее можно применять, сгенерировав изображения исторических личностей в образах. Например, создать портреты Ч. Уалиханова, Чингиз хана, А.Кунанбаева... Сгенерированные изображения можно использовать на уроках для формулирования темы или на этапе актуализации знаний. Такое начало урока вовлечёт учащихся в процесс усвоения новых знаний. В случае использования ИИ возможны следующие результаты развития в разных аспектах образования: 1. Увеличение скорости обучения. Нейросети могут помочь автоматизировать и оптимизировать процессы обучения. 2. Повышение уровня знаний. 3. Оптимизация времени учителей и учеников. 4. Развитие творческих способностей.

Образовательные платформы на базе искусственного интеллекта адаптируются к индивидуальным потребностям и стилю обучения. Они предоставляют индивидуальные уроки, упражнения и обратную связь, которые помогают детям легче усваивать новые темы, понятия. Благодаря персонализированному обучению дети могут учиться в своем собственном темпе, обеспечивая более глубокое понимание предметов. Например, инструменты цифрового искусства используют технологию искусственного интеллекта, чтобы дать детям возможность проявить свои художественные таланты, позволяя процветать их творчеству. Аналогичным образом, программное обеспечение для создания музыки на базе

искусственного интеллекта помогает детям сочинять собственные мелодии, поощряя музыкальные исследования и самовыражение. Это действительно может способствовать творческому развитию ребенка, поскольку ИИ помогает достичь приятных результатов гораздо быстрее, чем при использовании традиционных форм искусства. Технологии искусственного интеллекта могут улучшить доступность для детей с ограниченными возможностями, предоставляя вспомогательные инструменты и адаптивный опыт обучения, адаптированный к их конкретным потребностям. Например, системы распознавания речи на базе искусственного интеллекта и преобразования текста в речь могут позволить детям с нарушениями речи общаться более эффективно. Сегодняшние дети на протяжении всей жизни будут получать пользу от улучшенных медицинских вмешательств, одной из наиболее важных областей, на которые ИИ повлияет в ближайшие десятилетия. Дополненная реальность и виртуальная реальность на базе искусственного интеллекта могут обеспечить захватывающую и интерактивную среду обучения, творчества и развлечений. Учащиеся могут исследовать исторические достопримечательности, научные концепции или даже виртуальные музеи, развивая свое понимание и любознательность без долгих автомобильных поездок. Приложения и инструменты для изучения языка на базе искусственного интеллекта могут помочь детям развивать языковые навыки, предоставляя интерактивные упражнения, обратную связь по произношению и опыт языкового погружения. Эти инструменты могут сделать изучение языка более увлекательным и эффективным, способствуя общению и культурному взаимопониманию. Инструменты перевода могут облегчить общение и культурный обмен между детьми разного языкового происхождения. Дети смогут взаимодействовать, сотрудничать и учиться у сверстников со всего мира. Виртуальные наставники или образцы для подражания на базе искусственного интеллекта могут вдохновлять и мотивировать детей. Виртуальные персонажи или чат-боты могут обеспечивать руководство, поддержку и положительное подкрепление, помогая молодым людям обрести уверенность в себе, ставить цели и развивать ценные жизненные навыки. Сегодняшние предприниматели и тренеры уже могут создавать свои версии ИИ и круглосуточно обслуживать своих клиентов и аудиторию [4, с. 5]. Трудно сказать конкретно, какими будут будущие выгоды для следующего поколения. Однако, люди смогут создавать и достигать

гораздо большего, используя существующие ресурсы, чем когда-либо раньше. В целом, качество жизни нынешней молодежи в ближайшие годы значительно повысится. Хотя ИИ приносит множество преимуществ в жизнь наших детей, вполне понятно, что родители беспокоятся о его потенциальных недостатках. Одной из общих проблем является сбор и использование персональных данных системами искусственного интеллекта. Родителям и педагогам крайне важно выбирать инструменты и платформы на базе искусственного интеллекта, обеспечивающие надежные меры защиты данных. Необходимо будет следить за прозрачностью методов обработки данных, безопасными методами шифрования и четкой политикой конфиденциальности [5. с. 183]. Необходимо рассказать детям о важности защиты личной информации и приучить их к ответственным цифровым привычкам. Учитывая растущую роль ИИ в различных отраслях, родители могут беспокоиться о его влиянии на будущие перспективы трудоустройства своих детей. Искусственный интеллект также открывает новые возможности и карьеры. Необходимо подчеркнуть важность развития навыков, дополняющих ИИ, таких как креативность, критическое мышление, решение проблем и адаптивность. Поощряя обучение на протяжении всей жизни, и реализацию разнообразных интересов, дети готовятся к будущему, в котором человеческие навыки будут оставаться ценными. Решая эти проблемы и продвигая сбалансированный подход, мы можем гарантировать, что наши дети смогут использовать преимущества ИИ, одновременно преодолевая его потенциальные проблемы. Используя цифровую грамотность, критическое мышление в обучении, учителя смогут снабдить детей инструментами, позволяющими процветать в мире, управляемом искусственным интеллектом, сохраняя при этом их благополучие и человеческие связи.

Искусственный интеллект становится важным инструментом в жизни современного школьника. Он помогает в обучении, делает уроки интереснее и эффективнее, способствует развитию индивидуального подхода к каждому ученику. Однако важно использовать ИИ с умом – под контролем учителей и родителей, с учётом возраста и потребностей ребёнка. Только в этом случае технологии действительно смогут стать помощником в обучении, а не заменить живое общение, творчество и самостоятельное мышление школьника.

При нынешней доступности информации умение зубрить потеряло смысл. Куда важнее учить осмысливать, фильтровать, творчески обрабатывать и критически оценивать информацию. Благодаря искусственному интеллекту акценты в образовании должны будут смещаться.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абыканова Б.Т., Салыкбаева Ж.К., Кайыржан М., Бахтыгереев А. Системы на основе искусственного интеллекта в педагогическом образовании: возможности и последствия. // Вестник Атырауского университета имени Х. Досмухамедова. - 2024. – №2 – с. 15–18

2 <https://practicum.yandex.ru/blog/chto-takoe-iskusstvennyi-intellekt/>

3 Бруссард М. Искусственный интеллект. Пределы возможного. – М.: Альпина нон-фикшн, 2020. – ISBN 978-5-00139-080-0.

4 Люгер Дж. Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем = Artificial Intelligence: Structures and Strategies for Complex Problem Solving / Под ред. Н. Н. Куссульт. – 4-е изд. – М.: Вильямс, 2005. – 864 с. – 2000 экз. – ISBN 5-8459-0437-4.

5 Грациано М. Наука сознания. Современная теория субъективного опыта = Michael S. A. Graziano. Rethinking Consciousness: A Scientific Theory of Subjective Experience. – М.: Альпина нон-фикшн, 2021. – 254 с. – (Книги Политеха). – ISBN 978-5-00139-208-8.

ЖАСТАРДЫҢ ОТАН АЛДЫНДАҒЫ БОРЫШЫН ӨТЕУДЕ ЫНТАСЫН АРТТЫРУ

ЕЛУБАЙ М.

10 сынып оқушысы, Панфилов ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы
АРЫНОВ.С. А,

ғылыми жетекші, алғашқы әскери және техникалық дайындық пәнінің
оқытушы-ұйымдастырушысы, Панфилов ЖОББМ, Павлодар облысы,
Ертіс ауданы

Отан қорғау – бұл тек әскери қызметкерлердің ғана емес, әрбір азаматтың, әсіресе, ер азаматтың қасиетті борышы. Ол әрқашан еліміздің тұтастығын, тәуелсіздігін сақтап қалу үшін үлкен жауапкершілікті талап етеді. Бұл жауапкершілік тек соғыс немесе қарулы қақтығыстар кезінде ғана емес, бейбіт уақытта да

маңызды. Өйткені Отан қорғау – бұл елдің дәстүрін, мәдениетін, тілін, тарихын сақтау, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу.

Кең байтақ Отанымыздың тыныштығын кірпік қаппай күзету, тәуелсіз мемлекетімізді көздің қарашығындай қорғау – әрбір қазақстандық үшін зор абырой. Бұл орайда, еліміздің ертені, болашағы – жастарға, жас ұрпаққа үлкен мәртебе болары анық. Ата Заңымызда «Қазақстан Республикасын қорғау – оның әрбір азаматының қасиетті парызы және міндеті» деп айқын жазылған. Демек, еліміздің азаматтары заңда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша әскер қызметін атқару барысында бір ғана мақсатты көздейді. Ол – Республика қызметінің түбегейлі қағидалары болып табылатын қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылыққа, бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық дамуға, қазақстандық патриотизмге адал қызмет ету. Қазақстан өзге елдермен ынтымақтастық пен тату көршілік қарым-қатынас жасау, бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, қарулы күшті бірінші болып қолданудан бас тарту саясатын жүргізе отырып мемлекет аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді. Мұндай мәртебелі іс Қазақстан Қарулы Күштеріне жүктелген. Отан қорғау- әрбір Қазақстан азаматының қасиетті борышы. Өзін ер азаматпын деп санайтын кеудесінде ар-намысы, бойында жігері, жүрегінде оты бар әрбір жан үшін ең басты парыз, ең басты адами міндет – осы деп білемін. Қазақ та «Ер ел үшін туады, ел үшін өледі» деген жақсы сөз бар. Бір әулеттің ғана емес, халықтың ұлы болу – кез келген ер азаматтың арманы.

Отан алдындағы борышын өтеп, әскер қатарына қосылу – нағыз азаматтықтың белгісі. Қайсарлықтың көрінісі емес пе? Мұны жүрегі қазақ деп соққан әрбір жастың түсінері анық.

Қазақстан тәуелсіздігін алған сәттен бастап көптеген ер азаматтар осы қасиетті борышын адал атқарып келеді. Олар елдің тыныштығын сақтау үшін өз өмірлерін арнап, әрдайым халқымыздың қауіпсіздігі үшін күресуде. Бірақ Отан қорғау тек қарулы күштермен ғана шектелмейді. Бұл әрбір адамның өз ісіне деген адалдығы, қоғамға пайдалы қызмет көрсетуі, елдің дамуына үлес қосуы арқылы жүзеге асады. Әрбір азаматтың өзінің елінің болашағына жауапкершілікпен қарауы, өз Отанына деген сүйіспеншілігі мен құрметі арқылы да Отан қорғаушы болып табылады.

Ер азаматтың бойындағы ар-намыс пен жігер – оның қасиеттерінің негізгі тірегі. Ар-намыс – бұл адамның өзіне деген

құрметі, жеке тұлғалық қадір-қасиеті. Ол Отан алдындағы борышын орындауға, адал қызмет етуге деген ішкі мотивациясын күшейтеді. Жігер – қиындықтарды жеңуге, тапсырмаларды орындауға деген күш-жігерді білдіреді. Бұл қасиет әрбір азаматтың алдына қойған мақсатына жетуге ынталандырады. Жүрек – адамның ішкі дүниесін, оның моральдық және рухани күшін көрсетеді. Жүрегінде оты бар адам өз Отанын қорғауға дайын, ал оның патриоттық сезімі мен мақтанышы отаншылдықтың басты негізі болады.

Отанға деген сүйіспеншілік пен құрмет әрбір ер азаматтың жүрегінде терең сезім тудырады. Құндылықтарды ұстанған адам үшін өз Отанын қорғау - бұл өмірінің ең басты міндеті, ал Отанның тәуелсіздігі мен еркіндігіне қызмет ету оның адами парызы болып табылады [1, 45 б].

Отан қорғаушы болу - бұл жоғары мәртебе, еліміздің тыныштығын сақтауға өз үлесін қосу болып табылады. Әрбір азаматтың ең басты парызы - Отанды қорғау, оның мүдделерін қорғау және халқына адал қызмет ету. Бұл тек әскери қызметшілердің ғана міндеті емес, барлық азаматтар үшін қасиетті борыш.

Отан қорғаушы болу - бұл ерлік, батырлық және құрбандықты талап етеді. Қазақстанның ер азаматтары осы жауапкершілікті арқалай отырып, өз елінің бейбітшілігі мен қауіпсіздігін сақтауға тырысады. Отанға деген адал қызмет – бұл рухани күш, ұлттық бірлік пен татулықты нығайту, халқымыздың болашағын қорғау болып табылады.

Өзін ер азаматпын деп санайтын, кеудесінде ар-намысы, бойында жігері, жүрегінде оты бар әрбір адам үшін Отан қорғау - бұл өмірлік міндет. Бұл - патриоттық борыш, ар-намыс, рухани күш. Тек өз Отанына шынайы берілген адам ғана нағыз Отан қорғаушы бола алады. Қазақстанның болашағы тек ұлттық рухы мықты, отаншыл, жігерлі азаматтардың қолында. Отан қорғау - біздің ортақ парызымыз, әрі бұл міндет әрқайсымыздың жүрегімізде мәңгілік сақталуы тиіс!

Отан қорғаушы болудың өзі әр баланың азаматтық борышы мен жауапкершілігі.

Отан қорғаушы болудың ұғымы - бұл тек ер жеткен ер азаматтар үшін ғана емес, әрбір баланың өмірлік жолында тәрбиеленетін маңызды құндылық. Бала кезден бастап Отанға деген сүйіспеншілік пен патриоттық сезімдер қалыптаса бастайды. Әрбір бала өз елін, халқын, тілін, мәдениетін құрметтеп, еліміздің болашағына өз үлесін қосуға тиіс екенін түсінуі керек. Бұл сезімдер баланың жүрегінде

ерте жастан қалыптасып, оның азаматтық санасының негізі бола алады [2, 1506].

Отан қорғаушы болу - ұлттық тәрбиенің бастауы.

Бала кезден басталған ұлттық тәрбие – Отан қорғаушы болудың алғашқы қадамы. Оқушылар мен жасөспірімдер өз елінің тарихын, мәдениетін, ата-бабаларымыздың ерліктерін, тәуелсіздік жолындағы күресін білу арқылы үлкен жауапкершілік сезімін қалыптастырады. Қазіргі қоғамда әр баланың ұлттық сана-сезімі, Отан алдындағы жауапкершілігі мен патриоттық сезімдері ерте жасынан бастап дамытылуы тиіс.

Отан қорғаушы болу - әр азаматтың ішкі рухани кемелдігі мен жауапкершілігін білдіреді. Бұл тек әскери міндет ғана емес, баланың әртүрлі салада еңбек етіп, елдің дамуына, қоғамның ілгерілеуіне қосқан үлесі арқылы көрініс табады. Мысалы, отбасында, мектепте, қоғамда адал еңбек етіп, дұрыс шешімдер қабылдай отырып, бала өз Отанын қорғаудың жолында бірінші қадамдарын жасайды.

Жасөспірімдерге Отан қорғаушы болудың маңызын түсіндіру үшін, оған еліміздің тәуелсіздігі, ұлттық құндылықтар мен дәстүрлер туралы әңгімелер, әдеби шығармалар мен тарихи фактілер ұсыну керек. Осылайша, бала өз Отанының тарихы мен мәдениетіне қызығушылық танытып, оның болашағы үшін өз үлесін қосуға бейімделеді.

Сондай-ақ, әр балаға өзінің әрекеттері мен таңдаулары арқылы Отан алдындағы жауапкершілігін сезіну, құрметтеу, үлкендерге қамқор болу, ұлттық құндылықтарды сақтау арқылы бұл патриоттық сезімді дамыту маңызды. Мектепте азаматтық тәрбие беру жүйесі арқылы балаларға патриоттық тәрбиені ұсыну, оны еліміздің салт-дәстүрлері мен тарихымен байланыстыру маңызды.

Отан қорғаушы болу тек қорғаныс қызметімен шектелмейді. Ол – әр азаматтың өзінің елінің қауіпсіздігі, бейбітшілігі мен тұтастығы үшін жауапкершілік алуы. Бұл тек ер азаматтардың ғана емес, әрбір азаматтың - әйелдер мен балалардың, әсіресе, жас ұрпақтың да міндеті. Отан қорғаушы болу дегеніміз - өз Отанын құрметтеу, оның болашағына деген жауапкершілік сезімін ұғыну, ең бастысы - елінің игілігі үшін қызмет ету.

Отан қорғаушы болудың ұғымы әр баланың санасында ерте жастан қалыптасуы тиіс. Әр бала өз елінің патриоты болып өсіп, елінің болашағын қорғайтын азамат болуға бейімделеді. Бұл - ұлттың болашағына арналған ең маңызды тәрбиелік құндылықтардың бірі.

Бала кезден бастап Отанды сүю, оны қорғау және оның тәуелсіздігі мен дамуына өз үлесін қосу - әр азаматтың парызы.

Б.Момышұлының анықтамасы бойынша ұлттық патриотизм мыналардан тұрады: өз халқына сүйіспеншілік, өз халқымен қан жағынан байланысын сезіну, шыққан тегін сезіну, тұрып жатқан өлкесі, ана тілі, тұрмыс-тіршілігі, мінез-құлқы, тарихи дәстүрі, психологиялық ерекшелігін сақтап, дамытуға, оны өз ұрпақтарына жеткізу мақсатын көздейді. Осыдан барып, патриотизмге тәрбиелеуді отбасынан бастау проблемасын көтереді.

Жастардың бойындағы патриоттық сезімді ояту - өте маңызды мәселе, өйткені елдің болашағы жастардың санасы мен рухани байлығына байланысты. Патриоттық сезімді қалыптастыру үшін әртүрлі бағытта жұмыс жасау қажет [3, 215 б].

1 Ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді дәріптеу: Жастарға өз халқының тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрлері туралы білім беру маңызды. Наурыз сияқты ұлттық мейрамдарда жастарға өз дәстүрлерін құрметтеуді үйрету, ұлттық музыка мен өнерді насихаттау олардың патриоттық сезімін оятуға көмектеседі.

2 Тарихи тұлғаларды үлгі ету: Ұлттың тарихында өзіндік із қалдырған тұлғаларды таныстыру арқылы жастарға өз елінің өткеніне құрметпен қарауды үйретуге болады. Мысалы, қазақ батырларының, өнер қайраткерлерінің ерлігі мен еңбегін насихаттау, олардың өмір жолынан үлгі алу патриоттық сезімді күшейтеді.

3 Қоғамдық іс-шараларға қатысу: Жастарды қоғамдық қызметке тарту, түрлі волонтерлік жобаларға қатыстыру арқылы оларды өз елінің дамуына үлес қосуға шақыру маңызды. Бұл жастарды өз елінің болашағына жауапкершілікпен қарауға тәрбиелейді.

4 Қазіргі замандағы батырларды таныту: Қазақ халқының қазіргі кезеңдегі батырларын, мысалы, өз ісінде биік жетістіктерге жеткен адамдарды үлгі ретінде көрсету жастарға шабыт береді. Бұл – патриотизмнің тек өткенмен емес, қазіргімен де байланысын қалыптастырады.

Патриоттық сезімді ояту - жастардың елге деген сүйіспеншілігін, оның тарихына деген құрметін және болашаққа деген жауапкершілігін арттырудың ең тиімді жолы.

Жасөспірімдердің Отан қорғауға ынтасын ояту – бұл үлкен жауапкершілікті талап ететін процесс. Оларға Отан алдындағы борышты сездіру үшін бірнеше бағытта жұмыс істеуге болады:

Жасөспірімдерге еліміздің тарихын, ата-бабаларымыздың Отан қорғаудағы ерліктерін, сол жолда қасық қаны қалған

батырларымызды таныту өте маңызды. Мысалы, Қазақ хандығының қалыптасуы, Ұлы Отан соғысының батырлары, қазіргі таңда әскери салада жоғары жетістіктерге жеткен адамдар туралы әңгімелеп, олардың ерліктерін насихаттау – жастардың патриоттық сезімін оятады. Сонымен қатар, әскери атақтар мен әскери қызметтің маңызы туралы түсінік беру де қажетті.

Жасөспірімдерді Отан қорғау, әскери қызметтің маңызы жайында алдын ала біліммен қамтамасыз ету маңызды. Мектептерде арнайы әскери дайындық сабақтарын өткізу, әскери іс-әрекеттер туралы танымдық ақпараттар беру жастардың әскери қызметке деген қызығушылығын арттыруы мүмкін.

Әскери қызметтің қандай маңызды және құрметті екендігін түсіну үшін, жасөспірімдерді әскери бөлімдерге, оқу орындарына экскурсияға апару немесе бұрынғы әскери қызметкерлердің тәжірибелерімен бөлісу олардың армияға деген көзқарасын өзгертуі мүмкін. Жас өспірімдер үшін армиядағы өмірдің нағыз патриоттық рухтағы тәрбиесін көру олардың Отан қорғауға деген ынтасын арттырады.

Әскери және патриоттық бағыттағы ойындар мен жарыстар ұйымдастыру да жасөспірімдердің әскери қызметке деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, әскери жаттығулар, командалық ойындар, тактикалық жаттығулар мен әскери дағдыларды үйренуге арналған жарыстар жастарға Отан қорғауға дайын болуды сезіндіруі мүмкін. Жастарға әскери қызметтің тек қару алып шайқасу ғана емес, елдің тыныштығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды рөлін көрсету маңызды. Олардың әрқайсысы өз ісінде Отанға қызмет ету арқылы патриоттық міндеттерін орындап жүргенін сезіну керек. Жасөспірімдерге елінің болашағын қорғаудың әркімнің парызы екенін түсіндіру қажет. Бұл - тек әскери міндет емес, сонымен қатар еліміздің дамуына, оның мәдениетіне, экономикасына және әлеуметтік өміріне үлес қосу. Отан қорғау – тек соғыс кезінде емес, елдің тыныш уақытта да дамуына жауапкершілікпен қарау.

Жастарды еліміздің мәдениеті мен дәстүріне деген сүйіспеншілігін қалыптастыру арқылы олардың бойында ұлттық және азаматтық жауапкершілік сезімін оятуға болады. Әскери патриотизм мен азаматтық жауапкершілік рухын тәрбиелеу жастардың Отан қорғауға деген ішкі ынтасын оятуға ықпал етеді. Осылайша, жасөспірімдерге Отан қорғаудың тек физикалық емес,

рухани және азаматтық мәнін түсіндіріп, олардың өз еліне деген сүйіспеншілігін арттыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Момышұлы, Б. *Адам қайраты*. – Алматы: Санат, 2000. – 320 б.
- 2 Момышұлы, Б. *Қанмен жазылған кітап*. – Алматы: Жазушы, 1991. – 225 б.
- 3 Құрманбаева, А. Жас ұрпақты ұлтжандылық рухта тәрбиелеу // *Білім журналы*. – 2021. – №4. – Б. 278.

РОБОТТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨМІРШЕҢДІГІ

ЕРІК Ә.

6 сынып оқушысы, Көктөбе Панфилов ЖОББМ, Май ауданы,
Павлодар облысы
ИБРАЕВА З. Б.

Ғылыми жетекшісі, информатика пәнінің мұғалімі,
Көктөбе Панфилов ЖОББМ, Май ауданы, Павлодар облысы

Роботтар адам өміріне түрлі салаларда қызмет етіп жатыр. Олар ғарышқа ұшып, алыс планеталарды зерттейді, әскери салада жарылғыш заттарды залалсыздандырып, аспаннан бақылау жүргізеді. Өндірістерде роботтың қызметінсіз жұмыс жүрмейді десек болады. Олар көлік бөлшектерін жинастырып, жаңа дәрі түрлерін жасауға көмектеседі.

Роботтар – қарқынды дамып келе жатқан болашақтың жоғарғы технологияларының бірі. Қазіргі кезде роботтар өміріміздің көптеген саласына, атап айтқанда, ғарышты игеру, денсаулық сақтау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, және басқа да салаларға еніп үлгерді, әсіресе өндіріс орындарында көбірек пайдаланылады. Жеке тәжірибе арқылы роботтың жұмыс жасау принциптерін көру, түсіну және реттеу болып табылады. Көптеген балалар Lego конструкторымен ойнағанды ұнатады екен. Мен оны өз сыныптастарымнан сауалнама алу арқылы анықтадым.

Бүгінгі күні роботтар біздің өміріміздің әртүрлі салаларында қолданылуда. Олар ғарыш әлемін зерттейді, әскери мақсаттарда да қолданылуда, ауа райының өзгерістерін де қадағалайды. Өнеркәсіптің көптеген салаларында да роботсыз жұмыс мүмкін емес: олар автомобильдерді жинап, жаңа дәрі-дәрмектерді табуға көмектеседі. Робототехника – бұл менің үлкен қызығушылығым. Сол себепті

мен зерттеу жобамды осы тақырыпта алуға шешім қабылдадым. Қазақстан үшін робототехника өте жас сала. Мысалы, Жапония, АҚШ, Германия сияқты робототехника саласындағы жетік елдер сондай биік дәрежедегі өндіріске ондаған жылдар бойы тынымсыз еңбектеніп жетті. Қазірге кезде жоғарыда айтылып кеткен елдерде, робототехника саласы қарқынды дамып келеді және де сол елдердегі робототехника саласы Қазақстандағы робототехниканы 10-20 жылға озып отыр. Қытайда робототехника саласының дамуы әсіресе соңғы онжылдықта қарқын алды. Қазір бұл елде 30-ға жуық компания адам тәріздес құлтемірлерді жасап шығарумен айналысады. Олардың жартысы Қытайдың Шанхай қаласында орналасқан екен. Кейбір робот түрлері тіпті өндірістік жолға қойылған. Ян Вэйвэнь, Өрт сөндіру станциясының директоры: «Қазіргі уақытта біз мұндай роботтарды көбіне жер сілкінісінен кейінгі іздестіру-құтқару жұмыстарында пайдаланамыз. Сондай-ақ өрт сөндірушілерге ауыр заттарды жылжыту кезінде физикалық күшті үнемдеуге көмектеседі» депті өзінің журналистерге сұхбатында [1, 486].

Германияның Kuka AG, Жапонияның Kawasaki Robotics индустриялды роботтарды шығаратын компаниялары соған мысал. Егерде, біз сондай елдерді жетіп алғымыз келсе не болмаса олармен пара пар болғымыз келсе, Қазақстандағы робототехника саласындағы әр адам сол елдердегі ғалымдармен салыстырғанда бірнеше есе көбірек жұмыс істеп, тынымсыз еңбектену керек. Сонда ғана Қазақстандағы робототехника саласы белгілі бір жетістіктерге жетіп, өзіміздің индустриялды роботтарды шығара алатын зауыттарды құра аламыз. Менің мақсатым: робототехниканы тек ойын емес екенін дәлелдеп, оны жан-жақты зерттеп, болашақта робототехника құрау маманы болу. Әрине, бұл мақсатқа жету өте қиын, бірақ жүзеге асырылмайтын іс деп ойламаймын. Ең бастысы шын ниетпен еңбектенсек, алдымызға қойған мақсатымызға жетеміз. 1.Роботтар тарихын зерттеу. Жалпы әр жоба көбіне шығармашылықпен байланысты. Ал роботтармен барлығы өзгеше, фантастикалық шабыт адамзаттың робототехника туралы қиялын дамытты. Роботтардың шығу кезеңі 1921 жылы қаңтар айынан басталды. Прага қаласында драматург Карела Чапектің жаңа қойылымы болды. Онда R.U.R. роботтары адамзатқа көмегін тигізіп, кейін оларға қарсы шығады. Міне осы драматург біздің сөйлеу мәнерімізге «робот» сөзін енгізген. «Робот -чех сөзі robot, robota – еріксіз еңбек», «гоб-құл»-деген мағынаны білдіреді. Ол алғашқы ұғымында “жұмысқа шебер адам” мағынасында қолданылды, адам

тәрізді әрекеттер, қимылдар жасайтын машина; адам жүрісі мен қимылын еліктететін автоматтандырылған, адам қажетіне еңбек етуге бағытталған, күрделі құрылғы. Робототехника ұғымын қалыптастырушы Айзек Азимов. 2.Робототехниканың шығуы мен қолданылуын анықтау.Робототехника (робот және техника; ағылш. robotics – роботика) – роботтардың құрылысымен, жұмысы мен қолдануымен айналысатын, оған қоса олардың басқару, сезіну мен мәлімет өңдеумен айналысатын механикалық, электр және электронды инженерия мен компьютер ғылымдарының біріккен саласы. 1942 жылы ғылыми-фантастикалық мәнерде жазатын жазушы Айзек Азимов робототехниканың үш заңын ойлап табады. Робототехника қандай да роботтарды зерттеп әзірлемесе да, ол роботтар Айзек Азимовтың үш заңына бағынуы тиіс. Ол заңдарды 1942 жылы жазылған «Хоровод» атты әңгімесінде баяндаған. Ол заңдар мынадай оймен жазылған:

1 Бір де бір робот адамға залал келтіре алмайды, немесе әрекетсіздігімен залал келуіне жол бермейді.

2 Бірінші заңға қарсы келмесе, робот адамның барлық бұйрықтарын орындауға тиіс.

3 Бірінші және екінші заңдарға қайшы келмесе, робот өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек.

Ең алғашқы адам тәрізді робот 1495 жылы Леонардо да Винчидің сызбасында бейнеленген.

1738 жылы француз механик-құрастырушысы Жак де Вокансон сырты қауырсынмен қапталған, қанаттарын қозғалта алатын және дыбыс шығарып, су ішетіп, жүре алатын механикалық үйректі ойлап тапты.

1770 жылы швециярылық сағат жасаушы Пьер-Жак Дро автомат хатшы құрастырды. Хатшы қыз бала үстел үстінде әдемі әріптерді, сөздерді жазып, тіпті иттің суретін де сала алатын болған.

1869 жылы орыс механик құрастырушысы Иван Петрович Кулибин 3 жыл ішінде жұмыртқа тәріздес пішінді ойлап тапты. Ол әмбебап сағат театрлық қойылым көрсетіп әуен ойнайтын болған.

1948 жылы Норберт Винер тәжірибелік робототехниканың негізін құрайтын кибернетиканың қағидаларын тұжырымдаған. Толығымен автономды роботтар XX ғасырдың екінші жартысында ғана пайда болды. Ең бірінші сандық басқаруы бар бағдарланатын робот Unimate болған. Ол робот ыстық темір бөлшектерді балқыту машинасынан көтеріп, жинауға арналған [2, 726].

Қазіргі таңда коммерциялық және индустриалдық роботтар кеңінен тараған. Ол роботтар адамдарға қарағанда жұмысты арзанырақ, жинақы және нық орындайды. Сол салада қолданылатын роботтардың кейбір жұмыстары адам үшін лас, қауіпті және жалықтыратын болып табылады. Роботтар кеңінен құрастыру, жинақтау, жеткізу, жер және ғарыш зерттеулері үшін, медициналық оталар, жарак ретінде, зертханалық зерттеулер, қауіпсіздік үшін қолданылады. 1966 жылы Шеки (англ. Shakey) роботы пайда болды. Ол – әмбебап, мобилді, өз әрекетін талқылай білетін робот. Dante II роботының көмегімен адамзат белсенді вулканның қартерін көруге мүмкіндік алды.

Робот қоршаған әлеммен әрекеттескен кезде адамның (жануарлардың) қызметтері мен іс-әрекеттерін ішінара немесе толық атқарады. Қазіргі кезде тұрмыстағы көптеген қызметтерді атқаратын, қадағалайтын, мүгедектер мен сәбилерге көмекші, көңілін аулайтын, т.б. роботтар жасалынды. Соның бірі Sony компаниясының Aibo (яп. айбо «махаббат» деген мағнаны білдіреді) атты күшігі. Ол өзінің иесін тани алады, дауыстап айтылған бұйрықтарға мән береді, жүгіреді, ойнайды, билей алады. Сонымен қатар интеллектуалдық роботтар да пайда бола бастады. Робот техниканың дамуы барысында адамдарды бір сарынды ауыр жұмыстардан, жоғары радиациялы, жоғары немесе төмен температура жағдайларындағы және адам қатынауы қиын жерлердегі (су астында, ғарышта) жұмыстардан босататын автоматтық құрылғылар мен механизмдер түрінде жасалып, олар үнемі жетілдіріле түсуде. Мұндай құрылғылар мен механизмдер өнеркәсіптік роботтар деп аталады.

Өнеркәсіптік роботтар – өндіріс процесінде адамның қозғалу және басқару сияқты іс-әрекеттерін (өндіріс заттарының орнын ауыстыру т.с.с.) және технологиялық құралдардың (айла-төтіктердің) қызметтерін орындайтын автоматтық машина. Адамның қатысуынсыз бір немесе бірнеше технологиялық операцияны, өңделетін бұйымды тиеу мен түсіруді қоса алғанда автоматты түрде орындайтын технологиялық өңдеуші машиналардың, өндірістік машиналардың, тасымалдау робот-техникалық кешен және көмекші жабдықтардың жиынтығын деп атайды. Робот-техникалық кешен “адамсыз технологияны” енгізудің негізі болып табылатын икемді өндіріс жүйелерінің бастапқы буыны болып табылады. Робот-техникалық кешенді пайдалану жұмыс күшінің тапшылығы жағдайында өте маңызды.

Роботтардың бір жақсы қасиеті - олар ешқашан жалықпайды және жұмысты адамдарға қарағанда тиімді істейді. Одан бөлек, роботтар ешқашан ауырмайды немесе демалуды қажет етпейді, яғни олар күніне 24 сағат, аптасына 7 күн жұмыс істейді. Роботтар ешқашан «қолым тимей жатыр», «шаршап жүрмін» деген сияқты сылтаулар айтпайды және оларға түскі үзілістің де қажеті жоқ. Кейде жұмыс адам үшін тым қауіпті немесе қиын болған жағдайда робот мұны ешқандай қауіпсіз немесе қиындықсыз атқарып шығады [3, 416].

Роботтардың көпшілігі тұрақты және механикаландырылған жұмыстарды атқару үшін зауыттарда пайдаланылады. Роботтардың біз жиі еститін көптеген түрі бар. Бүгінде роботтар зауыттар мен фабрикаларда, зертханаларда, тауар қоймасында, ауруханаларда және басқа да көптеген өндіріс орындарында сан түрлі жұмыстар атқаруда, яғни роботтар өндіріс орындарында көбірек пайдаланылады.

Роботтардың өндірістік орындарындағы жұмыстары: Роботтардың көпшілігі тұрақты және механикаландырылған жұмыстарды атқару үшін зауыттарда пайдаланылады. Роботтардың біз жиі еститін көптеген түрі бар. Бүгінде роботтар зауыттар мен фабрикаларда, зертханаларда, тауар қоймасында, ауруханаларда және басқа да көптеген өндіріс орындарында сан түрлі жұмыстар атқаруда, яғни роботтар өндіріс орындарында көбірек пайдаланылады. Зауыттардағы роботтар дәнекерлеу, сурет салу, машиналарды жүктеу, өнімдерді құрастыру, қауіпті материалдармен жұмыс істеу, химикаттарды бұру, бөлшектерді тексеру сияқты, т.б түрлі қызметтерді атқарады. Әлемдегі роботтардың жартысына жуығы автокөліктер жасауда қолданылады.

3 Қазақстандағы робототехника. Он екінші бес жылдықта машина жасаудың техникалық дәрежесін көтеруде өндірістік роботтар мен автоматты жүйелерді ендіруді жоғарлату көзделіп отыр. Роботтарды кеңінен қолдану құрылыс, ауыл шаруашылығы, көлік, тамақ және жеңіл өнеркәсіп салаларында қамтып отыр. Өнеркәсіп роботтарды қолдану ауқымын кеңейту экономикалық, техникалық, әлеуметтік жағын да қамтуда. Роботтарды пайдалану еңбек өнімділігін арттырып қана қоймай, заттар сапасын жақсартып, коэффициентін көбейтуге қол жеткізеді. Роботтарды бір операциядан екінші операцияға ауыстырудағы жеңілдік өндірістегі дайындық мерзімін азайтып, шығынның аз шығуына, жаңа өнімді шығаруға қол жеткізеді. Еліміздегі қайта құру жағдайында бұл факторлар

шешуші роль атқарады. Еліміздегі және шет елдегі роботтардың басым көпшілігі машина жасау өндірісінде пайдалануда. Машина жасау мен механикалық өңдеуден басқа салалар 10% ғана негізінен роботтар машина жасау өндірісінің қажеттілігіне байланысты пайдалануда. Бұл роботтар жеңіл өнеркәсіпте кең қолданбаса да, машинамашина жасауда пайдаланылатын мақсаты бірдей. Машина жасаудан басқа салаларда 20 % роботтарды пайдаланудың еш айырмашылығы жоқ, Қалған 80 % -ы өндіріс өнімділігіне байланысты. Ресей 2010жылға халықтық тауар өндірісін пайдалануға көңіл бөлініп отыр. Жеңіл өнеркәсіпті 18-20% еңбек өнімділігін 16-20 %-ға көтеріледі деп болжануда.

Қазіргі уақытта дүние жүзінде 1 миллионнан астам робот пайдаланылуда. 2005 жылы 850 мың робот пайдаланылған; оның ішінде 450мың робот Азия мемлекеттеріне (380 мың Жапонияда, Малайзия 50 мың, және т.б. мемлекеттерде), 270 мың робот Еуропа елдерінде, 120 мың АҚШ-та және т.б. мемлекеттерде роботтар қолданылады. Жылына 100мың робот іске қосылады [4, 26].

Қазіргі Қазақстанның проблемаларында роботтарды құрастыру, роботтарды шығару, роботтарды пайдалану сұрақтары қозғалмайды. Елбасымыздың инновациялық даму және дамыған 50 елдің қатарына ену жолдауына карамастан, робототехника Қазақстанда баяу дамуда. Қазақстанда роботтардың басым бөлігі өндірістік роботтар. Атап айтқанда машина жасау саласында, кітап шығару, текстил өндіру, кондитер өнімдерін шығару, сусындар шығару саласында және т.с.с. салаларда өндірістік роботтар кенінен қолданылады. Мен бұл ғылыми жобамды қорғауда робот жасау өте қызықты әрі жан-жақты процесс екенін көрсету. Жалпы роботты жасауда ғалымдар мен инженерлер еңбек етеді. Бірақ әр оқушы бір робот үлгісін ойлап жасай алады деп ойлаймын. Менің бұл қызығушылығым өзімнің болашақта мамандық таңдауыма көп септігін тигізеді деген үміттемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Алтынов Ж.І. Өнеркәсіптік роботтардың механикасы: Оқу құралы., Алматы 2002.- 266б.
- 2 Детская энциклопедия. Техника будущего., М; изд.Литера, 2007 г., – 322с.
- 3 Макаров И. М., Топчеев Ю. И. Робототехника: История и перспективы. – М.: Наука; Изд-во МАИ, 2003., – 215с.

4 Қытайда робототехника қарқынды дамып жатыр // 24.kz ақпараттық порталы. – 2023. – 15 қыркүйек. Қолжетімді: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/674799-ytajda-robotekhnika-ar-yndy-damyp-zhatyr>

МУЗЫКАНЫҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ РОЛІ

ТАШИБАЕВА Ж.

8 сынып оқушысы, вокал сыныбының тәрбиеленушісі,
ҚММК Ертіс балалар өнер мектебі, Ертіс ауылы, Павлодар облысы
АМАНЖОЛОВ Ж. Ш.
ғылыми жетекші, музыка пәнінің мұғалімі, ҚММК,
Ертіс балалар өнер мектебі, Ертіс ауылы, Павлодар облысы

Музыка – адамның рухани дүниесін байытатын ерекше өнер түрі. Ол адам өмірінде маңызды рөл атқарады, себебі музыка адамды қуантады, тыныштандырады, көңіл-күйін жақсартады және адамдар арасындағы байланыстарды нығайтады. Музыка адамның эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Классикалық музыканың дыбыстық кемелдігі болмыстың жоғары құндылықтарының шоғырлануы ретіндегі идеалды бейнелей отырып, адамға ғаламның сұлулығын ашады. Адамның ішкі жан дүниесін байыта отырып, музыка тарихи ретроспективада адам рухының ең биік шыңдарының тірі жадын білдіреді. Аяқталған музыкалық шығарманың болуынан көрінетін рух жұмысының нәтижесін және дыбыс шыққан сәтте ашылатын оның қозғалыс процесін біріктіре отырып, музыка адам рухының динамикасының бейнесін жасайды. Оның мақсаты адамның рефлексиялық санасына қажетті жалғыздықтың ерекше атмосферасын құру болды. Ол адамды қоршаған барлық нәрселерден алшақтап, әлеуметтік механизмнің бір бөлігі болудан бас тартып, өзінің «Менінің» тереңдігіне сүңгіп кеткенде, адам болмысының өзін ақтайтын сирек түсініктер сәттерін тудырды. Музыканы тыңдау үдерісімен бірге жүретін сезім ойының жоғары шиеленісі адамды болмыстың мәнін іздеудің ерекше толқынына бейімдейді.

Музыка арқылы сақталатын жоғары рухани құндылықтар адамзатты өткеннен болашаққа қарай тігінен қозғалыс арқылы біріктіретін көзге көрінбейтін өзек болып табылады. Мәңгілік қозғалыс пен жаңарудың символы бола отырып, музыка

адамды мәңгілікке баулитын мызғымастығын ерекше бейнелейді. Музыканың құбылмалылығы мен икемділігі, оның өткіншілігі мен құбылмалылығы полифониялық тұтастықты кұрайды, болмыстың мәңгілік құндылықтары музыкамен толтырылған өзгерістер арқылы жарқырайды.

Классикалық музыканың рухани өзегі – бір бастаудағы әртүрлі бейнелер ретінде әрекет ететін ізгіліктің, ақиқат пен сұлулықтың бірлігі. Адамның рухани әлемінің сұлулығын жан-жақты ашатын позитивті жасампаздық - жақсылық. Сұлулық – бұл жақсылық пен шындықтың сыртқы көрінісі, олардың дыбыстық кемелдіктегі көрінісі. Өнердің кез келген түрінің ажырамас бөлігі ретінде сұлулық музыкада ерекше сұранысқа ие, мұнда дыбыс тінінің нәзіктігі мен ұшқырлығы идеяны жүзеге асыруды және жетілдіруді талап етеді. Шынайы сұлулық - бұл адамның рухани келбетін өзгертетін рухтың тереңдігі мен биіктігінің көрінісі.

Музыкаға қатысты В.Соловьевтің «сұлулықтың жоқтығы – идеяның дәрменсіздігі» деген сөздері ерекше өзекті болып табылады [1,396.]. Музыкалық шығарманың бүкіл болмысын шоғырландыратын идеясы музыкалық форманың даму жолдарын анықтайтын потенциалдарға бай. Идеяның артықтығы - шығармадағы барлық нәрсе бөлігінің ғана жүзеге асуындағы көрініс. Бірақ бұл артықшылық идеяның толықтығын тудырады, ол кейінірек мағыналарды тудырудың қайнар көзіне айналады. Осылайша, музыкалық шығармадағы сұлулық ішкі тәртіп сияқты сыртқы емес құбылыс ретінде әрекет етеді.

Музыкалық шығарма идеалды бастаманың материалдық көрінісі ретінде материалдық және трансценденттік әлем, арман мен оның шындықта жүзеге асуы арасындағы делдал рөлін атқарады. Музыкадағы сұлулық жақсылықтан бөлінбейді, өйткені жаратушы өзінің рухани болмысындағы ең құнды нәрсені шынайы сұлулықты жасауға жұмсайды. Сұлулық арқылы музыка әлемге болмыстың күші ретінде жақсылық әкеледі. Бұл сапада музыка «материалдық дүниеде жақсылықтың орындалуына» айналады [1,926.]. Жақсылық пен сұлулықтың ашылуы, адам үшін болмыстың ақиқатының ашылуы болып табылады, онда қозғаушы күш позитивті, жасампаз күш болып табылады. Шынайы өнермен кездескен кездегі адамның асқақ, таза сезімдері оны күштірек, мейірімді етеді. Бұл жерде адамның бойындағы ең жақсы шығармашылық және адамгершілік күштерді ашатын музыканың рөлі өте зор.

Музыка рөлінің мақсаты; музыка мен адамның өміріндегі өзара байланысты зерттеу, музыканың адам психологиясы мен эмоцияларына тигізетін әсерін анықтау.

Мақсатты анықтай келе бірнеше міндеттерді белгілейік.

1 Музыканың адам өміріндегі маңызын зерттеу.

2 Музыка мен эмоциялардың байланысын анықтау.

3 Музыка жанрларының әртүрлі жағдайлардағы рөлін талдау.

4 Музыканың тәрбиелік және психологиялық әсерін көрсету.

Музыканың тарихы мен дамуы.

Музыка тарихы өте көне заманнан басталады. Алғашқы музыкалық аспаптар адамзат қоғамында көп ғасырлар бұрын пайда болды. Бір кездері музыка тек діни немесе салтанатты жиындарда орындалған болса, қазіргі таңда ол адамдардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. [2,366.].

Бүгінгі таңда музыканың көптеген жанрлары бар:

– Классикалық музыка

– Халық музыкасы

– Эстрада және поп музыкасы

– Джаз және рок музыкасы

– Электрондық музыка

Әрбір жанрдың өз тыңдарманы мен ерекше әсері бар.

Музыка мен эмоциялардың байланысы.

Музыка адамның эмоцияларына тікелей әсер етеді. Әр түрлі музыкалық жанрлар мен ырғақтар адамның көңіл-күйін өзгертуі мүмкін. Мысалы:

– Әуендер мен әндер көңіл-күйді көтеріп, қуаныш сезімін тудырады.

– Меланхолиялық немесе баяу әуендер адамды тыныштандырып, ойлануға итермелейді.

– Шапшаң ырғақтар мен динамикалық әуендер адамның энергиясын арттырып, белсенділікке шақырады.

Музыка және психология.

Зерттеулерге сәйкес, музыка адамның миына тікелей әсер етіп, оның сезімдері мен психологиялық жағдайына ықпал етеді. Музыка тыңдағанда ми нейрехимиялық процестерге қатысады, нәтижесінде адамдардың көңіл-күйі жақсарып, олар өздерін бақытты әрі жеңіл сезінуі мүмкін. Сонымен қатар, музыка адамдарға ауыр кезеңдерде қолдау көрсетіп, жан дүниесін тыныштандырады.

Әлемде музыкасыз ұлт жоқ. Музыка барлық адамзатқа ортақ. Музыканың құдіретін ұлы Абай Құнанбаев «Құлақтан кіріп бойды

алар ,әсем әнмен тәтті күй» -дегендей , музыканың сезім мүшелеріне әсер етіп, барлық ағзамызға әсерін әсем ән мен тәтті күй арқылы әдемі суреттеп берген. Ұлы Абай музыканың құдіретін, оның емдік қасиетін сол кезде көрсете білген. Ал Әл-Фараби бабамыздың бұл мұрасы педагогикалық жағынан да, психологиялық жағынан да көптеген зерттеулерге негіз болатыны айқын.

Музыка арқылы балаға психологиялық әсер етуде үш түрлі сипатта қолдану керек:

- Тыныштандыратын әуен.
- Жігерлілік тудыратын әуен.
- Босаңсытуға арналған әуен.

Психологтардың айтуы бойынша, музыканың күші баланың физикалық және психологиялық дамуын нығайтады. Ал әр түрлі музыкалық терапияның әдіс -тәсілдерін ойынмен байланыстырып және психотерапевтік техникаларды қолданса, әсері жоғарылайды.

Музыканың тәрбиелік маңызы.

Музыканың тәрбиелік рөлі өте зор. Музыка пәні оқушыларға тәрбие беру құралы ретінде қызмет етеді. Ол баланың музыкалық талғамын, шығармашылық қабілеттерін дамытады. Ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау, музыка тыңдау арқылы оқушылар:

- өзін-өзі түсіну мен сезімдеріне мән беру қабілетін дамытады.
- өз пікірін дұрыс білдіруді үйренеді.
- әдемілік пен өнерді бағалауға дағдыланады.

Музыканың денсаулыққа әсері.

Музыка тек адамның эмоциясына ғана емес, денсаулығына да әсер етеді. Зерттеулер бойынша баяу, тыныш музыка стрессті жеңілдетеді және ұйқының сапасын жақсартады. Сонымен қатар, энергетикалық және сергек музыка физикалық белсенділікті арттырып, адамның көңіл-күйін жақсартады.

Музыка терапиясы арқылы әртүрлі психологиялық және физикалық ауруларды емдеуде де қолданылатын әдістер бар. [3,126.].

Музыканың әлеуметтік мәні.

Музыка адамдарды біріктіреді, оларды ортақ мақсатқа жетелеуге көмектеседі. Әрбір ұлттың музыкасы оның мәдениетінің, тарихының және дәстүрлерінің айнасы болып табылады. Музыка арқылы қоғамның бірлігі мен ынтымағын нығайтуға болады. Мысалы, ұлттық әндер мен билер халықты біріктіріп, бір мақсатқа жұмылдырады.

Жасөспірімдерді музыка әлемін түсініп қабылдауға, талғампаздығын тәрбиелеуге, эмоциялық сезімталдығын қалыптастыруда білімді, мәдениетті болып өсуіне әсер етуде мектептегі музыка тәрбиесінің алатын орны ерекше. Музыка өнер і -әр ұлттың ертеден келе жатқан мәдени талғамының бір арнаға құйылып асқақты күйімен өрбіп, дамып отыратын көптеген ғасырлық үнінің жемісі. Музыка жалпы өмірдің, бүкіл дүниенің, қимыл іс-әрекетінің образды бейнелейтін, диалектикалық құбылыстарды адам сезімінің қабаттастырып, әсерлі дыбыстардың ұйқасы арқылы үндесу әуезді жиынтығы.

Музыка әлемінде тіршілік ететін адамзаттың немесе адамдар игілігіне қызмет жасайтын бүкіл өмір мен оның құбылыстардың өзара қарым – қатынаста сырласа үндесуіне сезімге жеткізіп отыратын құрал.

«Музыка, тамшы сияқты, там-тұмдап жүрекке енеді де, жанды желпіндіреді» деп Ромен Роллан айтқандай, әуеннің көркемдігі жүрегімізді шаттыққа толтыратыны соншалық, қазіргі кезде музыкасыз өмірімізді елестету мүмкін емес. Қайда барсаң да, барлық жерде музыка мен әуеннің түр – түрін естейсің. Осының барлығы бізге музыканың рахатқа бөлейтін ерекше бір күш екенін айтады.

Ежелгі гректер музыканы медицина саласында қолдана білген. Олар дыбыстардың адам ағзасына әсер ететіндігін білген, сондықтан оны кейбір жүйке ауруларын емдеуге немесе олардың алдын алуға қолданған. Қазірдің өзінде де кейбір емханаларда музыкатерапиямен емдеу жолдары қарастырылады.

Музыка адам сезімін, ойын, оның ерік-күшін дыбыстық формада суреттейтін қатынас құралы. Адам эмоциясын нақтылы, ерекше сыршыл сезіммен бейнелеуде музыканың мүмкіндігі мол. Музыка адамның идеялар әлемін, әр алуан құбылыстарды және болмыс шындығын көркем түрде суреттейді. “Музыка — адамзаттың әмбебап тілі.” деп Лонгфелло бекер айтпаған.

Музыка - адамзаттың рухани азығы, жан серігі және өзінің көркемдігі, нәзіктігімен адам жанын баурап, олардың жақсы мінез - құлықтарының қалыптасуына әсерін тигізеді. Өсіп келе жатқан жас буын, жас ұрпақтың рухани байлығының іргетасы қалай қаланса, мемлекеттің болашағы, өмірге деген ынта - жігері сондай болмақ. Психологиялық жүйелерінің өзара қатынасымен бірде қабылдап, бірде еске түсіріп, бірде көз алдына елестетіп, қайтадан жаңғыртып, түйсік сезіміне жеткізу арқылы музыканы түсіне

аламыз. Музыка құр шуыл, жай ызың емес болғандықтан, оның ішкі бейнелі үшін сезіммен тыңдауға дағдыланған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Лангер С. Философия жаңа кілтпен., Республика, 2000. – 287 б.
- 2 Мұхамбетова А. «Ежелгі түрік субстаттары мәдениетіндегі батыс-Қазақстан күйлерімен Орта Азия көкнәрінің мәселесі. // Қазақ дәстүрінің музыкасы мен XX ғасыр. А: Дайк Пресс, 2002. – 24б.
- 3 Музыка и эмоции / Ю. Смирнова. - Алматы: Білім, 2017., 199б.

СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

ЖАСКАЙРАТОВА Ж. Е

учащаяся 8 класса, Школа-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

ШАЯХМЕТОВА А. Д

учащаяся 8 класса, Школа-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

МЕДВЕДЕВА Т. Ф.

магистр педагогических наук, учитель информатики, Школа-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

Данная статья посвящена современным вопросам образования и воспитания в условиях изменяющихся социальных, культурных и технологических реалий. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на образовательный процесс, включая глобализацию, цифровизацию общества и изменение системы ценностей. Особое внимание уделяется роли семьи, школы и общества в формировании личности, взаимодействию поколений, а также проблемам социализации детей и молодежи. Анализируются методы и подходы к воспитанию, направленные на развитие не только академических знаний, но и социальных, эмоциональных и цифровых компетенций, необходимых для успешной адаптации в современном мире. Делается вывод о необходимости поиска баланса между традиционными и инновационными методами обучения и воспитания, а также о важности комплексного подхода, включающего взаимодействие образовательных учреждений, семьи и общества.

Современные проблемы образования и воспитания приобретают всё большую значимость на фоне глобальных процессов, трансформирующих мир. Мы живем в эпоху стремительных

технологических и социальных изменений, когда традиционные подходы к обучению и воспитанию уже не могут полностью удовлетворить потребности как общества, так и отдельной личности. В условиях постоянных изменений, таких как цифровизация, глобализация и рост социальной мобильности, система образования сталкивается с необходимостью постоянного обновления и адаптации [1]. Эти условия требуют от нас не только глубокого анализа существующих проблем, но и поиска новых путей, которые помогут подготовить будущие поколения к жизни в мире, который характеризуется изменчивостью и нестабильностью.

Образование и воспитание – две ключевые характеристики, определяющие социальное развитие будущего. Иными словами, то, как мы сегодня воспитываем детей и молодежь, напрямую скажется на общественных взглядах и развитии завтра. Мы не должны забывать, что образование – это не только передача знаний, но и воспитание, формирование системы ценностей, мировоззрения и развитие таких навыков, как критическое мышление и эмоциональный интеллект [2]. В условиях сегодняшних вызовов особенно важно обращать внимание не только на научный прогресс, но и на социальные, культурные и этические аспекты, которые формируют личность.

Особое значение имеют вопросы образования и воспитания в Казахстане. Страна переживает важные преобразования в области образования, от модернизации учебных планов и внедрения цифровых технологий до повышения квалификации педагогов. В последние годы Казахстан активно развивает систему образования, ориентируясь на международные стандарты, и внедряет новые подходы, направленные на развитие критического мышления, креативности и социальной ответственности среди молодежи. Важным направлением является интеграция новых технологий в образовательный процесс, а также обеспечение равных образовательных возможностей для всех категорий населения. Казахстан сталкивается с задачей не только модернизировать свою образовательную систему, но и привести её в соответствие с мировыми тенденциями, учитывая культурные и социальные особенности страны.

Однако важнейшей задачей является не только внедрение новых технологий, но и сохранение национальной идентичности, культурных и исторических традиций. Казахстан находится на перекрестке разных культур и народов, и для обеспечения

гармоничного развития важно интегрировать элементы этнической, языковой и культурной принадлежности в образовательные программы. Формирование уважения к многообразию и инклюзивности также становится ключевым фактором в образовании, что важно для поддержания мира и согласия в обществе.

Кроме того, не менее значимой задачей является совершенствование подготовки педагогов. Качество образования напрямую зависит от уровня педагогического мастерства, инновационных подходов к обучению и способности учителей адаптироваться к новым требованиям. Повышение квалификации педагогов, создание условий для их профессионального роста и предоставление возможностей для обмена опытом играют важную роль в повышении эффективности образовательного процесса.

Таким образом, исследование проблем образования и воспитания сегодня – это не просто теоретическая задача. Это важный шаг к тому, как мы можем подготовить новые поколения к жизни в мире, который меняется очень быстро. Важно, чтобы образовательная система не только обеспечивала фундаментальные знания, но и формировала ценности, которые сделают учащихся успешными, ответственными и активными гражданами общества. В современных условиях необходимость развития гибкости, способности к быстрому реагированию на изменения, а также глубокого понимания этических и моральных принципов становится залогом успешного существования в динамично меняющемся мире.

Современные вызовы в области образования и воспитания требуют глубокого осмысления и пересмотра традиционных методов и подходов. В эпоху глобализации, цифровизации и социальных трансформаций система образования сталкивается с необходимостью модернизации, направленной на подготовку будущих поколений к жизни в условиях быстро меняющегося мира. Важно отметить, что образование и воспитание не сводятся лишь к процессу передачи знаний, а представляют собой многогранное явление, включающее в себя формирование мировоззрения, ценностей, развитие личности и социальных навыков. Система образования должна быть способна обеспечить учащимся не только теоретические знания, но и практические умения, которые позволят им эффективно действовать в условиях неопределенности и динамично изменяющегося мира[3].

Особое внимание следует уделить взаимодействию между детьми и взрослыми, которое становится основой для успешного воспитания и обучения. Педагогика взаимопонимания, где учитель и ученик находятся на равных, способствует более открытому и эффективному процессу обучения. Важно, чтобы педагог учитывал уникальные особенности каждого ребенка и создавал такие условия, в которых ребенок сможет проявить свою индивидуальность, развивать творческий потенциал и осваивать необходимые жизненные навыки. Для этого необходимы новые подходы к организации образовательного процесса, ориентированные на развитие личной инициативы, критического мышления, а также эмоционального интеллекта и коммуникативных навыков.

Применение таких методов обучения, как игра, проектная деятельность и другие активные формы, способствует лучшему усвоению знаний и помогает детям развивать навыки взаимодействия в коллективе. Эти методы направлены на создание учебной среды, в которой ребенок будет не только воспринимать информацию, но и активно участвовать в процессе обучения. Такой подход способствует формированию у детей способности к самостоятельному решению задач, развитию их критического мышления и способности адаптироваться к меняющимся условиям жизни [5]. Важно отметить, что активные методы обучения также помогают развивать у детей навыки самоорганизации, инициативности и лидерства, что играет ключевую роль в их будущем профессиональном и личностном становлении. При этом, значимым является то, что такие методы, помимо познавательных результатов, формируют у детей умение работать в команде, что становится важным навыком в условиях коллективной трудовой деятельности и социальной жизни.

Здоровье ребенка также является важной составляющей успешного воспитания и обучения. Физическое и психологическое благополучие детей напрямую связано с их способностью к обучению и личностному росту. Образование должно быть не только интеллектуальным, но и социальным и эмоциональным процессом, который способствует гармоничному развитию ребенка в целом. В этом контексте необходимо учитывать не только академические достижения, но и психологическое состояние детей, их потребности в поддержке и заботе. Для эффективного обучения также важно создать атмосферу, в которой каждый ребенок будет чувствовать себя защищенным и уверенным, что способствует его раскрепощению и лучшему усвоению материала. В условиях стресса

и перегрузки ребенок теряет интерес к учебе, что снижает качество его образовательного процесса, поэтому важно обеспечить баланс между обучением, отдыхом и физической активностью.

Кроме того, важным аспектом современного образования является развитие социальных навыков у детей. В условиях глобализации и роста социальной мобильности способность к эффективному взаимодействию в различных социальных группах становится ключевым фактором успеха [4]. Образование должно быть направлено на формирование у детей таких качеств, как ответственность, эмпатия, толерантность и готовность к сотрудничеству, что позволит им успешно интегрироваться в общество и быть активными его участниками. Развитие этих навыков особенно важно в мире, где социальные связи и умение работать в команде становятся основой успешной карьеры и жизни в целом. Современные дети должны уметь справляться с конфликтами, принимать разнообразие и искать компромиссы, а также строить отношения на основе доверия и уважения. Эти навыки будут способствовать созданию более гармоничного и сплоченного общества в будущем.

Современные образовательные подходы должны быть гибкими и учитывать разнообразие потребностей учеников. Они должны быть направлены на развитие критического мышления, творческого подхода и способности к самопознанию. Модернизация образования требует внедрения новых педагогических технологий, таких как использование цифровых инструментов, игровых методов, индивидуальных образовательных траекторий, что позволит создать более инклюзивную и адаптивную образовательную систему. Важно помнить, что каждый ребенок уникален, и подходы к обучению должны быть ориентированы на его индивидуальные особенности и потребности, что позволит раскрыть его потенциал на полную мощность. В этом контексте особое значение приобретают инклюзивные методы, которые обеспечивают равный доступ к образовательным возможностям для всех детей, независимо от их особенностей.

Таким образом, создание эффективной образовательной среды требует комплексного подхода, включающего не только улучшение качества знаний, но и развитие личности ребенка, его эмоционального и социального интеллекта. Важно, чтобы образовательная система не только формировала знания, но и способствовала развитию у детей жизненно важных навыков, таких как умение взаимодействовать

с окружающими, мыслить критически, принимать решения в условиях неопределенности и адаптироваться к переменам. Эта задача лежит в основе формирования нового поколения, которое будет готово не только к вызовам современности, но и к построению устойчивого и гармоничного будущего, где каждый человек сможет быть успешным и счастливым. Это требует от педагогов и всей образовательной системы особого внимания к развитию эмоционального интеллекта, укреплению ментального здоровья учащихся и формированию у них способности к долгосрочному планированию своей жизни, что является неотъемлемой частью подготовки к самостоятельной взрослой жизни в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гиппенрейтер, Ю. А. Общаться с ребенком. Как? – М.: АСТ, 1994. – 256 с.
- 2 Фабер, А. Как говорить, чтобы дети слушали, и как слушать, чтобы дети – М.: АСТ, 1979. – 320 с.
- 3 Монтессори, М. Дети – другие. Уникальная методика раннего развития. – М.: АСТ, 2015. – 240 с.
- 4 Комаровский, Е. О. Здоровье ребенка и здравый смысл его родственников – М.: АСТ, 2012. – 416 с.
- 5 Специалисты творческого объединения «Шашники». Обучение через творчество: как игровые методы помогают детям развиваться. – М.: АСТ, 2021. – 192 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНАН ҚҰСБЕГІЛІККЕ БАУЛУ – ҰЛТТЫҚ ӨНЕРДІ ДАМУЫ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәні мұғалімі, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.

ЖУМАЖАНОВ А., НАБИЕВ А., ШОХАНОВ Д.

оқушы, №18 жалпы орта білім беру мектебі, Екібастұз қ.

«Құс жетім – ерте түлек салынбаса, Салатын саятшысы табылма» – деп, Ақан сері айтқандай, түркі халықтары, соның ішінде құсбегілікті дәстүрге айналдырған қазақ халқының да бұл кәсіпті игеруі ертеден-ақ атадан балаға мұра ретінде беріліп, бүгінде жалғасын тауып келеді. Табиғатқа етене жақын болған ата-бабаларымыз ертеден жыртқыш құстарды қолға үйретіп, өзінің күнделікті өмірінің бір бөлшегіне айналдырған. Түзден ұстаған

құсты үйрететін адамды құсбегі деп атайды. Құсбегі құсты балапан кезінен бастап баулиды. Құсбегілік тек қазаққа ғана тән дәстүр екенін әлем мойындап отыр. Ең алғашқы бүркіт те осы қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілген. Бүркітшілік спорт ретінде тіркеліп, ұлттық спортқа айналып, басқа спорт түрлері секілді бүркітшілерге де дәрежелер берілу ұсынылды. Мысалы, елімізде құсбегілікті дамытқан, осы дәстүрмен түбегейлі айналысқан бүркітшілерге «спорт шебері» деген атақ беріледі.

Бүгінгі мақсат ата – бабамыздан жалғасып келе жатқан дәстүрді спорт ретінде дамыта отырып, осы дәстүрімізді қаз-қалпында сақтап қалу. Сол мақсатта қала мектептерінің ұлттық спорт үйірмелері жанынан бүркітшілерді дайындайтын, құсбегілікке баулитын үйірме сабақтары ашылса.

Бүркітшілікті дамытуда үш түрлі мәселені шешуге болады. Бірі – дәстүрлі аңшылық, екіншісі – құсбегілік, яғни бүркітке кәдімгі құс ретінде қарап, оның денсаулығын, көбеюін, қорғалуын қадағалау, үшіншісі және ең бастысы – мәдени құндылығымыз ретінде дамыту. Бүгінгі таңда бүркітшіліктің біздің дәстүріміз екеніне, қазақтың мәдени құндылығы екеніне ешкім де таласа алмайды. Біздің де басты көздегеніміз – осы үш мәселенің шешімін табу. Алда жаз уақытында оқушылардың жазғы демалысын тиімді өткізу мақсатында ауылға үш күндік «Ауылым – алтын бесігім» жобасын іске асырып, өзен, көлдердің жағасында «Қансонар» мектепаралық құсбегілер фестивалін өткізу жоспарлануда.

Құсбегілік бүркіт, ителгі, қаршыға, қырғи, тұйғын, тұрымтай, сұңқар, лашын, жағалтай сияқты жыртқыш құстарды қолға үйретіп, аңға, құсқа салатын саятшылық өнердің бір тармағы. Құсбегілік жаһанда кеңінен тараған, оның ішінде бүркітшілік қазақ, қырғыз халықтарының дәстүрлі ежелден келе жатқан үлкен төл өнері ретінде саналады. Қазақ халқының арасында бұл өнердің тамаша шеберлері кең дәріптеледі. Мәселен, «Аспанда жүрсем қанатым талады, жерге қонсам жалайыр Шора алады», «Тінейдегі қасиет — ұяласекен сарқұспен, Шорадағы қасиет – тілдесекен бар құспен», – деген сөздер бар

Құсбегілер қыран құсты тор құрып ұстайды немесе қарақанат балапан кезінде ұядан алады. Оның аяғына балақбау мен шыжым тағып, көзіне томаға кигізеді. Құсты әуелде шыжыммен ұшырып, қайыруы жеткен соң семіртіп түлетеді. Бұдан кейін құсты ақ жеммен асырап, бос керілген арқанға қонақтатып, ұйқысын алып арытады. Жеңіл ұшып, жеңіл қонатын күйге келгенде аңға салады.

Көшпелі өмір салтын бастан кешірген қазақ халқы табиғатпен мейілінше етенеболған. Көшпелілер табиғатты өз өмірлерінің бөлінбес сыңарына балап, табиғат тылсымын неғұрлым тереңірек таныса, өмірдің солғұрлым мәнді де қызықты болатынын жақсы түсінген. Табиғат аясындағы таным-тәжірибесі тек қана күнкөріс тіршілігіне негіз болып қоймай, сонымен бірге уақытты мәнді, көңілді өткізудің

жолы ретінде де кеңінен пайдаланылған. Солардың бір көрінісі аңшылық-саятшылыққа байланысты. Аңшылық-саятшылық әскери жаттығудың, шынығып-шыңдалудың тамаша үлгісі болған.

Құсбегілік әсем табиғат аясындағы көңілді, әсерлі қызығы мол демалыс болып табылады. Ел ішіндегі ит жүгіртіп, құс салған, қақпан-тұзақ құрып, тор жайған жалғыз-жарым аңшылықты айтпағанда, көшпелілер арасында бүкіл ру-тайпа болып қатарыла көтерілетін, сөйтіп байтақ өңірді қаумаласа сүзетін аңшылық дәстүрлері болған. Мұндай жойқын аңшылық теңіз-сорабы, белгі-айғағы ретінде Қазақстандағы Үстірт үстіндегі "құпиясыздық" деп жүрген әйгілі қалта ауызұра қазбалары, кезінде Шоқан Уәлиханов таңдана жазған, күні бүгінге дейін ізі сайрап жатқан Іле өзені мен Тарбағатай арасындағы ұраны айтуға болады.

1 – сурет «Бүркіт салу» М.Жақанов және
«Қысқы аңшылық» Қ.Қаметов

Сонау ерте заманнан-ақ қазақ халқы табиғатпен етене қойындас болғандықтан аң-құстың қасиетін айыруға жүйрік болған. Ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесін, әсіресе, кейінгі ұрпаққа үйретуге айырықша мән берген.

Қазақ аңшылары өздерінің таным-тәжірибесінің арқасында аңшылық-саятшылық үшін жүйрік ат, қыран құс, құмай тазы сияқты жан-жануардың тілін таба баптап, қалауына көндіре алған.

Осылардың ішінде қыран құстарды баптаудың ғасырлар бойы жинақталған мол тәжірибесі шын мәнісінде әрі өнер, әрі терең біліктілік.

Тарихи деректерге қарағанда, құсбегілік өнері бұдан үш мың жыл бұрын пайда болған. Орта ғасырлардағы итальян саяхатшысы Марко Полоның жазбаларында Құбылайханның саятшылық мақсатта қолға үйреткен 500 ақ-сұңқары және басқа да қыран құстары болғандығын және оларды баптап, күтуге, арнайы 10 мың құсбегі ұстағанын жазады. Орта ғасырларда Орталық Азия мен Қазақстан, Қырым, Еділ бойын билеген патшалар мен хандар да өз сарайларында арнайы құсбегілер ұстаған. Олар сарай қызметкерлерінің құрметтісі саналған. Сондықтан да хан сарайындағы құсбегілік қызметке тек ақсүйектер, бектер, әмірлер тағайындалған. Кейбір тарихи деректерде Шыңғысханның ұлы Жошының 3 мың бүркітші ұстағаны туралы жазылады.

Томаға кигізу: Түз құсын қолға түсісімен томаға кигізбей үйретуге болмайды. Томаға кигізгенсоң да екі-үш күн ұйықтамай қарсылық көрсететін қиқарлығы болады. Ондайда ырғаққа (тербемелі әткеншек етіп байланған жұмыр ағаш)

отырғызып тербетіп, ұйықтатпайды, яғни екі күн болсын, үш күн болсын құс қарсылығын қойғанша қажымай бірге болған абзал.

Сылап-сипау: Қолға түскен құсты бірінші күнен-ақ барлық баптау барысындағы қимыл – әрекетте және түн ортасында тұрып сылап-сипайды. Құстың иесіне әбден бауыр басуы үшін мұндай ықылас қажет-ақ.

Жем жеуге үйрету: Құс алғашында жемге өздігінен ұмтылмайды. Сондықтан бір жапырақ етке қант бүркіп, аузына салып жіберген абзал. Сөйтіп қолдан жем жеуге үйреткен соң, алыста тұрып шақырып, құсты өздігінен келіп жем жеуге баулиды. Оған үйренген шақта ат үстінде тұрып жемкөрсетіп, шақырып, қолына келіп конуды үйретеді. Мұның бәрі құстың атқа да, адамға да үйірек болуына әрі шынығуына бірден-бір себеп.

2 – сурет Томаға түрі Бүркіттің шеңгелі Шыжым, аяқбау, томаға

Түз құсын баптау тәсілдері:

Шырғаға тарту. Баулу кездерінде құстың аяғында байланған ұзын жеңіл шыжым жіптің болғаны абзал. Бұлайша баулуды шырғаға тарту деп атайды. Ерінбей-жалықпай шырғаға көп тартылған құстың қанат, құйрығы берік болып жетіледі.

Далабайға түсіру. Далабайға түсіру деп тұлып етіп сойылған аң терісінің (көбінесе, түлкі терісі) үстінен жем алғызуды айтады. Жемді аң терісінің кез келген жеріне қоя салмай бас жағына тығыздап тығып, екі көзінен болар болмас қызартып көрсетіп қою керек. Сосын тұлыпқа ұзын жіп байлап сүйретеді де, құсқа оны ат үстінде ұстап тұрып көрсетеді. Егер құс томағасын сыпырғанда далабай тұлыпқа талпынып, лап қойса әрі қарай сүйретпей тастай салу керек. Сол жерде далабайдағы қант бүркілген тәтті етті бір-екі реет шокытқан жөн. Мұнан соң құсты қолға алып томағасын кигізеді де, атқа мініп сүйретпе далабайды тағы да көрсетеді. Осылайша қайталай берудің еш зияны жоқ.

2– сурет Биялай, жемқалта, түтік, балдақ

Құстың аңға түсу тәсілдері:

Шаншыла түсу. Бұл тәсілде құс бірде болмаса бірде соғылып, мерт болуы мүмкін.

Сыпыра түсу. Сыпыра түскен құс екпінін баса алмай тегеурінін (жем басар үш саусағына қарсы орналасқан артқы жалғыз саусақ) алдырыпалады.

Іліп түсу. Іліп түсуге қалыптастыру үшін сүйретіп келе жатқан далабайға құс аяғы тиісімен тастай салу керек.

Құсты аңға салмас бұрын аяғы өреленіп, ауызы тұмалдырықталған тірі түлкіге түсіріп көрудің де пайдасы мол. Мұны құсбегілер "тірілету" деп атайды. Тірі түлкіге қаймықпай түскен құстың аң аулауға үйренгені. Құсты бұлайша баулу әдістерінің қай-қайсысына кіріскенде де, тіпті аңға саларда да қолдағы құсты аш ұстаған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әлімбаев Р. Құстар тіршілігі / Р. Әлімбаев, Ж. Төреходжаев. – Алматы: Қайнар, 1972. – 100 б.

2 Ишкалова Г.И. Қазақ халқының дәстүрлі аңшылығы: тарихи-этнологиялық зерттеу (XVIII ғ. – XX ғ. басы). Филол. ды (PhD) ... дисс. / Г.И. Ишкалова. – Алматы, 2023. – 185 б.

3 Сейтимова А.И. Жыртқыш құстарды қолға үйретуде қалыптасқан тілдік бірліктер / А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте // TILTANYM. – 2023. – № 2 (90). – Б. 211-220.

4 Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 173 б.

5 Қалиев Ф. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы / Ф. Қалиев, Ә. Болғанбаев. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. – 259 б.

КОМПЬЮТЕРЛЕРДІ ЖЕРГІЛІКТІ ЖЕЛІГЕ БІРІКТІРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ

КАМИЛОВА И.

8 сынып оқушысы, Сілеті ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

АХАНОВА Д. Т.

математика пәнінің мұғалімі, Сілеті ЖОББМ, Ертіс ауданы,

Павлодар облысы

Жергілікті желі (LAN - Local Area Network) – белгілі бір аумақта орналасқан компьютерлерді немесе басқа да құрылғыларды өзара байланыстырып, деректер мен ресурстарды бөлісуге мүмкіндік беретін желі. Жергілікті желіні құрудың бірнеше әдістері мен

тәсілдері бар, олар әртүрлі қажеттіліктер мен жағдайларға байланысты қолданылады.

Компьютерлерді жергілікті желіге біріктіру бірнеше түрлі әдістер арқылы жүзеге асырылады. Ethernet - компьютерлерді жергілікті желіге қосу үшін кеңінен қолданылатын кабельдік байланыс әдісі. Бұл әдіс бойынша компьютерлер арнайы кабельдер арқылы бір-бірімен немесе маршрутизаторға (router) қосылады. Ethernet-тің артықшылықтары мен кемшіліктері:

Бұның артықшылықтары: – жоғары жылдамдықта: Ethernet кабельдерінде деректердің жоғары жылдамдығымен тасымалдануы қамтамасыз етіледі (мысалы, 1000 Мбит/с немесе 10 Гбит/с) - Сенімділік: Кабельді байланыс тұрақты әрі сенімді болып табылады. Деректердің берілуі арнайы физикалық байланыс арқылы жүзеге асады, сондықтан ақпараттың ұрлануы ықтималдығы төмен. Кемшіліктерін атайтын болсақ, кабельдер мен қосылымдарды тарту қажеттілігі, бұл кейбір жағдайларда қиындық тудыруы мүмкін. - Қозғалыссыз жұмыс істейді, яғни компьютерлер белгілі бір орынға орнатылып, кабельдермен байланысуы керек.

Wi-Fi – сымсыз байланыс технологиясы, ол компьютерлер мен басқа да құрылғыларды радиосигналдар арқылы жергілікті желіге қосуға мүмкіндік береді. Бұл әдіс соңғы уақытта кеңінен таралған және көптеген үй мен офис желілерінде қолданылады. Артықшылықтары:

– Қозғалмалы және ыңғайлы: Компьютерлер мен құрылғылар бір-бірінен қашықта орналасып, сымсыз байланыс арқылы жұмыс істей алады.

– Қосылу жеңілдігі: Сымсыз қосылу үшін кабельдер қажет емес, бұл қосылуды тез әрі ыңғайлы етеді.

Кемшіліктері:

–Қашықтыққа тәуелділік: Wi-Fi сигналдары қашықтыққа және кедергілерге (қабырғалар, жиһаздар) сезімтал болады [1, 856].

–Сенімділік: Сымсыз байланыс жиі сыртқы факторларға тәуелді болып, оның жылдамдығы мен тұрақтылығы кабельдік қосылымға қарағанда төмен болуы мүмкін.

Powerline (Электр желісі арқылы қосылым)

Powerline технологиясы арқылы электр желісі арқылы компьютерлер мен құрылғыларды біріктіруге болады. Бұл әдіс арнайы адаптерлерді пайдалана отырып, электр розеткаларын желілік қосылым ретінде қолданады.

Артықшылықтары:

–Қосылымды жылдам әрі оңай орнату: Электр желісін пайдалану арқылы қосылымды ұйымдастыру оңай әрі жылдам.

–Қашықтықтың шектеулігі жоқ: Бұл әдіс Wi-Fi сияқты шектеулерге тап болмайды, себебі компьютерлер электр желісі арқылы қосылады.

Кемшіліктері:

–Электр желісінің сапасына тәуелділік: Электр желісіндегі шу мен кедергілер қосылымның сапасына әсер етуі мүмкін.

– Бағасы: Powerline адаптерлері әдетте қымбаттау болуы мүмкін.

VPN (Виртуалды жеке желі).

VPN (Virtual Private Network) – бұл Интернет арқылы түрлі компьютерлерді, оның ішінде географиялық тұрғыдан алыс орналасқан жерлерді қауіпсіз түрде жергілікті желіге біріктіру әдісі. VPN арқылы жергілікті желі сияқты әрекет ететін шифрланған байланыс орнатылады.

Артықшылықтары:

–Қашықтықты ескермеу: VPN арқылы түрлі географиялық аймақтардағы компьютерлер бір желіге қосылып жұмыс істей алады.

–Қауіпсіздік: VPN желісінің шифрланған байланысы деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Кемшіліктері:

– Жоғары интернет жылдамдығын талап етеді: VPN арқылы байланыс баяулау болуы мүмкін, әсіресе төмен жылдамдықты интернетпен.

– VPN қызметін конфигурациялау мен басқару тәжірибені қажет етеді.

Bluetooth — компьютерлер мен басқа құрылғыларды қашықтықтан қосуға мүмкіндік беретін сымсыз технология. Көп жағдайда Bluetooth жергілікті желі құру үшін пайдаланылмайды, бірақ кейбір шағын құрылғылар үшін тиімді болуы мүмкін.

Артықшылықтары:

– Құрылғыларды бір-біріне қосу жеңіл.

– Кішкентай қашықтықта жоғары жылдамдықты деректер тасымалына мүмкіндік береді.

Кемшіліктері:

– Шағын қашықтыққа ғана жарамды (10-30 метр аралығында).

– Құрылғылар саны шектеулі.

Жергілікті желіні құру әдістері әртүрлі жағдайлар мен қажеттіліктерге байланысты таңдалады. Кабельдік қосылым (Ethernet) жоғары жылдамдық пен сенімділік ұсынса, сымсыз байланыс (Wi-Fi) мобильділік пен ыңғайлылықты қамтамасыз етеді. Powerline және VPN сияқты әдістер әртүрлі географиялық аумақтарда орналасқан құрылғыларды біріктіру үшін қолданылады, ал Bluetooth қысқа қашықтықтағы қосылым үшін қолайлы [2,78 б].

Жергілікті желі құруда нақты жағдайға байланысты тиімді әдісті таңдау желінің тиімділігін, қауіпсіздігін және жылдамдығын қамтамасыз етеді.

Компьютерлерді жергілікті желіге біріктіру әдістерін қолданып, жүзеге асыруға мүмкіндік беру.

Зерттеу кезеңдерінде компьютерлік желілерді, жергілікті желілерді, жергілікті желілер топологиясын, жергілікті есептеу желілерінің түрлерін ашып көрсетілді..

Жергілікті желілер түрлерін, желілерді қолдану жүйесін қарау, баспасөз беттерінен материалдар жинау арқылы білуге пәнге қызығушылығын арттыра отырып, өз бетімен іздену жұмыстарына талпындыру.

Зерттеу, ойлау қабілетін дамытып, жаңа іс – қимылға жетелейді. Пәнге деген қызығушылығы артады.

Компьютерлік желі деп пайдаланушыларды ақпараттық, программалық және аппараттық ресурстарды, ақпаратпен алмасу құралдарын бірігіп, ұжыммен пайдалануды қамтамасыз ететін бір-бірімен байланысқан компьютердің жиынтығын айтамыз.

Компьютерлік желілер программаларды, құжаттарды, принтерлерді бірігіп пайдаланатындай етіп, бір-бірімен кабельдің көмегімен арқылы қосылған компьютерлер тобын айтады.

Көлемі бойынша кішігірім, бір үй, ғимарат, кәсіпорын аумағында жұмыс істейтін желілер жергілікті деп аталады.

Қала, облыс, ел ішінде орналасқан желілер аймақтық деп аталады. Егер олар қайсы бір ұйымға немесе ұйымдар тобына қарасты болса, онда корпоративтік деп аталады. Одан үлкен көлемдегі, бүкіл елдерге, құрлықтарға тараған желілер ауқымды деп аталады. Олар корпоративтік те, жалпы да бола алады. Мысалы, Интернет сияқты олардың кез келген пайдаланушыларға қызмет ету мүмкіндіктері бар.

Компьютердің ресурстары ақпараттық және техникалыққа бөлінеді. Ақпараттық ресурстарға программалар және деректер, ал техникалықтарға – принтерлер, модемдер, сканерлер, график

салғыштар кіреді. Ақпаратты сақтау құралдары, CD-ROM, ZIP, DVD сияқтылар ақпараттық ресурстарға кіреді. Олар программалар және деректері бар қапшықтар ретінде қаралады. Оларға қосылу логикалық дискіге жасалғандай жүзеге асырылады. Орналасқан компьютерінен ғана қол жеткізуге болатын ресурстар жергілікті деп аталады. Желінің басқа компьютерлеріне де ашық компьютер ресурстары ортақ немесе желілік деп аталады. Ортақ ресурстар орналасқан компьютер сервер деп аталады [3, 121 б].

Компьютерлерді жергілікті желіге біріктіру түрлі типті кабельдер көмегімен, желілік карта немесе желілік адаптер аталатын арнайы құрылғы арқылы жүзеге асады. Адаптер компьютердің аналық тақшасындағы кеңейту слотына қондырылады.

Компьютерді қосуға болатын көптеген әдістер бар. Желі топологиясы – бұл оның геометриялық пішіні немесе компьютерлердің бір-біріне қатысты физикалық орналасуы. Топологияның үш негізгі типі бар: жұлдызша, сақина, шина.

«Жұлдызша» топологиясы бар желідегі барлық компьютерлер орталық компьютерлермен немесе концентратормен жалғастырылған. Мұндай желідегі екі компьютер арасында тікелей қосылу болмайды. «Жұлдызша» топологиясы бар желі.

Мұндай жүйе қарапайым және тиімді, деректер пакеттері әр компьютерден концентраторға бағытталады. Концентратор өз кезегінде пакеттерді тиісті жеріне жеткізеді. Мұндай топологияның негізгі жетістігі: компьютерлер мен концентратор арасындағы жекелеген жалғағыштар істен шыққанымен, бүкіл желі жұмыс істей береді. «Жұлдызша» топологиясының кемшілігі оның негізгі жетістігінен туындайды: егер концентратор бұзылса, онда ол бүкіл желіні түгел істен шығарады.

«Сақина» топологиясына тән бір нәрсе – жалғағыштардың соңғы нүктесі болмайтыны; деректер берілетін біртұтас сақина құраған (міндетті түрде шеңбер емес) желі тұйықталған. Мұндай сақинада бір нүктеден қозғау алған деректер ақыр аяғында желінің басына барады. Осындай ерекшеліктен деректер сақинада барлық уақытта бір бағытта қозғалады.

«Сақина» топологиясы бар желі. «Сақинаның», «Жұлдызшадан» бір айырмашылығы – оған барлық желілік компьютерлер арасында үзіліссіз жол қажет, өйткені желінің бір жері істен шықса, бүкіл желі тоқтап қалады. «Сақинаның» тағы бір кемшілігі – деректер біреулердің желілік компьютері арқылы өтетіндіктен де, ақпаратты

бөгде ұстап қалуына мүмкіндік береді. «Шина» топологиясы бір жеткізетін каналды, әдетте «шина» деп аталатын

коаксиалды кабельді пайдаланады. Барлық желілік компьютерлер «шинаға» тікелей қосылады.

«Шина» топологиясы бар желі. «Шина» топологиясы бар желіде деректер екі бағытта бірдей жылжиды. Кабель – шинаның екі шетінде арнайы бұқтырмалар (терминаторлар) орнатылған. «Сақина» жағдайындағыдай, желінің бір жеріндегі қосылудың бұзылуы жұмысты бірден тоқтатады. «Шина» желісіндегі деректердің қауіпсіздігі «Сақина» желісіндегідей, оның осал тұсы – бүкіл желінің деректері әр желілік компьютерден өтеді.

Жергілікті есептеу желілері бірыңғай және иерархиялық болып бөлінеді. Бірыңғай желі – барлық компьютерлері тең құқылы және бірдей қызмет орындайтын жергілікті желі. Олар желіге аз ғана – 10-15 –тен көп емес компьютерлер санын біріктіру үшін қолданылады.

Бірыңғай желілердегі операциялық жүйелер ортақ ақпараттық ресурстардың оқылуын және редакциялануын, «бөтен компьютерден» программаларды қосуға мүмкіндік беретін тікелей басқарудың құралдарын қамтамасыз етеді.

Иерархиялық желілер. Иерархиялық жергілікті желілерде бір немесе бірнеше сервер болады. Иерархиялық желілердегі сервер – бөлектенетін ресурстардың тұрақты сақтау қоймасы. Сервердің өзі тек иерархияның одан жоғары деңгейіндегі сервердің клиенті бола алады. Серверлер әдетте жоғары өнімді компьютерлерден, бәлкім, бірнеше параллельді жұмыс істейтін процессорлардан, үлкен сыйымдылықты винчестерлерден, жоғары жылдамдықты желілік картадан (100 Мбит/с және одан да көп) тұрады [3, 165 б].

Серверде ақпаратты ұйымдастыру және сақтау амалын арнайы адам – желінің басқарушысы белгілейді. Бірлесе пайдаланатын ақпараттың сақталуы үшін жауапкершілік те соның мойнында.

Компьютерлік желілерді қолдану мыналарды жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- ақпаратты өңдеу процесінің нақты бір компьютерден тәуелсіздігі;
- желінің бір ДК-сында сақталу есебінен бір ақпаратты қосарлау мүмкіндігінің жойылуы;
- ақпарат сақталуы сенімділігінің жоғарылауы;
- ақпаратты рұқсат етілмеген енуден қорғауды жақсарту;
- ұйымның бөлімшелер және қызметкерлері мен арасында жылдам, қағазсыз ақпарат алмасу мүмкіндігі.

Жұмысты қорытындылай келіп, пайдаланушыларға желінің бір компьютерінен басқасына файлдар көшіруге, деректерді өңдеуге, компьютер жадында орналасқан программаны қосуға мүмкіндік беретінін дәлелдеді. Теориялық және практикалық маңыздылығы: өзіндік ой қорыту, нақты тұжырым жасап, зерттеу дағдысы оқушы бойында қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Айтбаев С. «Жергілікті желі және оның құрылымы». Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2019.,- 325б.
- 2 Байжұманов М.Қ., Жапсарбаева Л.Қ. Информатика: оқу құралы, Астана, 2004,-232б.
- 3 Балапанов Е., Бөрібаев Б., Сейнасинов Б. Информатика терминдерінің түсіндірме сөздігі, А, 2000., -196б.

ПРИМЕНЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

КАЦАЕВ Т. Э.

ученик, СОШ№11, г. Павлодар,

НАУРЫЗБАЕВА С. Т.

Научный руководитель, учитель истории, СОШ№11, г. Павлодар

В современном образовательном процессе технологии становятся неотъемлемой частью повседневности учеников, обогащая их обучающий опыт и делая учебный процесс более увлекательным и эффективным. В связи с этим возникает необходимость в инновационных решениях, способных объединить различные образовательные функции в одном удобном и многофункциональном приложении. Новейшие технологические разработки (в частности, различные модели ИИ) предоставляют учащимся уникальные возможности для углубленного и интерактивного обучения. В данной статье хочу познакомить с потенциальной моделью многофункционального приложения, призванного стать надежным компаньоном в учебном процессе, предоставляя ученикам доступ к разнообразным образовательным ресурсам, инструментам и функциям, способствующим максимальному освоению учебного материала [1,с 12].

В своей работе я хочу рассмотрим: все возможные функции приложения, его архитектуру, принцип работы, отдельные модули

и их взаимоотношение, предоставим графическое отображение всей структуры приложения, его значимости, новизне и актуальности.

Моей целью является оптимизация процесса получения образования и обучения для учеников и студентов без ущерба эффективности обучения. Это особенно актуально в условиях дистанционного обучения или самообразования. Чтобы достичь этой цели, планируется создание платформы, способной анализировать данные, полученные с электронного дневника күнделік, и обладающей несколькими эффективными инструментами.

Для достижения поставленной цели были выделены следующие задачи: прежде всего, необходимо построить теоретическую базу приложения, описать функционал, взаимоотношение модулей, базу данных, API и взаимодействие со сторонними сервисами.

Основная гипотеза работы заключается в том, что разрабатываемое приложение сможет решить ряд проблем, с которыми сталкиваются ученики при обучении.

Одной из ключевых особенностей проекта является новаторский подход, включающий в себя концепции технологий, использующих искусственный интеллект. Также предусмотрен анализ успеваемости на основе данных из электронного дневника күнделік, превращая эту технологию из платной в доступную для широкого круга пользователей.

Практическая значимость моей идеи заключается в том, что является отправной точкой для будущего стартапа. Разрабатываемое приложение должно помочь ученикам сократить время, затрачиваемое на усвоение материала, без потери эффективности, что, в свою очередь, должно повысить уровень образования.

Для реализации проекта используются различные методы, такие как создание документации, моделирование, анализ данных, а также графическое отображение архитектуры приложения в виде схем и отображение интерфейса в виде шаблонов дизайна.

Актуальность проекта обусловлена сложностью получения качественного образования при большом объеме информации. Параллельно с этим существуют инструменты, способные решить данную проблему, однако данные инструменты либо находятся разобщено (независимо друг от друга), что замедляет процесс их использования, либо являются платными (недоступными для некоторых пользователей) [2,с 5]. Приложение будет способно помочь ученикам в быстром и качественном ответе на вопросы, выделении основной информации из данного пользователем

материала, объяснении сложных тем и создании понятных конспектов. Кроме того, оно будет качественно анализировать успеваемость пользователей и предоставлять отчеты.

Главные функции:

Чат-бот, который будет отвечать на вопросы, выделять основную мысль текста, и выполнять анализ других данных.

Связь с электронным дневником күнделік за счёт самодельного API. Разработка API будет реализована самостоятельно и станет инновационной. API күнделіка позволит открыть множество новых возможностей для будущих разработок в сфере образования.

Анализ данных из электронного дневника күнделік. Анализ оценок, мониторинг выполнения домашнего задания, возможность отслеживать прогресс выполнения домашних заданий и напоминание о их выполнении.

Связь с Notion для заметок от пользователей.

Распознавание текста по фото и ряд дополнительных функций.

Таймер Pomodoro.

Парсинг и аналитика электронного дневника күнделік:

Создание API, которое позволит получать данные со страницы пользователя Kundelik и сохранять их в БД.

Получение данных о домашнем задании и добавление в БД.

Построение графика оценок по каждому отдельному предмету.

Расчёт процента успеваемости по каждому предмету.

Анализ данных и отчёт каждую неделю в виде сообщения, рекомендации.

Напоминание если уроки остались не выполненными после заданного времени.

Д/З будут добавляться в список с checkbox полями, так что можно будет удалять выполненные задания. Если некоторые задания остались в списке после установленного пользователем времени, то ему будут приходить уведомления о напоминании выполнить их.

Чат-бот:

Возможность задать вопрос. Так как модуль будет основываться на работе API, то будут доступны почти все функции ChatGPT.

Суммирование текста приходящий с другой модели ИИ, которая будет распознавать текст по фото.

Отчёт по оценкам. Раз в неделю модулю будут отправляться данные, собранные с Kundelik, а чат будет возвращать отчёт в виде текстового сообщения и анализа об успеваемости.

Распознавание текста по фото:

Модуль будет основываться на работе стороннего ИИ, которая будет распознавать текст по фото и сохранять его в формате .txt

Эти данные будут отправляться в ChatGPT для дальнейшего анализа текста.

Модуль будет способен составлять тесты по пройденному материалу.

Модуль будет способен давать ответы на уточняющие вопросы, связанные с материалом.

Принцип работы и архитектура программы будут представлены в виде схемы, которая будет прикреплена к приложению к статье. Программа состоит из модулей. В их число входят:

Модуль, отвечающий за сбор данных с күнделіка, основанный на самодельном API;

База данных. Она будет состоять из 3 независимых частей: домашние задания, заметы и оценки. БД для домашних заданий будет содержать в себе 4 поля (предмет, дата, задание, статус). БД для оценок содержит в себе 3 поля (предмет, дата, оценка), БД для заметок содержит в себе 4 поля (название, дата создания, время напоминания (или дэдлайн), содержание).

Интерфейс (API), позволяющий взаимодействовать с ChatGPT;

Анализ данных с күнделіка;

Заметки с дальнейшей возможностью подключения к Notion;

Таймер Помодоро. «Метод помидора» (итал. *tunica del pomodoro*) – техника управления временем, предложенная Франческо Чирилло в конце 1980-х. Методика предполагает увеличение эффективности работы при меньших временных затратах за счёт глубокой концентрации и коротких перерывов. В классической технике отрезки времени — «помидоры» длятся полчаса: 25 минут работы и 5 минут отдыха. Таймер будет полностью кастомизированный.

Большой модуль, в котором пользователь может отправить фото с текстом. Программа посредством нескольких запросов в сторонние сервисы отправит на выходе текст. Этот текст будет использоваться ИИ для выделения основной мысли, ответа на контекстные вопросы и созданию теста по данному тексту.

Также для работы приложения будут использоваться сторонние сервисы, а средством связи между ними будет API. Сторонние сервисы – ChatGPT, Kundelik, Notion и т.д.

Мы создали прототип приложения, которое будет помогать ученикам и студентам получать образование эффективного, быстро

и легко. Мы создали краткую документацию, объяснили суть работы приложения (его цели и значение), создали архитектуру приложения в виде схемы, создали прототипы дизайна для приложения, которые помогут лучше понять суть его работы. Выдвинули несколько концептов, которые в будущем могут быть использованы для данного приложения, а также другими разработчиками. Например, получения текста из фото и сразу же анализ данного текста; самодельный бэк-энд интерфейс (или API) для платформы Kundelik.

Приложение поможет ученикам лучше и глубже понять сложные темы и ответит на все вопросы, которые появятся во время объяснения. Также оно облегчит понимание основной мысли объемного текста. С помощью нашей технологией можно будет понимать главную идею и сокращать не только цифровой текст, но и текст доступный в физической форме (книги, учебники, статьи и так далее). Также программа будет способна создавать тесты на основе предоставленного материала, которые можно использовать для самопроверки.

В функционал программы входит чат-бот, помогающий разобраться со сложными темами; мониторинг успеваемости на основе данных, полученных из кунделика; распознавание текста по фото и дальнейший анализ данного текста (выделение основной мысли текста, ответы на вопросы, составление тестов и так далее).

Данная программа будет решать ряд актуальных проблем. Во-первых, мониторинг оценок. На государственном сайте Kundelik можно наблюдать за оценками пользователя, однако услуга более подробного мониторинга оценок платна. С нашей разработкой данная услуга станет доступной для большого количества пользователей. Во-вторых, бывают случаи, когда занятия переводят на дистанционный формат и у некоторых учеников снижается успеваемость, так как невозможно использовать весь педагогический потенциал в данном формате. Наше разработка позволит ученикам использовать приложение в качестве личного репетитора по всем предметам, задавать вопросы, и лучше усваивать материал. В-третьих, в школьной программе предоставляется ограниченный материал для уроков, следовательно для более глубоко изучения темы (например, для участия в олимпиадах) ученикам приходится заниматься самообразованием. Данная программа поможет ученикам быть более самостоятельными, создаст возможность усвоения любого материала, реализации самопроверки, будет повышать их эффективность в учебном плане.

В итоге мы приходим к выводу, что наше приложение при должном использовании повысит уровень образования, увеличит эффективность обучения, уменьшит время, затраченное на усвоение материала, позволит сделать учеников более независимыми.

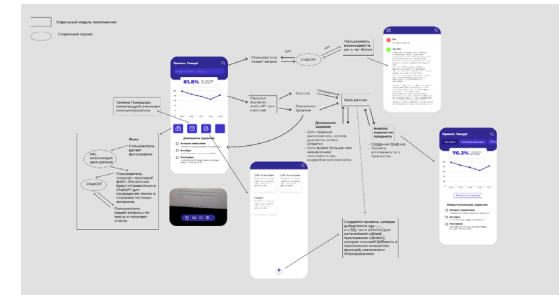

Рисунок – 1 – Архитектура приложения

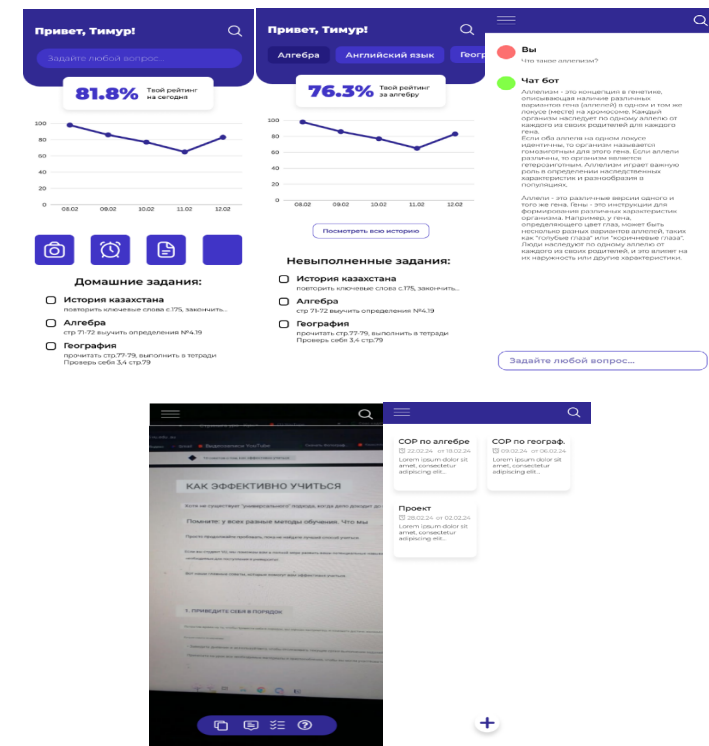

Рисунок – 2 – Дизайн потенциально возможного приложения

ЛИТЕРАТУРЫ

Подробнее об искусственном интеллекте, www.oracle.com)

Дарья Судакова: Искусственный интеллект в образовании: пять способов улучшить учебный процесс, <https://letaibe.media/>)

ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БАЛАЛАРДЫ АСЫРАП АЛУҒА ҚОҒАМНЫҢ КӨЗҚАРАСЫ

МОЛДАШ Ұ. Қ.

оқушы, физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі,
Астана қ.

БОЛАТ І.

оқушы, физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі,
Астана қ.

ТУРҒАНБАЕВА А. О.

Қазақстан тарих пәнінің мұғалімі, ғылыми жетекші,
Назарбаев Зияткерлік мектебі, Астана қ.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-саяси құрылымы мен ұлттық құндылықтары заманауи қоғамда халықаралық бала асырап алу мәселесіне қатысты күрделі пікірталастарды тудырады. Жетім балаларды отбасылық ортаға қайта қабылдау әлеуметтік әділеттілікті орнату, балалардың құқықтарын қорғау және болашақ ұрпақтың тәрбиесіне ықпал ету мақсатында жүзеге асырылатын маңызды үрдіс болып табылады [2]. Осыған қарамастан, 2013-2021 аралығында шетелдік азаматтардың 601 қазақстандық балаларды асырап алу мәселесі мемлекетіміздің заңнамалық базасының сақталмағандығын ескереді. Бала асырап алу институты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың қайта отбасы бақытын сезінуге алып келетін заңды құбылыс. Халықаралық бала асырап алу мәселесін орнықтыру келешекте елдің жетімдер санын азайту мен халқымыздың мәдени мұрасын сақтап қалуға пайдасын тигізеді [4]. Көтерілген мәселені шешуді көздеген басты мақсат шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алуына қоғамның көзқарасын айқындау және нәтижелері бойынша ұсыныстар беру.

Зерттеудің алғашқы кезеңінде Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері мен халықаралық конвенциялар негізінде бала асырап алу процесінің құқықтық реттелуі талданды. 1998

жылы қабылданған «Неке және отбасы туралы» заң Қазақстандағы бала асырап алу процесін негізге ала отырып, жетім балаларды тұрақты отбасылық ортаға орналастыруды мақсат тұтты. Сондай-ақ халықаралық бала асырап алуға қатысатын әрбір мемлекетте бала асырап алу жөніндегі уәкілетті органдарды құруды қарастыруды ұсынысы 1993 жылғы Гаага конвенциясында көрініс тапты. Мемлекет баланың мүдделерін бірінші орынға қоюды көздеп, асырап алу рәсімін қатаңдатты, осылайша шетелдік азаматтардың процеске қатысуын шектеуге тырысты [7]. Екінші кезеңде зерттеу жұмысы статистикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстандағы жетім балалар саны мен бала асырап алу үрдісіндегі динамика анықталды.

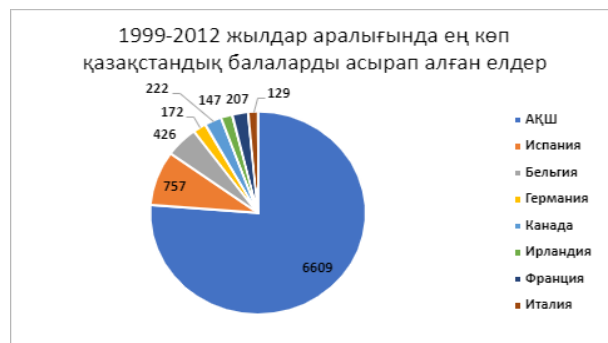
Сурет – 1 –Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар саны.

Статистика бойынша 2010-2021 жылдары аралығындағы ата-ана қамқорынсыз қалған балалардың көрсеткіші бойынша соңғы жылдары бұл көрсеткіш 41 %-ға дейін азайған. [4] Осындай нәтижелерге жетудің ең басты факторлары әлеуметтік жетімдіктің азаюы - балаларды тастап кету, ата-ана құқығынан айырылу және т.б. жағдайлардың төмендеуі себеп болды [5].

Сурет – 2 – 1999-2019 жылдар аралығында шетел азаматтары асырап алған қазақстандық балалар.

Соңғы жылдары шетел азаматтарының біздің мемлекетте бала асырап алу жағдайы күрт азаюына себеп, еліміздегі халықаралық бала асырап алу жүйесінің қатандасуы мен Бала құқығына байланысты заңдардың қабылдануы болып табылады. Егерде бұрынғы уақыттары АҚШ елдерінен бала асырап алу органдары Қазақстан жерінде 10-нан астам болса, қазіргі уақытта ол органның тек бірі жұмыс істейді (Cradle of Hope Adoption Agency). Айта кетсек, АҚШ азаматтары қазақстандық балаларды ең көп асырайтын ұлт өкілдері болатын [9].

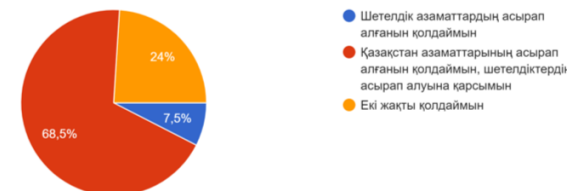

Сурет – 3 – 1999-2012 жылдар аралығында ең көп қазақстандық балаларды асырап алған елдер.

ҚР Білім және ғылым министрлігінің мәліметі бойынша, 1999 және 2013 жылдары аралығында қазақстандық балалардың ең көп саны АҚШ-та (6609), Испания (757), Бельгия (426), Германия (172), Канада (222), Ирландия (147), Франция (207), Италия (129) [7].

Зерттеу жұмысының міндеттері бойынша сауалнама жүргізіліп, қоғамның шетелдіктермен бала асырап алу мәселесіне деген көзқарасы анықталды. Интерактивті түрде жүргізілген сауалнамаға кәмелет жасқа толған 200 респондент атсалысты. Сауалнама нәтижелері қоғамның көпшілігі бала асырап алу процесінде ұлттық мүдделер мен мәдени құндылықтардың сақталуын басты міндет ретінде қарастыратынын көрсетті.

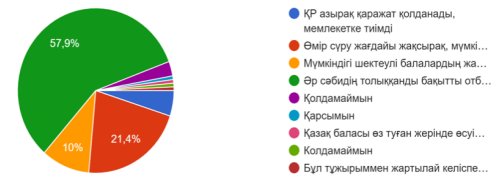
Қазақ балаларын шетелдік азаматтар асырап алғанын қолдайсыз ба әлде Қазақстан азаматтары асырап алғанын қолдайсыз ба?
200 ответов

Сурет – 4 – Респонденттердің таңдауы.

Респонденттердің 68,5 %-ы Қазақстан азаматтарының асырап алғанын қолдайды, ал 24 %-ы қазақ балаларын шетелдіктер де, Қазақстан азаматтарының да асырап алуын, яғни екі жақты теңдей қолдайды. Ең аз көрсеткіш 7,5 %-ды шетелдіктердің асырап алғанын жақтаушылар құрайды.

Егер шетелдік азамат асырап алғанын қолдасаңыз, не себепті осындай шешімге келдіңіз?
140 ответов

Сурет – 5 – Шетелдіктердің асырап алғанын қолдау себептері.

Үлгілі жауаптар арасында «Әр сәбидің толыққанды бақытты өмір сүруге құқығы бар» нұсқасында дауыстар саны басым. Сонымен қатар «Өмір сүру жағдайы жақсырақ, мүмкіндіктер көбірек, жарқын әрі сапалы болашақ» деген нұсқаға 30 дауыс, қалған екі нұсқаға жалпы 21 дауыс берілген.

Зерттеу жұмысының аясында американдық ата-аналарымен асыранып алған Жанна Левитт және Сәйдж Фолей атты қазақ қыздарынан онлайн сұхбат алынды. Сұхбат респонденттерінің келісімімен қатаң түрде жүргізілді. Сұхбат ағылшын тілінде алынды, кейінірек қазақ тіліне аударылды. Сұхбат нәтижелері бала асырап алудың психологиялық бейімделу күрделігін, баланың өз тегі мен ана тілін ұмытпау қажеттілігін көрсетті. Қазақстандықтардың пікірінше, бала асырап алу тек әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталмай, сондай-ақ ұлттың болашағына қауіп төндіретін фактор ретінде де бағаланады [1], [3].

Зерттеу нәтижелері бойынша мәселені шешуге бағытталған бірнеше ұсыныстар бар. Шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алу мәселесі тек халықаралық асырап алуға шектеу қоюмен шешілмейді. Біріншіден, елімізде ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың саны айтарлықтай көп. Жанар Байсемизованың айтуы бойынша шетелдіктердің біздің балаларымызды асырап алуы қанның тазалығында емес, елімізде жетім балалардың көптігінде [3].

Елімізде ата-анасының қамқорынсыз қалған балалардың отбасы сүйіспеншілігін көре алмауына басты үш себепті жатқызуға болады. Еліміздің азаматтары жасөспірім балаларға қарағанда сәби, 3-6 жастар аралығындағы балаларды асырауды жөн көреді, себебі бұл жастағы балалар отбасына тез еніп, жаңа ата-анасы баланы туғанындай сүйе алуынан, сонымен қатар, кішкентай балаларды тәрбиелеу мен отбасына бейімдету оңайырақ болып келеді. Екіншіден, мемлекет тарапынан берілетін әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі. Үшіншіден, азаматтарымыздың сау балаларды қалауы. Мүгедек балаларды емдеу көп қаржыны талап етеді және кей ауру түрлерін тек шетелдерде ғана емдеу мүмкіндігі бар. Сондықтан, мүгедек балалардың отбасында орын табуы минималды болып саналады [8].

Екіншіден, Қазақстан Республикасының Неке және Отбасы туралы Заңның 84-бабының 4-тармағы бойынша ҚР-ның азаматтары асырап алмаған жағдайда ғана, қазақстандық балаларды шетел азаматтарының асырап алуына рұқсат етіледі. Осындай

жағдайларға тап болатын балалар көбінесе мүмкіндіктері шектеулі балалар болып табылады. Еліміздің азаматтары осы балаларды асырап алмағаннан кейін, олар өзінің бақытын және панасын асырап алған шетелдіктерден көреді. Әрбір баланың ата-анасының нұрын сіңіріп, отбасында тәрбиеленуге құқығы бар және біз олардан осы мүмкіндіктерін шектей алмаймыз. Сондықтан шетелдіктердің біздің балаларды асырап алуына шектеу қоймас бұрын, елімізде баланың денсаулық жағдайына қарамастан, оларға керісінше одан да көп мүмкіндіктер беру үшін оларды асырап алу мәдениетін қалыптастыруымыз қажет [7].

Еліміздің болашағын қалар ұрпақтарымызды өзінің туған жерлерінде сақтап қалу үшін, ең біріншіден елдегі жетім балаларды санын азайтып, қоғам арасында бала асырап алу мәдениетін құру керек. Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Заңның 85-бабының 1-тармағы бойынша бала асырап алуға тілек білдірген азаматтар өтеусіз негізінде психологиялық даярлық алуға құқығы бар. Өкінішке орай, осындай мүмкіндіктерді алатын адамдардың саны көп емес, соның себебінен асырап алған балаларды жетімдер үйіне қайтару жағдайылары көп кездеседі. Мысалы 2021 жылы жетімдер үйіне қайта өткізілген балалар саны 179 құрайды. Асырап алушылардың осындай жауапкершіліксіздігі баланың психологиясына өмірлік әсерін тигізеді. Сол себепті, бала асырап алуға тілек білдірген жандарға арналған арнайы бала асырап алу туралы мектеп ашу қажет және бала асырап алуға арналған дайындықтан міндетті түрде өту керек. Осылайша арнайы психологиялық даярлықтан өткен және бала асырап алудың ата-анаға әкелетін жауапкершілікті толық меңгерген жандар, асырап алған баланың қайта жетімдер үйіне беруді ойламайды. Қазіргі уақытта мүгедедек балаларға берілетін айлық әлеуметтік көмек қаржысының соммасы 48-89 мың тг-ні құрайды. Бұл қаржы мөлшері баланың денсаулығының саулығына толық кепілдік бере алмайды және қоғам арасында мүгедек балаларды асырап алуға қызығушылық туғызбайды. Сондықтан бұл қаржы мөлшерін 2-3 есе өсіру керек деген ойдамыз. Қоса айтқанда, берілетін қаржыдан тыс, мемлекет баланың емделуіне керекті барлық дәрі-дәрмектер мен қажетті емделу шарасын қамтамасыз етуі керек.

Баланың амандығын білу үшін 6 ай сайын емес, алғашқы 2 жылда әр ай сайын бала туралы есеп беруі абзал. Баланың өзге елге келгендегі ең алғашқы уақыттағы қауіпсіздігі және амандығы біз үшін өте маңызды. Алғашқы 3 жылда 6 ай сайын есеп беруі тым

ұзақ период. 6 ай ішінде баланың жағдайы нашарлап кетуі мүмкін және басқада жағдайлар кездесуі мүмкін. Сондықтан баланың ата-анасымен толықтай қауіпсіздікте болғанына дейін, есепті әр ай сайын жіберіп отыру керек.

Қазіргі уақытта шетелде тұрып жатқан және бұрында шетел азаматтары асырап алған қазақстандық балалардың туған жерін ұмытпау мақсатында, баланың отбасымен әр 1–2 жыл сайын Қазақстанға оралып, еліміздің көрікті орындарына апаратын және мәдениетімізбен таныстыратын әлеуметтік жоба құру керек. Бұл баланың өзінің Отанын ұмытпауына және туған жеріне деген қызығушылықты, махаббатты арттырып, болашақта Отанына қайта оралуына мүмкіндіктер береді. Қазақстанның атында болашақты қалауға өзі атсалысуы мүмкін және ең бастысы бала өзінің туған жерінің мәдениеті мен ұлттық құндылықтарын ұмытпайды.

Көптеген шетелдік азаматтар асырап алған қазақстандық балаларға қарай, олардың қазақ тілін білмейтінін байқауға болады. Сейдж Фолейдің айтуы бойынша, ол қазақ тілін білмегенімен қазақ тілін бастап үйренгісі келеді, бірақ ана тілін меңгеруге көмектесетін курс сабақтары өте сирек кездеседі, тіпті мүлде жоқ деп те айтуға болады. Сол себепті біз арнайы шетелде тұратын қазақстандық балаларға арналған қазақ тілі сабақтарын өткізетін тегін онлайн курс жасауды ұсынамыз. Балалардың ана тілін меңгеруі тек білім жағынан емес, туған жеріне деген құрметі мен мәдени түсінігін арттырады.

Қорытындылай келе, шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алу мәселесі әлеуметтік әділеттілік, құқықтық тәртіп және ұлттық мәдениеттің сақталуы тұрғысынан ерекше маңызға ие. Зерттеу нәтижелері бойынша, бала асырап алу үрдісін оңтайландыру үшін мемлекеттік қолдауды күшейту, Қазақстандық отбасыларға ынталандыру шараларын енгізу және шетелдік отбасылардың бала тәрбиелеудегі жауапкершілігін арттыру қажет екендігі анықталды. Сонымен қатар, баланың өз тегі мен ұлттық құндылықтарын сақтап қалуы үшін, арнайы ақпараттық және тәрбиелік жобалар жүргізу – бұл мәселенің келешекте оңтайлы шешіміне ықпал ететін маңызды фактор болып табылады. Мемлекет пен қоғам бірлесіп жұмыс істеген жағдайда, әрбір бала өз отбасының жылы құшағында өсуге және ұлттық мәдениетпен тығыз байланыста қалып, болашақта еліміздің дамуына үлес қосуға мүмкіндік алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сейдж Гүлмира Фолей. Анасымен 25 жылдан кейін қауышқан Сейдж Гүлмира Фолей: «Туған отбасымды тапқаным – ғажайып оқиға». – 2025.

2 Асылбекова Г.А., Абдрашева Т.М. Шетел азаматтарының Қазақстан Республикасы балаларын асырап алудың ерекшеліктері мен құқықтық салдары // Қарағанды университетінің хабаршысы. – 2011.

3 Байсеіміз Ж. Отбасымызда америкалықтан қазақ көп. АҚШ 2-бөлім | Шетелдегі қазақ балалары. – 2023.

4 Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей // Социальная защита детей. – 2023. Қолжетімді: <https://bala.stat.gov.kz>

5 Есдәулет Т. Жетім – елге аманат. – 2021.

6 Қазақстан Республикасының неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі.

7 Сәбикенов С.Н., Әбдірайымова А.А. Основные аспекты международно-правового регулирования института усыновления (удочерения). – 2016.

8 Снадин А. Мұхит асқан мұңлықтар: елімізде бала асырап алу қиын ба? – 2023.

9 Jennifer S. J. What is Kazakhstan Adoption Like? // AdoptionOrg. – 2020.

ПРОБЛЕМЫ ПОДРОСТКОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

БЕКЕНОВ Н.,

ученик, Акжарская школа-интернат-колледж имени М. Ауезова, Восточно-Казахстанской области с. Акжар

НУРАХМЕТОВА А. К.

магистр педагогических наук, педагог-мастер, учитель русского языка и литературы, Акжарская школа-интернат-колледж имени М. Ауезова Восточно-Казахстанской области, с. Акжар

Подростковый возраст – один из самых сложных и важных периодов в жизни человека, который связан с поиском собственного «я», самоидентификацией, становлением социальных навыков и интеграцией в общество. Именно в этот период подростки

сталкиваются с серьезными психологическими испытаниями и социальными проблемами, одной из которых является буллинг. Проблема травли среди сверстников вызывает огромный интерес у исследователей, педагогов и психологов, так как ее последствия могут оказывать влияние на психическое здоровье, самооценку и социальную адаптацию подростка. Статья посвящена исследованию проблемы буллинга в художественной литературе на примере произведений «Чучело» В. Железникова, «Меня зовут Кожа» Б. Сокпакбаева и «Не предавай меня» Т. Михеевой [1]. Буллинг является одной из наиболее острых и актуальных проблем подросткового возраста, влияющей на самооценку, эмоциональное состояние и поведенческие реакции. Литературные произведения играют важную роль в осмыслении таких проблем, помогая подросткам и взрослым увидеть их глубину и находить моральные ориентиры [2]. Целью статьи является анализ представления буллинга в указанных произведениях и оценка их воздействия на читателей. Гипотеза исследования заключается в том, что подобные книги вызывают у подростков сильный эмоциональный отклик, побуждая к размышлениям о дружбе, честности и взаимной поддержке. Статья также направлена на выяснение того, какие аспекты буллинга и межличностных отношений воспринимаются подростками наиболее остро [3].

Методы и приемы: инструменты анализа тональности и ключевых слов библиотеки NLTK и SpaCy, Google Cloud Natural Language API и Azure Text Analytics. Сбор отзывов с платформ Goodreads и ЛайвЛиб позволил выявить основные темы, волнующие читателей, и провести тональный анализ. Новизна исследования заключается в использовании ИИ и методов компьютерного анализа текстов для выявления эмоционального отклика на подростковую литературу. Это позволяет исследовать восприятие читателей и оценить, какие литературные темы особенно трогают и мотивируют их к саморазвитию [4].

Буллинг – это острая проблема, с которой сталкиваются подростки во всем мире. На подростковом этапе жизни, когда человек стремится найти свое место в обществе и утвердить личные ценности, они оказываются особенно уязвимыми к психологическим и социальным давлениям. Травля в школе может существенно повлиять на самооценку подростка, его восприятие окружающего мира, мотивацию и стремление к социальному взаимодействию. Буллинг приводит к тяжёлым последствиям, включая потерю

уверенности в себе, снижение успеваемости, психологические травмы и даже более серьезные проблемы с ментальным здоровьем. Художественная литература играет значимую роль в исследовании и освещении этой проблемы. Авторы не только показывают буллинг с точки зрения подростков, но и открывают читателям эмоциональный мир тех, кто подвергается травле или участвует в ней. В этой исследовании рассматриваются произведения, которые поднимают темы буллинга и предательства: «Чучело» В. Железникова, «Меня зовут Кожа» Б. Сокпакбаева и «Не предавай меня» Т. Михеевой [5]. Анализ этих произведений позволяет выявить, какие аспекты травли вызывают у читателей эмоциональный отклик и как литература помогает формировать понимание этой проблемы. Статья также включает анализ отзывов читателей с платформ Goodreads и Лайв Либ, чтобы лучше понять восприятие подростками тем буллинга, дружбы и предательства. Методики анализа тональности и ключевых слов помогут выявить основные темы, волнующие аудиторию, и определить эмоциональный окрас отзывов.

Произведение «Чучело» Владимира Железникова рассказывает историю шестиклассницы Лены Бессольцевой, которая, став жертвой буллинга, оказывается перед выбором между моральными принципами и желанием быть принятой в коллективе [6]. Лена приезжает в новый город, где с первых дней сталкивается с неприятием со стороны одноклассников, которые считают её чужой и не такой, как они. Она становится изгоем, подвергается насмешкам и унижениям, в том числе из-за ее необычного внешнего вида и поведения. В какой-то момент Лена решает взять на себя вину за поступок, совершенный её другом, что становится катализатором травли, когда одноклассники дают ей кличку «Чучело». В. Железников в своем произведении раскрывает не только суть буллинга, но и сложные моральные дилеммы, перед которыми оказывается подросток. Лена вынуждена выбирать между собственным благополучием и верностью дружбе [7]. Её готовность взять на себя чужую вину, несмотря на неприятие сверстников, подчеркивает важность личных ценностей и показывает, как подросток может оставаться верным своим принципам даже в сложных условиях. Автор демонстрирует силу характера Лены, противопоставляя её стойкость трусости и предательству одноклассников. Буллинг показан в этом произведении как проявление жестокости и социального давления, разрушающее личность, если подросток не получает поддержки. Отказ друзей

поддержать Лену в трудный момент усиливает её чувство одиночества, но в то же время закаляет её характер. В итоге, «Чучело» призывает подростков не отступать от своих убеждений и подчеркивает ценность моральных принципов.

Книга казахского писателя Бердибека Сокпакбаева «Меня зовут Кожа» раскрывает историю подростка, который, несмотря на свою прямоту и честность, сталкивается с непониманием и отторжением со стороны одноклассников. Кожа – мальчик со сложным характером, который часто ведет себя импульсивно и не боится выражать свое мнение. Именно его открытость и принципиальность нередко становятся причиной социального отторжения. В произведении особое внимание уделено культурным и социальным аспектам буллинга. Сокпакбаев показывает, что герою важно сохранить чувство собственного достоинства и уверенность в своих убеждениях. Кожа испытывает внутренние противоречия и стремится заслужить уважение сверстников. Поддержка семьи помогает ему справляться с давлением и не терять веру в себя. В отличие от Лены из «Чучела», Кожа не скрывает своих эмоций и открыто сопротивляется попыткам одноклассников задеть его. Автор подчеркивает, что буллинг, с которым сталкивается герой, становится для него уроком самоуважения и самопознания [8].

Татьяна Михеева в произведении «Не предавай меня» раскрывает проблему предательства, дружбы и буллинга через историю подростков, которые сталкиваются с нравственным выбором. Главный герой оказывается перед необходимостью выбирать между дружбой и страхом перед социальной изоляцией. Внутренний конфликт героя, стремящегося сохранить отношения, но не предать свои принципы, подчеркивает важность морального воспитания в подростковом возрасте. Автор акцентирует внимание на том, что буллинг может проявляться не только в форме открытых насмешек, но и через более скрытые формы - давление и манипуляцию. В повести показано, что социальное давление может приводить к глубоким эмоциональным травмам, таким как потеря доверия и уверенности в себе. Травля героев углубляет их личные переживания, заставляя их осмыслить, кто они и какие принципы им действительно важны. *Повесть «Не предавай меня»* подчеркивает необходимость поддержки со стороны семьи и друзей, которые могут стать опорой в трудные времена. Автор подчеркивает, что поддержка близких помогает подросткам справляться с

последствиями буллинга и осознавать ценность своей личности, независимо от обществ.

Для анализа восприятия произведений были собраны отзывы с литературных платформ Goodreads и Лайв Либ. Использовались методы обработки естественного языка (NLTK и SpaCy) для анализа тональности, Google Cloud Natural Language API и Azure Text Analytics для оценки эмоциональной окраски отзывов [9].

Шаги анализа:

Сбор отзывов: Выделены отзывы о каждом произведении, затрагивающие темы буллинга и дружбы.

Анализ тональности: Отзывы классифицированы на положительные, отрицательные и нейтральные с целью выявления эмоциональной реакции.

Выделение ключевых тем: С помощью инструментов обработки текста определены основные фразы и темы.

На основе отзывов были выделены ключевые темы и их частотность. Визуализация данных выполнена с помощью облака слов и диаграмм, что наглядно иллюстрирует темы буллинга, дружбы, предательства и поддержки. В этих платформах мы нашли множество отзывов на произведения. С помощью веб-скрейпинга (например, с использованием Python-библиотек, таких как BeautifulSoup или Scrapy) собрали отзывы о произведениях «Чучело», «Меня зовут Кожа» и «Не предавай меня».

Google Cloud Natural Language API и Azure Text Analytics: Эти сервисы анализировали тональность отзывов и выделять ключевые слова и фразы. Например :сцену буллинга, предательства или поддержки вызывают наибольшие эмоции у читателей.

NLTK и SpaCy (Python): Эти библиотеки позволили настроить анализ текстов самостоятельно. С их помощью провели анализ тональности (положительный, отрицательный или нейтральный тон) и определили темы, к которым относятся те или иные комментарии.

Latent Dirichlet Allocation (LDA) — метод помог выделить основные темы обсуждения, такие как «буллинг», «дружба», «поддержка» и т.д. Эти темы можно визуализировать, чтобы увидеть, какие аспекты произведений вызывают больше всего откликов.

Word Cloud (облако слов): Используя библиотеки Python, например, WordCloud, создали визуализацию ключевых слов, часто встречающихся в отзывах. Это позволило быстро увидеть основные темы и эмоционально насыщенные слова.

Также создали чат-бот для обсуждения произведения «Чучело» с названием «Друг для Кожи». Этот бот помог анализировать поступки героев, раскрывать важные темы и осмысливать ключевые сцены. Вот, например, вопросов и ответов, которые помогли глубже понять произведение и, возможно, увидеть его с новой стороны.

Чат-бот «Друг для Кожи»

Вопросы о героях и мотивах их поступков

Бот: Привет, Кожа! Давай обсудим героев произведения «Чучело». Как ты думаешь, почему Лена всё-таки решила взять вину на себя?

Я: Я думаю, что Лена взяла вину на себя, потому что она хотела защитить Димку и показать, что настоящая дружба — это готовность пожертвовать чем-то ради друга.

Бот: Отличное замечание! Лена, несмотря на трудности, показала, что преданность и честность важнее всего. А как ты думаешь, насколько её жертва была оправданной?

Темы дружбы и предательства

Бот: В «Чучеле» поднимается важная тема предательства. Почему, по-твоему, друзья Лены так легко пошли против неё?

Я: Возможно, они просто боялись выделяться или идти против большинства, и им было легче обвинить Лены.

Бот: Да, страх быть «изгоем» часто заставляет людей действовать жестоко. А как ты бы поступил на месте Димки?

Персональные ассоциации и сопереживание

Бот: Бывали ли в твоей жизни ситуации, когда ты чувствовал себя похожим на Лену? Как ты справлялся с этим чувством?

Я: У меня было что-то похожее в школе, и я тоже пытался доказать, что могу быть сильным. Это научило меня выбирать друзей, которым можно доверять.

Бот: Спасибо за искренность! Похоже, опыт Лены может научить нас быть сильнее и поддерживать друг друга.

б. Анализ текста

С помощью ИИ-моделей для анализа текста использовали естественную обработку языка (NLP), выделили ключевые темы, которые чаще всего встречаются в произведениях «Чучело», «Меня зовут Кожа» и «Не предавай меня». Например, такие темы, как «буллинг», «дружба», «предательство» и «одиночество» автоматически определили, анализировали настроений, оценили эмоциональные оттенки текста, чтобы понять, какие чувства вызывает каждая из сцен, связанных с травлей или поддержкой.

Например, где в тексте преобладают эмоции страха, одиночества или надежды [10].

Сравнительные визуализаций тем и проблем в произведениях. ИИ-инструменты помогли визуализировать частоту и контекст употребления определённых слов и тем. Например, построили диаграммы, показывающие, как часто в произведениях встречаются слова, связанные с буллингом, и в каком контексте они используются. Это помогло выявить, в каких произведениях и с какой интенсивностью авторы освещают эти проблемы. Такие визуализации использовали для сравнения произведений, чтобы увидеть, какое из них уделяет больше внимания конкретной проблеме, например, социальному давлению.

Буллинг приводит к тяжёлым последствиям, включая потерю уверенности в себе, снижение успеваемости, психологические травмы и даже более серьезные проблемы с ментальным здоровьем. Художественная литература играет значимую роль в исследовании и освещении этой проблемы. Авторы не только показывают буллинг с точки зрения подростков, но и открывают читателям эмоциональный мир тех, кто подвергается травле или участвует в ней. В этой статье рассматриваются произведения, которые поднимают темы буллинга и предательства: «Чучело» В. Железникова, «Меня зовут Кожа» Б. Сокпақбаева и «Не предавай меня» Т. Михеевой. Анализ этих произведений позволяет выявить, какие аспекты травли вызывают у читателей эмоциональный отклик и как литература помогает формировать понимание этой проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Железников В. К. Чучело. – М.: Астрель, Малыш, 2012.
- 2 Сокпақбаев Б. Ы. Меня зовут Кожа. – Алматы: Жазушы, 1965.
- 3 Михеева Т. Не предавай меня! – М.: КомпасГид, 2019.
- 4 Лондон Дж. Мартин Иден. – Лондон: Macmillan, 1909.
- 5 Ахерн С. Клеймо. – СПб.: Азбука–инострanka, 2016.
- 6 Бронте Ш. Джейн Эйр. – Лондон: Смит, Элдер и Ко, 1847.
- 7 Примаченко О. К себе нежно. – М.: Бомбора, 2010.
- 8 Синсеро Дж. Ни сы. – М.: Бомбора, 2018.
- 9 Шефер Б. Азбука денег. – Минск: Попурри, 2019.
- 10 Элрод Х. Магия утра. – М.: МИФ, 2012.

ФАСЫР БҰЛБҰЛЫ

ОРЫНБЕРГЕН Н.

6 сынып оқушысы, Панфилов ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

ДЖАРАСОВА Б. К.

ғылыми жетекші, музыка пәнінің мұғалімі

Панфилов ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Күләш Байсейітова 1912 жылы 2 сәуірде Алматы облысының Қарасай ауданындағы Шамалған ауылында дүниеге келген. Оның музыкалық дарыны ерте жасынан-ақ байқалған. Кішкентайынан ән салуды жақсы көріп, қазақ халық әндерін тамаша орындаған. Қарапайым ауылдық отбасыдан шыққан Күләштің болашақта үлкен сахнаға шығатынын кім білген?

Күләш Байсейітованың музыкалық білім алу жолы 1930 жылдары басталды. Ол 1934 жылы Алматыдағы Қазақ музыкалық-драмалық училищесіне (қазіргі Алматы музыка академиясы) түсіп, оны 1936 жылы бітірген. Кейінірек Мәскеу консерваториясында білімін жетілдіріп, өнерін шыңдады.

Күләш Байсейітова әкесі Жасынның әуелетіп ән салып, сол кездің сал-серілері Әсет пен Балуан Шолақтың қасында жүргені жайлы көп еститін. Әлдебір себептермен әкесі ауылда, анасы екеуі Алматыда тұрған екен. Ағалары Айтбек пен Манарбек домбыра мен сырнайға қосылып ән салғанда Күләш та әншілерге қосылып, өз дауыс мүмкіндігін шыңдапты.

Шығармашылығы. Күләш Байсейітова өзінің дауысы мен сахнадағы орындаушылық шеберлігі арқылы қазақ опера өнерінің дамуына зор үлес қосты. Оның репертуары өте бай әрі әртүрлі болған. Қазақтың халық әндерінен бастап, классикалық операларға дейінгі шығармаларды орындаған.

1. Операдағы ролі. Күләш Байсейітова қазақ операсының негізін қалаушы тұлғалардың бірі болып саналады. Ол қазақ операларында басты рөлдерді орындаған. Оның ең танымал ролі – «Қыз Жібек» операсындағы Жібек бейнесі. Бұл рөл оны Қазақстанның ұлттық сахнасының ең үлкен жұлдыздарының біріне айналдырды. Сондай-ақ, оның орындауындағы «Айман-Шолпан», «Біржан-Сара», «Татьянаның Барышня-любовница» сияқты шығармалар опера жанрындағы кәсіби орындаушылық деңгейін көрсетіп, қазақтың опера өнерінің шекарасын кеңейтті.

2. Әнші ретіндегі шығармашылығы. Күләш Байсейітова халық әндері мен дәстүрлі музыканы да тамаша орындаушы болған.

Оның дауысы әртүрлі – төмен және жоғары ноталардағы керемет дауысты шеберлікпен пайдаланды. Ол қазақтың халық әндерінен бастап, романстар мен классикалық шығармаларды да орындап, өзіндік орын тапты.

3. Сахнадағы шеберлігі. Күләш Байсейітованың сахнадағы орындаушылығы ерекше назарға алынған. Оның өнері жай ғана ән айту емес, әрбір рөлді жан дүниесімен сезіну, актерлік шеберлік пен жоғары музыкалық техниканы толықтай біріктіру болды. Байсейітова тек әнші емес, өнердің түрлі қырын игерген жан еді [1, 65-6].

Жетістіктері мен марапаттары. Күләш Байсейітова өзінің өнерімен Қазақстанның мәдениеті мен өнерінің дамуына үлкен үлес қосқан тұлға ретінде танылды. Оның еңбектері бірнеше рет жоғары бағаланды:

- Қазақстанның халық әртісі атағы (1944).

- Көптеген халықаралық және республикалық байқауларда жүлдегер атанды.

- Оның орындаушылық шеберлігі мен шығармашылығы қазақтың ұлттық опера өнерінің қалыптасуына зор ықпал етті.

Өнерге келу жолы. Гүлбаһрамның әншілікке бейімдігі, музыкалық табиғи таланты кішкене күнінен-ақ байқалған. Бұлай болуға әкесі Жасын кезінде жап-жақсы әнші болғаны, ел аралап ән салғаны да елеулі себеп болса керек. Бұл жайлы Қанабек Байсейітов өзінің кітабында: «Әкесі Жасын – әжептеуір әнші болған, сері адам. Кезінде әйгілі Әсетпен, Балуан Шолақпен бірге жүріпті. Бір ағасы Манарбектің (Ержанов М.А. анықтауы) әншілігі – анау, өзге ағалары да өнерсіз болмаған, тек кәсіп етпеген. Айтбек те (ағасы) әнді әдемі салатын, сырнайға қосылып айтқанда айызынды қандыратын. Осындай ортада өскен, тәрбие алған Күләш өнерге жақын жүрмей қайтсін», - дейді. Әкесі айтқан әндерге ынтыға құлақ түріп, ол жырлаған қиссаларды қызыға тыңдай зердесіне тоқып өскен зерек қыз тамаша музыкалық есте сақтау қабілетімен, қиялдай білер әсерлі ой-өрісімен өсіп жетіледі. Күләш бала күнінде асқан әншілігімен суырыла шығып ел аузына аса ілікпесе де, жеті жылдық мектепте, кейін Қазақтың педагогика институтына түскеннен кейін оқи жүріп, жаңадан бой көтеріп келе жатқан көркемөнерпаздар үйірмесіне үзбей қатысады. Алғашында спектакльдерде көпшілік сахналарда кішігірім қосалқы рольдермен сахнаға шығып жүрген Күләш не бары бір-екі жылдың ішінде әнші-әртістік шеберлігімен көрініп, театрдың

белді өнерпаздарының қатарынан орын алады. Театрда жылдам шығармашылық жетістікке жетуіне, сөйтіп репертуарда бар және жаңадан қойылған шығармаларда орталық рольдерді орындауға қол жеткізуіне өнер атты құдіреттің шеңберіне бар болмысымен беріле енген Күләш бойындағы құштарлық болатын. Театрдың сол кездегі барлық жұмысынан бас тартпай, «театрдың отымен кіріп, күлімен шығып» беріле жан-тәнімен еңбектенуі арқылы ол жаңа кәсіптің қыр-сырын меңгеруге күш салды. Алдыңғы буын ағалар С. Қожамқұлов, Қ.Қуанышбаев, Қ.Жандарбеков секілді т.б. сахналық өнер тәжірибесінен үйренуден жалықпайды. Сонымен бірге реті келгенде өз бетінше де сахнада суырыпсалмалық, шығармашылық ізденістен де жалықпаған. Күләш туралы өзінің естелігінде Қ.Байсейітов оның сахнаға деген ерекше құштарлық қырларына тоқталады. «Сахнаға шығуды жаны сүйетіні соншалық – егер өз рөлі бітіп қолы сәл босай қалса, көпшілік ішіне ілесіп сахнаға шығуға өзі сұранатын... Күләш көпшілік сахналарына араласқан кезде де басқалардан ерекшелене білетін, спектакльдің мазмұнына сай киіне қоятын. Көбінесе ұл баланың кейпін жасап, солай киінетін. Бірде жалқау баланың кейпін жасап, бірде кепкасын баса киіп ұры балаша шығатын, кейде бұзақылау балалар құсап көзін сығырайтып алатын. Әдейі сүрініп-жығылып жататын кездері де болушы еді, аз сәттің өзінде көрермен жұртқа әсерлі етіп көрсетуге тырысатын», - дейді. Содан 1930 жылы Қазақтың тұңғыш драма театрының труппасына қабылданады. Күләш сахна өнерінің қыр-сырына қызыға ден қойып, кешікпей-ақ театрдың белді әртістерінің қатарынан көріне бастайды [2, 94-б].

Сонымен қатар, орыс және Батыс Еуропа классиктерінің операларын қазақтың ұлттық театрының сахнасына шығаруда – К.Байсейітова – өзінің орындаушылық шеберлігімен де, қайраткерлік ісімен де бұл салаға үлкен үлес қосқан өнер шеберлерінің бірі. Ол Дж.Пуччинидің «Чио-Чио-сан» операсында Баттерфлайдың, П.И.Чайковскийдің «Евгений Онегинінде» Татьянаның партияларын тұңғыш рет қазақ тілінде айтты.

Күләш 1933 жылы жаңадан ашылған музыка студиясына қабылданады. Алғаш рет Қазақ музыка театрының шымылдығы 1934 жылы «Айман-Шолпан» (М.[Әуезов, И.В.Коцых) музыкалық комедиясымен ашылғанда, Күләш басты рөлді үлкен шеберлікпен ойнап, Айман бейнесі арқылы Қазақ қыздарының ар-намыстан жаралғандай парасатты болмысын шабытпен тұлғалайды. Мұнан әрі Күләштің ғажайып қабілеті мен дарыны Б.Майлин мен

И.В.Коцыхтың «Шұғасындағы» - Шұға, Е.Брусиловскийдің «Қыз Жібек» операсындағы – Жібек образдарын сомдау барысында одан әрі жарқырап ашыла түседі. Бұл рөлдер арқылы оның бойындағы әншілік-әртістік қабілеттің ғажайып мүмкіндіктері барша болмысымен көрініс тауып, қазақ сахна өнерінің соны табысы ретінде жұртшылықтың ықылас-ілтипатына бөленеді. Ол жаңа қаз басқан қазақ сахна өнерінің шын мәнінде тірек тұлғасына, ұйтқысына айналды. Аз уақыт аясында Е.Брусиловскийдің «Жалбыр», «Ер Тарғын», «Алтын астық», «Гвардия алға», А.А. Зильбердің «Бекет», И.Н. Надировтың «Терең көл», А.Жұбанов пен Л.Хамидидің «Абай», М.Төлебаевтың «Біржан-Сара», Д.Ж.Пуччинидің «Чио-Чио-Сан», П.И.Чайковскийдің «Евгений Онегин», А.Рубинштейннің «Демон» сияқты операларында басты рөлдерде ойнап, басты вокалдық партияларды орындап, қайталанбас хас шеберлігімен танылды [3, 58-б]. Бір-біріне ұқсамайтын кереғар образдар, иірім-қайырымы әр алуан вокалдық партиялар Күләштің көп қырлы, алуан сырлы дарынының арқасында алмастай жарқырап ашылып, эстетикалық эмоциялық қуаты мейлінше тегеурінді образдар галереясы жасалды.

Әншілік өнері. Күләш Байсейітова – концерттік әнші ретіндегі де кең танылған шебер орындаушы. Әр түрлі ресми делегациялар құрамында, Құрманғазы атындағы академиялық ұлт аспаптар оркестрі сүйемелдеуімен жеке концерттік бағдарламада, бригадалармен сан алуан сахналардан орындаушылық қырымен танылады. Ол шырқаған әндері тыңдармандарды өзіндік қарапайымдылығымен, анықтығымен, жүректен шыққан жылылығымен баурайды. Оның репертуарында көптеген халық әндері, өзге халықтардың, замандас композиторлардың әр алуан шығармалары молынан болды. Әнші концерттік бағдарламасына халықтың сүйіп тыңдайтын қазақ халық әндерінен бастап, ән-романстар, белгілі опералардан ариялар т.б. молынан енгізген. Театрдағы негізгі репертуардан бөлек концерттік сахналарда камералық пландағы бағдарлама жасау ісіне әнші ерекше мән берген. Сонымен бірге ол Кеңестер Одағы халықтарының әндерін, Қазақстан композиторларының әндерін орындаған тамаша әншілердің бірі.

Әндері. Әншінің тұрақты репертуарында 30-40-тай ән-романстар болып, талай көрермен тыңдаушыларының ыстық ықыласына бөленген. Күләштің орындауындағы «Сараның ариясы», «Ажардың ариясы», «Шіркін-ай», «Гәкку», «Қос

карлығаш», «Бұлбұл», «Қазақ вальсі», «Ласточка», «Шла девица», «Колокольчик», «Тонкая рябина», т.б. көптеген халықтардың әндері ерекше сезіммен, жүрек қылын тарта отырып тындармандарына жеткен. Зор жауапкершілік жүгін арқалаған халық әншісі өзінің міндеттерін халықтың көңілінен шыға білетіндей деңгейде атқарып, қалың бұқара халықтың бұлбұл әуезді әншісі атына сай болып, ылғи халық арасынан табыла білген.

Күләштің театр сахнасында Триггердің «Сүңгуір қайық» пьесасына қатысқаны жайлы Қазақстанның халық әртісі Шара Жиенқұлованың былай деген екен: «ҚазПИ- де оқып жүрген кезім еді. Театр көшіп келді. Қызылордадан Қазақтеатры көшіп келді де театрда байқау басталды. Күләш марқұм бар, екеуміз келдік. Драма театрына әртіс болдық. Күләш екеуміздің ең бірінші ойнаған «Сүңгуір қайық» дейтін пьеса болатын. Сондағы көмір таситын титтей бала соның ролінде ойнадық. Ала майканы киіп алып, көмір тасып, бетімізді қараға бояп аламыз да сахнаға бір жүгіріп шығамыз. Сол рольді екеуміз таласып ойнайтынбыз. Кім бірінші келсе сол ала мәйкені киетін. Бетіне күйе жағатын. Сол ойнап шығатын. Ол кезде сағат та жоқ. Халық жиналды ма, жиналды, ал бастаймыз дейміз, бастаймыз. Мен Күләштан бұрын ерте келіп отырам. Бетіме күйе жағып, ала мәйкені киіп аламын. Балалық ынтамыз, сахнаға бір жүгіріп шығу... Өнерге күштарлық содан басталған...».

Менмендік, тәкаппарлық мінез Күләштің табиғатына жат еді. Осы орайда Қазақстанның халық әртісі Кәукен Кенжетаетын Күләш жайлы ойларын айтқан: «Қанекен адамдарды жақсы көріп, еркелетіп қарайтын. Кейбір кезде ойынды-шыны әзілдейтіні бар еді. Соның бәріне Күлекен қосылып бірге күлетін. Өмірге ғашық адам еді Күләш. Сондай дарынды, анасының ішінде жатқанда қонған дарыған ғой бұл дейтінбіз...».

Белгілі композитор, өнер зерттеушісі Ахмет Жұбанов өзінің «Өскен өнер» атты кітабында Күләшті ең алғаш көргені жайлы былай дейді: «Қазақ драма театрының күндізгі репетициясынан кейін фойеде тұрған маған үстінде қара жібек көйлегі бар, бойы ортадан жоғары, шашы тілерсегінен түскен жас келіншек келіп амандасты. Жүріс-тұрысы, киім киісі, бет-пішіні адамды өзіне еріксіз қаратқандай» деп суреттей келе: «Айман-Шолпан» спектаклінде Күләш меццо-сопрано дауыспен айтты. Күләштің дауысының басқалардан бір ерекшелігі диапазоны үлкен болатын. Тындаушыға жақсы әсер ететін. Егерде бұл рольді Күләштан басқа әнші орындаса ондай шықпаған болар еді. Күләштің дауысының барлық регистрі

бірдей әсем шығатын. Әсіресе, Бейімбеттің «Шұғаның белгісі» пьесасын қойғанда Шұғаның өлер алдындағы «Бұрылтай» әніне құрылған нөмірін орындағанда Күләштің даусынан саркылып болмаған ноталар барын, әлі де жоғарғы регистрде еркін самғай алатынын көрсетті» деп жазған Ахмет Жұбанов.

Күләш Байсейітова – қазақ музыкалық мәдениетінің ең жарқын жұлдыздарының бірі, халықтың сүйікті әншісі. Оның шығармашылығы қазақтың опера өнеріне жаңа тыныс, жаңа деңгей әкелді [4, 88-6]. Оның өмірі мен өнері бүгінгі күнге дейін жастарға үлгі болып келеді. Әншінің өнері арқылы қазақ музыка өнері әлемдік деңгейде танылды, ал оның атын ұмытпау, келесі ұрпаққа жеткізу - біздің парызымыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ауэзова М.О. Мысли разных лет. – Алма-Ата.: Казгосхудлит, 1961, 544б.
- 2 Ахметова М.М. Ән өнері және уақыт. – Алматы: Өнер, 1993, 110 б.
- 3 Ахметова М., Ерзакович Б.Г., Жубанова А. Советтік қазақ музыкасы. – Алматы: Ғылым. 1975, 318 б.
4. Байсейітов Қ. Құштар көңіл. – Алматы: Жазушы, 1977. – 224б.

«БІРТҰТАС ТӘРБИЕ» КЕШЕНДІ БАҒДАРЛАМАСЫН МЕКТЕП ҚАБЫРҒАСЫНДА ІСКЕ АСЫРУ МЕХАНИЗМІ

МУХТАРОВА М. А.
тарих мұғалімі, №7 ЖОББМ, Павлодар қ.
СЕЙТКАЗИНА А.
10 сынып оқушысы, №7 ЖОББМ, Павлодар қ.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесі жаңа талаптар мен өзгерістерді талап ететін маңызды реформалардың алдында тұр. Бұл реформалардың негізінде қоғамның негізгі құндылықтарын оқушыларға сіңіру және олардың жан-жақты дамуын қамтамасыз ету мақсаттары жатыр. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым – Жомарт Тоқаевтың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші Ұлттық құрылтайда атап өткен құндылықтары білім берудің жаңа бағдарламасының негізгі бағыттарын анықтады. Осы бағдарламаның негізінде білім беру ұйымдарында «Біртұтас тәрбие»

бағдарламасы жүзеге асырылады, ол 2024-2025 оқу жылынан бастап барлық мектептерде оқу және тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда басшылыққа алынады.

Бағдарламаның басты мақсаты – оқушылардың бойында адамгершілік, адалдық, еңбекқорлық, патриотизм және жауапкершілік сияқты негізгі құндылықтарды қалыптастыру.

Бағдарламаның маңызды бөлігі ретінде құндылықтарды дамыту сағаттары өткізіледі. Бұл сағаттарда өзіндік рефлексия, сыни тұрғыдан ойлау және шешім қабылдау қабілеттерін дамытуға ерекше назар аударылады. Арнайы сабақтар барысында оқушылар түрлі аргументтермен және өмірлік жағдайлармен таныса отырып, өздерінің көзқарастарын қалыптастыруға үйренеді. Бұл оқу үрдісі олардың жеке тұлғалық өсуі мен болашақ өмірге дайындалуына ықпал етеді.

Құндылықтарды тәрбиелеу жұмысы күнделікті мектеп өміріне де енгізілген. Мысалы, апта сайын «Менің Қазақстаным» патриоттық әнұранының орындалуы арқылы оқушылардың елге деген сүйіспеншілігін арттыруға бағытталған іс-шаралар өткізіледі. Апта дәйексөздері арқылы халық даналығы мен көрнекті тұлғалардың ұлағатты сөздерін оқушылардың өмірлік бағыт-бағдарына айналдыру көзделеді. Сонымен қатар, «Қауіпсіздік сабағы», «Ұлттық ойын – ұлт қазынасы», «Үнемді тұтыну» және «Күй күмбірі» сияқты шаралар оқушылардың мәдени және өмірлік дағдыларын дамытуға бағытталған [1, 11-б.].

Мақсат: «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының мақсаты – оқушылардың бойында адамгершілік, адалдық, еңбекқорлық, патриотизм және жауапкершілік сияқты негізгі құндылықтарды қалыптастыру арқылы олардың жан-жақты дамуын қамтамасыз ету. Бағдарлама оқушыларға құндылықтарға негізделген білім беру арқылы олардың тұлғалық, рухани және әлеуметтік дамуына ықпал етуді көздейді. Бұл мақсатты жүзеге асыру арқылы оқушылардың өмірлік дағдылары мен азаматтық санасының дамуына жағдай жасалады, сондай-ақ олардың болашақ өмірге даярлығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Жобаның мәселесі: «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асыру барысында кейбір әдістемелік аспектілердің толыққанды реттілікпен орындалмауы байқалады. Мәселен, бағдарламада ұсынылған «Апта дәйексөздері» бөліміне қатысты мәселелер туындауда. Бағдарламада әр оқу аптасы үшін оқушыларға ұсынылатын мақал-мәтелдер немесе ұлағатты сөздер берілгенімен,

33-34 аптаға арналған нақты дәйексөздер көрсетілмеген. Бұл жағдай оқу-тәрбие процесінің жоспарлы және жүйелі жүзеге асуына кедергі келтіруі мүмкін, себебі педагогтер өздігінен материал іздеуге немесе өз қалауымен дәйексөздерді таңдап енгізуге мәжбүр болады.

Сонымен қатар, «Күй күмбірі» іс-шарасын орындауда да нақты ұсыныстардың болмауы бағдарламадағы олқылықтардың бірі болып табылады. Мысалы, қандай күйлерді таңдау керек, қай сазгерлердің шығармалары ұсынылуы тиіс екендігі нақты көрсетілмеген. Бұл мәселе музыкаға қатысты іс-шаралардың әртүрлі мектептерде әрқалай жүзеге асуына және оқушылардың ұлттық музыкалық мәдениетпен біркелкі танысу мүмкіндігінің болмауына әкелуі мүмкін. Тәжірибелік ұсыныстардың нақты болмауы педагогтердің күй таңдауына байланысты өздерінің жеке көзқарастарына сүйенуіне себеп болады, ал бұл білім беру процесінің бірыңғай стандартына қайшы келеді. Бұл қадамдар бағдарламаның бірыңғай стандартын сақтап, оның тиімділігін арттыруға ықпал етеді [2, 8 б.]. «Күй күмбірі» жобасын іске асыру механизмі.

«Күй күмбірі» жобасы – ұлттық музыка өнерімізді, дәстүрлі күй тыңдау мәдениетін насихаттауға, оқушылар арасында музыкалық тәрбиені дамытуға арналған маңызды бастама. Жобаны тиімді іске асыру үшін мынадай механизмдер қарастырылуы қажет.

Жобаның мақсаттары мен міндеттері

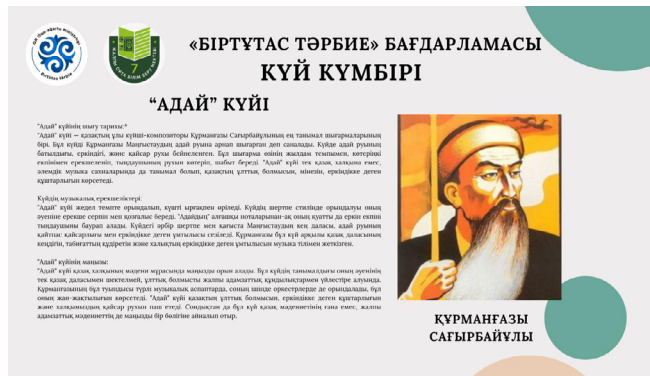
Мақсаты: Оқушылардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыру, күй өнерін насихаттау, музыкалық тәрбие беру.

Міндеттері:

- Күй тыңдау сессияларын ұйымдастыру.
- Оқушылардың күй өнері туралы білімдерін кеңейту.
- Ұлттық музыкалық аспаптармен таныстыру.

Жобаның ұйымдастырылуы: Мектептің кіре берісінде, тактильді панельдерде немесе қоңырауда әр апта сайын бір күйді орнату жоспарлануда. Орнатылған күйдің тарихы, орындау стилі және авторы туралы ақпараттар көрініп тұратын болады. Сонымен қатар, балалардың күй өнеріне қатысты таным-түсінігін кеңейту мақсатында айына бір рет арнайы іс-шара ұйымдастырылады.

Мектептің кіре берісінде, тактильді панельдерде мына бейнежазбаны орнатуға болады. Үлгілік мысалы 1 – суретте көрсетілген. Бұл үлгілік нұсқасында күйдің тарихы, күйдің стилі және автор туралы ақпарат беруге болады.

1 – сурет Құрманғазы Сағырбайұлының «Адай» күйінің шығу тарихы туралы ақпарат

Сурет 1-де көрсетілгендей, ақпараттарды дәл осы сілтемеден көруге болады: [Күй сілтемесі](#). Егер күй сілтемесін көруге мүмкіндік болмаса, 2-суретте көрсетілген QR-кодты пайдаланып, күйге кіріп тыңдауға болады. Бұл QR-код күйдің тарихы, орындау стилі және авторы туралы ақпараттарды камтиды. Күй тыңдау арқылы оқушылардың музыкалық таным-түсінігін кеңейтуге мүмкіндік жасалады. Сонымен қатар, мұндай іс-шаралар ұлттық мәдениетті насихаттауға да септігін тигізеді [3].

1 – сурет «Күй Күмбірі» жобасы негізінде 8 композитор 8 күй орнатылған бейнежазба

Егер «Күй күмбірі» жобасын дыбыстық тұрғыдан жүзеге асыру мүмкіндігі болмаса, онда тачпанельге немесе стеллаға композитор мен оның күйлері туралы ақпарат орналастыруға болады. 3 – суреттен композитор туралы ақпаратты көре аласыз.

1 – сурет Мектеп кіре берісінде орналастыруға болатын Қ.Сағырбайұлы жайлы ыңғайлы визуальды ақпарат

Әр айға арналған «Күй күмбірі» жобасын ұйымдастыруға арналған ақпараттарды кесте №1 көруге болады.

Кесте 1 – Әр сайын тач.панельге және қоңырауға қойылатын ақпараттар кестесі

Айлар	Күй композиторлары	Күйлер
Қыркүйек	Мұхит Мерәліұлы	Айдай», «Бала Ораз», «Алуаш», «Иіс», «Зәуреш», «Айнамкөз»
Қазан	Қ ұ р м а н ғ а з ы Сағырбайұлы	«Кішкентай», «Сарыарқа», «Балбырауын», «Ақсақ киік», «Адай» және «Алатау»
Қараша	Тәттімбет Қазанғапұлы	«Былқылдақ» «Көкей кесті» «Сылқылдақ» «Қосбасардың»

Желтоқсан	Сүгір Әліұлы	«Телқоңыр» «Майдақоңыр» «Шалқыма» «Ыңғай төк» «Қосбасар» «Бес жорға» «Боз інген» «Ілме» «Ақжелең» «Амангелдіге арнау» «Аққу»
Қаңтар	Дина Нұрпейісова	«Қарақасқа» «Әсемқоңыр» «Өттің дәурен» «Науысқы»
Ақпан	Кенен Әзірбаев	«Кененнің күйі» «Қара жорға» «Сары дала» «Кеңес»
Наурыз	Біржан сал Қожағұлұлы	«Айтбай» «Біржан - Сара» «Дайыдау» «Тепең көлі»
Сәуір	Дәулеткерей Шығайұлы	«Салық өлген» «Ақжелең» «Жұмабике» «Қос алқа» «Жігер»
Мамыр	Нұрғиса Тілендиев	«Аққу» «Аңсау» «Арман» «Ата толғауы» «Әлқисса» «Қорқыт туралы аңыз»

Күй күмбірі, өнегелі 15 минут, ұлттық ойындар, үнемді тұтыну және аптаның дәйексөздері – бұл бастамалар жастарды

жан-жақты дамытуға, олардың рухани, мәдени және әлеуметтік өмірін байытуға бағытталған кешенді шаралар. Олар жастарға ұлттық құндылықтарды түсінуге, рухани және мәдени дамуға, экологиялық жауапкершілікке тәрбиелеуге көмектеседі. Бұл бастамаларды қолдау, дамыту және жастар арасында насихаттау олардың болашақта саналы, білімді, рухани бай азамат болуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының оқу - ағарту министрлігі. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы. Астана: 2024 жыл - 11 бет.

2 «Егемен Қазақстан» газеті. «Біртұтас тәрбие» – адал азаматты қалыптастыратын бағдарлама. 2024 жыл – 8 бет

3 https://www.youtube.com/watch?v=UjS40TA_eFQ Біртұтас тәрбие

4 <https://www.youtube.com/watch?v=9Z85hJhqvus>

5 Ш.Елеукенов, Замандас парасаты. Әдеби сын. Алматы: Санат, 1977 ж.

6 Ғарифолла Е. Ұлттық өркениет және мәдени бағдар. Алматы: Қазақ университеті, 2003 жыл – 25 бет

Секция 35

Психология ғылымының қазіргі даму тенденциялары
Современные тренды в развитии психологической науки

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ
УЧАЩИХСЯ**

КУЗНЕЦОВА В., БАХРАЛИНОВА М.

ученицы 8 Е класса, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими
классами, г. Павлодар

КУРАКБАЕВА А. С.

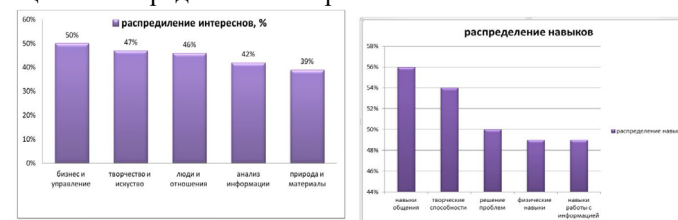
учитель английского языка, магистр педагогических наук,
СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

В XXI веке в эпоху цифровизации экономики и образования происходят изменения на современном рынке труда, меняются предъявляемые требования к рабочим кадрам, обусловленные ростом и распространением цифровых технологий во всех сферах человеческой жизнедеятельности. Возросшие требования к уровню профессиональной подготовки будущих молодых специалистов актуализирует проблемы профессионального самоопределения учащихся, поскольку профессиональные намерения будущих выпускников зачастую не соответствуют запросам и потребностям экономики. Цель статьи – проанализировать современные подходы к проблеме профессионального самоопределения учащихся, выявить профессиональные предпочтения и интересы учащихся, проанализировать опыт Павлодарской области в данном направлении. Методы исследования: изучение психолого-педагогической литературы, формулировка выводов, анализ практического опыта.

С приходом технологий в нашу жизнь меняется характер и цели труда: повышается его интенсивность, возрастает напряженность, возникает необходимость быстро принимать правильное решение в сложных ситуациях, мобильно реагировать и ориентироваться не только в своей предметной сфере, но в других смежных областях в профессиональной деятельности. Цифровизация экономики приводит к трансформации в мире профессий: профессии устаревают и обновляются, так, согласно данным Атласа новых профессий и компетенций, востребованных на рынке труда, 129

исчезающих профессий, 95 трансформирующихся профессий, 239 новых профессий [1]. С целью выявления профессиональных предпочтений Казахских школьников был проведен опрос через платформу EduNavigator.kz среди учащихся 7-х классов общеобразовательных школ Павлодарской области [2]. В таблице 1 показано по результатам проведенного исследования, профессиональное предпочтение учащихся занимают бизнес и управление (50 %), творчество и искусство (47 %), люди и отношения (46 %), творчество и искусство (47 %), люди и отношения (46 %). Высоко оцениваются среди школьников навыки общения (56 %), творческие способности (54 %), решение проблем (50 %), творческие способности (54 %), решение проблем (50 %).

Таблица – 1 Распределение интересов и навыков.

Психолого-педагогические условия профессионального самоопределения и профессиональной ориентации учащихся рассматриваются в работах казахстанских исследователей Н. Д. Хмель, Г. Б. Бейсембаева, Джакупова С. М., К. К. Жанпеисовой, С. Т. Каргина, А. К. Сатовой, А. П. Сейтешова, Г. Толеу, А. Жулбарисовой, М. М. Муканова, К. Т. Шерьяздановой. В 2000 году в рамках фундаментального проекта под руководством ректора вуза, академика Т. С. Садыкова и группой ученых К. К. Жампеисова, Н. Д. Хмель, Н. Н. Хан, А. А. Бейсенбаева, С. И. Калиева, Р. Б. Мухитова разработаны концепция непрерывного педагогического образования; концепция высшего педагогического образования Республики Казахстан [3]. Концепция направлена на оказание методической помощи в организации профориентации в школе. Программа предназначена для педагогов, занимающихся профессиональной ориентацией в школах, директоров школ, социальных педагогов, психологов, классных руководителей, методистов, учителей-предметников общеобразовательных школ, специалистов организаций дополнительного образования, общественных организаций. Современные исследования по вопросам профориентации в Казахстане проводятся на основе

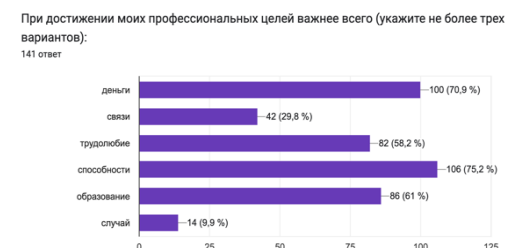
итогов международной оценки качества образования в рамках PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS и др. В исследовании Информационно-аналитического центра в рамках проведенного исследования PISA изучены карьерные предпочтения среди казахстанских подростков. Критериями анализа стали – гендер, социально-экономическое положение и размещение организации образования. Сопоставительный анализ статистических данных по гендеру показал, что у подростков-мальчиков более широкий круг карьерных предпочтений, чем у девочек. Такое положение в исследовании связывается с недостаточной осведомленностью девочек о других профессиях и возможностях. Кроме того, гендерная стереотипность при выборе профессии оказывает влияние на дальнейшее гендерное неравенство и профессиональную сегрегацию [4].

В XXI цифровом веке в системе среднего образования представляется невозможным включить в учебную программу весь набор знаний, умений и навыков, которыми необходимо владеть учащимся, чтобы соответствовать требованиям цифровой экономики и современного общества. Согласно предъявляемым запросам учащимся необходимо владеть соответствующей базой знаний и научиться управлять собственными знаниями, поэтому каждый учащийся должен овладеть профессиональными компетенциями XXI века – критическим мышлением, способностью к самообучению, умением полноценно использовать цифровые инструменты, источники и сервисы в повседневной работе [5]. Для того, чтобы ориентироваться в меняющихся и неопределенных условиях на рынке труда необходимо иметь конкретное представление о своих профессиональных предпочтениях, познавательных интересах и возможностях трудоустройства в будущем. В ходе нашего исследования мы провели опрос среди учащихся 8–9 классов СОШ № 39 города Павлодара. В опросе приняли участие 141 подросток в возрасте 14–15 лет. По результатам нашего исследования выявлено, что 50 % учащихся имеют представление о профессионально важных качествах своей будущей профессии; 49 % знают, где можно обучаться своей будущей профессии; 46 % учащимся известны условия труда будущей профессии. Диаграмма 1 представляет результаты выбора университета: 26 % учащихся не определились с выбором университета, лишь 23 % учащихся знают в какой университет будут поступать после окончания школы.

В результате опроса учащихся были выделены профессиональные предпочтения учащихся: гуманитарные, естественные и технические направления (Диаграмма 2). На диаграмме 3 представлено, 4.86 % учащихся отмечают, что при достижении профессиональных целей важную роль играет качественное образование, 82 % выделяют трудолюбие основным профессионально-важным качеством, 75% учащихся считают, что развитие способностей имеет большую значимость в учебно-профессиональной сфере.

Диаграмма 3

На основе проведенного исследования на базе КГУ СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами города Павлодара можно сделать выводы:

- Большинство учащихся возрасте 14–15 лет школы № 39 города Павлодара выделили три направления: гуманитарные, естественные, технические;
- Образование, трудолюбие и способности играют ключевую роль при достижении профессиональных целей учащихся;
- Учащиеся имеют представление об условиях, заработной плате и трудностях будущей профессии.

В заключении можно резюмировать, что для эффективности профессионального самоопределения учащихся предвыпускных

классов необходимо организовывать и проводить психолого-педагогические тренинги, семинары, круглые столы, направленные на выявление профессиональных предпочтений и интересов учащихся с целью формирования соответствующих умений, навыков и компетенций, необходимых на современном рынке труда.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Атлас новых профессий и компетенций Республики Казахстан. 2020.
- 2 ENIC-KAZAKHSTAN.EDU.KZ Режим доступа: – <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1619668723/1-atlas-nov-prof.pdf> Дата обращения: 13.02.2025
- 3 Жампеисова К. К., Хан Н.Н., Колумбаева Ш. Ж., Жексенбаева У.Б. Технологический и организационно-управленческий аспекты государственно-общественного управления образованием как целостного педагогического процесса// Педагогика и психология–2011. – № 2 (7). – с. 20–25.
- 4 TALDAU Режим доступа: <https://tal dau.edu.kz/novost/opublikovany-rezultaty-mezhdunarodnogo-issledovaniya-pisa-2022-kazakhstan> Дата обращения: 25.02.2025
- 5 Уваров А. Ю. Как перевести школу в инновационный режим // Управление школой. Февраль, 2013. С. 28–33.

КӨПШІЛІКТІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ. ЖАППАЙ САНА

ҚАЗБЕК Ә., ҚАЛЫМ К.
оқушылар, Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі, Павлодар қ.
АСАИНОВА Ж. С.
педагог-психолог, Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі,
Павлодар қ.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Қазіргі даму психологиясында адамның өмір сүру кеңістігі жағдаяттардан және оның барлық әлеуметтік өмірлік қызметі бір әлеуметтік жағдайдан екіншісіне өтуден тұрады деген түсінік бар.

Жасөспірімдік кезеңнің негізгі мәселелерінің бірі – әлеуметтік құзыреттілікті дамыту. Әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайына тап болған жасөспірім әдеттен ауытқыған мінез-құлқы түрлерін жиі көрсетеді, басқаша айтқанда, ол әлеуметтік норманы бұзады. Берілген нормамен әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайындағы

нормативтік емес мінез-құлқының кейбір формалары тұрақты болып табылады. Әртүрлі жағдайларда пайда болатын тұрақты мінез-құлқы үлгілері жасөспірімдердің типтік мінез-құлқының негізін құра алады [6].

Жасөспірімнің осы жас кезеңіндегі әлеуметтік нормалардың бұзылу себептерін анықтауға мүмкіндік беретін жасөспірімдік кезеңде өмір сүру процесін анықтау үшін берілген нормамен әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайындағы жасөспірімнің мінез-құлқын зерттеу маңызды болып көрінеді.

Соңғы жылдары әлеуметтік мінез-құлқы мәселелеріне ғылыми қызығушылық айтарлықтай өсті. Дегенмен, еңбектер негізінен мінез-құлқы бұзылыстарының механизмдері мен көріністерін зерттейді және жасөспірімдердің мінез-құлқын түзетудің нақты тәжірибесіне негізделген зерттеулер салыстырмалы түрде аз. Жасөспірімдік шақта мінез-құлқы ауытқуларының дамуының алғышарттары Т.Г. Васильева, А.И. Захарова, И.Лалаянц, Л.Б. Филонова. Бұл тақырып Е.Қ. Лютова, Г.Б. Моница, Р.В. Овчарова еңбектерінде барынша толық қамтылған. Мінез-құлқы бұзылыстарының пайда болуына әсер ететін көптеген факторлар анықталды: әлеуметтік-психологиялықтан биологиялыққа дейін себептер әр нақты жағдай үшін жеке болып шығады. Анықталған мәселенің өзектілігі және оның ғылыми әдебиеттерде жеткіліксіз дамуы ғылыми жұмыстың тақырыбын таңдауды анықтады.

Зерттеу жұмысының мақсаты : жасөспірімдік кезеңдегі әлеуметтік мінез-құлқы көрінісінің ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу мақсатына сәйкес келесі міндеттер қойылды:

- Тақырып бойынша әдебиетке талдау жасау;
- Жасөспірімдік шақтағы агрессия деңгейінің диагностикасын жүргізу;
- Жасөспірімдік шақтағы агрессия деңгейін зерттеу нәтижелерін талдау

Гипотеза: жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының алдын алу, мақсатында ұсыныстар әзірленген жағдайда ол жұмыс тиімді болады.

Зерттеу әдістері. Мәселелерді шешу үшін келесі әдістер қолданылды:

- 1 теориялық (материалды іздеу (соның ішінде Интернет арқылы), талдау, салыстыру және жалпылау);
- 2 эмпирикалық (сұрау, тестілеу, материалды жүйелеу).

Зерттеу жұмысының жаналығы. жасөспірім шақтағы балардың мінез-құлқының ерекшеліктері анықталды, сипатталды және негізделді.

Жобаның практикалық маңыздылығы: Зерттеудің практикалық маңыздылығы өзірленген ұсыныстарды жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының алдын алу үшін әлеуметтік педагог, психолог, сынып жетекшісінің жұмысында қолдануға болады.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын анықтау мақсатында диагностикалық зерттеу жүргізілді.

Зерттеуге 15-16 жас аралығындағы 20 жасөспірім (9-сынып) қатысты: 9 ұл және 11 қыз. Бастапқы диагностика агрессивті мінез-құлқы мәселесі аясында оқушылар туралы ақпарат алуға бағытталған, олардың нақты даму жағдайы, агрессивтіліктің көріну деңгейі және оның құрылымының құрамдас бөліктері туралы суретті береді.

Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын анықтау үшін келесі әдістер қолданылды:

1 Агрессия тесті (Л.Г. Почебуттың сауалнамасы, Қосымша А).

2 Басса-Дарки агрессия сауалнамасы (Қосымша В) [1].

Агрессивтілік тесті (L.G. Pochebut Questionnaire) 5 шкала бойынша стресстік жағдайдағы әдеттегі мінез-құлқы стилін және әлеуметтік ортадағы бейімделу ерекшеліктерін ашады.

Агрессивті мінез-құлқы көрініс формасына қарай 5 шкалаға бөлінеді:

1 Вербальды агрессия (ВА) – адам басқа адамға өзінің агрессивті қатынасын сөзбен білдіреді, сөздік қорлауды қолданады.

2 Физикалық агрессия (ФА) – адам басқа адамға өзінің агрессиясын физикалық күш қолдану арқылы білдіреді.

3 Объектіге негізделген агрессия (ОА) – адам өзінің агрессиясын айналасындағы заттарға шығарады.

4 Эмоционалды агрессия (ЭА) – адам басқа адаммен қарым-қатынас жасағанда оған деген күдікпен, дұшпандықпен, немесе жағымсыз ниетпен жүретін эмоционалдық шеттетуді бастан кешіреді.

5 Өзіндік агрессия (ӨА) – адам өзімен тыныштықта және үйлесімде емес; оның психологиялық қорғаныс механизмдері жоқ немесе әлсіреген; агрессивті ортада өзін қорғансыз сезінеді.

Тестілеуге арналған нұсқаулық: ұсынылған сауалнама сіздің стресстік жағдайлардағы әдеттегі мінез-құлқы стиліңізді және

әлеуметтік ортаға бейімделу ерекшеліктерін көрсетеді. Төмендегі 40 мәлімдемені нақты бағалауыңыз керек («иә» немесе «жоқ»). [2]

Диагностикалық нысан 75 мәлімдемеден тұрады, оған зерттелуші «иә» немесе «жоқ» деп жауап беруі керек (Қосымша В). Агрессия мен дұшпандық көріністерін саралайтын сауалнаманы құру кезінде А.Басс пен А.Дарки реакциялардың сегіз түрін анықтады: физикалық, жанама агрессия, тітіркену, негативизм, реніш, күдік, сөздік агрессия, кінә. Алынған деректерді талдау кезінде кілтті пайдалана отырып, әрбір «+» үшін де, әрбір «-» үшін де, егер олар кілтпен қайта сәйкес келсе, бір ұпай беріледі. Сонымен, дұшпандық көрсеткіші бесінші (реніш) және алтыншы (күдік) шкалаларын қамтиды. Ал агрессивтілік көрсеткіші: бірінші (физикалық), үшінші (тітіркену) және жетінші (сөздік агрессия) шкалалары. Дұшпандық нормасы оның индекс мәні 6 плюс немесе минус 3, ал агрессивтілік үшін: 21 плюс немесе минус 4. Әрбір формада зерттелуші өзінің жасы мен жынысын көрсетті. [3]

Әрі қарай қарастырылған әдістерді пайдалана отырып, зерттеу нәтижелерінің талдауын ұсынамыз.

Жасөспірімдік кезеңдегі мінез-құлқы бұзылыстарының көріну мәселелерін зерттеу үшін диагностика жүргізу барысында сандық және сапалық көрсеткіштер алынды.

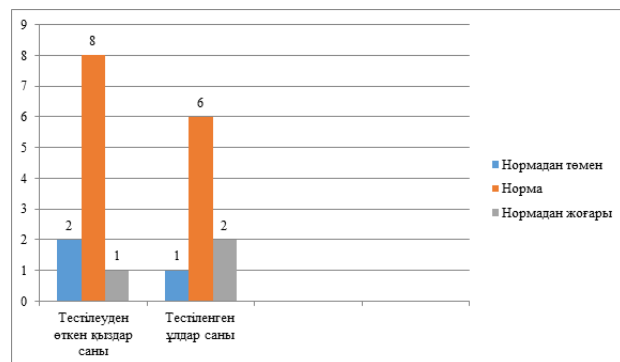
Л.Г. Почибут әдістемесі бойынша жасөспірімдердің агрессивтілігін зерттеу нәтижелері. Зерттеу жұмыстары лицейде жүргізілді. Зерттеуге 15-16 жас аралығындағы 20 жасөспірім (9-сынып) қатысты: 9 ұл және 11 қыз. Бастапқы диагностика агрессивті мінез-құлқы мәселесі аясында оқушылар туралы ақпарат алуға бағытталған, олардың нақты даму жағдайы, агрессивтіліктің көріну деңгейі және оның құрылымының құрамдас бөліктері туралы суретті береді.

Нәтижелерді өңдеу кезінде қыздарда ауызша агрессия (адам басқа адамға өзінің агрессивті қатынасын ауызша білдіреді, ауызша қорлауды қолданады), ұлдарда – физикалық агрессия (адам басқа адамға өзінің агрессиясын білдіреді) айтарлықтай жоғары екендігі анықталды. физикалық күш қолданатын адам).

Басса-Дарки әдісін қолдану арқылы алынған агрессивтілік пен дұшпандық көрсеткіштерін 2 және 3-кестелерден табуға болады.

Кесте 2– Басс-Дарка әдісі бойынша агрессия көрсеткіші

Көрсеткіш	Нормадан төмен	Норма	Нормадан жоғары
Тестілеуден өткен қыздар саны	2 (18%)	8 (73%)	1 (9%)
Тестіленген ұлдар саны	1 (11%)	6 (67%)	2 (22%)

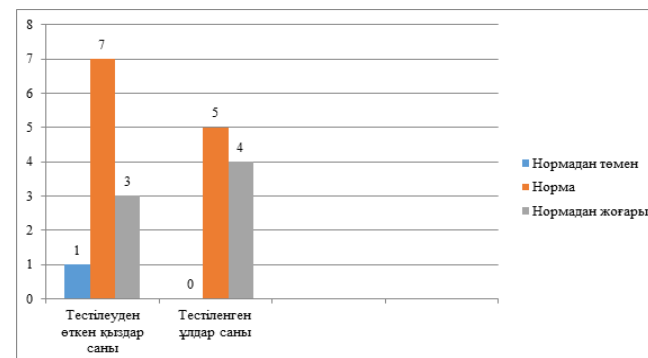

1 – сурет Басс-Дарка әдісі бойынша агрессия көрсеткіші

Ұсынылған кестеден орташа алғанда, көптеген субъектілер үшін, қыздар да, ұлдар да, агрессивтілік индексі қалыпты, бірақ нормадан төмен агрессивтілік 3 адамда және негізінен қыздарда байқалады. 3 жасөспірімде де нормадан жоғары көрсеткіштер анықталатынын көруге болады. Бұл жағдайда негізінен ұл балалар арасында байқалады.

Кесте 3 – Басс–Дарка әдісі бойынша дұшпандық индексі

Көрсеткіш	Нормадан төмен	Норма	Н о р м а д а н ж о ғ а р ы
Тестілеуден өткен қыздар саны	1 (9%)	7 (64%)	3 (27%)
Тестіленген ұлдар саны	0 (0%)	5 (56%)	4 (44%)

1 – сурет Басс-Дарка әдісі бойынша дұшпандық индексі

Осы кестенің нәтижелеріне сүйене отырып, дұшпандық индексінің төмен деңгейі зерттелушілердің жалпы санынан тек бір қызда байқалады деп айта аламыз, субъектілердің көпшілігі агрессивтілік индексі сияқты, норма шегінде; 3 қыз және 4 ұл дұшпандық индексі бойынша нормадан жоғары балл жинады.

Осылайша, зерттелген жасөспірімдер арасында агрессивтіліктің орташа деңгейі басым деп айта аламыз, бірақ агрессивтілік деңгейі нормадан жоғары субъектілердің аз пайызы бар. Деструктивтіліктің бұл түрін жеңу үшін жалпы білім беретін мекеменің педагог-психологы жеткіншектер арасындағы агрессияны жою және алдын алудың әдістері мен әдістерін қолдануы қажет.

Қортындылай келе, Жасөспірімдердің әлеуметтік мінез-құлықтың бұзылуы проблемасы бүгінде өткір әлеуметтік бағытқа ие болды. Қазіргі уақытта жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықтың әлеуметтік-педагогикалық профилактикасы мектеп қызметінің маңызды саласына айналды [4].

Әдебиеттерді талдай келе, агрессивті мінез-құлық әлеуметтік-психологиялық факторлардың әсерінен қалыптасатын мінез-құлық ретінде қарастырылды. Агрессивті мінез-құлық, ең алдымен, басқа адамға қарсы бағытталған сырттай көрінетін әрекет.

Зерттеу барысында «агрессия», «агрессивтілік», «агрессивті мінез-құлық» сияқты ұғымдарға қатысты теориялық аспектілер қарастырылды, агрессивті мінез-құлық көрінісінің теориялары, түрлері мен формалары, жасөспірімдердің жас ерекшеліктері, агрессивті мінез-құлықтың себептері, деңгейлері мен факторлары қарастырылды.

Практикалық зерттеулерге сәйкес, зерттелген жасөспірімдер арасында агрессивтіліктің орташа деңгейі басым, бірақ агрессивтілік деңгейі нормадан жоғары субъектілердің аз ғана пайызы бар деп айтуға болады. Деструктивтіліктің бұл түрін жеңу үшін лицей педагог-психологы жеткіншектердің мінез-құлық бұзылыстарын жою және алдын алудың әдіс-тәсілдерін қолдануы қажет [5].

Жүргізілген зерттеу бойынша келесі қорытынды жасалды:

1 Зерттеуде «әлеуметтік мінез-құлық», «агрессия», «агрессивтілік», әлеуметтік мінез-құлықтың көріну түрлері мен формалары, әлеуметтік мінез-құлықтың себептері мен факторлары сияқты ұғымдарға қатысты теориялық аспектілер қарастырылды.

2 Агрессивті мінез-құлықты анықтау бойынша диагностика жұмысы жүргізілді.

3 Практикалық зерттеу нәтижелері бойынша лицейде агрессивті мінез-құлық мәселесі орын алғандықтан, оның алдын алу бойынша ұсыныстар әзірлеу қажеттілігі анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Андреева Г. М., Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 363 с.

2 Баксанский О. Е., Современная психология: теоретические подходы и методологические основания: учебник / О.Е. Баксанский. – М.: КД Либроком, 2013. – 368 с.

3 Басс А., Концепция агрессии / враждебности: учебник / А. Басс, А. Дарки. – Екатеринбург, 2013. – 260 с.

4 Гуревич П. С., Психология личности: учебное пособие / П. С., Гуревич. – М.: Юнити-Дана, 2015. – 559 с.

5 Романов А. А., Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей. Диагностические и коррекционные методики: учебное пособие / А. А., Романов. – М.: Школьная Пресса, 2014. – 48 с.

6 Шадриков В. Д., Общая психология: учебник для академического бакалавриата / Шадриков В. Д. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 411 с.

МАСАРУ ЭМОТО: СУДЫҢ ЖАДЫ ТЕОРИЯСЫ

ҚҰРЫМСЫН М. А.

қазақ тілі мен әдебиет пәні мұғалімі, Қабанбай батыр атындағы облыстық мамандандырылған «Жас Сарбаз» мектеп-лицей-интернаты, Павлодар қ.

УСТАЕВ М., МИНЗАТГУДИНОВ Т.

7– сынып оқушылары, Қабанбай батыр атындағы облыстық мамандандырылған «Жас Сарбаз» мектеп-лицей-интернаты, Павлодар қ.

Ғылым мен табиғаттың өзара байланысын зерттеу – адамзаттың ежелден келе жатқан қызығушылықтарының бірі. Біздің сөздеріміз, ойларымыз бен іс-әрекеттеріміз әр түрлі салалардағы: ғылыми, «жалған ғылыми», эзотерикалық және діни конфессиялардың жиынтық білімдерін, сондай-ақ хирология (ғылыми қолмен оқу) және психология туралы білімді қолдану арқылы біздің өмірімізге қалай әсер ететінін көрсетеді. Атап айтқанда, сөздердің адамға, оның тағдырына, денсаулығына, жеке өміріне, біз ұмтылатын және аңсайтын әл-ауқатына әсері. Бірақ біз оны түсінбей немесе білмей, өзімізді, өз өмірімізді және балаларымыздың өмірін бір сөзбен ғана жоямыз.. Жұмыстың мақсаты-алынған білім арқылы біздің өміріміздің деструктивті «сценарийін» позитивті деп түсіну, түсіну, қабылдау, қайта қарау және қайта жазу. Махаббат пен Құдайды қарсы алу үшін тағы бір қадам жасау оңайырақ.

Сөздер адамның рухани және физикалық жағдайына әсер ету құралы болып табылады. Сөздің көмегімен сіз «жоюға» және қарама-қарсы нұсқада «емдеуге» болады.

Жапондық зерттеуші Масару Эмото судың құрылымына сөздердің, ойлардың және музыканың әсерін зерттей отырып, ерекше теориялар ұсынды. Оның еңбектері ғылыми қауымдастық тарапынан сынға алынғанымен, халық арасында кең таралып, позитивті ойлаудың маңыздылығын көрсетті.

Өткен ғасырдың аяғында нағыз сенсацияға айналған тәжірибелерімен танымал болған бұл жапонды дүние жүзіндегі мыңдаған адамдарды адастырған псевдоғалым деп атайды. Ол судың маңызды хабар беретінін және адам өмірі оның сапасымен тығыз байланысты екенін айтты. Масару Эмото өзінің зерттеу жұмысы барысында ашқан жаңалығы туралы айтты: ой, сөз, музыка өмір беретін ылғалдың молекулалық құрылымына әсер етеді. Ол тіпті су кристалдарымен болған барлық өзгерістерді пленкаға түсіріп, арнайы камерамен түсірілген фотосуреттер қоғамда үлкен резонанс тудырды.[1]

Масару Эмото 1943 жылы Йокогамада дүниеге келген және Токиода өз корпорациясын құрған. Халықаралық қатынастар курсы бітірген ол саясатқа барады, бірақ магниттік-резонанстық анализатордың жұмысына қызығушылық танытады және өзін суды зерттеуге арнайды. 1992 жылы Калькуттада ол бар болғаны бір жыл оқыды, жапондықтар баламалы медицина бойынша докторлық дәрежесін алды және онымен бірге дәрігерлік қызметпен айналысуға рұқсат алды.

Оның судың қасиетіне деген қызығушылығы сирек кездесетін ауруға шалдыққан әйелін ұзақ уақыт емдеген американдық биохимикпен кездескеннен кейін пайда болған деген пікір бар. Дәрігер әртүрлі дәрі-дәрмектерді қолданып көрді, бірақ ол сүйікті әйелінің көз алдында әлсірегенін көрді. Судың адам салмағының басым бөлігін алатынына көз жеткізген ол оны магнит өрісі арқылы өткізіп, әйелдің денесі үшін пайдалы сұйық ақпаратты «хабарлады». Бір ғажайып орын алды – сүйіктісі қалпына келіп, нәтиже Масару Эмотоға қатты әсер еткені сонша, ол бірден бәрін «еститін» және «түсінетін» судың емдік қасиеттерін зерттей бастады.

Планетамыздың әртүрлі бөліктеріндегі суды зерттей отырып, ол жұртшылықты оның есте сақтау қабілеті бар екенін айтып, көп жылғы еңбегінің фотосуреттерін көрсетті. Тәжірибелері өте қарапайым альтернативті медицина дәрігері Масару Эмото баспасөзге: «Әр сөзде тербеліс бар, ал әдемі сөздер әдемі табиғатты тудырады», - деді.

Тостаған судың үстінде адамдар өздерінің эмоцияларын білдірді, ант берді, дұға етті, әлемнің әртүрлі тілдерінде жақсы сөздер айтты. Суреттер мөлдір сұйықтыққа көрсетілді, оған өрістер әсер еттіжұмыс істейтін теледидар және шыны пластиналар арасында бірден қатып қалады. Мұндай жылдамдық өте маңызды болды, өйткені тәжірибенің тазалығы су молекулалары мұздың әдеттегі құрылымына қайта оралмайды, бірақ сыртқы әсерлер кезінде алынған орналасуды сақтайды.

Мұздатылған кристалдардың суреттері барлығын таң қалдырды: балағат сөздер айтылғанда немесе агрессивті ауыр металл дыбысы шыққанда сұйықтықтың құрылымы бұзылғаны байқалды. Және керісінше, классикалық музыка ойнап жатқанда, әдемі суреттер көрсетілді, содан кейін фотосуретте молекулалар тамаша пішінге ие болды. Масару Эмото адамның теріс және оң энергиясын сіңіретін судың «эмоцияларын» суретке түсірді.

Жапон дәрігері бір айдан астам уақытқа созылған тағы бір тәжірибе жүргізді. Күрішпен толтырылған үш шыны шыныаяқты кәдімгі сумен құйып, дөнді дақылдарды толығымен жауып тастады. Ғалым күнде бір ыдыста жағымды сөздер айтып, бір ыдыста қарғыс айтып, үшіншісін елемейтін. Зерттеудің соңында Масару Эмото бірінші ыдыстағы күріштің қардай аппақ болып қалғанын және жағымды хош иіс шығаратынын, екінші стақандағы жарма қара түске айналғанын, ал үшіншісінде шіріп кеткенін анықтады.

Судың құпиясын аша отырып, жапондықтар мынадай қорытындыға келді: енжарлық – ең жаман нәрсе екен. Оның ойынша, балаларға дұрыс қарым-қатынас жасау және олармен сөйлескенде сөз таңдауда абай болу өте маңызды. Көркемдік жағынан өте әдемі Эмото Масарудың эксперименттері судың естелігі бар деп айтуға мүмкіндік берді. Жапондықтар сұйықтықты флэш-дискімен салыстырдымолекулалардағы ақпаратты жинақтайтын және сақтайтын компьютер.[2]

Масарудың зерттеулерін мұқият зерделеген Калифорниядан келген физиктер оның тұжырымдарын күл-талқан етті. Егер бүкіл тіршіліктің қайнар көзі шынымен естелік болса, онда біздің бүкіл өміріміз өте қайғылы болар еді: өзендер мен мұхиттарда шіріген қалдықтардың көп мөлшері бар. Тыңайтқыштар, ауыр металдар, радиоактивті қалдықтар адамдар батып кететін суға түседі.

Сондықтан Эмотоның тұжырымдары абсурд деп аталып, тұрғындарға мұздатылған кристалдардың сыртқы түріндегі айырмашылық түсіндірілді. Мәселе мынада, жапондықтар мындаған фотосуреттердің ішінен әдемі және ұсқынсызды таңдады, бірақ шын мәнінде, мұздатылған кезде су кез келген әсерге қарамастан әртүрлі пішінге ие болады, өйткені ол «есте сақтауға» қабілетті тірі ағза емес, элемент. Ұсқынсыз снежинкалар тіпті қарапайым тоңазытқышта да алынады, ал симметриялыларды алғашқы аяз кезінде терезелерден табуға болады. Сонымен қатар, барлық кристалдар түссіз және табысты бизнесмен оларды арнайы жарық сүзгілері арқылы суретке түсіреді.

2003 жылы жапон ғалымы Масару Эмотоға соқыр эксперимент деп аталатын эксперимент жүргізу үшін бір миллион доллар ұсынылды, бұл кезде бақылаушы да, зерттеуші де оң нәтиже беретін зерттеудің барлық деректерін білмейді. Алайда тиімді ұсыныс еленбеді.

Ал бұл сөздің әсерінен пісірілген күрішпен тәжірибелер Ресейде де, шетелде де жасалды. шетелде, бірақ ешбір эксперимент Эмото сияқты нәтиже бермеді.

Бірнеше кітап шығарған жапондықтар өз тұжырымдары туралы әңгімелейді, бұл өзін ғалыммын деп санайтын адамға қойылатын міндетті талаптардың бірі болғанымен, зерттеу нәтижелерін ғылыми баспасөзде жарияламайды. Бірақ бұл оның өз өнімдерін жарнамалау арқылы табысты кәсіп бастауына кедергі болмады. Nodo корпорациясының негізін қалаған Масару Эмото орасан байлыққа қол жеткізді. Қазір ол «дұрыс» кристалдардың фотосуреттерін сатады, олар үшін стақандар, музыкалық пластинкалар және тіпті басып шығарылған дизайны бар құмыралар қажет.

Сонымен қатар, шебердің өзі жақсы сөздер айтқан бір бөтелкеге (жақсы коньяк сияқты) 35 доллар тұратын «мінсіз» суды әркім сатып ала алады. Өндіруші уәде еткендей, оны кәдімгі тазартылған сумен араластырсаңыз, соңғысы барлық аурулардың нағыз еміне айналады және бір ай бойы емдік қасиетін сақтайды.[3]

Бұл тамаша бизнес! Ғалымдардың пікірінше, шикізат құны нөлдік сумен байыған жапондық сән трендіне айналған адамның қажеттіліктері – салауатты өмір сүруге деген құштарлық туралы ойлайды.

Алайда, іскер Масару Эмотоны судың адам жіберетін сигналдарға жауап беретіні туралы дәлелдер алған түпнұсқа ойшыл деп атайтындар бар. Ол біздің барлық сезімдеріміз бен ойларымызды, эмоцияларымыз бен сөздерімізді «қабылдайды». Жапондықтар суды негізгі деп санап, оны пұтқа санайдысұлулық көзі және барлық дерттен тазартудың символы.

Кім біледі, мүмкін бұл рас, өйткені өмір беретін ылғалмен жараларды емдеген адамдарды бейнелейтін үңгірлердің суреттері белгілі, ал ежелгі ведалық білімдерді сақтайтын үнді ғалымдары тіпті оны емдік мақсатта қолдануға нұсқау береді. Тіпті Мәсіх кереметтер жасау үшін суды пайдаланды.

Өткен ғасырдың аяғында нағыз сенсацияға айналған тәжірибелерімен танымал болған бұл жапонды дүние жүзіндегі мыңдаған адамдарды адастырған псевдоғалым деп атайды. Ол судың маңызды хабар беретінін және адам өмірі оның сапасымен тығыз байланысты екенін айтты. Масару Эмото өзінің зерттеу жұмысы барысында ашқан жаңалығы туралы айтты: ой, сөз, музыка өмір беретін ылғалдың молекулалық құрылымына әсер етеді. Ол тіпті су кристалдарымен болған барлық өзгерістерді пленкаға

түсіріп, арнайы камерамен түсірілген фотосуреттер қоғамда үлкен резонанс тудырды.

1990 жылдары судың құрылымын зерттеумен айналысып, өзінің тәжірибелерін әлемге танытты. Оның негізгі еңбегі – «Судың жасырын құпиясы» атты кітабы, онда судың ақпаратты қабылдау қабілеті бар екені туралы теориясы баяндалады. [5]

Судың жады және зерттеулері

Масару Эмото судың ақпаратты «есте сақтау» қабілеті бар деп есептеді. Ол әртүрлі жағдайларда суды қатырып, алынған мұз кристалдарын микроскоппен зерттеген.

Негізгі тәжірибелері:

Суға жағымды және жағымсыз сөздер айтып, оның құрылымын зерттеу.

Әртүрлі музыкалардың судың кристалдарына әсерін қарастыру.

Ой, дұға және эмоциялардың суға тигізетін ықпалын зерттеу.

Нәтижелері: Жылы сөздер («махаббат», «рақмет») айтылған су әдемі, симметриялы кристалдар түзеді. Теріс сөздер («жек көремін», «сен жамансың») әсер еткен судың ретсіз, деформацияланған кристалдары пайда болады. Классикалық музыка суға жағымды, ал ауыр рок музыкасы теріс әсер етеді.

Ғылыми қауымдастықтың пікірі

Көптеген ғалымдар Эмотоның тәжірибелерін ғылыми негізсіз деп санайды. Оның зерттеулері ғылыми әдістерге сай келмейді, себебі:

Тәжірибелер объективті түрде дәлелденбеген.

Басқа ғалымдар сол нәтижелерді қайта ала алмады.

Судың ақпарат сақтайтыны туралы теория қазіргі ғылымға қайшы.

Дегенмен, Эмотоның идеялары халық арасында кең таралып, позитивті ойлаудың және сөздің күші туралы пікірлерді нығайта түсті.

Масару Эмотоның зерттеулері ғылыми түрде дәлелденбегенімен, оның жұмыстары адам санасының күшіне, ой мен сөздің маңыздылығына қызығушылық тудырды. Ол бүкіл әлемде судың қасиеттеріне деген ерекше көзқарас қалыптастырып, адамдарды жағымды ойлауға ынталандырды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Эмото, М. Судың жасырын құпиясы – Токио: Sunmark Publishing, 1999.

- Эмото, М. Сіз суды түсінесіз бе? – Токио: Nado Kyoikusha, 2003.
 Эмото, М. Су хабарлама жеткізеді – Нью-Йорк: Atria Books, 2005.
 Pollack, G. H. The Fourth Phase of Water: Beyond Solid, Liquid, and Vapor – Seattle: Ebner & Sons, 2013
 Chaplin, M. F. Water: Its Importance to Life – London: Royal Society of Chemistry, 2006
 Del Giudice, E., & Tedeschi, A. Water and the Autopoiesis of Biological Cells – Journal of Theoretical Biology, 2009

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ В РАЗВИТИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРАКТИЧЕСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ

КАЙПБЕКОВА Д. С.

магистр педагогических и психологических наук, школа-лицей
№8 для одаренных детей, г. Павлодара

КУЗЬМЕНКО М. В.

учащаяся, школа-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

ТАШЕНОВА А. М.

учащаяся, школа-лицей №8 для одаренных детей, г. Павлодар

В данной статье мы рассматриваем основные современные тренды в развитии психологической науки, обусловленные социальными, технологическими и культурными изменениями. Рассматриваются вопросы цифровизации психологии, нейронаук, популяризации психотерапии, а также растущего влияния социальных сетей на восприятие психологических концепций. Особое внимание уделяется этическим вопросам в области психологии, развитию междисциплинарных подходов и изменению общественного запроса на психологические услуги. Также в статье анализируются результаты проведенного нами опроса, отражающие восприятие современных психологических трендов среди различных возрастных групп. Делается вывод о том, что современные тенденции требуют гибкости, критического осмысления новых методов и постоянного обновления знаний специалистов.

Современная психологическая наука стремительно развивается, адаптируясь к изменениям в обществе, технологиях и культуре. Рост интереса к психологии заметен как среди учёных, так и среди широкой аудитории. Развитие цифровых технологий,

социальных сетей и нейробиологии привело к появлению новых направлений исследований, расширению практических методов работы с человеком, а также к изменению восприятия психологии в обществе. На фоне увеличивающегося количества ментальных вызовов, связанных с быстрым темпом жизни, социальной неопределённостью и стрессовыми факторами, психологические знания становятся востребованными не только в клинической практике, но и в повседневной жизни. Для анализа восприятия современных тенденций в психологии мы провели опрос среди 25 респондентов различных возрастных групп. Участникам предлагались вопросы о том, какие аспекты психологии их интересуют, как они относятся к онлайн-терапии, какие психологические термины чаще всего встречают в социальных сетях и насколько они доверяют популяризаторам науки. Результаты опроса помогут нам лучше понять, какие тренды воспринимаются обществом наиболее активно и какие вызывают наибольшие сомнения. Ведь из-за общества человек, и может узнать какой он. Например, не исключено, что первичным материалом для строительства статуи личности могут стать слова, описывающие проявления поведения личности, черты ее характера. Когда о человеке спрашивают: «Какой он?», то в ответ слышат: «добросердечный», «открытый», «эмоциональный», «злобный», «холодный», «беспечный», «эгоистичный», «вспыльчивый», «общительный», «дружелюбный», «покладистый» и т.д. [1, с. 48]

Опросы очень сильно помогают в анализе психологических методов, ведь психология напрямую связана с социумом.

Одной из ключевых тенденций это интеграция цифровых технологий в психологию. Онлайн-консультирование, мобильные приложения для психического здоровья, искусственный интеллект в психотерапии и т.д. – всё это меняет подходы к психологической практике. Наш опрос показал, что: 33,3 % участников сталкиваются с психологическими терминами в социальных сетях очень часто, ещё 37,5 % – иногда. Это свидетельствует о значительной распространённости психологической тематики в Интернете. Однако влияние соцсетей на отношение к психологам воспринимается неоднозначно: 54,2 % считают, что оно осталось нейтральным, 37,5 % отмечают положительный эффект, а 8,3 % – отрицательный. Таким образом, социальные сети помогают распространять знания о психологии, но не всегда способствуют росту доверия к специалистам данной науки.

Рост интереса к психологии привёл к появлению большого количества блогеров, обсуждающих психологические темы без профильного образования. Согласно результатам нашего опроса: 25 % респондентов считают таких блогеров ненадежными, 29,2% не обращают на них внимания, 45,8% иногда прислушиваются к их советам. Это подтверждает, что большая часть аудитории не всегда критически оценивает подобную информацию, что может приводить к распространению мифов и ложных интерпретаций. Отдельного внимания заслуживает феномен тестов и видео наподобие «10 признаков депрессии»: 45,8 % считают их допустимыми, но предостерегают от чрезмерного доверия, 20,8 % отмечают их опасность из-за риска ложной самодиагностики, 8,3 % не обращают внимания на подобные материалы, 25 % находят их полезными для само понимания. Это подчёркивает необходимость научной обоснованности и осторожности в распространении психологического контента. Дополнительно стоит отметить, что современные психологические исследования уделяют особое внимание влиянию социальных сетей на психическое здоровье подростков. Чрезмерное использование социальных платформ может способствовать развитию тревожных расстройств, снижению самооценки и социальной изоляции. Однако при грамотном использовании цифровых инструментов психология может способствовать личностному росту, саморазвитию и поддержке ментального здоровья. Массированное распространение психологической информации через медиа требует повышения грамотности в области психологии, что, в свою очередь, предполагает более строгую критичность к источникам, из которых черпаются знания.

В последние годы возросло понимание важности психического здоровья, что привело к популяризации психотерапии. Тем не менее, результаты нашего исследования показывают, что: 41,7 % респондентов не задумывались об обращении к психологу, так как не видят в этом необходимости, 37,5 % не видят в этом смысла, 16,7 % рассматривают такую возможность, но пока не решились, остальные уже обращались за помощью. Эти данные свидетельствуют о том, что, несмотря на популяризацию темы психотерапии, в обществе все ещё присутствуют стереотипы, сдерживающие распространение психологической помощи. Кроме того, важной тенденцией является развитие когнитивно-поведенческой терапии (КПТ) и её адаптация к цифровым форматам. Когнитивно-поведенческая терапия - это

широко распространённая комплексная форма психотерапии, сочетающая в себе когнитивную терапию с поведенческой терапией [2]. Онлайн-платформы для психотерапии и мобильные приложения с элементами КПТ становятся всё более востребованными, так как они позволяют пользователям самостоятельно отслеживать своё эмоциональное состояние и работать с мыслями и поведением. Это направление особенно актуально в условиях роста уровня стресса и депрессии среди населения. Дополнительно, современные исследования подчёркивают значимость эмоционального интеллекта (EQ) в различных сферах жизни, включая профессиональную и личную. Компании всё чаще внедряют программы по развитию эмоциональной осознанности среди сотрудников, поскольку высокий уровень EQ способствует улучшению командной работы, снижению конфликтности и повышению продуктивности. Более того, эмоциональный интеллект становится ключевым элементом в образовательных системах, где преподаватели и психологи разрабатывают методики, направленные на развитие навыков само регуляции, эмпатии и стрессоустойчивости у учащихся. Это говорит о том, что психотерапия и эмоциональный интеллект постепенно выходят за рамки традиционной клинической практики, находя применение в широком спектре социальных и профессиональных взаимодействий. Социальные сети так же способствуют распространению психологической информации, однако их влияние на восприятие профессиональных психологов и психотерапевтов остаётся крайне неоднозначным. В то время как эти платформы делают знания более доступными, они также могут приводить к искажению информации, поскольку контент часто упрощается или не всегда основывается на научных данных. Блогеры, не имеющие профильного образования, могут распространять неверные или упрощённые подходы, что способствует созданию ложных представлений о психологии. Поэтому важно подходить к информации из социальных сетей с осторожностью, различая проверенные научные данные и поверхностные советы [3].

Результаты нашего исследования подтверждают, что современные тенденции в психологии активно воспринимаются обществом, но вызывают ряд вопросов: Социальные сети сделали психологические знания более доступными, но это привело к искажению терминов и распространению псевдонауки. Люди часто сталкиваются с психологическим контентом, но далеко не всегда воспринимают его критически. Отношение к психологам

и психотерапии остаётся неоднозначным, хотя общественный запрос на ментальное здоровье растёт. Онлайн-терапия и цифровые технологии воспринимаются с интересом, но с определенной долей скепсиса. Будущее психологии зависит от её способности интегрировать новые подходы, сохраняя научную обоснованность и этичность. Важно повышать уровень критического мышления в отношении психологического контента и обеспечивать его доступность без потери качества [4].

Продолжая обсуждения трендов, выявленных в нашем опросе, нельзя не упомянуть то, что кризисные ситуации, например, COVID-19, усилили потребность в психологической помощи, т.к. именно в подобные моменты нашей жизни появляется потребность в психологической поддержке, что делает онлайн-консультирование актуальным. Наш опрос показал, что среди участников наблюдается растущий интерес к онлайн-терапиям и различным психологическим сервисам, что также имеет связь с мировыми трендами. Это подчеркивает важность цифровых технологий в психологической практике, что особенно проявляется в социальной изоляции и неопределенности, которая появляется из-за кризисов.

Результаты исследования показали, что современные тренды в психологии, включая влияние социальных сетей и рост интереса к онлайн-терапии начинают осознаваться обществом.

Если мы хотим дальше развивать психотерапевтические практики важно активно внедрять цифровые технологии, так же уделяя внимание критическому восприятию психологического контента и укреплению доверия к реальным специалистам. Это поможет обеспечить доступность высококачественной помощи, когда потребность в психологической поддержке увеличивается.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Асмолов, А. Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека. – Москва: Смысл, 2007 – 526 с.
- 2 Когнитивно-поведенческая терапия [Электронный ресурс] – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Когнитивно-поведенческая_терапия
- 3 Канеман, Д. Думай медленно, решай быстро. – Москва: АСТ, 2011. – 542с.
- Экман, П. Психология эмоций. – Санкт-Петербург: Питер-Трейд, 2019 – 336 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ЖАСӨСПІРІМДЕР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІН РЕТТЕУ

ЖҰМАН Д., МАШРАПОВА Д.

11 сынып, ХББ НЗМ, Павлодар қ.

ТУКЕНОВА З. А.

тарих мұғалімі, ХББ НЗМ, Павлодар қ.

Қазіргі қоғамдағы жасөспірімдердің психологиясына зорлық-зомбылықтың әсері мәселесінің өзектілігін асыра бағалау қиын. Қазақстан әлеуметтік және мәдени трансформация процесінде жүрген ел ретінде мұндай құбылыстардың ықпалынан тыс қалмайды. Жасөспірімдік кезең – жеке тұлғаның қалыптасу уақыты, және бұл процесте психологиялық аспектілер шешуші рөл атқарады. Зорлық-зомбылықтың әсері эмоционалды жағдайға, мінез-құлық үлгілеріне, әлеуметтік бейімделуге ықпал етіп, ұзақ мерзімді теріс салдарға әкелуі мүмкін [1].

Соңғы онжылдықтарда жасөспірімдерге қатысты зорлық-зомбылық жағдайларының көбеюі байқалды, бұл олардың физикалық ғана емес, психологиялық әл-ауқатына да күмән тудырады. Әлеуметтік-мәдени факторлар жаһандық медиаталық трендтердің ықпалымен ұштасатын Қазақстан контекстінде зорлық-зомбылық көрсететін жасөспірімдер идеяларын қалыптастырудағы электрондық платформалардың рөлі ерекше назар аударылады.

Қазақстандағы «NE Molchi» бастамасы әлеуметтік желілердің оң әсерінің мысалы бола алады[2]. Бұл әлеуметтік аккаунт пен қозғалыс елдегі зорлық-зомбылық туралы ақпаратты белсенді түрде таратады. Instagram және Twitter сияқты платформалар арқылы «NE Molchi» зорлық - зомбылық мәселесіне назар аудару және құрбандарды қолдау үшін ортақ мақсатпен біріктірілген қауымдастық құрады. Мұндай қолдаудың мысалы ретінде түсініктемелерде мәселені белсенді талқылау, кең репостинг және қозғалыс жасаған хэштегтерді пайдалану болып табылады.

Позитивті аспектілермен бірге әлеуметтік медиа әсерінің жағымсыз жақтары да бар. Қазақстанда, басқа елдердегідей, әртүрлі онлайн-платформалар арқылы зорлық-зомбылықтың стереотиптерін қалыптастыру және идеализациялау үрдісін байқауға болады. Агрессивті мінез-құлықты насихаттайтын бейнелер, фотосуреттер және мәтіндік мазмұн жасөспірімдерге теріс әсер етіп, олардың әлеуметтік нормалар мен құндылықтар туралы бұрмаланған түсініктерін қалыптастыруы мүмкін [1].

Әлеуметтік желілердегі зорлық-зомбылық жағдайлары туралы ақпараттың тұрақты ағыны жасөспірімдердің мазасыздық деңгейін жоғарылатуы мүмкін. Таң қалдыратын оқиғаларға үздіксіз қол жеткізу олардың эмоционалдық күйіне ұзақ мерзімді әсер ету арқылы қорқыныш пен аландаушылық сезімін қалыптастыруы мүмкін [5]. Жәбірленушілердің профильдері және желіде жарияланған зорлық-зомбылық оқиғаларын тергеу проблеманы көрсетеді және жасөспірімдер арасында аландаушылық тудырады.

Отбасы мен білім деңгейі дәстүрлі құндылықтармен тығыз байланысты және маңызды рөл атқарады. Ата-аналардың жоғары білімі жасөспірімдерге зорлық-зомбылыққа қарсы тұру стратегияларын дамытуға көмектеседі [7]. Әлеуметтік-экономикалық жағдай да зорлық-зомбылыққа жауап беру тәсілдеріне ықпал етеді. Ресурстардың қолжетімділігі мен әлеуметтік ұтқырлық деңгейі маңызды рөл атқарады, ал қолайсыз отбасылардан шыққан балалар үшін қосымша қолдау қажет. Мәдени ерекшеліктердің де әсері зор. Үлкендерді құрметтеу дәстүрі бір жағынан жасөспірімдерге қолдау көрсетсе, екінші жағынан зорлық-зомбылық жағдайларын ашық айтуға кедергі келтіруі мүмкін [3]. Сонымен қатар, әртүрлі аймақтардағы мәдени айырмашылықтар зорлық-зомбылықты қабылдауға ықпал етеді [6]. Қорытындылай келе, әлеуметтік-мәдени орта жасөспірімдердің зорлық-зомбылыққа деген көзқарасын айқындайды. Бұл факторларды зерттеу тиімді алдын алу шараларын әзірлеуге көмектеседі.

Қазақстан мектептеріндегі жасөспірімдер арасындағы зорлық-зомбылық мәселесі мұқият зерттеуді және тиімді алдын алу шараларын талап етеді. Мұндай бағдарламалар оқушылардың психологиялық әл-ауқатын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламалары мектептерде қауіпсіз және қолдаушы орта құруға ықпал етеді [1]. Қазақстанда бірқатар алдын алу бағдарламалары енгізілді:

«Бейбітшілік мектебі» – буллингке қарсы шаралар, әлеуметтік дағдылар бойынша тренингтер және психологиялық қолдау сессияларын қамтиды.

«Қазақстан Балалары» – ата-аналарды тәрбиенің оң үлгілеріне тартуға, мұғалімдерге жанжалдардың алдын алу бойынша білім беруге бағытталған.

«Қауіпсіздік мектебі» – қауіпсіз мінез-құлық пен эмоционалды тұрақтылықты дамытуға арналған тренингтер мен психологтармен кеңесуді қамтиды.

Бұл бағдарламалар зорлық-зомбылықтың алдын алудың түрлі аспектілерін қамтып, жасөспірімдерге әлеуметтік дағдыларды дамыту мен қиын жағдайларда қолдау алу мүмкіндігін ұсынады [5]. Алайда, олардың тиімділігі әр мектеп пен аймақта әртүрлі болуы мүмкін. Қорытындылай келе, әлеуметтік қолдау, ата-аналардың қатысуы және әлеуметтік дағдыларды дамыту Қазақстан мектептеріндегі жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқатын жақсартудың негізгі факторлары болып табылады.

Адамдардың зорлық-зомбылық мәселесіне қатысты ойларын жинау мақсатында сауалнама өткізілді. Бұл сауалнамаға 101 адам қатысты, және олардың негізгі қатысушыларды Назарбаев Зияткерлік мектебінің оқушылары болып табылады. Біз 15-20 жас аралығындағы адамдарға сауалнама жүргізу арқылы келесі сұрақтардың жауабын анықтадық.

Сіз қоршаған ортаңызда зорлық-зомбылық оқиғаларын байқадыңыз ба?

101 ответ

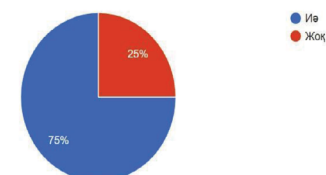

Диаграмма 1 – Оқиғалардың жиілігін бағалау

Диаграмма 1 арқылы қатысушылардың ортадағы зорлық-зомбылық оқиғаларын байқауын анықтайды. Олардың 75 % «Иә» және 25% «Жоқ» жауаптарын таңдады. Яғни, біздің елімізде, осындай оқиғалардың жиі болатынын туралы қорытынды жасауға болады.

Қоғамда зорлық-зомбылық сіздің психологиялық тұрақтылығыңызға әсер етеді деп ойлайсыз ба?

101 ответ

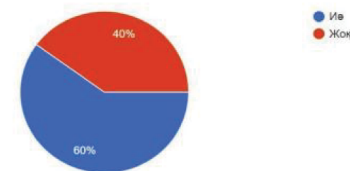

Диаграмма 2 – Зорлық-зомбылық оқиғаларының қатысушылардың психологиялық тұрақтылығына әсерін бағалау

Бұл диаграммада көрсетілгендей, қатысушылардың 60%-ы үшін зорлық-зомбылық оқиғалары олардың психологиялық жағдайына әсер етеді. Сонымен қатар, қалған бөлігі, немесе 40%-ы «Жоқ» деп жауап берді.

Сіз зорлық-зомбылық жасөспірімдердің өзін-өзі бағалау деңгейіне әсер етуі мүмкін деп ойлайсыз ба?

101 ответ

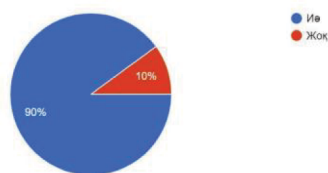

Диаграмма 3 – Зорлық-зомбылықтың жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауға әсерін болжау

Көпшілік (90 %) «Иә», және адамдардың 10% «Жоқ» жауаптарын таңдады. Ол дегеніміз, зорлық-зомбылық пен жас адамдардың өзін-өзі бағалау арасында тура байланыс бар

Жасөспірімдер арасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу мен әрекет етудегі білім беру мекемелерінің рөлін қалай бағалайсыз?

101 ответ

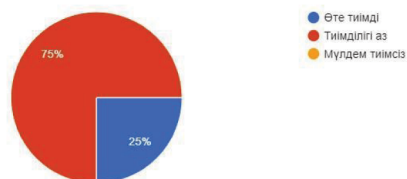

Диаграмма 4 – Елдегі осы мәселеге қарсы жұмыс атқаратын мекемелердің рөліне баға беру

Қатысушылардың $\frac{3}{4}$ бөлігі, немесе 75% «Тіімділігі аз» деген нұсқаны таңдады. Сонымен қатар, адамдардың 25%-ы керісінше ойды қабылдайды, себебі олар «Өте тиімді» деген оймен келісе

Қазақстандағы зорлық-зомбылықтың жасөспірімдердің психологиялық жағдайына әсерін болжай отырып, сапалы талдау жүргізілуі жөн. Әдебиет көздерін және сауалнама қатысушылардың

пікірлерін жинай мен талдап отырып, бұл тақырыпқа қатысты SWOT- талдауы жүргізілді.

Кесте 1 – зорлық зомбылық тың жасөспірімдерге әсеріне талдау

S – күшті жақтары	Мәдени мұра: үлкендерді құрметтеу сияқты күшті отбасылық және мәдени құндылықтар жасөспірімдердің позитивті психологиясын қалыптастыруға ықпал ететін дәстүрлі құндылықтарға негізделген бағдарламаларды әзірлеуге негіз бола алады. Мемлекеттік қолдау: мемлекет пен білім беру институттарының қолдауы көптеген мектептерді қамтитын кең ауқымды бағдарламаларды енгізу үшін ресурстар мен тетіктерді қамтамасыз етеді. Халықаралық тәжірибе: жергілікті шындыққа бейімделген табысты шетелдік бағдарламалар мен әдіснамаларды пайдалану мүмкіндігі Қазақстандағы іс-шаралардың тиімділігін күшейте алады. Белсенді азаматтық қоғам: қоғамдық ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдарды бағдарламаларды әзірлеуге және қолдауға тарту олардың кең таралуына және нәтижелерін жақсартуға ықпал етуі мүмкін.
W – кемшіліктері	Қаржылық қолдаудың жеткіліксіздігі: шектеулі бюджет қаражаты зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламаларын толыққанды іске асыруға және қолдауға кедергі болуы мүмкін. Мәдени кедергілер: дәстүрлі мәдениеттің кейбір аспектілері, мысалы, ерлер мен әйелдердің рөлдеріне қатысты стереотиптер, зорлық-зомбылықпен тиімді күресуге кедергі келтіруі мүмкін және сезімтал тәсілді қажет етеді. Ата-аналардың жеткіліксіз қатысуы: бағдарламаларды іске асыру процесінде ата-аналардың белсенді рөлінің болмауы олардың тиімділігін төмендетуі мүмкін.
O – мүмкіндіктері	Білім беру бағдарламаларын дамыту: жасөспірімдердің әлеуметтік дағдылары мен психологиялық тұрақтылығын дамытуға бағытталған оқу процесіне білім беру бағдарламаларын енгізу мүмкіндігі. Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық: тәжірибе алмасу және тиімдірек тәсілдерді әзірлеу үшін халықаралық сарапшылар мен ресурстарды тарту мүмкіндігі. Заманауи технологияларды пайдалану: жасөспірімдерге ақпарат пен қолдауға қол жеткізу үшін заманауи технологиялар мен онлайн ресурстарды пайдалану мүмкіндігі. Қоғамдық пікірді қолдау: қоғамдық пікірді жұмылдыру және зорлық-зомбылыққа қарсы белсенді қоғамдық ұстаным құру мүмкіндігі, бұл мемлекеттік қолдауды ынталандыруы мүмкін.

Т – қауіп қатер	Мәдени және діни қайшылықтар: консервативті қоғамдық топтар мен діни ұйымдардың зорлық-зомбылықтың алдын алу бағдарламаларына қарсы тұру қаупі. Экономикалық қиындықтар: экономикалық дағдарыстар бағдарламаларды қаржыландырудың қысқаруына әкелуі мүмкін, бұл олардың жұмыс істеуі мен дамуын қиындатады. Мониторингтің пен бағалаудың болмауы: бағдарламалардың тиімділігін бақылау мен бағалаудың жеткіліксіздігі анықтауды қиындатуы мүмкін
-----------------	--

Қазақстандағы жасөспірімдер психологиясына зорлық-зомбылықтың әсері – кешенді және жүйелі тәсілді талап ететін маңызды мәселе. Бұл зерттеу әлеуметтік-мәдени факторларды, алдын алу бағдарламаларын және олардың тиімділігін бағалауды қамтыды. Жасөспірімдерге қолдау көрсету үшін білім беру бағдарламаларын күшейтіп, эмпатия мен әлеуметтік дағдыларды дамыту қажет. Сонымен қатар, мектептер, мемлекеттік құрылымдар және үкіметтік емес ұйымдар арасында ынтымақтастықты арттыру зорлық-зомбылықтың алдын алуға көмектеседі. Зерттеу барысында Павлодар қаласындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінде сауалнама жүргізіліп, SWOT-талдау жасалды. Бұл Қазақстандағы зорлық-зомбылықтың жасөспірімдер психологиясына әсерін нақты анықтауға мүмкіндік берді.

Алдын алу шараларының тиімділігін арттыру үшін олардың нәтижелерін үнемі бағалап, кері байланыс жүйесін жетілдіру қажет. Қауіпсіз орта қалыптастыруға бағытталған қоғамның үйлесімді әрекеттері ғана жас ұрпақтың психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз ете алады

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан ғаламторы: «Тұрмыстық зорлық-зомбылық балаға қалай әсер етеді?» [Электрондық ресурс]. – URL: <https://rgmedia.kz/e/action/ShowInfo.php?classid=32&id=12742> [Дата обращения 01.10.2024.]

2 Қазақстан ғаламторы: «Подростки и молодёжь» [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B8-%D0%B8-%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%91%D0%B6%D1%8C> [дата обращения 12.11.2024.]

3 Қазақстан ғаламторы: «Балаларға қатыгездік» – [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> [дата обращения 09.10.2024.]

4 Қазақстан ғаламторы: «Насилие передается между поколениями». Представитель ЮНИСЕФ о том, как защитить детей Казахстана» – [Электрондық ресурс]. – URL: <https://tengrinews.kz/article/nasilie-peredaetsya-pokoleniyami-predstavitel-yunisef-tom-2019/> [дата обращения 12.12.2024.]

5 Қазақстан ғаламторы: «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214> [дата обращения 05.01.2025.]

Қазақстан ғаламторы: «Зорлық-зомбылықтың түрлері және оның бала психологиясына әсері» – [Электрондық ресурс]. – URL: https://ust.kz/powerpoint/zorlyq_zombylyqtyng_turleri_jane_onyng_bala_psihologiyasy_a_seri-235078.html [Дата обращения 10.02.2025.]

Қазақстан ғаламторы: «Жаман балалар жоқ, жаман ересектер де бар». Қор басшысымен үлкен сұхбат «НеМолчи.kz» - [Электрондық ресурс]. – URL: <https://esquire.kz/ne-byvaet-plohih-detej-byvajut-plohie-vzroslye-bolshoe-intervju-s-rukovoditelnicej-fonda-ne-molchi/> [Дата обращения 01.03.2025.]

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ШКОЛЬНИКОВ

ЗАБЛОЦКАЯ Э. С.

ученица 10 «А» класса, Специализированная школа-лицей

№ 1 для одаренных детей, г. Экибастуз

МАРЧЕНКО Е.В.

педагог-психолог, Специализированная школа-лицей № 1

для одаренных детей, г. Экибастуз

Успех любого школьника в значительной степени определяется тем, на сколько эффективно он взаимодействует с окружающей его средой, использует потенциал социума, в котором он находится. Жизнь современного подростка, выполняющего множество социальных ролей, характеризуется постоянным взаимодействием с большим количеством окружающих людей, с которыми нужно находить общий язык, разрешать конфликтные

ситуации, взаимодействовать, понимать эмоциональное состояние собеседника, друга, близкого человека.

Социальный интеллект является относительно новым понятием в психологии. В его развитие внесли свой вклад такие психологи, как Г. Айзенк, Дж. Гилфорд, Г. Олпорт, Ю.Н. Емельянова, Н.А. Лужбина, Е.С. Михайлова, М.И. Бобнева, О.В. Лунева, А.Л. Южанинова, Д. В. Ушаков. Социальный интеллект определяется как адекватность понимания процесса общения и поведения людей, адаптацию к различным системам взаимоотношений.

Актуальность данной темы состоит в том, что на данный момент проблеме развития социального интеллекта уделено достаточно много внимания. И в то же время развитие социального интеллекта, конкретно, у подростков недостаточно изучено, прослеживается снижение уровня психологического благополучия, комфортности школьников.

Цель данной работы: изучение возможности повышения психологического благополучия школьников через развитие навыков социального интеллекта.

Проведённый анализ исследовательских материалов разных авторов позволил сопоставить наиболее часто используемые понятия: «интеллект», «социальный интеллект», «психологическое благополучие школьников».

Интеллект – качество психики, состоящее из способности осознавать новые ситуации, способности к обучению и запоминанию на основе опыта, пониманию и применению абстрактных концепций, и использованию своих.

Социальный интеллект – это совокупность способностей, определяющая успешность социального взаимодействия. Включает в себя способность понимать поведение другого человека, своё собственное поведение, а также способность действовать сообразно в ситуации. Понятие социального интеллекта часто связывают с понятием эмоционального интеллекта, говоря о том, что идея эмоционального интеллекта выросла из социального. Однако большинство авторов считают, что эти понятия являются просто пересекающимися.

Термин социальный интеллект был введен Э. Торндайком в 1920 году для обозначения «Дальновидности межличностных отношений». Социальный интеллект понимался Э. Торндайком как способность управлять человеческими взаимоотношениями, оказывать влияние на окружающих людей. Структура модели

социального интеллекта (Р.Л. Торндайк, М. Салливан) представлена 15 способностями: самоуважения, эмоциональной осознанности, асертивности или самовыражения, к независимости, к эмпатии, к принятию социальной ответственности, к межличностным взаимоотношениям, к стрессоустойчивости, к контролю импульсов, к оценке окружающей действительности, к гибкости, к решению проблем, к самоактуализации, к оптимистическому восприятию, к счастью, благополучию [1, с.54].

Модели интеллекта, представленные Д. Гилфордом и Г. Айзенком рассматривают социальный интеллект в структурах общего интеллекта [2, с.67].

Ганс Юргенс Айзенк указывает, что понятие интеллекта вытекает из трех относительно различающихся и относительно самостоятельных концепций интеллекта.

Рисунок 1 – Взаимовключенность различных видов интеллекта по Г. Айзенку

Джой Пол Гилфорд создатель первого надежного теста для измерения социального интеллекта, рассматривал его как систему интеллектуальных способностей, связанных с познанием поведенческой информации, которая включает шесть факторов:

- Познание элементов поведения;
- Познание классов поведения;
- Познание отношений поведения;
- Познание систем поведения;
- Познание преобразования поведения;
- Познание результатов поведения.

Возможность измерения социального интеллекта вытекала из общей структуры интеллекта Гилфорда [3, с.259].

Принципиальное различие моделей интеллекта Дж. Гилфорда и Г. Айзенка это ее неоднородность. Классификационная схема Гилфорда описывает 120 интеллектуальных факторов $5 \times 4 \times 6 = 120$. Каждой интеллектуальной способности соответствует маленький кубик, образованный тремя осями координат: содержание, операции, результаты (рис. 2).

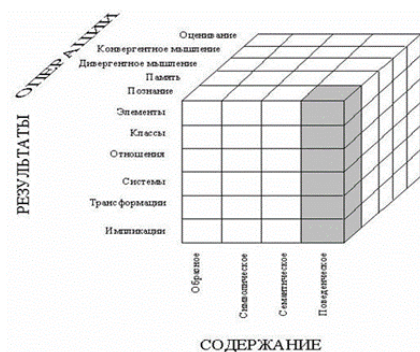

Рисунок 2 – Классификационная схема Гилфорда (Серым цветом выделен блок социального интеллекта)

Г. Гарднер определил социальный интеллект как способность личности получать доступ к своей внутренней жизни, понимать себя, свои возможности и желания, реакцию на различные стимулы, а также стремления и мотивы, а также способность человека видеть различия между другими людьми.

М. Салливан отмечает, что главным аспектом социального интеллекта признается способность человека оценивать состояние других людей, понимать его, иметь суждения о чувствах, мыслях, намерениях, мотивах, и установках других.

М.И. Бобнева описала термин социальный интеллект как особую способность человека, формирующуюся в процессе его деятельности в социальной сфере, в сфере общения и социальных взаимодействий [4].

Таким образом, можно сделать вывод, что социальный интеллект – это способность строить конструктивные отношения, преодолевать возникающие препятствия, управлять своим эмоциональным состоянием, что предопределяет будущий успех.

Подростковый период наиболее сензитивен для выработки новых стилей взаимодействия с самим собой и социумом. В

подростковом возрасте происходит переход от характерного для детства типа отношений взрослого и ребенка к качественно новому, специфическому для общения взрослых людей.

Главной особенностью этого возраста является вхождение подростка в активную социальную жизнь. Подростковый возраст не только биологическая, но и социальная категория. Именно в этот период происходит усиленное усвоение социальных ценностей, формирование жизненной позиции.

Подросток – это уже не ребенок, но еще и не взрослый. Возникшее у подростка «чувство взрослости» выражается в стремлении к самостоятельности, желании, чтобы старшие уважали достоинство его личности, считались с его мнением [5, с.154]. У школьников отмечается неумение регулировать поведение во взаимодействии с окружающими, а это говорит о несформированности эмоционального компонента, который является одним из трех компонентов в структуре социального интеллекта.

Следующим компонентом социального интеллекта является когнитивный, который представляет собой совокупность социального знания (основывается на понимании специальных правил и норм поведения), социальной памяти (выражается в запоминании имен и лиц), социального мышления (умение определять чувства и настроение других людей, умение анализировать поступки других людей).

Заключительным компонентом в социальном интеллекте является коммуникативно-организационный, в который входит способность к социальной адаптивности и социальному взаимодействию. Результатом развитого коммуникативно-организационного компонента выступает понимание вербальных и невербальных реакций человека в зависимости от контекста ситуации, умение взаимодействовать с ним и воздействовать на него через убеждение для налаживания контакта [6, с.162].

Психологическое благополучие школьника – это состояние, при котором ребенок чувствует себя комфортно и уверенно в образовательной среде и в жизни в целом. Оно включает в себя несколько ключевых аспектов:

Эмоциональное благополучие: Способность справляться с эмоциями, переживать радость и удовлетворение от учебы и общения.

Социальное благополучие: Комфортные отношения с окружающими, такие как сверстники, учителя и родители.

Когнитивное благополучие: Уверенность в своих учебных способностях, ощущение достижения целей и удовлетворение от процесса обучения.

Физическое благополучие: Забота о здоровье, достаточный отдых и активное времяпрепровождение.

Личностное развитие: Возможность развивать свои интересы и увлечения, ставить и достигать личные цели, иметь уверенность в своем будущем.

Рисунок – 3 – Роль социального интеллекта

Социальный интеллект играет особую роль в построении конструктивных социальных отношений. Социальный статус каждого школьника в классе является важным аспектом, который оказывает влияние на его психологическое благополучие. Ученики с более высоким уровнем социального интеллекта часто проявляют лучшую способность к установлению позитивных отношений с одноклассниками. Так же достаточно высокий уровень социального интеллекта проявляется в способности правильно и адекватно воспринимать социальные ситуации, предвидеть их возможные последствия.

Развитый социальный интеллект проявляется и в адаптивности, что актуально при переходе из основной школы в старшую. Все это может отразиться на психологическом благополучии учащихся.

Школьник с низким уровнем социального интеллекта не способен к эмпатии, рефлексии, не умеет выстраивать общение с окружающими, правильно распознавать невербальную речь, что

приводит к самообвинению и видению в себе преимущественно недостатков. Для них характерно неумение общаться, отчужденность и недоверие к сверстникам и взрослым, отстраненность от них, неприятия себя и других.

Таким образом, социальный интеллект школьников имеет существенное влияние на их психологическое благополучие, и развитие этого аспекта может способствовать лучшей адаптации учащихся в социуме и формированию устойчивых положительных взаимоотношений.

Развивать социальный интеллект у подростков необходимо, так как с ним связана социальная адаптация и предотвращение отклоняющегося поведения. В настоящее время подростки все чаще проводят свободное время, используя информационно-коммуникационные, цифровые и компьютерные технологии в общении, что приводит к недоразвитию сферы межличностного взаимодействия. Начинаются проблемы в общении, а кроме того, проявляется агрессия, недоверие, зависимость.

Социальный интеллект членов группы оказывает влияние на качество отношений в этой группе. Его высокий уровень связан с конструктивным поведением личности в группе. Однако правомерно и обратное: недостаток социального интеллекта связан с деструктивными формами поведения.

После анализа теоретических источников было проведено исследование зависимости психологического благополучия школьников от уровня развития социального интеллекта. Исследование проводилось на базе школы-лицея №1 города Экибастуза. К основным параметрам исследования были выбраны следующие показатели: уровень развития социального интеллекта, выявление уровня психологического благополучия школьника через определение популярности школьника в среде сверстников. Использованы методики: тест «Социальный интеллект» Дж. Гилфорда, социометрический метод (Дж. Морено). По результатам диагностик были выявлены актуальные направления для развития социальных навыков школьников и создан сборник упражнений и игр «Я-ТЫ-МЫ».

Формы развития социального интеллекта школьников: лекции, клубы, кружки, лектории, тренинговые группы и т. д.

Эффективными формами развития социального интеллекта подростков является участие в волонтерском движении, где учащийся стремится получить жизненный опыт, что свидетельствует

о развитии социального интеллекта. Участие в дебатах также способствует развитию навыков социального интеллекта: дебаты учат работать в команде и добиваться поставленной задачи, развивают навык интерпретации, способность делать выводы.

Активные методы развития социального интеллекта школьников предполагают моделирование жизненных ситуаций, общее решение вопросов на основании анализа обстоятельств и ситуаций, обучение технике эмпатийного слушания, развитие невербальных средств общения.

Обобщая вышесказанное, можно выделить наиболее продуктивные активные методы – тренинг, тимбилдинг, а также участие школьников в волонтерском движении и дебатах.

Таким образом, проделанный анализ теоретических источников и собственного опыта работы показали, что для развития социального интеллекта подростков необходимо формирование всех компонентов социального интеллекта с помощью комплексного применения активных методов развития. С повышением уровня социального интеллекта, повышается уровень психологического благополучия.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Лунёва О.В., Основные модели социального интеллекта. Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова 2012, Том 18. – 54 с.
- 2 Айзенк, Г.Ю. Интеллект: новый взгляд/ Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. №1. 1995. – 67 с.
- 3 Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. Психология мышления /Дж.Гилфорд // Под ред. А.М. Матюшкина. –М.; 1965 г. – 259 с.
- 4 Бобнева М.И. Шорохова Е.В. Психологические механизмы регуляции социального поведения <https://nashol.com/20190627110726/1>
- 5 Олпорт Г. Становление личности: избранные труды/ под ред. Д.А. Леонтьева; пер. с англ.Л.В. Трубицкой, Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. – 154 с.
- 6 Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 162 с.
- 7 Ельшибаева К., Вероцкая Г., Мирзаканова Ж. – «Профилактика аутодеструктивного поведения среди обучающихся в организациях

среднего образования» Министерство образования и науки РК НАО им. И.Алтынсарина Нур-Султан, 2021

8 Назмутдинов Р.Г., Агрессия как стратегия адаптации девиантных подростков. Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Инновации и качество образования». – Новосибирск: НИПК и ПРО, 2008г.

9 Жантеев С.К. Психология развития. Учеб. пособие. / – Нур-Султан: Университет «Туран-Астана», 2019 г. – С. 85-86

10 Маджуга А.Г., Здоровьесберегающие образовательные технологии и формирование валеологической культуры личности// Вестник высшей школы (Almamater). -2005. – № 2. – Москва: РУДН им. П.Лумумбы. - С. 59-60

Секция 36

Әлеуметтік жұмысты ұйымдастырудағы өзекті мәселелері
Актуальные проблемы в организации социальной работы

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ
ЛУДОМАНИИ И СОЗДАНИЕ САЙТА ДЛЯ ПОМОЩИ В
БОРЬБЕ С ЛУДОМАНИЕЙ В ПАВЛОДАРСКОМ РЕГИОНЕ**

АМИРОВА А. А.

ученица 11 класса, НИШ ХБН, г. Павлодар

ТУРГАНБЕКОВА Р. К.

ученица 11 класса, НИШ ХБН, г. Павлодар

АХМЕДЬЯНОВ А. Е.

преподаватель-организатор, НВнТП, НИШ ХБН, г. Павлодар

В условиях развития компьютерных технологий и появления сети Интернет проблема игровой зависимости становится все более глобальной [1]. Нелегальные интернет-казино получают широкое распространение за счет гибких обходов блокировок, быстрой и легкой регистрации пользователей и яркой рекламы, что является факторами в увеличении количества игроков. Всемирная Организация Здравоохранения в МКБ-11 определяет лудоманию, также известную как игромания, проблемный гемблинг как модель поведения, характеризующуюся нарушением контроля, уделение повышенного внимания азартным играм по сравнению с другими видами деятельности, а также продолжение игр, несмотря на возникновение негативных последствий. Игромания не только отбирает у людей огромное количество времени, но и влияет на образ жизни и духовное развитие личности. Серьезные последствия игровой зависимости требуют создания и развития механизмов ее профилактики [2].

Впервые болезнь игромании была названа патологической в 1980 году. Она была отнесена в категорию “Расстройств контроля импульса”. После болезнь отнесли в новую категорию “Зависимости и связанные с ними расстройства”. Решение было основано на обширном исследовании, демонстрирующем сходство между серьезными проблемами влечения к азартным играм и расстройствами, связанными с употреблением психоактивных веществ.

Так, расстройство игромании считается болезнью-зависимостью наравне с алкоголизмом и наркоманией. В некоторых случаях эти

зависимости перекликаются между собой. Результаты исследований показали, что мужчины, страдающие наркотической зависимостью, депрессивными расстройствами, а также проблемами с алкоголем и табаком чаще сообщают о проблемах с патологической игроманией [3].

Социологами было установлено, что люди в возрасте 18–25 лет и 26–35 лет наиболее подвержены игровой зависимости и составляют соответственно 31,2 % и 29,7 % от всех исследуемых респондентов, при этом несовершеннолетние – 3,9 %. Подавляющее большинство игроков – мужчины (92,7% опрошенных). По семейному положению только 35,7 % имеют официально зарегистрированный брак, и каждый пятый опрошенный игроман не имеет работы, лишь 15,7 % респондентов имеют высшее образование [1]. Такие статистические данные доказывают непосредственную связь между социальным статусом и игроманией.

Как и в случаях с другими зависимостями, игромания может быть связана с наследственностью. Лудомания также берет начало от психологических проблем человека, чувства неполноценности и неудовлетворенности собой, желания быстрого заработка и поиска новых эмоций. Агрессивная реклама легкого выигрыша и вывода денег в свою очередь способствуют быстрому погружению в игры.

По словам бывших лудоманов, зависимость проявляется в попытках убежать от «серой» реальности. Игры создают иллюзию изменений и достижения «высших целей». Чем глубже игрок погружается в процесс, тем сложнее ему возвращаться в реальность и выполнять свои прямые жизненные обязанности. Впоследствии могут появиться такие отличительные черты как постоянная усталость, изменения в поведении с окружающими людьми, постоянная ложь и другие. Игромания в дальнейшем приводит к смене жизненных ценностей. Лудоману становится неважно, насколько его действия подходят под этику поведения в обществе. Ставки становятся главной ценностью человека [4]. При этом нужно учитывать, что развитое со временем умение лгать помогает лудоманам не проявлять изменения в характере и поведении. Существует огромное количество случаев, в которых лудоманы проигрывают имущество, решаются на многомиллионные кредиты и долги.

Большинство игроманов начинают играть в раннем возрасте, постепенно увеличивая суммы ставок из-за повышения толерантности. Игроманы, рассчитывая на быстрые, крупные выигрыши и теряя смысл жизни помимо казино и букмекеров,

уходят с работы, разводятся и обрывают все социальные связи. Игроки всецело верят в вероятность выигрыша, из-за чего систематический поиск денег доводит до воровства, будь это близкие или незнакомцы.

Последней стадией гемблинга считаются суицидальные наклонности лудоманов. От 5 % до 10 % игроманов заканчивают жизнь самоубийством.

Согласно статистике зависимости от азартных игр во всем мире, около 26 % населения играют в азартные игры, а глобальная проблема азартных игр составляет от 0,12 до 5,8% [5].

Впоследствии пандемии и карантина с недавнего времени широкое распространение по всему миру получили именно онлайн-казино.

В 2021 году размер рынка casinos и онлайн-гемблинга по всему миру достиг в общей сложности 231 млрд. долларов США.

Казино и рынок азартных игр, по оценкам, вырастет на 8,13% в период между 2022 и 2027 годами с прогнозируемым ростом в 90,22 млрд долларов США.

По оценке ВОЗ, от проблемного гемблинга в год по всему миру страдают 350 млн человек. Статистика игровой зависимости по всему миру варьируется от 1.2 % до 6 % населения. Китай занимает лидирующую позицию в рейтинге количества игроманов всего мира. В мировой столице азартных игр, денежный оборот 42-х casinos Макао составил 10,3 млрд. долларов от азартных игр в 2021 году. 4 % населения Китая страдают от лудомании. Далее по списку идут США, Австралия, Канада и страны Европы и Азии.

На сегодняшний день лудомания носит массовый характер среди казахстанского общества. По официальным данным в Казахстане насчитывается 350 тысяч, а не по официальным около 1-го миллиона игроманов. Каждый 19-й житель страны является лудоманом, средний долг которого доходит до 10-ти миллионов тенге.

Объем услуг в игорном бизнесе Казахстана за год вырос почти вдвое и превысил сумму 500 миллиардов тенге, что также привело к росту налоговых отчислений основных участников рынка почти в три раза. По данным Бюро национальной статистики, сфера игорного бизнеса в Казахстане в течение 10 лет прибавляла в среднем 25 % в год. С началом пандемии отрасль показала огромный рост - в 2020 году объемы у букмекеров и владельцев casinos выросли в 18 раз, с 15 до 278 млрд тенге [6].

Такая подавляющая статистика влияет на многие сферы общества. 40 % разводов в стране происходят именно из-за лудомании, которая сейчас занимает второе место после алкоголизма в Казахстане [7].

Участились уголовные преступления и суицид. В 2022 году 3676 человек покончили жизнь самоубийством, причиной каждого пятого стала лудомания. С начала 2024-го года зависимыми игроками были совершены 16 преступлений, из них 1 убийство, 3 грабежа, 3 разбойных нападения, 3 мошенничества и одна кража [8].

Стоит отметить, что с 9-го сентября 2024-го года в Казахстане вступили правки в законе касательно игорного бизнеса. Закон гласит о запрете наружной (визуальной) рекламы букмекерских контор и тотализаторов, их реклама на транспортных средствах, в масс-медиа, кино-, видео- и справочном обслуживании. Исключением являются наружная реклама в месте расположения букмекерской конторы или тотализатора; внутри спортивных сооружений и на экипировке спортсменов; реклама в зарегистрированных СМИ, со спортивной тематической направленностью, а также при прямой трансляции отечественными телеканалами международных спортивных соревнований.

Правительство Казахстана принимает и другие меры для борьбы с лудоманией. Расширен список лиц, которым запрещается участие в азартных играх и пари. В их число входят лица, состоящие в Едином реестре должников (электронный банк данных, содержащий сведения о должниках по исполнительным производствам). Также, ограничено участие лиц, занимающих ответственную государственную должность, уполномоченных на выполнение государственных функций, лиц, приравненных к ним, в азартных играх/пари посредством введения антикоррупционного ограничения по участию в них. Для тех, кто уже осознал свою зависимость существует закон об игорном бизнесе, который представляет собой возможность лудомана написать заявление одной из букмекерских контор для того, чтобы его внесли в черный список. То есть, при написании такого заявления зависимый не сможет ставить ставки целый год. Существует и решение для лудоманов, которые не осознают своей проблемы, а точнее для близких и друзей, страдающих от их болезни. В соответствии с пунктом 1, статьи 27 гражданского кодекса Республики Казахстан [9], гражданин, злоупотребляющий азартными играми, пари, спиртными напитками или наркотическими веществами, который

начал проигрывать не только свои денежные средства, но и семьи может быть ограничен судом дееспособностью.

Государство установило возрастное ограничение лицам не достигшим 21-го года в доступе к азартным играм. Однако, несмотря на это, по официальным данным около 700 тысяч школьников делают ставки в онлайн букмекерских конторах и игровых автоматах. На республиканском форуме «Ұрпақтар сабақтастығы» заместитель главы Администрации Президента Аида Балаева сообщила, что наблюдается тенденция роста увлечений молодежи азартными играми, особенно в возрасте от 15 до 18 лет [10].

В Казахстане отсутствуют государственные учреждения, помогающие лудоманам, за исключением частных клиник или сообщества анонимных игроков, то есть граждан с лудоманией не ставят на учет в больницах и не оказывают помощи за счет государства. Хотя и ВОЗ официально признала лудоманию как психическое расстройство наравне с алкоголизмом и наркотической зависимостью, в Казахстане все еще не оказывают лечения лудоманам на принудительном уровне. К примеру, если казахстанец, имеющий наркотическую зависимость или алкоголизм отказывается от лечения, то ему, в отличие от граждан страдающих от игорных зависимостей, оказывают помощь в государственных учреждениях, и даже принуждают проходить лечение, чтобы больше не представлять угрозу себе и обществу.

Для более глубокого исследования проблемы нами было принято решение изучить природу игромании от первых лиц с помощью общедоступных интервью [10].

В ходе изучения было выявлено, что увлечение азартными играми в раннем возрасте (старшей школы) – общая тенденция большинства игроманов. Многие рассказывали, что как только появлялись карманные деньги, они сразу же искали способы их потратить. Выбор падал на игровые автоматы с онлайн-казино, которые находились в легком доступе для школьников. Кроме этого, несовершеннолетние подростки часто имели возможность зайти в букмекерские конторы, где существуют возрастные ограничения, показывая чужие личные документы. Там они проигрывали незначительные суммы, которые вскоре перерастали в миллионы. Таким образом, можно понять, что зависимые лудоманы начали увлекаться азартными играми еще задолго до наступления самостоятельной жизни.

Чтобы осознать всю серьезность своей зависимости игроман проходит через 3 стадии. Первая-выигрыш, вторая-проигрыш, в которой он еще верит в то, что сможет отыграть, хаотично занимая деньги у своего окружения, а третьей стадией является отчаяние, в ходе которой у него возникают мысли о суициде. Именно в моменте нахождения в так называемой «точке невозврата» зависимый осознает весь масштаб проблемы. Некоторые сдаются, заканчивая жизнь суицидом, однако есть и те, которые находят в себе силы признать свою болезнь и обратиться за помощью близким людям. По словам уже вылечившихся лудоманов, самым важным фактором на пути к выздоровлению является поддержка семьи, друзей и самостоятельное признание и принятие своей зависимости. Бывшие азартные игроки утверждают, что с помощью ближнего окружения и совместных усилий действительно возможно победить эту пагубную психическую болезнь.

Создание сайта предполагало предоставление помощи для страдающих от лудомании и их родных в Павлодарской области. Сайт должен быть удобным в использовании, доступным на различных устройствах, иметь понятный и информативный дизайн, а также предоставлять возможность связи с профессионалами для получения консультаций и помощи в реабилитации. Для оказания поддержки игроманам сайт будет предоставлять пользователям следующий ряд услуг, специально отобранных при изучении тематических сайтов и статей:

Онлайн тест для самодиагностики: Специальный тест, основанный на признаках и симптомах лудомании предоставит возможность пользователю оценить степень зависимости, получить рекомендации.

Контакты, адреса и ссылки на клиники, центры помощи и врачей города Павлодар: Удобная база данных поможет пользователям быстро и легко найти подходящего врача.

Конфиденциальность и безопасность: Пользователи могут оставаться анонимными при регистрации, не оглашать своих имен и быть уверенными в безопасности хранения данных сайта.

ЛИТЕРАТУРА

1 Чагина М. А. Игровая зависимость как социальная проблема: механизмы социально-психологической профилактики и юридического регулирования //Новизна. Эксперимент. Традиции. – 2021. – Т. 7. – №. 3. – С. 93-102.

2 Всемирная организация здравоохранения. Эпидемиология и влияние расстройства, связанного с азартными играми, и других связанных с азартными играми вредных последствий [Электронный ресурс]. WHO/MSD/2022.3.

3 Устинов А. Лудомания. Путь к свободе от игровой зависимости.

4 Abdollahnejad R., Delfabbro P., Denson L. Understanding the relationship between pathological gambling and gambling-related cognition scores: The role of alcohol use disorder and delusion proneness //International Gambling Studies. – 2014. – Т. 14. – №. 2. – С. 183–195.

5 Gitnux. Глобальная статистика индустрии казино: Рост, доходы и рыночные инсайты [Электронный ресурс].

6 Осипова И. Сколько зарабатывают букмекеры и владельцы казино в Казахстане [Электронный ресурс] // Kursiv.media. 2022. 3 ноября.

7 KazTAG. 40 % разводов в Казахстане происходит по причине лудомании – Смаилов [Электронный ресурс]. 1 ноября 2023 года.

8 Tengrinews.kz. «Убил жену и ее тетю». На какие преступления идут игроманы, рассказали в МВД [Электронный ресурс]. 29 марта 2024 года.

9 Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ. Статья 27, пункт 1. Доступ из справ.-правовой системы «Әділет»

10 Ринат Балгабаев. <https://www.youtube.com/watch?v=dewD9ciLTDI&t=2366s>

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ И ИХ РЕШЕНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЕ

ЛЕВКОВИЧ А. Г.

учащаяся 8 класса, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар

КУЛЬДУРОВА А. О.

учащаяся 8 класса, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г.Павлодар

МЕДВЕДЕВА Т. Ф.

магистр педагогических наук, учитель информатики, Школа-лицей №8 для одарённых детей, г. Павлодар

Социальная работа – это отрасль, которая имеет важное значение для функционирования современного общества. Она охватывает широкий спектр задач, направленных на помощь

социально уязвимым группам населения, таких как пожилые люди, люди с инвалидностью, семьи, находящиеся в трудной жизненной ситуации, безработные и другие категории. В условиях глобальных экономических и социальных изменений социальная работа становится особенно актуальной, так как она направлена на поддержание социальной стабильности, улучшение качества жизни людей и уменьшение социального неравенства.

Одним из главных аспектов социальной работы является поддержка уязвимых слоёв населения. В условиях современных вызовов, таких как кризисы, изменение демографической ситуации, миграционные потоки и изменения в социальной структуре общества, роль социальной работы возрастает. Эффективная система социальной защиты и поддержки требует постоянного внимания со стороны государства, органов власти и общественных организаций. В этой связи возникает необходимость анализа актуальных проблем социальной работы и поиска решений на государственном уровне.

Одной из основных проблем социальной работы является недостаточное финансирование в данной области. Социальная поддержка и защита требуют значительных материальных и кадровых ресурсов, однако в большинстве стран, в том числе и в Казахстане, эти средства часто оказываются ограниченными. В результате это приводит к тому, что социальные программы не всегда охватывают все категории нуждающихся, а качество услуг часто оставляет желать лучшего[1].

Бюрократические барьеры также являются важной проблемой. Процесс получения социальной помощи часто сопровождается длительными сроками ожидания и сложными процедурами, что делает систему неэффективной. Это приводит к тому, что многие люди, нуждающиеся в социальной помощи, оказываются исключёнными из системы, что ещё больше усугубляет их положение.

Другой проблемой является нехватка квалифицированных специалистов в области социальной работы. Образование в данной сфере требует высоких затрат времени и ресурсов, что сдерживает приток новых кадров. Социальные работники должны обладать не только знаниями в области права и психологии, но и практическими навыками, такими как умение работать с людьми, оказавшимися в кризисной ситуации. Это требует постоянного повышения квалификации и профессиональной подготовки[2].

Важным элементом социальной работы является волонтерство, которое является неотъемлемой частью системы социальной помощи в большинстве стран. Однако волонтеры часто сталкиваются с трудностями, связанными с недостаточной подготовкой и отсутствием поддержки со стороны государства. Это снижает их эффективность и ограничивает возможности для решения социальных проблем.

Социальная работа, как и любая другая сфера, требует соответствующего правового регулирования. В большинстве стран, включая Казахстан, законодательство в области социальной работы нуждается в улучшении. Проблемы, связанные с несовершенством законодательства, включают неясные формулировки в законах, отсутствие четкого разделения обязанностей между государственными и частными организациями, а также трудности в исполнении законов. Все это создает дополнительные барьеры на пути предоставления качественной социальной помощи.

Адресная помощь, направленная на конкретные группы населения, также сталкивается с рядом проблем. Неэффективное распределение средств, злоупотребления и коррупция в социальной сфере являются серьезными препятствиями для успешной реализации программ социальной помощи. Программы, направленные на помощь малоимущим или многодетным семьям, не всегда достигают своей цели, так как механизм их реализации не всегда справляется с идентификацией реальных нужд[3].

Мировая практика показывает, что успешная социальная работа требует комплексного подхода, включающего как государственные программы, так и поддержку со стороны частных организаций и волонтеров. В Скандинавских странах, таких как Швеция и Норвегия, социальная поддержка граждан строится на высокоразвинутой системе социального обеспечения. Эти страны обеспечивают доступ к качественному здравоохранению, образованию и социальным услугам для всех граждан, независимо от их экономического положения. Примером успешной интеграции социальной работы в государственную политику является также модель США, где федеральные и местные органы власти тесно сотрудничают с частными организациями, волонтерами и НПО для решения проблем бедности, безработицы и других социальных вызовов.

В России, Беларуси и Узбекистане в последние годы наблюдается активное развитие социальной работы. В этих странах

сформированы государственные программы социальной поддержки, которые ориентированы на помощь наиболее уязвимым группам населения, включая пенсионеров, инвалидов и многодетные семьи. Однако эти программы также сталкиваются с проблемами, связанными с бюрократией, недостаточным финансированием и неэффективностью некоторых механизмов реализации[4].

В Казахстане социальная работа в последние десятилетия развивается в контексте реформ в социальной политике. Государственные программы, такие как «Жасыл Ел» и «Нұрлы Жол», направлены на улучшение жилищных условий и предоставление социальной помощи малоимущим слоям населения. Важную роль в решении социальных проблем играет не только государственная политика, но и активная деятельность неправительственных организаций и волонтерских движений. Однако проблемы с недостаточным финансированием, низким качеством социальных услуг и коррупцией остаются актуальными.

Для улучшения ситуации в сфере социальной работы необходимо укрепить правовую базу и усилить контроль за исполнением законов. Это потребует обновления законодательства, устранения пробелов и улучшения взаимодействия между различными государственными органами и частными организациями. Важно также создать системы мониторинга, чтобы контролировать реализацию социальных программ и предотвращать злоупотребления.

Важным шагом в решении социальных проблем является развитие партнерства между государственными органами и частным сектором. Привлечение частных организаций и волонтеров может существенно улучшить качество предоставляемых услуг и сделать социальную работу более доступной для всех слоев населения.

Цифровизация социальных услуг открывает новые возможности для повышения их доступности, эффективности и качества. Внедрение современных информационных технологий позволяет не только автоматизировать процессы подачи заявок на социальную помощь, но и создать удобные электронные платформы для информирования граждан о доступных программах, льготах и услугах. Развитие цифровых сервисов способствует сокращению времени на обработку запросов, снижению бюрократических барьеров и обеспечению прозрачности в сфере социальной поддержки. Кроме того, использование искусственного интеллекта и аналитики данных помогает более точно определять потребности населения и разрабатывать адресные меры поддержки.

Развитие культуры волонтерства и благотворительности является неотъемлемой частью эффективной социальной политики. Активное стимулирование добровольческой деятельности через государственные инициативы, образовательные программы и социальную рекламу способствует привлечению большего числа людей, готовых оказывать помощь уязвимым слоям населения. Создание волонтерских центров, поддержка инициатив снизу и интеграция добровольцев в систему социальной помощи позволяют значительно расширить охват нуждающихся и повысить уровень социальной ответственности в обществе.

Анализ актуальных проблем социальной работы показывает, что наиболее значимыми вызовами остаются недостаточное финансирование, нехватка квалифицированных специалистов, бюрократические сложности, низкий уровень межведомственного взаимодействия и проблемы с правовым регулированием. В ряде случаев социальные программы оказываются неэффективными из-за отсутствия систематического мониторинга и корректировки стратегий в соответствии с меняющимися условиями. Однако изучение мирового опыта показывает, что преодоление этих проблем возможно благодаря комплексному подходу, включающему усиление законодательной базы, развитие государственно-частного партнерства, привлечение инвестиций в социальную сферу, а также внедрение цифровых решений для оптимизации процессов.

Для Казахстана особую значимость приобретает совершенствование социальной политики, направленной на повышение уровня социальной защиты граждан, создание условий для устойчивого развития системы социальной помощи и укрепление взаимодействия между государственными структурами, НПО и волонтерскими движениями. Расширение спектра социальных услуг, совершенствование механизмов поддержки малообеспеченных слоев населения, внедрение адресных программ и развитие инклюзивных подходов способны сделать систему социальной работы более гибкой и адаптированной к современным реалиям.

Особое внимание следует уделить подготовке и повышению квалификации социальных работников. Важно не только обеспечить их необходимыми профессиональными знаниями, но и развивать навыки работы с новыми технологиями, цифровыми платформами и методами психологической поддержки. Эффективное взаимодействие социальных работников с гражданами,

государственными учреждениями и волонтерскими организациями играет ключевую роль в повышении качества предоставляемых услуг[5].

Дополнительно необходимо внедрять системы мониторинга и оценки социальных программ, что позволит анализировать их результаты, выявлять проблемные зоны и своевременно вносить необходимые изменения. Только комплексный и интегрированный подход к решению социальных вопросов позволит создать устойчивую, эффективную и социально ориентированную систему, способную оперативно реагировать на потребности населения и обеспечивать поддержку наиболее уязвимых категорий граждан.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Холостова Т. Социальная работа.- М., 2008. – 693с.
- 2 Иванова Д. Социальное управление в организациях.-Питер, 2018. – 149с.
- 3 Новикова К. Социология социальной защиты населения. – М., 2012. – 441с.
- 4 Топчий Л. Теория социальной работы в основных понятиях и схемах.-М.,2012. – 152с
- 5 Пономарёв П. Социальная работа в современном обществе. Характеристика роли социальной работы в современном обществе.- Питер, 2012. – 308с.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Секция 32

Тарих, өлкетану, археология және этнология История, краеведение, археология и этнология

Абдираимов Е. И., Бағдад Н. С., Болат С. А.	
Ә. Х. Марғұланнның ғылыми мұрасындағы қазақтардың өркениеті.....	3
Махамбет А. Н., Абельдинов Ж. З.	
Темірғалы нұрекенов: ұлттық тарихтағы орыны	10
Шакиров Н. М., Амантай А. Б.	
Ұлттық мәдениетіміздегі қамар қасымовтың мұрасы	17
Байбакирова А. С., Аскарова А. Е.	
Менің әулетімнің тарихы.....	25
Смагулова К. Е., Ахметкалиқызы А.	
Место тенгриианства в традиционной казахской культуре	29
Амирова С. Б., Ахметова А. Е.	
«Қазақстандағы араб тілінің таралу деңгейі»	33
Ахметова Г., Сағадатова А., Әлиакбар А. Б.	
Кереку өңірінің алаш қайраткерлері.....	39
Балғабаева Н. А., Хабдулина М. К.	
Еңселі елдің тұлғасы.....	48
Бекіш А. А., Болат С. А.	
Қазақ археологы К.А. Ақышев және ұлы даланың «Алтын» адамдары	52
Бортыбай А., Ахметова Б. Б.	
Мұражай – тарих айнасы.....	60
Васильков Б., Попова В., Оспанова Ж.	
Электронный учебник «география Павлодарской области»	63
Жексембаева М. Е., Мусина А., Болат Р.	
Асық – ұмытылып бара жатқан ұлттық ойын.....	70
Зозуля С., Унтеров И., Ахмедова Н. С.	
Игровой подход к изучению истории: Создание настольной игры по истории казахстана для повышения мотивации учащихся.....	75
Сатыбалдинов Е. А., Кенже М.	
Хх ғасырдың саяси дауылы	79
Кәкім М. Р., Бажиков Д. К.	
«Жұмабек Тәшенов – ел есінде қалған игі істері»	85
Оспанова Д. Д., Кочергина Д. А.	
«Национальная культура как основа обучения и воспитания подростающего поколения»	89
Сатыбалдинов Е. А., Күнболат Д.	
Павлодар облысы Ұлы Отан соғысы жылдарында	93

Байбакирова А. С., Макетай Н.	
Ежелгі қытайдағы терракота әскері мен берел қорымындағы жылқылар	99
Манейхан Ж., Урозбаева А.	
Мағжан өлеңдеріндегі және өзге ақындардың шығармаларындағы шолпы әшекейінің қолданылу ерекшелігі.....	104
Муратова А., Габдулина Н. Ф.	
Песня «Елим-ай» – рефрен идеи романа и Есенберлина «Кочевники»	110
Шукоева Б. Т., Апсаликова С. Б., Мусабай М. М.	
Университеты Казахстана: современные тенденции и перспективы развития	113
Мұсайлла А. С., Болат С. А.	
Ксро қорғаныс кешенін қалыптастырудағы Қазақстанның рөлі мен маңызы	119
Бажиков Д. К., Мұхамедқалым Т.	
Болашақта қазақ ұлты сақталады ма?	126
Абылгазинова Б. Т., Назым А. С.	
Ежелгі Қазақстан менгирлерінің ғұрыптық – діни мағынасы және ерекшеліктері.....	132
Кульмағанбетова Р. А., Наурызхан И.	
Әулікөздің әулиелік және емдік қасиетінің тарихы.....	143
Кульжанов Г. К., Носик Н. Н.	
История Павлодара: из прошлого в будущее.....	149
Рамазанова Д. Н., Шаймағанбет А. К	
Қаратал өңірінің тарихы.....	158
Сағит С., Аханова А. Т.	
Махамбеттің ерлігінің тарихтағы сипаты.....	165
Сапарова Д. С., Жакубаева Б. Б.	
Қазақ дәстүрлерін тиімді меңгеру үшін «Kiel Mura» Мобильді қосымшасының ерекшелігі	172
Сатдыкова Н. Н.	
Тегі үшін азап шеккен – Қаратаевтар отбасы	177
Аубакирова А. С., Сейтказина М. А.	
Воссоздание информации о казахских ханах через цифровую хронологию.....	184
Силич Н. Е., Маханова Д., Шарипова Д.	
Мавзолей Машхур Жусупа Копеева – наше культурное наследие (Экскурсионный тур).....	191
Смаилова А. Т., Куч А. А.	
Тайны дна аральского моря: Золотоордынские памятники, как факт жизнедеятельности человека в разные периоды истории.....	197
Сулейменова А. Ж., Гузей В. В.	
Судьба солдата. От истории семьи – к истории победы.....	202

Зейноллова Ж. Қ., Токтаубек Ж.	
Ұлттық күрестің айла тәсілін жетік меңгерген баянауылдық палуан мұстафа байдалыұлы	207
Қалымқұлов Р. Т., Төлүтемір Ә. Р.	
Ақтоғай өңіріндегі жер-су аттарының қалыптасу тарихын зерттеу	211
Түлбаева С. Б., Балтаева А.,	
Каныш Сатпаев: дорога к наследию	216
Тұрлыбек А. Д., Илюсизова А. А.	
Роль акынов в годы великой отечественной войны	221
Әсет А., Дюсенбекова А., Туkenova З. А., Хұрмет Б.	
Биохимиялық әдістер арқылы кимақтар жерленген топырақ элементтерін анықтап, тұрмысын зерттеу	227

Секция 33

Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Полиязычие как тренд образования

Rymzhan K. T., Kushvayeva R. S.	
Linguistic hybridization in the era of globalization: russenenglish	235
Алжова Н. Г., Әлиакпар З. М.	
Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйренудегі қиындықтар	239
Ахметова А. Е., Оспанова М. С.	
Қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі жабайы құстар атауларындағы дыбыстық үндестігі	247
Байғужина Г. Т. Жетикеева И.	
Нераскрытые тайны немецкого языка	255
Джамбулқызы Қ. А., Қалқаманқызы М. А.	
Создание настольной игры «Морской путь знаний» для расширения словарного запаса учащихся на уроках русского и английского языков	261
Махамбетова А., Дацко Е. А.	
Английский вокруг нас	268
Омарбекова М., Нұрланбек М., Абылгазина Э. Т.	
Ағылшын тілін және информатиканы мобильді қосымша арқылы үйрену	274
Абай А., Сағадат А.	
Полиязычие как веление времени	280
Сармантаева Р. М., Жетмекова Б. А.	
Полиязычное образование – необходимость сегодняшнего дня	286
Torekhan A. Ye., Syzdykova A., Sharimbekov A.	
How foreign languages change our perception of the world	291

Ахметова Т. С., Шмидт М. А.	
Формирование билингвальной личности в Казахстане	298

Секция 34

Білім мен тәрбиенің қазіргі мәселелері
Современные вопросы образования и воспитания

Апаева Ж. К., Цегендер В.	
Искусственный интеллект в жизни школьника	306
Елубай М., Арынов С. А.,	
Жастардың отан алдындағы борышын өтеуде ынтасын арттыру	311
Ерік Ә., Ибраева З. Б.	
Роботтар және олардың өміршендігі	317
Ташибаева Ж., Аманжолов Ж. Ш.	
Музыканың адам өміріндегі ролі	323
Жаскайратова Ж. Е., Шаяхметова А. Д., Медведева Т. Ф.	
Современные вопросы образования и воспитания	328
Кульмаганбетова Р. А., Жумажанов А., Набиев А., Шоханов Д.	
Мектеп жасынан құсбегілікке баулу – ұлттық өнерді дамыту	333
Камилова И., Аханова Д. Т.	
Компьютерлерді жергілікті желіге біріктіру әдістерін қолдану	338
Қацаев Т. Э., Наурызбаева С. Т.	
Применение возможностей искусственного интеллекта в учебном процессе	344
Молдаш Ұ. Қ., Болат І., Турганбаева А. О.	
Шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алуға қоғамның көзқарасы	350
Бекенов Н., Нурахметова А. К.	
Проблемы подростков в художественной литературе	357
Орынберген Н., Джарасова Б. К.	
Ғасыр бұлбұлы	364
Мухтарова М. А., Сейтказина А.	
«Біртұтас тәрбие» кешенді бағдарламасын мектеп қабырғасында іске асыру механизмі	369

Секция 35

Психология ғылымының қазіргі даму тенденциялары
Современные тренды в развитии психологической науки

Кузнецова В., Бахралинова М., Куракбаева А. С.	
Психолого-педагогические условия профессионального самоопределения учащихся	376

Қазбек Ә., Асаинова Ж. С., Қалым К.	
Көпшіліктің мінез-құлқы. Жаппай сана	380
Құрымсын М. А., Устаев М., Минзатгудинов Т.	
Масару эмото: судың жады теориясы	387
Қайпбекова Д. С., Кузьменко М. В., Ташенова А. М.,	
Современные тренды в развитии психологической науки и их влияние на практическую психологию	392
Жұман Д., Машрапова Д., Туkenova З. А.	
Қазақстандағы зорлық-зомбылықтың жасөспірімдер психологиясына әсерін реттеу	397
Заблюцкая Э. С., Марченко Е. В.	
Влияние социального интеллекта на психологическое благополучие школьников	403

Секция 36

Әлеуметтік жұмысты ұйымдастырудағы өзекті мәселелері Актуальные проблемы в организации социальной работы

Амирова А. А., Турганбекова Р. К., Ахмедьянов А. Е.	
Исследование проблемы распространения лудомании и создание сайта для помощи в борьбе с лудоманией в Павлодарском регионе	412
Левкович А. Г., Кульдуrowa А. О., Медведева Т. Ф.	
Актуальные проблемы социальной работы и их решения на государственном уровне	418

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ 65 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН «XXV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

I том

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова
Басуға 25.04.2025 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 24,6 × 42 ¹/₄, Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 24,7. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4374

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.